

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE XVII. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE
TRABZON'DA BOŞANMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülsüm MAMAŞ

ARALIK - 2018

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE XVII. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE
TRABZON'DA BOŞANMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülsüm MAMAŞ

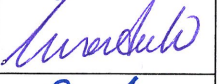
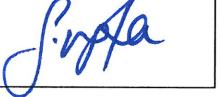
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kenan İNAN

ARALIK - 2018

TRABZON

ONAY

Gölsüm MAMAŞ tarafından hazırlanan “Şer‘iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Trabzon’da Boşanma” adlı bu Çalışma 18/01/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalında **yüksek lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Kenan İNAN	Başkan	☒	☐	
Doç. Dr. Turan AÇIK	Üye	☒	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Sebahittin USTA	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜR MEN
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Gölsüm MAMAŞ
21.12.2018

ÖNSÖZ

Bu tez, XVII. yüzyılın son çeyreğinde şer'iyeye sicilleri ışığında Trabzon'da boşanma ve ilgili meseleleri incelemektedir. Tarihî süreç içerisinde aile, kuruluşu, işleyişi ve bazı zamanlarda devam edemeyişi ve dağılışı ile ehemmiyetini her zaman muhafaza etmiştir. Aile, hukuk içerisinde dinlerin, toplumların ve onların sahip olduğu gelenek ve görenekler çerçevesinde yer almıştır. İslâm da bu çerçevede aile ve bu münasebetle nesep hususuna önem vermiş, bu müessesenin kuruluşu ve devamı üzerinde titizlikle durmuştur. Ailenin teşekkülünde birçok şartın bir araya gelmesi gereklidir. Bu doğrultuda ailenin kuruluşu desteklenirken, dağılması tasvip edilmeyen bir konu olmuş ve bunu önleyici ve kurtarıcı çözümler ortaya konmuştur. Buna rağmen evliliklerin bitmesinin gerekli olduğu durumlarda boşanma da belirli şartlarda olmaktadır.

Bu çalışmanın gayesi, Trabzon örneği çerçevesinde Osmanlı toplumunda boşanmaları değerlendirerek sosyal açıdan ailenin dağılma sürecini incelemektir. Bu münasebetle, bu çalışma aile hukukunun Osmanlı tatbiki üzerine derinlemesine, olabildiğince toplumun içinden hiç bilinmeyen hikâyeler ve kişileri gün yüzüne çıkarmak için yapılmış bir değerlendirmedir.

Çalışma süreci boyunca benden destek ve ilgilerini esirgemeyen, tez konumun seçiminden tezimin bitişine kadar her konuda bana yardımcı olan, yeri geldiğinde kelime kelime, harf harf derin bilgileriyle bana yol gösteren ve yol açan danışmanım Sayın Prof. Dr. Kenan İNAN'a, tezin başlangıcından bitişine kadar bütün suallerimi bıkmadan cevaplayan ve sürekli kapısını arşınladığım, kimi zaman kendini biktırdığıma inandığım ama buna rağmen her zaman kesintisiz bir ilgi ve beni geleceğe hazırlayan eleştirileri ile büyük bir özveri çerçevesinde bana yardımcı olan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Miraç TOSUN'a, kaynak noktasında bana yardımcı olan Sayın Prof. Dr. İzzet SAK'a, tezin kontrol aşamasında görüş ve eleştirileri ile bana yardımcı olan Arş. Gör. Dr. Aslı ÖZCAN'a, her zaman yanımda olan ve neredeyse tezime benim kadar hâkim olan Huriye PATAN'a, bu tez için çalıştığım, günlerimi paylaştığım Hatice YETİM'e, bu çalışmaya "*İşte bu benim tezim!*" diyebilmemin, emeklerimin, sıkıntılarımın son günlerinin kurtarıcısı teyzem Hafize ÇOLAK'a içten ve candan bir teşekkürü borç bilirim. Nihayet beni dokuz yıl bekleyen ve bir ömür kalbinde taşıyan, maddi manevî desteğini hiçbir zaman esirgemeyen annem Havva MAMAŞ'a ve babam Recep MAMAŞ'a saygı ve şükranlarımı sunarım.

Aralık, 2018

Gülsüm MAMAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
GRAFİKLER LİSTESİ	XII
KISALTMALAR LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLÂM VE OSMANLI HUKUKU'NDA BOŞANMAYA DAİR LİTERATÜR ÇALIŞMASI.....	4-19
1.1. İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Boşanmaya Dair Kitaplar.....	4
1.2. İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Boşanmaya Dair Makaleler.....	9
1.3. Şer'iyeye Sicillerine Göre Boşanmaya Dair Tezler.....	14
1.4. 1856-1866 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilleri.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLÂM VE OSMANLI HUKUKU'NDA EVLİLİK VE BOŞANMA	20-68
2.1. İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Evlilik.....	20
2.1.1. Namzetlik (Nişan) Müessesesi.....	20
2.1.2. Nikâh Akdi.....	22
2.1. İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Boşanma.....	28
2.1.1. İslâm ve Osmanlı Hukukunda Boşanma Bahsi ile İlgili Kullanılan Kaynaklar.....	29
2.1.1.1. Kur'an-ı Kerim ve Hadisler	29
2.1.1.2. Kanunnâmeler.....	31
2.1.1.3. Fetva Mecmuaları	36
2.2. Boşanma Usulleri.....	39
2.2.1. Talâk	39

2.2.2. Hul' veya Muhâla'a	46
2.2.3. Kazaî Boşanma veya Tefrik.....	50
2.3. Boşanmaya Dair Diğer Usuller	57
2.4. Boşanmanın Sonuçları	58
2.4.1. İddet ve İddet Nafakası	59
2.4.2. Mehir.....	62
2.4.3. Hidâne.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. XVII. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE TRABZON'DA EVLİLİK.....	69-94
3.1. XVII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Trabzon'da Nikâh Akitleri	69
3.1.2. Nikâh Akitlerindeki Medenî Durumlarına Göre Trabzon Kadınları.....	69
3.1.2. Evlilikte Kadının Güvencesi: Mehir	83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. XVII. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE TRABZON'DA BOŞANMA.....	95
4.1. Boşanma.....	95
4.1.1. Talâk	96
4.1.2. Muhâla'a	110
4.1.3. Kazaî Boşanma veya Tefrik.....	126
4.2. Osmanlı'nın Yalnız Kadınları: Terk Edilenler	127
SONUÇ.....	135
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	139
EKLER.....	151
ÖZGEÇMİŞ.....	164

ÖZET

Bu çalışmada, 1856-1866 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicillerinden faydalanılarak, 1688-1703 yıllarını kapsayan 16 yıllık bir süreç içerisinde Trabzon şehrinde boşanma bahsi değerlendirilmektedir.

Bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konu ile alakalı ayrıntılı bir literatür çalışması yer almaktadır. İkinci bölümde öncelikle “İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlilik” bahsi kısaca ele alınmıştır. Daha sonra “İslâm ve Osmanlı Hukukunda Boşanma” hususu anlatılmıştır. Boşanma başlığı altında İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Boşanma ile İlgili Kaynaklar, Boşanma Usulleri, Boşanmaya Dair Diğer Usuller ve Boşanmanın Sonuçları yer almaktadır. Üçüncü bölümde XVII. yüzyılın son çeyreğinde Trabzon'da nikâh akitleri siciller üzerinden değerlendirilmiştir. Bölümün alt başlıklarında Nikâh Akitlerindeki Medenî Durumlarına Göre Trabzon Kadınları ve Evlilikte Kadının Güvencesi: Mehir adlı kısımlar yer almaktadır. Dördüncü ve son bölümde Trabzon'daki boşanma hadiseleri, türlerine göre tasnif edilip değerlendirilmiştir. Bu bölümde boşanma Talâk, Muhâla'a, Kazaî Boşanma veya Tefrik olarak alt başlıklara ayrılmıştır. Bölümün son kısmında eşleri tarafından terk edilen kadınların anlatıldığı, “Kocaları Tarafından Terk Edilen Kadınlar” adlı bir kısım da yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, Osmanlı, Trabzon, 17. Yüzyıl.

ABSTRACT

This thesis deals with subject of divorce according to the Trabzon Kadi Court Records numbered 1856 to 1866 between the years 1688-1703.

This study consists of four chapters. The first chapter has a detailed literature about the subject. In the second chapter, first we examined the place of marriage in Islam and Ottoman Law and then the subject of divorce in Islam and Ottoman Law was also examined. Here the kinds of divorce were examined. Under the heading of “Divorce”, The Sources for Divorce in Islamic and Ottoman Law, Types of Divorce, Other Methods for Divorce and Its Results. The third chapter evaluates the marriage agreements in the last quarter of the 17th century in Trabzon in connection with Trabzon Kadi Court Records. Under the heading there are topics like Women in Trabzon During The Marriage Agreements, Dowry; The Insurance of Women in Marriage. The fourth and the last chapter investigate the kind of divorce cases in Trabzon in groups. In this chapter divorce were grouped under sub headings like, talak, muhalaa, kazai boşanma or tefrik. In the last part of the chapter there is a section called “The Lonely and Abandoned Women of The Ottomans”.

Keywords: Divorce, Ottoman, Trabzon, 17th Century.

TABLolar LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Değerlendirilen 1856-1866 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicillerine Dair Genel Veriler.....	15
2	1856 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu.....	70
3	1857 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu.....	71
4	1858 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu.....	73
5	1859 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu.....	74
6	1860 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu.....	74
7	1861 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu.....	75
8	1862 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu.....	76
9	1863 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu.....	78
10	1864-1865 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicillerindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu.....	80
11	1866 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu.....	81
12	XVII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Akçesinin Yabancı Paralar Karşısında Değeri ve Trabzon Şer'iyeye Sicillerindeki Mehir Miktarlarına Göre Karşılığı	84
13	1856-1866 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicillerindeki Kayıtların Boşanma Türlerine Göre Dağılımı	95
14	1856 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Muhalâ'a Türü Boşanmalarda Kadınlar Tarafından Feragat Edilen Eşya ve Meblağlar.....	119
15	1857 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Muhalâ'a Türü Boşanmalarda Kadınlar Tarafından Feragat Edilen Eşya ve Meblağlar.....	119
16	1858-1859 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicillerindeki Muhalâ'a Türü Boşanmalarda Kadınlar Tarafından Feragat Edilen Eşya ve Meblağlar.....	120
17	1860-1861 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicillerindeki Muhalâ'a Türü Boşanmalarda Kadınlar Tarafından Feragat Edilen Eşya ve Meblağlar.....	121

18	1862-1864 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicillerindeki Muhalâ'a Türü Boşanmalarda Kadınlar Tarafından Feragat Edilen Eşya ve Meblağlar.....	121
19	İstidâne İzni Verilen Kadınların Nafaka Miktarları ve Trabzon'daki Narhlara Göre Alım Gücü	132

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Sayfa Nr.
1	1856-1866 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicillerine Göre Kadınların Medenî Durumu.....	82
2	1856 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları.....	84
3	1857 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları.....	86
4	1858 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları.....	87
5	1860 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları.....	88
6	1861 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları.....	89
7	1862 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları.....	90
8	1863 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları.....	91
9	1864-1865 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicillerindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları.....	92
10	1866 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları.....	92
11	1856-1866 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicillerine Göre Mehir Miktarları.....	93
12	Sicile Bulunan Boşanma Kayıtlarının Türlerine Göre Oranları.....	96

KISALTMALAR LİSTESİ

(Çev.)	: Çeviren
(Ed.)	: Editör
(Haz.)	: Hazırlayan
(ICPESS)	: International Congress on Political, Economic and Social Studies
(İFAV)	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
(Sad.)	: Sadeleştiren
(Şerh.)	: Şerh Eden
(TŞS)	: Trabzon Şer'iyeye Sicili
a.g.e.	: adı geçen eser
ANDH	: Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
bk.	: Bakınız
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
İ.B.B. Kültür A.Ş.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Anonim Şirketi
kg.	: Kilogram
KMÜ	: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
M.	: Miladî
SSBED	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
TOD	: Tarih Okulu Dergisi
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

İnsan yaratılışı itibari ile medenî bir varlıktır. Kınalızâde Ali Efendi, ünlü eseri Ahlâk-ı Alâî’de bu durumu, insanların birbirine muhtaç olarak yaratılması ve gerek yiyip-içme gerekse korunma münasebeti ile bir başına kalmama ihtiyacına sahip olması ile açıklar. Bütün bu hususların zürriyetin yani nesebin devamı sebebi ile olduğunu savunan müellif, bu doğrultuda ailenin teşekkülünü zikreder.¹ Bu suretle görülmektedir ki insan, bir birlik içerisinde kök salarken, en güzel meyvelerini vermek adına bir eşe ihtiyaç duyar. Böylece aile mefhumu oluşur. Fakat yaratılan bütün canlılardan farklı olarak insan bir akla ve onun yönlendirdiği birtakım duygulara sahiptir. Bu sebeple aynı yolda yürümek ve aynı ufka bakmak için teşekkül eden bu ailenin iki ferdi kadın ve erkek, gün geldiğinde anlaşamaz hale gelebilir. Bu noktada “*ayrılık*” adı verilen çözüm/çözülme devreye girer ve bir yol ayrımı yaşanır. Tarihî süreç içerisinde bu bahsi geçen yol ayrımı toplumdan topluma göre belirli kaideler çerçevesinde hukuk sistemlerinde şekillenmiştir. Özellikle bu hususta dinlerin etkisi göz ardı edilmemekle birlikte, nihâyetinde devletlerin de vücut bulması ile kanunlar bu döngünün içerisinde yer almıştır. Böylece medenî hukuk olarak addedilen hukuk ortaya çıkmıştır.

Boşanma ile alâkalı olarak, İslâm Aile Hukuku temelinde ele alınmış olan bu çalışma ile İslâmiyet’in bu konu üzerinde süregelen hukukî kaideleri ve zaman içerisinde insanların yaşamış olduğu birtakım sorunlar ve bunların Osmanlı sosyal hayatının gözü konumunda olan şer’iyye sicilleri içerisinde nasıl ve ne şekilde yer aldığı değerlendirilmiştir. Bu çalışma, H.1099-1112/M.1688-1703 yılları arasındaki 16 yılı kapsayan, 1856, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865 ve 1866 numaralı toplam 11 sicilden faydalanılarak yapılmıştır. İlk olarak belirtilen sicillerde konu ile alâkalı kayıtlar taranmıştır. Daha sonra konu ile alâkalı ayrıntılı bir literatür taraması da yapılarak, teorik olarak temel yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ek olarak sicildeki bu kayıtlar transkribe edilip, özetlenerek tasnif edilmiş ve değerlendirme yapılmıştır. Nihâyetinde dört bölümden müteşekkil bu çalışmanın birinci bölümünde; literatür taraması yer almaktadır. İkinci bölümünde; İslâm ve Osmanlı Hukuku’nda Evlilik bahsi ele alınarak, boşanma öncesinde ailenin teşekkülü hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonra İslâm ve Osmanlı Hukuku’nda Boşanma bahsi anlatılmıştır. Burada öncelikle konu ile ilgili esas kaynaklar üzerinden bir girizgâh yapılmıştır. Daha sonra boşanmanın çeşitleri ele alınarak, belirtilen bu usuller dâhilinde ne gibi öğelerin barındığı ve Osmanlı Hukuku’nun tatbik mekanizması olan sicillerdeki kayıtlar vesilesi ile toplumun yaşamış olduğu durumlar anlatılmıştır.

¹ Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, Mustafa Koç (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, s.662-668.

Konu ile alâkalı yeterli bir değerlendirme yapmak için, evlilik ve dolayısı ile dönem içerisinde yer almış olan nikâh akitleri ele alınmıştır. Belirtilen dönemde boşanmadan önce nikâh akitlerinin ele alınmasının gayesi, Osmanlı ailesinin kuruluş ve yıkılış itibarı ile birbiri arasındaki münasebeti anlamak ve hukukun yetki tanıdığı hususların tatbikinde ne gibi amillerin yer aldığını gözlemleyebilmektir. Nikâh akitleri, hem toplumda evli nüfusun varlığını ortaya koymakta, hem de bu nüfusa nazaran boşanmayı değerlendirmekte etkili olmaktadır. Bu sebeple üçüncü bölüm olarak, belirtilen siciller içerisinde yer alan nikâh akitleri değerlendirilmiştir. Dördüncü ve asıl teze konu olan bölüm Trabzon'da boşanma hadiseleridir. Bu bölümde siciller içerisinde yer alan boşanmaya dair kayıtlar, türlerine göre tasnif edilerek, İslâm ve Osmanlı Aile Hukuku çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bunun haricinde Osmanlı coğrafyasında yer alan birçok şehre ait XVI. ve XVIII. yüzyıllar üzerine kaleme alınmış çalışmalarla da kıyaslama yapılmıştır. Son olarak evli iken eşlerini bir sebeple bırakıp giden erkeklerin ve bu münasebetle geriden kalan kadınların, yani Osmanlı'nın yalnız kalan kadınlarının siciller içerisinde var olan hikâyelerine değinilmiştir. Burada bu hususun yer almasının en önemli sebebi, bu kadınların evlilikler boyunca yalnız kalarak, yaşamış oldukları sıkıntılara rağmen hukuken bir boşanmayı gerçekleştirememiş olmalarıdır.

Konu ile alâkalı olarak incelenen dönemde Trabzon tarihini değerlendirme gereği vardır. Bu açıdan ilk olarak Osmanlı'da 1683 Viyana Bozgunu ile başlamış olan savaşlar silsilesi içerisinde Trabzon'un yerinden bahsedilecektir. Evliya Çelebi'nin "*ayş u işret yeri*"² olarak tasvir ettiği Trabzon, o dönemde savaşlar furyasında özellikle Rusya ile olan münasebette ehemmiyetli bir role sahiptir. Bilhassa Azak Kale Muhafızlığı'nın Trabzon valilerinin görev sahasında yer alması ve burada gerçekleşen savunmalar, bu dönemde sürekli valilerin değişmesine yol açmıştır. Belirtilen dönem çerçevesinde, 1686 yılında Trabzon Valiliğinin Mir-i Miran Mustafa Paşa'ya verildiği görülmektedir. Rusların Kırım'a seferi üzerine vali Azak'a gitmiştir. Aynı dönemde İstanbul'da asker ayaklanırken, 1687 yılında IV. Mehmed tahttan indirilmiştir. Bu dönemde savaşlar şiddetlenerek devam etmekte, valiler değişmektedir. 1695 yılında Sultan II. Ahmed vefat ederek yerine Sultan II. Mustafa tahta çıkmıştır. Bu dönemde tahta çıkan sultanların az yaşaması da yönetimde istikrarı sürekli sallamakta, savaş döneminde olan Osmanlı'ya daha çok darbe vurmaktadır. Aynı zamanda Rus Çarı Deli Petro Lehlerle anlaşarak Azak'a saldırmış, bu sırada Trabzon Valisi olan Ali Paşa, kaleye yardıma yetişerek Rusları geri püskürtmüştür. Ciddi bir direnmenin yaşandığı Azak Kalesi 1697 yılında Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın ikinci kez valiliği sırasında paşanın fütursuz davranışları hasebiyle kaybedilmiş, kendisi de ölüm korkusuyla kaçmıştır. Çünkü Paşa'ya Azak Kalesi'ne gidip savunması emredilirken gitmemiş ve kale savunmasız kalmıştır. 1700 yılına gelindiğinde, imzalanan antlaşma ile Azak Kalesi Ruslara bırakılmıştır. Bütün bu yoğun mücadele haricinde Avrupa'da Avusturya ile devam eden savaşlar

² **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, 2. Kitap, Zekeriya Kurşun, Seyid Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (Haz.), Yapı Kredi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1999, s.52.

Trabzon'dan gidenlerin varlığı sicillerdeki kayıtlarda yer alan hususlardandır.³ Böyle bir savaş gailisi içinde hayat devam etmekte, evlenme ve boşanma hadiseleri kayıtlar içerisinde yer almaktadır.

³ Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar**, Serander Yayınları, 2. Baskı, Trabzon, 2013, s.83-88.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLÂM VE OSMANLI HUKUKU'NDA BOŞANMAYA DAİR LİTERATÜR ÇALIŞMASI

1.1. İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Boşanmaya Dair Kitaplar

İslâm Aile Hukuku ile alâkalı olarak var olan birçok eserin mevcudiyeti aşikâr olmakla birlikte, burada önemli olan eserler zikredilecektir. Bu hususta bahsedilmesi gereken en önemli kaynak tabii olarak İslâm Hukuku'nun temel kaynağı da olan *Kur'an-ı Kerim*'dir. Bundan sonra en önemli kaynaklar ise fıkıh kitapları olmaktadır. Hanefî ekole göre yazılmış birçok eser mevcut bulunmakla birlikte, burada dönem hususuna binaen önemli olan iki kaynağın varlığı zikredilecektir. Bunlardan ilki Molla Hüsrev'e ait olan *Durer ve Gurer*⁴ tercümesi, ikincisi ise Ahmet Davudoğlu'nun çevirisi ile yayınlanmış olan İbrahim Halebî'ye ait *Mevkufât Mülteka Tercümesi*⁵dir.

Bunların dışında zikredilmesi gereken bir başka kaynak fetva mecmualarıdır. Bu hususa dair birçok mecmua içerisinden dönem ile alâkalı olarak Ebussuud Efendi⁶ ve Çatalcalı Ali Efendi⁷'ye ait olan fetva mecmuaları zikredilmesi gerekir. Dönemleri açısından bir soru-cevap mekanizması olan fetva müessesesi, ehemmiyeti ve özellikle Ebussuud Efendi dönemi ile birlikte kanunnamelere dâhi etkisiyle göze çarpmaktadır. Bu eserler üzerinden yapılmış birçok çalışma⁸ da mevcuttur. Konu ile alâkalı olarak bir başka kaynak, dönem içerisinde çıkartılan kanunlar ve bunların cem edilmesiyle müteşekkil kanunnamelerdir. Bu hususa dair en önemli çalışma muhakkak Ahmet

⁴ Molla Hüsrev, *Durer ve Gurer*, Arif Erkan (Çev.), İstanbul, 1980.

⁵ İbrahim Halebi, *Mevkufât Mülteka Tercümesi*, Mehmed Mevkûfâtî (Şerh), Ahmed Davudoğlu (Sad.), 2, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 1979.

⁶ Ertuğrul Düzdağ, *Kanuni Dönemi Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları*, Kapı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2012.

⁷ *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları: Fetâvâ-yı Ali Efendi*, H. Necati Demirtaş (Haz.), Kubbealtı Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2014.

⁸ Bazı ilgili çalışmalar için bk. Colin Imber, *Şeriatın Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslâmî Hukuk*, Murteza Bedir (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004; Bunun yanı sıra konu ile ilgili güncel bir kaynak için bk. *Osmanlı Hukukunda Fetva*, Süleyman Kaya vd. (Ed.), Klâsik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2018. Bu hususta yazılmış olan bir makale de şöyledir; Abdullah Demir, "Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Anlaşarak Boşanma ile İlgili Fetvaları", *Uluslararası Teoloji Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 2017, s.28-37 Belirtmek gerekir ki yapılan bu çalışmada yazar, sadece Ebussuud Efendi'ye ait olan fetvaları salt olarak vererek hiçbir değerlendirme ve yorum yapmamış ve bu suretle bir kaynak değeri olarak makalesi oldukça basit kalmıştır. Zira bu konu hakkında verilen fetvalar istenirse yayınlanmış olan fetvaların içinde de kolayca bulunarak yararlanılabilir.

Akgündüz⁹'e aittir. Müellif Osmanlı'ya ait Fatih Sultan Mehmed döneminden II. Mahmud'a kadar olan geniş bir dönemi içine alan kanunnâmelerin çevirileri ve hukukî tahlilleri üzerine çalışmıştır.

Konu ile alâkalı eserlere bakıldığında, Ahmet Yaman'a ait *İslâm Aile Hukuku*¹⁰ adlı eserden başlamak gerekir. Genel hatlarıyla aile hukukunu anlatan bu eser evlilik ve boşanma hususları hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ayrıca Ekrem Buğra Ekinci'ye ait olan *İslâm Hukuku Tarihi*¹¹ içerisinde de konu ile alâkalı ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür. Başka bir eser ise Ali Osman Orum'a ait olan *İslâm'da Kadın ve Aile Hukuku*¹² adlı eserdir. Boşanma hususuna dair İslâm hukuku açısından en kapsamlı eserlerden birisi İbrahim Yılmaz'a aittir. Müellifin *Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma*¹³ adlı eseri, müellifin de deyimiyile "*Kur'an ve sünnete göre boşanma konusunda kimin, ne kadar hak ve yetkiye sahip olduğunu ve bu yetkiyi nasıl kullanması gerektiği*" konusunu içeren doktora tez çalışmasının bazı ilâveler ve düzenlemelerle gözden geçirilmiş halidir. Bu hususa dair bir başka eser Nihat Dalgın'a aittir. *İslâm Hukukunda Boşanma Yetkisi*¹⁴ adı ile yayınlanan bu eser konu ile alâkalı kaynaklar içerisinde yer almaktadır. Yine bu bağlamda Süleyman Ateş'e ait olan *Kur'an-ı Kerim'de Evlenme ve Boşanma*¹⁵ adlı eser de ayetler ışığında evlenme ve boşanma hususlarını ele almıştır. Yine bu minvalde bir başka önemli eser Hayreddin Karaman'a aittir. Müellifin 1993 yılında yayınlanmış olan iki eseri¹⁶ konu ile alâkalı bilgilere sahiptir. İslâm Aile Hukuku adına bir başka eser Ömer Ferruh'a aittir. Aynı adla sebil yayınevi tarafından yayınlanan bu eser¹⁷ de yine aile hukuku adına bilgiler içermekle birlikte,

⁹ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990; Aynı müellif, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 2. Kitap II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990; Aynı müellif, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 3. Kitap Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991; Aynı müellif, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 4. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri I. Kısım Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992; Aynı müellif, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 5. Kitap Kanuni Devri Kanunnâmeleri II. Kısım Eyalet Kanunnâmeleri (I)**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992; Aynı müellif, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 6. Kitap Kanuni Devri Kanunnâmeleri II. Kısım Eyalet Kanunnâmeleri (II)**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993; Aynı müellif, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 7/I. Kitap Kanuni Devri Kanunnâmeleri (IV) 7/II. Kitap II. Selim Devri Kanunnâmeleri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994; Aynı müellif, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 8/I. Kitap III. Murad Devri Kanunnâmeleri 8/II. Kitap III. Mehmed Devri Kanunnâmeleri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994; Aynı müellif, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 9/I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri 9/II. II. Osman Devri Kanunnâmeleri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996; Aynı müellif, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 10. Kitap IV. Murad, I. İbrahim ve IV. Mehmed Devri Kanunnâmeleri (1623-1687)**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015; Aynı müellif, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: 11. Kitap III. Ahmed, I. Mahmud ve II. Mahmud Devri Kanunnâmeleri (1703-1839)**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.

¹⁰ Ahmet Yaman, **İslâm Aile Hukuku**, Yediveren Yayınları, Konya, 2002.

¹¹ Ekrem Buğra Ekinci, **İslâm Aile Hukuku**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2006.

¹² Ali Osman Orum, **İslâm'da Kadın ve Aile Hukuku**, Öz Kâğıtçılık Matbaacılık, Eskişehir, 2006.

¹³ İbrahim Yılmaz, **Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma**, Lâçin Yayınları, Kayseri, 2007.

¹⁴ Nihat Dalgın, **İslâm Hukukunda Boşanma Yetkisi**, Ettüt Yayınları, 1. Baskı, Samsun, 1999.

¹⁵ Süleyman Ateş, **Kur'an-ı Kerim'de Evlenme ve Boşanma**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1995.

¹⁶ Hayreddin Karaman, **İslâm'da Kadın ve Aile**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1993; Aynı müellif, **Anahatlarıyla İslâm Hukuku: Şahıs, Aile, Miras, Eşya**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1993.

¹⁷ Ömer Ferruh, **İslâm Aile Hukuku**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994.

ayrıntılı ve geniş bir yelpazeye sahip değildir. Konu ile alakalı yabancı müelliflerin yazmış olduğu eserlerden bahsetmek gerekir. Haim Gerber'e ait olan *State Society and Law in Islam*¹⁸ adlı eser bu hususta zikredilmesi gerekenler arasındadır. Yine yabancı müelliflerden olan Jamal Nasir'e ait olan *The Status of Women Under Islamic Law*¹⁹ adlı eser de İslâm Hukuku'nda kadının yeri ve aile hususu hakkında bilgilere sahip bir diğer eser olarak yer almaktadır. Ayrıca Zeynep Esra Koca tarafından çevrilmiş olan, Judith E. Tucker'a ait *İslâm Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet*²⁰ adlı eser de zikredilmesi gerekenler arasındadır.

Osmanlı Hukukunda Aile ile alakalı yazılan eserlere bakıldığında, bu hususta ilk olarak Mehmet Akif Aydın'ın eserlerini zikretmek gerekmektedir. Burada Aydın'ın dört eserinden bahsedilecektir. Bunlardan birincisi *Türk Hukuk Tarihi*²¹ adlı eserdir. Bu minvalde bir başka eser *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*²² adlı eseridir. Aydın, bu eserde nikâh akitleri, boşanmalar ve bunlara ait uygulamalardan gayrimüslimlerin hukuki durumlarına; itlâftan gaspa ve devlet başkanının tayinine kadar uzanan Osmanlı Hukuku'nun belli başlı konularını ele almıştır. Yazarın bir diğer eseri ise *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*²³dur. Adından da anlaşılacağı üzere aile hukuku hakkında bilgi veren bu eser de konumuz hakkında ehemmiyetli kaynaklardan biri olma özelliği taşımaktadır. Bir sonraki eser ise *Osmanlı Aile Hukuku*²⁴ adlı eserdir. 2017 yılında yayınlanmış olan bu eser zikredilen diğer eserlerle aynı doğrultuda olmakla birlikte bazı konularda daha detaylı bilgiler içermektedir.

Konu ile alakalı diğer bir çalışma Halil Cin'e aittir. Osmanlı Aile Hukuku'nda önemli çalışmalara sahip olan müellifin *Eski Hukukumuzda Boşanma*²⁵ adlı eseri bulunmaktadır. Bu eser, boşanma hususunu İslâmiyet Öncesi Türk Hukuku'ndan alarak Osmanlı Hukuku'na ve nihayetinde 1924 Tarihli Aile Hukuku Kanunu Tasarısı'na kadar getirerek yüzyıllar çerçevesinde genel bir perspektif çizmektedir. Yine aynı müellifin bu alanda diğer bir önemli müellif olan Ahmet Akgündüz ile birlikte hazırlanmış olduğu *Türk Hukuk Tarihi*²⁶ adlı eser de bu konuda ehemmiyetli kaynaklardan biridir. Eser, Kamu Hukuku, Ceza Hukuku, Mali Hukuk, Usûl Hukuku, Devletler Umumi Hukuku, Özel Hukuk, Aile Hukuku ve Devletler Hususi Hukuki olarak toplam yedi

¹⁸ Haim Gerber, *State Society and Law in Islam*, State University of New York Press-Albany, New York, 2013.

¹⁹ Jamal J. Nasir, *The Status of Women Under Islamic Law*, Graham-Trotman, London, 1994.

²⁰ Judith E. Tucker, *İslâm Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet*, Zeynep Esra Koca (Çev.), Açılım Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2015.

²¹ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Basım, 13. Baskı, İstanbul, 2015.

²² Mehmet Akif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

²³ Aynı müellif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İFAV) Yayınları, İstanbul, 1985.

²⁴ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.

²⁵ Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976.

²⁶ Aynı müellif-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2011.

bölümden müteşekkildir. Konu hakkında bir başka eser, Ahmet Akgündüz'e ait *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*²⁷dir. Bu eser üç ciltten müteşekkildir. Özel Hukuk alanını içeren ikinci cildi konumuza hitaben yazılmış bir kitap olup, İslâm Hukuku'nda şahsı ve aile hukukunu anlatmaktadır. Burada özellikle İslâm Aile Hukuku ile alakalı hukuki metinler kısmı özel hukuk alanında çalışan araştırmacılar için bir kaynakça listesi vermektedir. Günümüzün önemli tarihçilerinden biri olan İlber Ortaylı'nın da aile hususuna ait *Osmanlı Toplumunda Aile*²⁸ adlı eseri bulunmaktadır. Müellif burada Osmanlı Ailesi'ni, ailenin dinî aidiyet ortamı, fiziki ortamı olan mahalle, toplumsal tabakaları itibariyle durumu ve ailenin hukukî temeli olarak bölümlemiş ve eseri XIX. yüzyılda aile yapısında dönüşümü üzerinden değerlendirmiştir.

Şer'iyeye Sicilleri bağlamında Osmanlı'da boşanma hususuna bakıldığında, Hayri Erten'in *Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*²⁹ adlı eserinden bahsedilebilir. Eserde, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya Şer'iyeye Sicilleri bağlamında o dönemde bölgedeki aile yapısı anlatılıp, ailenin oluşum sürecinden boşanmaya, sosyal tabakalaşma ve aile tipolojisine kadar birçok bilgi verilmiştir. Bir diğer eser Nurcan Abacı'ya aittir. *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17.Yüzyıl)*³⁰ adlı eserde, 1650-1700 arası Bursa şer'iyeye sicilleri üzerinden Osmanlı hukukunun Bursa'da tatbiki anlatılmıştır. Yine bu bağlamda Abdurrahman Kurt'un *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*³¹ adlı geç döneme ait eseri de yine Bursa şehri hakkında şer'iyeye sicilleri üzerinden yapılmış bir başka eserdir. Bu hususa dair Göynük üzerine Zeynel Özlü tarafından yazılmış olan *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Adli Mekanizmanın Analizi*³² adlı iki bölümden müteşekkil eserden bahsedilebilir. Eserin ikinci bölümü aile ile alakalıdır. Bu hususta bir başka eser Mehmet İpçioğlu'na ait olan *Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*³³ adlı eserdir. Bu hususta yazılmış diğer eserlere bakıldığında, Haluk Sena Arı'ya ait olan *Osmanlı Aile Hayatı*³⁴, Aişe Aslı Sancar'a ait olan *Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile*³⁵ adlı eserleri de zikretmek gerekir.

Bu konuda yazılan yabancı eserlere bakıldığında, ilk olarak Ronald C. Jennings'in birçok makalesinden müteşekkil olan *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth*

²⁷ Ahmet Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 2, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2012.

²⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000.

²⁹ Hayri Erten, *Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2017.

³⁰ Nurcan Abacı, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

³¹ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Sentez Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul, 2013.

³² Zeynel Özlü, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Adli Mekanizmanın Analizi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007.

³³ Mehmet İpçioğlu, *Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2001.

³⁴ Haluk Sena Arı, *Osmanlı Aile Hayatı*, Nesil Basım-Yayın, İstanbul, 2000.

³⁵ Aişe Aslı Sancar, *Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile*, Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

*Centuries*³⁶ adlı eserini zikretmek gerekir. Bir makaleler derlemesi olan bu eser, müellifin Kayseri, Kıbrıs, Trabzon üzerine mahkeme kayıtları bağlamında çalışmış olduğu makaleleri ihtiva etmektedir. Bu konuda diğer bir eser Suraiya Faroqhi'ye aittir. *Stories of Ottoman Men and Women*³⁷ adlı eserde Osmanlı kadınına ait bilgiler bulmak mümkündür. Aynı müellifin bir diğer eseri ise *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*³⁸'dir. Elif Kılıç tarafından Türkçeye çevrilen bu eser, Osmanlı Devleti'nin bir imparatorluk olarak teşekkülünden kültüre, oluşumu ve yayılışına, sanatlar ve değişen kültür olarak üç ana bölüme ayrılır. Burada yer alan altıncı kısım olan "kadın kültürü" Osmanlı kadınına her anlamda ele alıp, sosyal hayattaki varlığını değerlendirmesi açısından ehemmiyetlidir. Ayrıca Leslie Pierce'e ait olan *Ahlâk Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*³⁹ adlı Ülkün Tansel tarafından çevrilen eseri de zikretmek gerekir. Konu ile alakalı örnekler üzerinden değerlendirmelerin yapıldığı bu eserde müellif, siciller üzerinden kadınların Gaziantep yöresinde yaşamış olduğu birtakım sorunlara ve bu kadınların toplum içerisindeki konumlarına yer vermektedir. Bu hususta diğer bir önemli yabancı eser ise Madeline C. Zilfi'ye aittir. Yazarın "We Do Not Get Along: Women and Hul Divorce in the 18 Century in Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era" isimli makalesi ve birçok Türk ve yabancı yazara ait makalelerin bir derlemesi olan *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*⁴⁰ adlı eser, müellifin editörlüğünde yayımlanmıştır. Çevirisi Necmiye Alpay tarafından yapılan bu eser, kadın temelli birçok nitelikli makaleyi bir kitapta buluşturmuştur. Yine Zilfi'ye ait olan *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar*⁴¹ adlı eserden de bahsetmek gerekir. Ebru Kılıç tarafından çevirisi yapılan bu eser kölelik ve kadının konumu üzerine son dönemde yayınlanmış olan önemli eserler arasındadır.

Son olarak Başbakanlık Devlet Arşivlerinin 2015 yılında yayımlanmış olduğu *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın*⁴² adlı eser de, Osmanlı toplumunda kadının konumu ve sosyal hayattaki yeri hakkında belgeler ışığında yazılan önemli bir eserdir. Burada Osmanlı kadınının belgeler üzerinden yaşamı, aile hayatı, hakları ve birçok şeye dair örnekler bulunmaktadır.

³⁶ **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries**, Ronald C. Jennings (Ed.), Isis Press, İstanbul, 1999.

³⁷ Suraiya Faroqhi, **Stories of Ottoman Man and Women**, Elif Kılıç (Çev.), Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.

³⁸ Aynı müellif, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

³⁹ Leslie Pierce, **Ahlâk Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet**, Ülkün Tansel (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

⁴⁰ **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, Madeline C. Zilfi (Ed.), Necmiye Alpay (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2009.

⁴¹ Madeline C. Zilfi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2018.

⁴² **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:137, İstanbul, 2015.

1.2. İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Boşanmaya Dair Makaleler

İslâm Hukukunda Aile ile ilgili olarak makale türü çalışmalara literatürde sıkça rastlanmaktadır. Burada öneme haiz olanlar zikredilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda ilk olarak Kur'an temelli olarak Hamza Aktan tarafından yazılan "Kur'an'a Göre Boşanma Prosedürü"⁴³ adlı yukarıda belirtilen Süleyman Ateş'in eseriyle benzer nitelikte yazılmış bir makaleden bahsedilebilir. Bu münasebetle Ateş'e ait konu ile ilgili "Kur'an-ı Kerim'de Evlenme ve Boşanma ile İlgili Ayetlerin Tefsiri"⁴⁴ adlı makalesinin zikredilmesi gerekir. Bu hususta bir başka makale Yunus Vehbi Yavuz'a ait olan "Kur'an'da Boşanmanın Mertebeleri"⁴⁵ adlı makaledir.

Konu ile alakalı bir başka makale İbrahim Paçacı'ya ait olan "Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslâm Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği)"⁴⁶ adlı eserdir. Boşanmaya dair çeşitli konular üzerine de birçok makalenin varlığı mevcuttur. Saliha Okur Gümrükçüoğlu'na ait olan "İslâm Aile Hukuku'nda Kadının Mehir Hakkına Toplumun Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme"⁴⁷ adlı makale buna bir örnektir. Yine Kâşif Hamdi Okur'un "İslâm Hukuku'nda Boşanma Yemini (Talâka Yemin)"⁴⁸ adlı eseri zikredilebilir. Ayrıca Fatih Karataş'ın "İslâm Hukuku'nda İddet"⁴⁹ adlı eseri de bu çerçevede içerisinde yer almaktadır. İslâm Hukuku'nda boşanma yetkisi üzerine yapılan eserlere ek olarak Ali Yüksek'in "İslâm Aile Hukuku'nda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması"⁵⁰ adlı makalesi zikredilebilir. Ayrıca müellifin *İslâm Aile Hukukunda Boşanma Çeşitleri ve Üç Talâk*⁵¹ adında bir yüksek lisans tezi de bulunmaktadır. Yine yetki hususuna binaen bir başka çalışma Bedri Aslan'a ait olan "Boşanma Yetkisi Hakkında Yapılan Tartışmalar"⁵² adlı bir makaledir. Bunların haricinde bu konuya hitaben İbrahim Yılmaz

⁴³ Hamza Aktan, "Kur'an'a Göre Boşanma Prosedürü", **Dinî Araştırmalar**, 5(14), 2002, s.5-16.

⁴⁴ Süleyman Ateş, "Kur'an-ı Kerim'de Evlenme ve Boşanma ile İlgili Ayetlerin Tefsiri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 23(1), 1979, s.221-286.

⁴⁵ Yunus Vehbi Yavuz, "Kur'an'da Boşanmanın Mertebeleri", **Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi**, (9), 1998, s.25-33.

⁴⁶ İbrahim Paçacı, "Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslâm Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği)", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, (11), 2008, s.59-92.

⁴⁷ Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "İslâm Aile Hukuku'nda Kadının Mehir Hakkına Toplumun Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 17(4), 2013, s.233-256.

⁴⁸ Kâşif Hamdi Okur, "İslâm Hukuku'nda Boşanma Yemini (Talâka Yemin) Meselesi", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1(15), 2009, s.5-30.

⁴⁹ Fatih Karataş, "İslâm Hukuku'nda İddet", **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4(8), 2013, s.161-190.

⁵⁰ Ali Yüksek, "İslâm Aile Hukuku'nda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7(32), 2014, s.340-354.

⁵¹ Ali Yüksek, **İslâm Aile Hukukunda Boşanma Çeşitleri ve Üç Talâk**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁵² Bedri Aslan, "Boşanma Yetkisi Hakkında Yapılan Çalışmalar", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1(55), 2018, s.918-927.

tarafından yazılmış olan *Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma*⁵³ adlı bir doktora tezi de bulunmaktadır.

Konu ile alakalı olarak Osmanlı dönemini baz alan makalelere bakıldığında, Mehmet Akif Aydın'a ait bir makaleden bahsetmek gereklidir. Müellif "Osmanlı Hukukunda Kazaî Boşanma"⁵⁴ adlı makalesinde boşanmanın bir türünü ele alarak İstanbul mahkemeleri üzerinden bir değerlendirme yapmıştır. Ayrıca müellifin İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan *mehir*⁵⁵ ve *istidâne*⁵⁶ hakkında yazmış olduğu maddeleri de bulunmaktadır. Bunlar haricinde Fatih Bozkurt'a ait "Osmanlı Dönemi İstanbul Ailesi"⁵⁷, Ahmet Özkiraz ve Gül İşçi Baş'ın kaleme aldıkları "Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı ve Boşanma"⁵⁸ ve Nuran Koyuncu ve Tuğba Bayraktar tarafından yazılmış olan "Geçmişten Günümüze Türk Hukukunda Kadının Hukukî Statüsü"⁵⁹ isimli makaleleri de zikretmek gerekir.

Siciller temelli yapılan çalışmalara bakıldığında, erken dönemli yapılan çalışmalar içerisinde ilk olarak Saadet Maydaer'in makalesi zikredilebilir. Maydaer'in "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)"⁶⁰ isimli makalesi Osmanlı Devleti'nin klâsik döneminde Osmanlı aile yapısını Bursa üzerinden anlatmaktadır. Dönem ile alakalı bir başka çalışma Esra Yakut'a ait olan "Klâsik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu"⁶¹ isimli makaledir. Bu minvalde bir başka çalışma Ali Turan'a aittir. "1815 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Siciline Göre Hukukî Hayatta Kadın"⁶² isimli bu makale siciller temelli Trabzon kadınına dair hukuki alanda birçok konuya hitap ederken, aynı zamanda aile ve bu münasebetle boşanmaya da değinmektedir. Yine Mehmet Kabacık'a ait olan "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep'te

⁵³ İbrahim Yılmaz, *Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁵⁴ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazaî Boşanma 'Tefrik'", *Osmanlı Araştırmaları*, 5, Halil İnalçık vd. (Ed.), 1986, s.1-12.

⁵⁵ Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *DİA*, 28, İstanbul 2003, s.389-390.

⁵⁶ Mehmet Akif Aydın, "İstidâne", *DİA*, 23, İstanbul 2011, s.322.

⁵⁷ Fatih Bozkurt, "Osmanlı Dönemi İstanbul Ailesi", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Coşkun Yılmaz (Ed.), 4, İ.B.B. Kültür A.Ş. ve İsam Yayınları, İstanbul 2016, s.50-61.

⁵⁸ Ahmet Özkiraz ve Gül İşçi Baş, "Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı ve Boşanma", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(30), 2016, s.87-95.

⁵⁹ Nuran Koyuncu ve Tuğba Bayraktar, "Geçmişten Günümüze Türk Hukukunda Kadının Hukukî Statüsü", *2nd International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS) 12-19 May 2017*, 2017, s.95-103.

⁶⁰ Sayda Maydaer, "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 2007, s.299-320.

⁶¹ Esra Yakut, "Klâsik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu", *ANDH*, 1(1), 2015, s.1-23.

⁶² Ali Turan, "1815 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Siciline Göre Hukukî Hayatta Kadın (1554-1558)", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(Özel Sayı), 2015, s.374-428.

Boşanma Davaları ve Mehir”⁶³ isimli makale de yine bu döneme ait Halep örneği üzerinden bir değerlendirmedir.

Ali Aktan’a ait olan “XVII. Yüzyıl Başlarında Kadı Sicillerine Göre Kayseri’de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar”⁶⁴ adlı çalışma da konu ile ilgili yapılmış bir başka örnektir. Mehmet Akif Erdoğan ise “16. ve 17. Yüzyıllarda İstanbul’da Hul Yöntemiyle Boşanma”⁶⁵ adlı makalesi ile daha çok kadın taraflı bir perspektif çizmiştir. Yine bu hususta Ali Kaya tarafından kaleme alınan “17. Yüzyıl Bursa Şer’iyye Sicillerinin İslâm Aile Hukuku Açısından Tahlili”⁶⁶ adlı makale bulunmaktadır. Bu hususta bir başka makale İbrahim Solak ve Zeynep Uysal tarafından yazılmış olan “Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği (1670-1680))”⁶⁷ adlı eserdir. XVII. yüzyılın ilk yarısına hitâben Trabzon temelli bir çalışmanın da mevcut bulunduğunu söylemek gerekir. Kenan İnan tarafından kaleme alınan, “17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat ‘seni üç güne değin bu vilâyetten çıkarmazsam avratım üç talak boş olsun”” adlı makale yine müellife ait olan “Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından” Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadî Hayat”⁶⁸ isimli eserinde yer almaktadır. Ayrıca siciller ile birlikte kanunnamelere de dayanan çalışmaların mevcudiyeti vakidir. Bu hususta Halime Doğru’ya ait “16. ve 17. Yüzyıllarda Şer’iyye Sicilleri ve Kanunnâmelere Göre Evlenme, Nişanlanma ve Boşanma”⁶⁹ adlı eser zikredilebilir. Yine Saim Savaş’a ait “Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”⁷⁰ isimli makalede mahkeme kayıtları ve fetva kaynaklı olarak Osmanlı ailesi anlatılmıştır. Makale, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* adlı kitapta yayınlanmıştır. Yine aynı kitapta yayınlanan Mehmet Akif Aydın’ın “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü”⁷¹ ve Ahmet Tabakoğlu’nun “Osmanlı Toplumunda Aile”⁷² isimli makalelerini de zikretmek gerekir.

⁶³ Mehmet Kabacık, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep’te Boşanma Davaları ve Mehir”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 12(47), 2013, s.252-274.

⁶⁴ Ali Aktan, “XVII. Yüzyıl Başlarında Kadı Sicillerine Göre Kayseri’de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar”, **Dördüncü Kayseri ve Yöresi Tarihi Sempozyumu Bildirimi (10-11 Nisan 2003)**, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri, 2013, s.21-40.

⁶⁵ Mehmet Akif Erdoğan, “16. ve 17. Yüzyıllarda İstanbul’da Hul Yöntemiyle Boşanma”, **1. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri: 29 Mayıs-1 Haziran 2013**, 2013, s.273-281.

⁶⁶ Ali Kaya, “17. Yüzyıl Bursa Şer’iyye Sicillerinin İslâm Aile Hukuku Açısından Tahlili”, **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, 17(1), 2008, s.81-107.

⁶⁷ İbrahim Solak ve Zeynep Uysal, “Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680)”, **Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (6-8 Mayıs 2016)**, Sempozyum Bildirileri Kitabı, Konya, 2016, s.991-1004.

⁶⁸ Kenan İnan, “Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından” **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadî Hayat**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2013.

⁶⁹ Halime Doğru, “16. ve 17. Yüzyıllarda Şer’iyye Sicilleri ve Kanunnâmelere Göre Evlenme, Nişanlanma, Boşanma”, **Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, (1), 1988, s.39-54.

⁷⁰ Saim Savaş, “Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, **Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, 2, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

⁷¹ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, 2, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Konu ile alakalı olarak Yahya Araz'ın "Kadınlar, Toplum ve Hukuk: 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Eşleri Tarafından Terk Edilen Kadınlar"⁷³ adlı, *Tarih ve Toplum Dergisi*'nde yayınlanan makalesi eşlerini terk eden ve terk etmek zorunda kalan erkekleri ve onların ardında bıraktıkları kadınları konu edinmektedir. Bu hususta bir diğer makale Mehmet Altan ve Mehmet İpçioğlu'na aittir. "Şer'iyeye Sicil Kayıtlarına Göre 1748-1749 Yıllarında Konya'da Aile"⁷⁴ isimli makale, 57 Numaralı Konya Sicili ışığında dönemin aile yapısını anlatmaktadır. Yine aynı doğrultuda Ali Kaya'nın "17. Yüzyıl Bursa Şer'iyeye Sicillerinin İslâm Aile Hukuku Açısından Tahlili"⁷⁵ isimli makalesi de aynı yüzyıla ait iki defter üzerinden bir tahlil çalışmasıdır. Bu hususta bir diğer makale İsmail Kıvrım'a aittir. "17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntab Örneği: Talâk, Muhâla'a ve Tefrik)"⁷⁶ isimli makalesinde müellif, boşanma hususunu Gaziantep sicilleri üzerinden değerlendirmiştir. Şer'iyeye sicilleri bağlamında Hüseyin Nejat Ertuğ'a ait "Şer'iyeye Sicillerine Göre Hicri 1137 Senesi (1724-1725) İstanbul'unda Osmanlı Ailesinin Evlenme ve Boşanma Verilerine Göre İncelenmesi"⁷⁷ adlı makale de o dönemin İstanbul ailesi hakkında bilgi vermektedir. Yasemin Keskin'e ait "Lale Devri'nde Eyüp Kazası'nda Sosyal Hayattaki Değişim Göstergesi Olarak: Boşanmalar"⁷⁸ isimli makale de *Journal of History and Future* adlı dergide yayınlanmıştır. İzzet Sak ve Alaaddin Aköz tarafından yazılmış olan "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi (18. Yüzyıl Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre)"⁷⁹ adlı makale de bu konuda zengin bir diğer makale olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu minvalde bir başka çalışma Serkan Sarı'ya ait olan "Şer'iyeye Sicillerine Göre Diyarbakir'de Boşanma Hadiseleri (1655-1747)"⁸⁰ isimli makaledir. Bu döneme ait bir başka makale Ali Efdal Özkul tarafından kaleme alınmış olan "18. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Meydana Gelen Boşanmalar"⁸¹ adlı çalışmadır.

⁷² Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, 2, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

⁷³ Yahya Araz, "Kadınlar, Toplum ve Hukuk: 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Eşleri Tarafından Terk Edilen Kadınlar", **Tarih ve Toplum**, (6), 2008, s.61-82.

⁷⁴ Mehmet Altan ve Mehmet İpçioğlu, "Şer'iyeye Sicil Kayıtlarına Göre 1748-1749 Yıllarında Konya'da Aile", **SSBED**, (21), 2009, s.519-532.

⁷⁵ Ali Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iyeye Sicillerinin İslâm Aile Hukuku Açısından Tahlili", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17(1), 2008, s.81-107.

⁷⁶ İsmail Kıvrım, "17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntab Örneği: Talâk, Muhâla'a ve Tefrik)", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (10), 2011, s.371-400.

⁷⁷ Hüseyin Nejat Ertuğ, "Şer'iyeye Sicillerine Göre Hicri 1137 Senesi (1724-1725) Senesi İstanbul'unda Osmanlı Ailesinin Evlenme ve Boşanma Verilerine Göre İncelenmesi", **Akademik İncelemeler Dergisi**, 10(1), 2015, s.75-107.

⁷⁸ Yasemin Yetkin, "Lale Devri'nde Eyüp Kazası'nda Sosyal Hayattaki Değişim Göstergesi Olarak: Boşanmalar", **Journal of History and Future**, 3(1), 2017, s.102-118.

⁷⁹ İzzet Sak ve Alaaddin Aköz, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi (18. Yüzyıl Şer'iyeye Sicillerine Göre)", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (15), 2004, s.91-140.

⁸⁰ Serkan Sarı, "Şer'iyeye Sicillerine Göre Diyarbakir'de Boşanma Hadiseleri (1655-1747)", **TOD**, (32), 2010, s.349-371.

⁸¹ Ali Efdal Özkul, "18. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Meydana Gelen Boşanmalar", **Bellekten**, 79(284), 2015, s.125-162.

Boşanmaya dair daha geç döneme ait kayıtların da varlığı vaki olmakla birlikte bunlardan ilki Abdullah Saydam'a ait "Trabzon'da Gayri Resmî Nikâhın Doğurduğu Problemler ve Boşanma Davaları (1830-1844)"⁸² isimli çalışmadır. Bu hususta bir diğer eser, Ahmet Gündüz tarafından kaleme alınan "Şer'iyeye Sicillerine Göre Antakya'da Kadın (1860-1870)"⁸³ adlı eserdir. Yine bu minvalde Ümit Erkan ve İlyas Yıldırım tarafından yazılmış olan "Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkhın Belirleyiciliği (1509 No'lu Rize Şer'iyeye Sicili Boşanma Kayıtları Örneği)"⁸⁴ adlı makaledir. Konu hakkında bir başka çalışma ise Tuba Çınar'a ait "Yollar Ayrıldı Peki Şimdi Ne Olacak? Osmanlı'da Boşanma Sonrası Yaşanan Sorunlar"⁸⁵ adlı makaledir. XX. yüzyılın başlarına ait bir çalışma olan bu makalede boşanma sonrası mahkemeye kaydedilmiş davalar çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır.

Konu hakkında yazılan yabancı makalelere bakıldığında ilk olarak Recep Çiğdem'e ait "Khul or Disolution of Marriage by a Women: A Historical Background and Two Cases From the Bakhchisaray/Crimca Court"⁸⁶ isimli makale görülmektedir. Diğer bir makale ise Bilgehan Pamuk'a ait olan "Condatonal Divorce in Ottoman Society: A case From Seventeenth Century Erzurum"⁸⁷ adlı makaledir. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*'nde yayınlanan bu makale daha geç bir dönem hakkında yazılmıştır. Bu hususta yabancı bir müellif tarafından kaleme alınan en önemli çalışma ise Ronald Jennings'e aittir. Eserler kısmında da adı zikredilen kitap içerisinde yer alan "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus 1580-1640"⁸⁸ ve "The Legal Position of Women in Kayseri"⁸⁹ adlı makaleler de bu doğrultuda zikredilebilir. Son olarak bu hususta yazılmış olan evlilikle alakalı bir makalenin içerisinde de boşanma bahsine değinildiği görülmektedir. Boşanmanın ve evliliğin Avrupa'da nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğinin yer aldığı makalede⁹⁰, Roma Hukuku'nda İslâm Hukuku'na kadar geniş bir perspektife değinilmiştir.

⁸² Abdullah Saydam, "Trabzon'da Gayri Resmî Nikâhın Doğurduğu Problemler ve Boşanma Davaları (1830-1844)", **Osmanlı Araştırmaları**, 20, 2000, s.329-353.

⁸³ Ahmet Gündüz, "Şer'iyeye Sicillerine Göre Osmanlı'da Kadın (1860-1870)", **Hatay Araştırmaları II**, Ahmet Gündüz ve Selim Kaya (Ed.), Pozitif Matbaa, Antakya, 2016, s.33-40.

⁸⁴ Ümit Erkan ve İlyas Yıldırım, "Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkhın Belirleyiciliği (1509 No'lu Rize Şer'iyeye Sicili Boşanma Kayıtları Örneği)", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (1), 2012, s.241-259.

⁸⁵ Tuba Çınar, "Yollar Ayrıldı Şimdi Ne olacak? Osmanlı'da Boşanma Sonrası Yaşanan Sorunlar", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (20), 2017, s.569-589.

⁸⁶ Recep Çiğdem, "Khul or Disolution of Marriage by a Women: A Historical Background and Two Cases From the Bakhchisaray/Crimca Court", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (21), 2005, s.95-115.

⁸⁷ Bilgehan Pamuk, "Condatonal Divorce in Ottoman Society: A Case From Seventeenth Century Erzurum", **Bilig**, (44), 2008, s.111-120.

⁸⁸ Ronald C. Jennings, "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus 1580-1640", **Studies on Ottoman Social in the Sixteenth and the Seventeenth Century**, Ronald C. Jennings (Ed.), Isis Press, İstanbul, 1999, s.116-142.

⁸⁹ Ronald C. Jennings, "The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City 1530-1590", **Studies on Ottoman Social in the Sixteenth and the Seventeenth Century**, Ronald C. Jennings (Ed.), Isis Press, İstanbul, 1999, s.143-201.

⁹⁰ Aleksandra Smirnov-Brkić, Alessandra Veronese, Pedersen Frederik ve Kenan İnan, "Families: Contracting Marriage", **Layers of Power Societies and Institutions in Europe**, Pisa University Press, İtalya, 2010, s.15-54.

1.3. Şer‘iyye Sicillerine Göre Boşanmaya Dair Tezler

Son olarak konu hakkında siciller üzerinden Trabzon’a dair yapılan çalışmalara bakıldığında, bugüne kadar salt boşanma konusu ve XVII. yüzyılın son dönemine ait olmak üzere Trabzon hakkında bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu sebeple yapılan bu çalışma belirtilen dönemde Trabzon’a dair salt boşanma adına yapılmış olan ilk yüksek lisans tezi olmayı hedeflemektedir. Bunun hâricinde boşanma bahsine dolaylı yoldan değinen Trabzon’a dair sicil transkripsiyon ve değerlendirmeleri mevcuttur. Bu çalışmalara bakıldığında; Ali Çolak’a ait *1868 No’lu Trabzon Şer‘iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı*⁹¹ adlı basılmamış yüksek lisans tezi, Cevdet Kırpık’a ait *1830 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı*⁹² adlı basılmamış yüksek lisans tezi, Fatma Pehlivan’a ait *1849 Numaralı Şer‘iyye Siciline Göre Trabzon’un Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1676-1677)*⁹³ adlı basılmamış yüksek lisans tezi, Orhan Zerey’e ait *1824 Numaralı Trabzon Kadı Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*⁹⁴ adlı basılmamış yüksek lisans tezi, Zeki Ekiz’e ait *1828 Numaralı Trabzon Kadı Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*⁹⁵ adlı basılmamış yüksek lisans tezi, Melek Öksüz’e ait olan *1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon’da Sosyal ve Ekonomik Hayat*⁹⁶ adlı doktora tezi, Murat Güney’e ait *1826 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili Transkripsiyonu*⁹⁷ adlı basılmamış yüksek lisans tezi, Sezgin Örseloğlu’na ait olan *1888 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili’nin Özet Transkripsiyonu ve Analizi*⁹⁸ isimli basılmamış yüksek lisans tezi ve son olarak Aslı Özcan’a ait olan *Trabzon Şer‘iyye Sicillerine Göre Modern Öncesi Dönemde Osmanlı Kadını (XVII. Yüzyılın İlk Yarı)*⁹⁹ adlı basılmamış doktora tezi, kadın ve dolayısı ile boşanma hakkında Trabzon’a dair güzel bir örnektir. Bunlar haricinde başka şehirlere ait tezler de mevcuttur. Bunlar ise; Sema Gökbayır’a ait *Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkhın Belirleyiciliği Erzincan Şer‘iyye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları*

⁹¹ Ali Çolak, **1868 No’lu Trabzon Şer‘iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 1997.

⁹² Cevdet Kırpık, **1830 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 1998.

⁹³ Fatma Pehlivan, **1849 Numaralı Şer‘iyye Siciline Göre Trabzon Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1676-1677)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2000.

⁹⁴ Orhan Zerey, **1824 Numaralı Trabzon Kadı Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 20003.

⁹⁵ Zeki Ekiz, **1828 Numaralı Trabzon Kadı Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2003.

⁹⁶ Melek Öksüz, **1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon’da Sosyal ve Ekonomik Hayat**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

⁹⁷ Murat Güney, **1826 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili Transkripsiyonu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2011.

⁹⁸ Sezgin Örseloğlu, **1888 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicilinin Özet Transkripsiyonu ve Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2016.

⁹⁹ Aslı Özcan, **Trabzon Şer‘iyye Sicillerine Göre Modern Öncesi Dönemde Osmanlı Kadını**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2018.

(Günümüz Erzincan'ı ile Mukayeseli)¹⁰⁰ isimli yüksek lisans tezi ve İlyas Karşlı'ya ait *İslâm Hukukunda Kazaî Boşanma*¹⁰¹ isimli doktora tezleridir. Yukarıda da bu çerçevede iki teze daha değinildiğinden burada tekrar zikredilmesine lüzum görülmemiştir.

1.4. 1856-1866 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilleri

Şer'iyeye sicilleri; tarihî olarak İslâmiyet'in ilk yıllarına kadar dayanan, mahkemelerde görülen davaların kaydedildiği ve bu kaydedilme hususunda her davaya göre sakk denilen özel bir kalıbın kullanıldığı, genellikle bir yahut iki yıllık kayıtların yer almış olduğu, kadılar ve bu konuda yardımcıları olan kâtipler tarafından tutulan defterlerdir.¹⁰² Osmanlı'da bu defterlerin içerisinde aynı zamanda merkezden gelen hükümlerin de bir kopyasının kaydedilmiş olduğu ve dönem toplumunun sosyal ve ekonomik sorunlarının anlaşılması adına önemli belgelerden biri olduğunu da söylemek gerekir.

Aşağıda yer alan tablo ile değerlendirilen 1856-1866 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilleri H.1099-1124/M.1688-1703 detaylı bir şekilde anlatılacaktır:

Tablo 1: Değerlendirilen 1856-1866 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicillerine Dair Genel Veriler

Sicil Numarası	Tarih	Varak	Kayıt	İptal Edilen Kayıt	Mükerrer Varak	Boş Varak
1856 Numaralı Sicil	H.1099/1100-M.1688-1689	163	881	1	-	-
1857 Numaralı Sicil	H.1101/1102-M.1690/1691	160	859	3	14	-
1858 Numaralı Sicil	H.1102/1103-M.1691/1693	91	527	-	1	3
1859 Numaralı Sicil	H.1103/1109-M.1692/1693	119	507	3	-	1
1860 Numaralı Sicil	H.1104/1105-M.1693/1694	152	516	-	-	-
1861 Numaralı Sicil	H.1105/1106-M.1694/1695	130	737	1	2	9
1862 Numaralı Sicil	H.1106/1109-M.1695-1698	143	863	2	2	2
1863 Numaralı Sicil	H.1109/1110-M.1698/1699	72	838	-	1	-
1864 Numaralı Sicil	H.1110/1112-M.1699-1701	149	707	1	10	6

¹⁰⁰ Sema Gökbayır, *Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkhnın Belirleyiciliği Erzincan Şer'iyeye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz Erzincan'ı ile Mukayeseli)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2017.

¹⁰¹ İlyas Karşlı, *İslâm Hukukunda Kazaî Boşanma*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.

¹⁰² Yunus Uğur, "Şer'iyeye Sicilleri", *DİA*, 39, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s.8-9; İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Kadı", *DİA*, 20, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, s.73.

Tablo 1: (Devamı)

Sicil Numarası	Tarih	Varak	Kayıt	İptal Edilen Kayıt	Mükerrer Varak	Boş Varak
1865 Numaralı Sicil	H.1112/1124-M.1701/1712	26	30	-	1	9
1866 Numaralı Sicil	H.1113/1114-M.1702-1703	91	333	-	5	15
Toplam: 11	H.1099/1114-M.1688-1703	Toplam: 1296	Toplam: 6798	Toplam: 11	Toplam: 36	Toplam: 45

Bu tez çalışması 1856, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865 ve 1866 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilleri'nden yararlanılarak yapılmıştır. Bahsi geçen bu sicillere bakıldığında, ilk olarak 1856 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili üzerinde durulabilir. Zikredilen bu sicil H.1099-/1100-M.1688-1689 yıllarını havî 163 varaktan müteşekkildir. Bu sicil içerisinde 881 dava kayıtlıdır. Bu suretle bahsi geçen sicil diğer 10 sicil içerisinde en çok hükme sahip defter olarak kayda geçmektedir. Bahsi geçen bu defterin ilk varaklarında kadı ve naip atamaları ve bunların yanı sıra birtakım fetvalar yer almaktadır. Ayrıca altı- yedi adet tereke kaydı ve sicilin sonlarına doğru merkezden gelen hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Bu hükümler, özellikle belirtilen yıl hasebiyle, içinde bulunulan savaş dönemine dair bilgileri içermektedir. Yine sicil içerisinde cizyelere ait kayıtlar da bulmak mümkündür. Genel anlamda sicile bakıldığında, boş ya da mükerrer bir varak bulunmamakla birlikte, verasetle alâkalı bir hükmün iptal edilmiş olduğu göz çarpmaktadır. Son olarak bahsi geçen bu kayıtların önemli bir çoğunluğunu dörtte bir oranında nikâh akitlerinin oluşturduğu söylenebilir. Diğer kayıtlar veraset, mülk alım-satımı, ihtida, boşanma, vasi tayini, çeşitli asayiş bozan suçlar, sulh davaları/anlaşmazlıklar, borç-alacak gibi çeşitli kayıtlardan havidir. Burada genel olarak siciller değerlendirileceğinden bu kayıtlar ayrıntılı şekilde verilmeyecektir.

Bir sonraki sicil olan 1857 Numaralı Sicil H.1101/1102-M.1690/1691 yıllarını içeren 160 varaktan oluşmaktadır. Bu sicil 859 hükmü barındırmaktadır. Defterin ilk sayfasında narha dair bir kayıt yer almaktadır. Zaten narha dair kayıtlar sicil içerisinde çoğunlukla başta, daha sonra ortada ve sonlarda yer almaktadır.¹⁰³ Yine bir önceki sicilde olduğu üzere atamalara dair hükümler de yine bu ilk sayfalarda yer almaktadır. Sicil içerisinde beş adet tereke kaydı bulunmaktadır ve içlerinden Beyzâdeoğlu El-hac Mustafa bin İshak Bey'e ait olan muhalledat oldukça teferruatlıdır. Ayrıca tımar ve zeamete dair kayıtlar da bulunmakla birlikte, yine sonlara doğru merkezden gelen hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Sicilde genel olarak 14 adet mükerrer varak, iptal edilmiş biri mülk satışı, diğeri de tam okunamayan iki hükmün olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca sicilde yer alan nikâha dair kayıtların 338 adet oluşu ile bahsi geçen sicil en çok nikâh hükmünü barındıran defter olmaktadır.

¹⁰³ Temel Öztürk, "Osmanlı'da Narh Sistemi", *Türkler*, 10, Hasan Celâl Güzel vd. (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.867.

1858 Numaralı Sicil ise H.1102/1103-M.1691/1693 yıllarından mürekkep diğer iki sicile nazaran daha az olmakla birlikte 91 varağa sahiptir. Bu defter 527 adet kayıttan oluşmaktadır. Bir önceki sicilde de var olduğu üzere, bu defterin de ilk sayfasında narh kaydı ve sonrasında atamalar yer almaktadır. Görüleceği üzere bu defterin varak sayısının az olmasına rağmen içerisinde birçok kayıt barındırmaktadır. Fakat bu sicilde merkezden gelen hükümlerin sayısı, diğer sicillere nazaran az bulunmaktadır. Terekelerde ise takribî olarak beş adet kayıt göze çarpmaktadır ve içlerinden Ömer Ağa bin Mustafa'ya ait olan kayıt ziyadesiyle uzun ve teferruatlıdır. Sicil içerisinde bir adet mükerrer ve üç adet boş varak bulunmaktadır. Ayrıca yedinci ve sekizinci varakların sırasında bir karışıklık mevcuttur.

1859 Numaralı Sicil'de ise içinde barındırdığı kayıtların tarihi ile ilgili olarak ilk 10 varağında farklılık bulunmaktadır. Zikredilen bu sicilin ilk 10 varağı 1629 yılına ait kayıtları barındırırken, diğer 119 varak H.1103/1109-M.1692/1693 yıllarına aittir. Bu münasebetle bu varaklarda var olan boşanmaya dair kayıtlar, çalışmanın tarihsel bütünlüğünü bozacağından teze dâhil edilmemiştir. Bu sicil içerisinde de 507 kayıt bulunmaktadır. Defter içerisinde yedi adet tereke kaydı bulunmakla birlikte, yine bu sicilde de son varaklara doğru merkezden gelen hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Bütün bu kayıtlar haricinde üç dava iptal edilmiştir. Bunlar; borç-alacak, darp/yaralama ve sulh davalarına aittir. Ayrıca bir varağın da boş olduğu belirtilmektedir. Sicilin en son varağında ise narh kadının yer aldığı göze çarpmaktadır. Diğer sicillerin aksine bu sicil içerisinde nikâh kaydına çok az rastlanılmaktadır. Toplamda altı adet olan bu kayıtlar, sicil içerisinde çeşitli davaların arasında yer almaktadır.

1860 Numaralı Sicil, H.1104/1105-M.1693/1694 yıllarını havî 152 varaktan mürekkeptir. Burada var olan numaralandırmanın eksik yapılması ve mükerrer sayfaların yer almasından mütevellit yeniden bir numaralandırmaya gerek duyulmuştur. Yapılan bu yeniden numaralandırmaya göre 516 kayıt bulunmaktadır. Defterin ilk sayfalarında yine atamaların kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Sicil içerisinde beş adet tereke kaydının varlığına rastlanılmakta, bunların içerisinde Mehmed Odabaşı bin Ali'ye ait olan muhallefâtın diğerlerine nazaran daha teferruatlı olduğu göze çarpmaktadır. Bir önceki sicilde olduğu üzere bu sicilin sonunda da narh kaydı yer almaktadır. Bu defter üzerinden nikâha dair bir değerlendirme yapılacak olunursa, 269 adet kayıt ile nikâh kayıtlarının diğer kayıtlardan fazlaca yer almış olduğu görülecektir. Bu sicilde de sonlara doğru merkezden gelmiş olan hükümler yer almaktadır. Genel anlamda siciller içerisinde bu gibi kayıtlar sonlara doğru bulunmaktadır.

1861 Numaralı Sicil de H.1105/1106-M.1694/1695 yıllarını kapsayan 130 varaktan oluşmaktadır. Bu sicil içerisinde 737 kayıt mevcuttur. Sicilde ilk sayfadan itibaren davalar başlarken, kadı ve naip atamalarının da yine burada yer aldığı görülmektedir. Sonlara doğru 11 varak olan nikâh kayıtlarının ardından gelen bütün hükümler, merkezden gönderilmiş olan hükümlerdir. Ayrıca son sayfalarda büyük bir yoğunluk olarak ihtida kayıtlarının varlığı göz

çarpmaktadır. Bu sicil için 24 adet ihtida kaydının varlığından söz edilebilir. Bunlar haricinde bir adet iskele mukataasına ait bir kaydın da iptal edildiği vakidir. Genel anlamda ise iki adet mükerrer, dokuz adet boş varak bulunmaktadır.

1862 Numaralı Sicil'de de numaralandırma yapılmaması ve mükerrer sayfaların olması hasebiyle yeniden bir numaralandırma yapılmıştır. Bahsi geçen bu sicil H.1106/1109-M.1695-1698 yılları çerçevesinde 143 varaktan müteşekkildir. 863 kayıttan oluşan bu sicilin ilk sayfasında ihtida kaydı yer almakta, daha sonra gelen sayfalarında kadı ve naip atamalarının kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Bu sicil içerisinde de takribî 10 adet tereke kaydı yer almaktadır. Sonlara doğru merkezden gelen hükümlerin yer aldığı bu sicilde, nikâh kayıtları diğer kayıtlardan fazlaca bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında, sicil içerisinde iki mükerrer, iki boş varak mevcuttur. Ayrıca veraset ile alâkalı bir hükmün diğer varağa geçen kısmının ve bir nikâh kaydının iptal edildiği vakidir. Buna ek olarak bir kayıt da bulunduğu varağın hasar görmesinden mütevellit okunamaz haldedir. Diğer sicillere bakıldığında, 1863 Numaralı H.1109/1110-M.1698/1699 yıllarına ait 72 varağa sahip sicil içerisinde 838 kayıt bulunmaktadır. Varak sayısının az olmasına rağmen bu kadar fazla hükmün sicil içerisinde yer alışı, hem nikâh kayıtlarının fazlalığı hem de kâtibin kayıtları yazma şekli ile alâkalıdır. Merkezden gelen hükümlerin oldukça fazla yer almış olduğu bu sicilde, bir adet mükerrer varak bulunmaktadır.

1864 Numaralı Sicil H.1110/1112-M.1699-1701 yıllarına ait 149 varaktan oluşmaktadır. Bu sicil 707 hükme sahiptir. Sicilin ilk sayfalarında kadı ve naip atamaları yer almaktadır. Sonlara doğru nikâh ve tereke kayıtları yer alırken, merkezden gelen hükümler defterin orta kısmında yer almaktadır. Burada da sekiz adet terekenin varlığı göze çarparken, bunlar içerisinde yer alan Giresunlu Es-seyyid Mehmed Reis'in akrabası olduğu söylenen Ali Beşe ibni Musa'nın muhallefâtı en ayrıntılı olanıdır. Son olarak verasetle alâkalı bir hükmün iptal edildiği, 10 adet mükerrer, altı adet boş varağın var olduğu görülmektedir.

1865 Numaralı Sicil H.1112/1124-M.1701/1712 yıllarına ait 26 varaktan oluşmaktadır. Bu sicil 30 kayıttan müteşekkildir. Belirtmek gerekir ki zikredilen bu sicil hem varak olarak az hem de içinde 11 yıllık bir kaydı barındırması açısından farklı bir sicildir. Fakat bahsedildiği üzere 11 yıllık bir kayıt bulunmamaktadır. Farklı tarihlere ait birkaç kayıt sebebi ile böyle bir tarihten bahsedilmiştir. Aslında bahsi geçen sicil içerisinde yer alan kayıtların tarihleri son varağa kadar H.1112- M.1701 iken, son varakta başka tarihler yer almaktadır. Bunun yanında var olan bu sicil içerisinde boşanma ile alâkalı bir kayda rastlanılmamış olduğundan mütevellit, çalışma içerisinde sadece bir adet nikâh kaydı kullanılmıştır. Bu defter, siciller içerisinde en az kaydın bulunduğu defterdir. Sicil içerisinde 2 adet tereke kaydı, bir adet nikâh kaydı mevcuttur. Genel olarak bakıldığında, dokuz adet boş, bir adet mükerrer varak bulunmaktadır.

Son olarak zikredilmesi gereken sicil 1866 Numaralı Sicil'dir. Bu defterin de H.1113/1114-M.1702-1703 yıllarını havî 91 varaktan oluştuğu görülmektedir. Yine sicile ait numaralandırma içerisinde 81. varaktan sonra ek olarak devamı şeklinde bir not düşülerek 10 sayfanın daha eklendiği görülmektedir. Bu sicilde genel anlamda alt kısımlarında tahribat olduğu görülmekle birlikte, var olan ekler kısmının eteklerinde tamir yapılarak eklenmiş olduğu ibaresi de yer almaktadır. Belirtildiği üzere 91 varaktan müteşekkil bu sicilde, 333 kayıt mevcuttur. Kayıtların sonuna doğru merkezden gelen hükümler bulunmaktadır. Sicil içerisinde beş adet mükerrer, 15 adet boş varak mevcuttur. Sicillerde yer alan kayıtların neredeyse yarısından fazlasını 159 kayıt ile nikâh akitleri oluşturmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLÂM VE OSMANLI HUKUKU'NDA EVLİLİK VE BOŞANMA

2.1. İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Evlilik

Evlilik müessesesi dünyanın her yerinde aile kurumunun inşası adına ehemmiyetli bir başlangıç olarak kabul edilmekte ve toplumun sosyal alandaki en önemli nüvesini teşkil etmektedir. Tarih boyunca önemli bir kurum olan evlilik müessesesi, toplumun inşası ve geleceği açısından en değerli yapı taşı olarak görülmüş ve İslâmiyet de bu konuda çok hassas olmuştur. Çünkü İslâmiyet'te önemsenen neseb hususu bu kurum ile birlikte yürüyecek ve gelişecektir. Evliliği hac gibi mal ve bedenle yapılan ibadetlerden gören fakihler, bazen bunun nafîle ibadetlerden dâhi daha hayırlı olduğunu dile getirmişlerdir. Kur'an-ı Kerim, "*Size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâh edin.*"¹⁰⁴ diye emrederken, Hz. Peygamber de "*Nikâh benim sünnetimdir, kim nikâhtan yüz çevirirse, benden değildir.*" diyerek evlilik kurumunun önemine atıfta bulunmuştur. Evliliğin üzerinde bu kadar ehemmiyetle durulmasının sebebi belirtildiği üzere nesebin devamıdır ve bunun için de hukuka uygunluk aranır. Bu da bir nikâh akdi ile sağlanmaktadır. Nitekim bu hususta Hz. Peygamber "*Evleniniz, çoğalınız. Çünkü ben kıyamet gününde sizin çokluğunuzla diğer ümmetlere iftihar edeceğim.*" buyurmuştur. Yine bu hususta "*Evleniniz ki evlât sahibi olasınız.*" diyerek nesebin bu şekilde devam etmesi hususuna dikkat çekmiştir.¹⁰⁵

2.1.1. Namzetlik (Nişan) Müessesesi

Nişan evlenmeden önce var olan, erkek ve kadın için bir hazırlık durumudur ve her toplumda yeri bulunmaktadır. İslâm Hukuku'nda nişanlanma vuku bulduğunda, bu durum erkek ve kadına evlenme zorunluluğu yüklemeyi ve taraflar anlaşamadıkları takdirde nişanı sonlandırabilirler. Şer'iyeye sicilleri içerisinde taraflar "*namzet*", "*namzetli*" gibi hitaplar ile anılmaktadır. Bu süreç içerisinde mehrin belirlenmesi, bir kısmının ödenmesi gibi durumlar da mevcuttur. Yine bu süreç içerisinde kıza ve ailesine hediyeler gönderildiği de bilinmektedir. Ortaylı, XVI. yüzyılda bir kişinin evlenmeden önce namzetlik zamanında, namzetlik akçesi yahut da mehir verdiğini dile getirmiştir. Kız çocuklarının küçük yaşta başkalarına nişanlandırılarak evlilik sözü verilmesi ile

¹⁰⁴ Nisa Suresi, Ayet: 3.

¹⁰⁵ İbrahim Halebî, *Mevkufât Mülteka Tercümesi*, s.110-112.

birlikte de para veya bir mal verildiği de belirtilmektedir.¹⁰⁶ Hatta sonraki süreçte bir ayrılık vuku bulması halinde bu eşyaların alınıp-verilmesi hususuna dair birçok fetva bulunmaktadır.¹⁰⁷ Nişan halinin bozulması ile taraflardan özellikle kız, yeniden bir evlilik için müsait bir duruma gelir. Bahsedildiği gibi nişanlılık bir evlenme zorunluluğu getirmemekle beraber bir nevi tanıma-tanışma sürecidir.¹⁰⁸

Nişanın ne suretle kimler arasında vuku bulmuş olduğu mahkeme kayıtlarında genelde bulunmaz iken, bu durumun ancak bazı sorunlar üzerine kaydedildiği görülmektedir. XVIII. yüzyıla ait Trabzon hakkında bir çalışmada, tarafların nişanlılık sürelerinin üç ila 6 yıl arasında değiştiği görülmüş, nişan süresi içerisinde verilen hediyeler içerisinde ise altın, gümüş gibi değerli eşyaların yanı sıra kimi zaman kaftan, kağrı gibi dönem içerisinde kullanılan mal ve eşyaların da verildiği belirtilmiştir.¹⁰⁹ Yine XVIII. yüzyılda Konya sicilleri üzerinde çalışan Hayri Erten, bu şehirde nişanlanma bahsinin tarafların birbirini tanıma amacı ile olduğunu, eğer bu süreç içerisinde birinin evlenmekten vazgeçme durumu olursa mahkemenin o tarafı haklı bulduğunu ve ona göre bir karar verdiğini dile getirmektedir. Zira evlilik kurumu karşılıklı rıza ile teşkil edilmekte ve bunun için bir zorlama olmamaktadır.¹¹⁰

Ayrıca nişan esnasında yüzük takılması hususunun da o dönemlerden beri var olduğu görülmektedir. İstanbul mahkemelerinde yer alan muhalâa türü bir boşanmada¹¹¹ kadının vazgeçtiği eşyalar içerisinde nişan yüzüğünün yer alması, o dönemde böyle bir uygulamanın varlığını ortaya koymaktadır. XIX. yüzyıl Bursa Şer'iyeye Sicilleri üzerinde çalışmış olan Abdurrahman Kurt, bu hususta erkek tarafının evlenme kararına vardığından sonra yüzük, küpe gibi kıymetli eşyaları kız tarafına verdiğini ve buna da nişan denilerek siciller içerisinde yer aldıklarını dile getirmektedir.¹¹² Bunun haricinde gayrimüslimlerin de nişan hususuna dair şer'iyeye mahkemelerine başvurduğu görülmektedir. Genellikle nişan sonrası çıkan anlaşmazlıklar yahut da nişan atma sonrasında verilen eşya veya paranın geri alınma yönelik davaların mevcudiyeti

¹⁰⁶ İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", **Osmanlı Araştırmaları**, 1, 1980, s.38.

¹⁰⁷ İlgili fetvalar için bk. Düzdağ, **Kanuni Dönemi Şeyhülislâmı**, s.34-35.

¹⁰⁸ Aydın, **Osmanlı Aile Hukuku**, s.44-46.

¹⁰⁹ Melek Öksüz, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Kadı Sicillerinde Aile Kurumunun Oluşumuna Yönelik Bazı Kayıtlar", **Karadeniz Araştırmaları**, (7), 2005, s.46-47. Burada belirtilen nişan süresinin, küçük kızların evlendirilmesine yönelik, bilüğüne erişinceye kadar olan süre olduğu düşünülmektedir.

¹¹⁰ Erten, **Osmanlı Aile Yapısı**, s.52.

¹¹¹ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil, Hüküm no:339, Orijinal metin no:57b-4, s.288. Değerlendirilen sicillerde yer alan gayrimüslimlere ait olan bir nişan atma sonrası mahkemeye gelen bir davada, altın bir yüzükten bahsedilmektedir. Davada erkek tarafının altın bir bilezik verdiği iddia edilse de, durum kıza sorulduğunda sadece bir altın yüzüğün babasına verilmiş olduğu hususu yer almaktadır. (TŞS), Defter no. 1859 (1103-1104/1692-1693), ss.51/4. Bu minvalde konu ile alakalı başka örnekler için bk. (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691), ss.5/3; (TŞS), Defter no. 1858 (1102-1103/1691-1692), ss.6/4.

¹¹² Kurt, **Bursa Sicillerine Göre**, s.41-42.

vakidir.¹¹³ Yine belirtildiği üzere mahkemelere “*namzet*” hitabı ile yansıyan nişan atma sonrasındaki davalar üzerine kayıtlar mevcuttur,¹¹⁴ fakat yayınlanmış olan İstanbul Şer‘iyye Sicilleri içerisinde varlıkları az bulunmaktadır. Buradan hareketle nişan hususunun da tıpkı boşanmalar gibi mahkemelere kaydedilme zorunluluğu bulunmayan olaylar arasında yer aldığı söylenebilir. Çünkü nişan ile taraflar birbiri üzerinde evlilikte olduğu gibi birtakım haklara sahip değildir ve hukukî açıdan da birbirlerine mirasçı olamazlar.

2.1.2. Nikâh Akdi

Nikâh sözlük manası ile cinsi yakınlık anlamına gelmekte, şeriat açısından ise cinsî yakınlık ve akd anlamında ortak olmakla birlikte akd yani anlaşma anlamı kullanılmaktadır. Bazılarına göre ise nikâh akdi bir alışveriş olarak görülmektedir. Fakat bu hususta Halil Cin, bu akit ile bir alışverişin kastedilmediği, verilen mehirin burada bir satış meblâğı olarak görülmediğini belirtmektedir. Burada yer alan mehirin, kocanın fevri bir hareket ile karısını boşaması hususuna binaen bir güvence olduğu dile getirilmektedir.¹¹⁵

Fakihler evliliğin sebebinin doğurmak ve üremek ile soyun devamı olarak görmekte ve nikâh için “*umumî ve hass*” olarak iki şartın vaki olduğundan bahsetmektedirler. Bu arada bu hususa dair ilk şart, evlenecek tarafların farklı cinsiyette olma zorunluluğudur. Ayrıca insanüstü varlıklarla olan evlenme hususu da mümkün değildir. Bunlardan umumî olan şart kadın ile erkeğin evliliğe engel olabilecek şer‘i hususlara sahip olmaması, hass olan şart ise nikâh akdi esnasında erkek ve kadının söyleyecek olduğu icap ve kabule dair sözlerinin, erginlik çağına ulaşmış, özgür, akli başında iki Müslüman şahit tarafından işitilmesidir. Genelde iki erkek Müslüman şahit yeterli iken, bazen bir erkek Müslüman ve iki kadın Müslüman şahit ile de nikâh gerçekleşebilmektedir. Eğer şahitlerin nikâh akdini duymaması yahut da anlayamaması söz konusu ise nikâhın gerçekleşmeyeceği söylenmektedir. Ayrıca evlilik, sünnet üzere olan evlilik ve mekrûh olan evlilik olarak ikiye ayrılmaktadır. Sünnet olan evlilikte erkek ve kadının zinaya gitme korkusu olmamalıdır. Ayrıca erkek açısından kadının mehrini ve nafakasını karşılayabilecek durumda olması gerekir. Böylece sahih bir evlilik gerçekleşmiş olmaktadır. Mekerûh olan ise erkeğin evlilik hukukuna uymayacağını ve karısına karşı kötü davranacağını bilmesine rağmen yapılan evliliğidir.¹¹⁶

¹¹³ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil, Hüküm no:360, Orijinal metin no:61a-3, s.301; **İstanbul Kadı Sicilleri**, Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, Hüküm no:372, Orijinal metin no:208-3, s.278; **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil, Hüküm no:446, Orijinal metin no:42b-1, s.282; Bu hususa dair bir başka hükümde ise Gayrimüslim bir kız ile nişanlanmış olan Müslüman bir erkek nişanı atar ve durum mahkemeye yansır. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, Hüküm no:198, Orijinal metin no:112-2, s.177.

¹¹⁴ “*Namzet*” tabiri ile İstanbul sicillerinde beş adet kayda rastlanmaktadır. Bunlardan üçü bir önceki dipnotta yer aldığından tekrarına lüzum görülmemiştir. Diğer kayıtlar için bk. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, Hüküm no:89, Orijinal metin no:17a-2, s.80; **İstanbul Kadı Sicilleri**, İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil, Hüküm no:982, Orijinal metin no:96a-3, s.730.

¹¹⁵ Halil Cin, **İslâm ve Osmanlı Hukuku’nda Evlenme**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1974, s.54.

¹¹⁶ İbrahim Halebî, **Mevkûfât Mülteka Tercümesi**, s.112-113; Cin, **İslam ve Osmanlı**, s.57-64.

Konu ile alâkalı olarak mehir hususuna değinmek gerekirse, kelime manasıyla nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mala “*mehir*” adı verilmektedir. Sözlükte mehir “*ücret*” manasına gelir. Bir fıkıh terimi olarak evlilik esnasında ödenen para veya malı ifade eder. Kur’an-ı Kerim’de mehir anlamının ecrin çoğulu olarak “*üçür, fariza*” ve “*sadukat*” kelimeleri olarak geçmektedir. Aynı zamanda kaynaklarda mehirin “*sadak, nihle, ecir*” ve “*ukr*” olarak da geçtiği vakidir.¹¹⁷

İslâm hukukunda mehir, evlenecek kadının ailesine yahut da yakınlarına değil bizzat kendisine yapılması gereken ödeme olarak görülmektedir. Kadın, evlenmede üç husus üzerine mehir hakkı kazanmaktadır. Bunlar zıfaf, halvet-i sahiha ve kocanın ölümüdür. Bu durumlarda kadın mehirin tamamını almaya hak kazanmaktadır. Eski Türklerde var olan “*kalın*”¹¹⁸ ile benzer olan yine nikâh esnasında verilen meblağı ifade eden mehir, belirtildiği üzere sadece kadına verilmesi yönünde ayrılmaktadır. Nikâh kıyılırken mehirin söylenip söylenmemesinin nikâha mani bir durum olmadığı, böyle bir nikâhın sahih olduğu kabul edilmektedir. Fakat aynı zamanda mehirin lâzım oluşu da zikredilmektedir.¹¹⁹ Mehirin en az miktarı on dirhem gümüş olarak belirlenmiştir. Konu ile alâkalı olarak “*Mehrin en az miktarı, on dirhem gümüştür.*” hadisi buna delil olarak görülmektedir. Eğer bu on dirhem gümüştense aşağı bir meblağ söylenmiş olursa yine on dirhem gümüş lâzım gelmektedir, daha düşük bir meblağ kabul edilemez. Buna nazaran mehirin üst sınırı ile alâkalı olarak herhangi bir ölçünün de belirtilmediği bilinmektedir. Bu durum toplumdan topluma değişiklik göstermektedir.¹²⁰

Sahih bir evlilik için gereken şartlara bakıldığında, belirtildiği üzere nikâh akdi için kadının “*Nefsimi sana tezvic ettim.*”, erkeğin de “*Ben de seni tezevviç ettim.*” demesi ve duruma iki şahidin bulunması ile nikâh tamamlanmış olmaktadır. Erkek ve kadının bu sözlerin anlamını bilmeseler bile söylediklerinde nikâhlarının sahih olduğu söylenmektedir. Fakat bir kadın ile erkek şahitlerin de önünde “*Biz karı-kocayız.*” der ise nikâhlanmış sayılmamaktadırlar. Ayrıca erkek ile kadının bizzat bulunarak nikâh akdinin gerçekleştiği durumlar yanında, vekillerinin de bu akdi onların adına gerçekleştirdiği vakidir. Hukukî her alanda kullanılan vekillik müessesesi evlilikte de mevcuttur ve erkek ile kadının vekâlet vererek akdi gerçekleştirmeleri mümkündür. Osmanlı mahkeme kayıtlarında yer alan nikâha dair kayıtlarda genel anlamda evliliklerin bu şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Şahitler bahsine bakıldığında ise belirtildiği üzere özgür olan iki

¹¹⁷ Aydın, **Mehir**, s.389.

¹¹⁸ kalın: Evlilikte kız ailesine ve yakınlarına ödenen para. Osmanlı sultanlarından I. Murad’ın kızı Nefise Sultan’ın Karaman Beyi Alaaddin Bey ile evliliğinde, mehir haricinde saraya gönderilmek üzere “*rûsum-ı kalın-başlık*” adıyla hediyeler gönderildiği bilinmektedir. Okur Gümrükçüoğlu, **İslâm Aile Hukuku’nda Kadının Mehir Hakkına**, s.230; Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.120.

¹¹⁹ İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.148; Okur Gümrükçüoğlu, **İslâm Aile Hukuku’nda Kadının Mehir**, s.227-228.

¹²⁰ İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.149; Okur Gümrükçüoğlu, **İslâm Aile Hukuku’nda Kadının Mehir**, s.228-229.

Müslüman erkek yahut bir Müslüman erkek ve iki Müslüman kadın ile gerçekleşen nikâh akdinde, evlenecek kadın Müslüman ise şahitlerin de Müslüman olma zorunluluğu vardır. Hanefilere göre şahitler fâsık olsalar bile şahitliklerinin muteber olduğu söylenmektedir. Erginlik çağında bulunmayan küçüklerin evlendirilmesinde ise velileri yahut vasileri söz hakkına sahip bulunmaktadır. Bu minvalde bir kişinin küçük kızını evlendirmesi için bir başkasına emretmesi ve nikâhın gerçekleşmesi durumunda var olan nikâhın sahih olduğu söylenmektedir. Aynı zamanda kızın erginlik çağında babasının da bulunduğu bir mecliste evlendirilmesi durumunda nikâhı sahih iken, kızın bulunmadığı bir ortamda nikâhının sahih olmadığı belirtilmektedir.¹²¹

Nikâhın gerçekleşmesinde etkili olan hususlardan en önemlisi nikâhın gerçekleşeceği erkek ile kadın arasında bulunan bağıdır. Burada anlatılmak istenen haram meselesidir. Yani kadın ile erkeğin birbirine evlilik anlamında haram olduğu durumlar bulunmaktadır. Hürmet-i müsâhere gibi akrabalık bağlarının bulunduğu durumlar haricinde süt kardeşliği durumu¹²² da mevcuttur ve evliliğe mani olan sebepler arasında yer almaktadır.¹²³

İslâm Hukuku'nda nikâh hususuna binaen evliliğin, özgür bir kadın ve cariyeye göre değiştiği görülmektedir. Özgür olan bir kadın ile evlenmeye gücü yetmeyen bir erkeğin, yani mehir ve nafakasını karşılayamayacak bir erkeğin Müslüman veya kitap ehli bir cariyeye ile evlenmesi caiz olarak kabul edilmektedir. İmam Şafî'ye göre ise bu durum caiz değildir. Cariye üzerine özgür bir kadının nikâhlanması caiz görülürken, dörtten fazla kadına nikâh edilmesi caiz olarak görülmemektedir.¹²⁴ Köle için ise ancak iki kadını nikâh etmesi sahih olarak görülmektedir. İmam Malik'e göre ise köle de dört kadın ile evlenebilmektedir. Hanefilere göre kölenin, özgür olan bir kişiye nazaran sahip olması gereken şeylerin yarısı olduğu kabul edilmekte ve bu suretle evlilik bahsinde de iki eşe izin verilmektedir. Yine bir kimsenin cariyesini ya da bir kölenin efendisini nikâhlanması sahih olarak görülmemektedir. Bunun sebebi evlilik ile beraber karı-kocanın birbiri üzerinde birtakım haklara sahip olması ve köleliğin de bu duruma zıt olması olarak görülmektedir. Fakat bu durumun aksine Osmanlı tarihinde cariyesi ile evlenmiş birçok Osmanlı Sultanı mevcuttur. Tabi bunlar içerisinde Hürrem Sultan istisna olabilir. Çünkü Hürrem Sultan kölelikten

¹²¹ İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.113-115; Cin, **İslâm ve Osmanlı**, s.70-72.

¹²² Süt kardeşliği haram olmasına rağmen bu bağın varlığından habersiz olarak kıyılan nikâhların da mevcudiyeti de vakidir. Bir örnek için bk. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm no:211, Orijinal metin no:40b-3, s.164.

¹²³ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.116-117.

¹²⁴ Bu hususta "*Sizin için helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâh ediniz.*" ayetine dayanarak sınırın dört kadın olduğu vurgulanmış ve burada dörtten fazla kadın almak yasaklanmıştır. Ayrıca birden fazla kadın ile nikâhlanmanın zarurî durumlar üzerine olması gerektiği konusu da dikkate nazardır. Zira savaş dönemlerinde kadınların erkeklerden daha fazlaca olduğu zamanlarda, kadınların zor durumda kalmaması üzerine böyle evlilikler yapılırken, yukarıda geçen ayetin devamında yer alan "*...Eğer adaletli davranmayacağımızdan korkarsanız o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur.*" ayetinden de görüldüğü üzere tek eşlilik daha iyi olarak görülmektedir. Ayrıca bu ayetin nazil olduğu dönem itibari ile Arap toplumundaki çoklu evlilik hususunun yaygınlığı ve bu ayetle bunun dörde indirilmesi hususuna da vurgu yapılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ferruh, **İslâm Aile**, s.87-88.

azad edilerek daha sonra nikâhı akdedilmiştir. Ayrıca Osmanlı döneminde efendilerinden çocuk sahibi olan birçok cariye'nin mevcudiyeti vaki olmakla birlikte, konu ile ilgili Osmanlı mahkemelerine birçok davanın yansıdığı görülmektedir.¹²⁵ Bunlar haricinde nikâhın sahih olmadığı diğer kimseler ise Mecusî ve Putperest kadınlar olarak görülmektedir. Yine boşanmış olan dördüncü kadının iddet süresi dolmadan beşinci bir kadın ile nikâh yapılması da sahih olarak görülmemektedir. Sahih olmayan nikâhlara dair son olarak “*mut‘a nikâhı*”¹²⁶ örnek gösterilmektedir. Böyle bir nikâh “*belirli bir mal veya para karşılığında, belirli bir süre dâhilinde*” yapılmakta ve Hanefilere göre bâtil olarak addedilmektedir. Hz. Peygamber’in Hayber’in fetih senesinde böyle bir nikâhı haram kıldığı söylenmektedir. İcmada da bu tür bir nikâh üzerinde birlik vardır. Fakat İmam Malik mut‘a nikâhını belirli bir vakit şartı olmaması üzerine sahih saymaktadır.¹²⁷

Nikâhta küçük kızlar haricinde, bir velinin iznine gerek duyulmamaktadır. İmam-ı Azam ve Ebu Yusuf’a göre kadın bakire de olsa dul da olsa durum değişmemektedir. İmam Malik ve İmam Şafi’ye göre ise caiz değildir. İmam-ı Azam’a göre kız bakire olsa bile erginlik çağında bulunması halinde velisi nikâh için kıza baskı yapamaz. Şafîiler ise kızın baba ve dedelerinin nikâh için zor kullanmalarını uygun görmemektedirler. Hatta burada bâkire kızın susması ve gülmesi izin verdiği anlamına gelmekte, ağlaması halinde durum değişmektedir. Hatta bu ağlama halinin gözyaşına göre bile değiştiği üzerine izin verilip verilmeme durumu tartışılmaktadır. Habersiz kıyılan nikâhlarda nikâhın izine bağlı olduğu söylenmektedir. Köle ve cariyelerin ise efendilerinin izni olmadan kıydıkları nikâhların da özgür olanları gibi sahih olmadığı dile getirilmektedir. Zira bu konuda Hz. Peygamber “*Efendisinden izinsiz evlenen köle, zina edicidir.*” buyurmuşlardır.¹²⁸

Gayrimüslimlerin nikâhlarına bakıldığında ise, İmam-ı Azam’a göre, gayrimüslim bir erkeğin gayrimüslim bir kadınla, şahit olmadan yahut da iddet süresi içerisinde akdedilen nikâhları, eğer dinlerine uygun ise Müslüman olduktan sonra da devam edebilir. Fakat nikâhta şahit gerekliliği gayrimüslimlerde de bulunduğundan, şahitsiz akdedilen nikâhın muteber olmadığı dile getirilmektedir. “*Şahitsiz nikâh yoktur.*” hadis-i şerifi bu münasebetledir. Eğer bu gayrimüslimler İslâmiyet’e döndüklerinde haram olan bir evlilik yapmışlar ise mahkeme bu kimseleri zorunlu olarak ayırmaktadır. Nitekim “*Aralarında Allah’ın indirdiği (vecih) ile hükmet, onların keyiflerine uyma.*”¹²⁹ ayeti buna delil olarak görülmektedir.¹³⁰

¹²⁵ Zilfi, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik**, s.130.

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Kâfi Dönmez, “Mut‘a”, **DİA**, 32, İstanbul 2006, s.174-180.

¹²⁷ İbrahim Haleb, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.122-125.

¹²⁸ İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.129-130. Fakat bazı durumlarda kişilerin evliliklere karşı çıktığı vakidir. Oğlunun ölümü üzerine gelininin yeniden evlenecek olmasına karşı çıkan bir kişinin durumu mahkemeye götürdüğü ve siciller içerisinde böyle bir kaydın yer aldığı görülmektedir. Bk. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil, Hüküm no:797, Orijinal metin no:72b-5, s.359.

¹²⁹ Maide Suresi, Ayet: 49.

¹³⁰ İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.170.

Evlilikte denklik hususuna bakıldığında, fakihler ilk olarak neseb bakımından denklik konusunu dile getirmektedirler. “*Dikkat edin! Kadınları ancak velileri evlendirebilir. Veliler de kadınları dengi olan erkeklerden başkasıyla evlendiremezler.*” şeklinde var olan bir hadiste, kadınların dengi ile evlendirilmeleri hususu yer almaktadır. Fakat konu ile alakalı bir başka hadiste “*İnsanlar tarak dişleri gibi birbirine eşittir. Arab’ın, Acem üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvalıkladır.*” denilmekte ve kimsenin kimseye üstün olmadığı dile getirilmektedir. Yine bu hususta Kur’an-ı Kerim’de yer alan bir ayette “*Şüphesiz ki; sizin Allah nezdinde en şerefliiniz, takvaca en ileri olanınızdır.*”¹³¹ buyurulmaktadır. Diğer yandan denkliğe binaen mal hususu ortaya konulmaktadır. Evlenecek erkeğin kadının mehir veya nafakasını karşılması beklenmektedir. Mehir, kadın için ödenmesi lâzım gelen, nafaka ise evliliğin devam etmesine sebebiyet veren şeydir.

İkinci olarak din hususu görülmektedir. Burada her ne kadar kitap ehli bir kadınla evlenmenin caiz olduğu belirtilse de, Müslüman bir kadınla evlenmenin daha hayırlı olduğu vurgulanmıştır. Üçüncü olarak zanaat hususu dile getirilmektedir. Burada erkeğin kadını bakabilecek miktarda para kazanacağı bir mesleğe sahip olması gerekli görülmektedir. Nafaka hususunda belirtildiği üzere bu da aynı doğrultuda olmakta, evlilikte erkeğe düşen önemli görevlerden biri olan kadın ve çocukların geçim hususunun gerçekleşmesi adına böyle bir gereklilikten bahsedilmektedir. Dördüncüsü özgür olmak yani köle olmama hususudur. Yukarıda kölelerin evliliği bahsinde belirtildiği üzere köle ve özgür bir insanın evliliklerinde birtakım problemlerin çıkması olası görülmektedir. Beşinci olarak dindarlık ve takva görülmektedir. Burada değinilmesi gereken asıl konu fâsık bir erkek ile salih bir kadının evlilikleridir. Böyle bir evlilikten kaçınılması gerektiği söylenmektedir. Altıncısı servet bahsidir. Hanbelilere göre baba evinde zenginlik içerisinde olan bir kızın evlendiğinde de aynı durumda olması ve kocasından daha zengin olmaması gerekmektedir. Hâlbuki Hz. Peygamber Hz. Hatice ile evlendiğinde, Hz. Hatice hem yaş itibari ile kendisinden oldukça büyük, hem iki çocuğa sahip, hem de ekonomik anlamda güçlü bir kadındır ve buna rağmen güzel bir evlilik yaşamışlardır. Yedinci olarak yaş hususundan bahsedilmektedir. Şafilere göre yaş hususuna binaen 60 yaşında bir erkeğin 16 yaşında bir kız ile evlenmesi uygun değildir. Diğer mezhepler bu hususta bir denklik olması gerekliliğini kabul etmemektedirler.¹³²

Osmanlı’da nikâh hususuna bakılacak olunursa, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren nikâh akitlerinin kadınlar ve kadınların verdiği izinler ile din görevlileri tarafından akdedildiği bilinmektedir.¹³³ Bu uygulama Osmanlı’dan önce var olan bir husustur ve Selçuklu Devleti’nde de

¹³¹ Hücürât Suresi, Ayet: 13.

¹³² Ferruh, **İslâm Aile**, s.81-82.

¹³³ Nikâh akdetme hususuna binaen atdefilen bu görevi kötüye kullanan kimseler de bulunmakta ve bu kişiler görevlerinden azledilmektedir. Şer‘iyye sicillerine yansıyan 1667 tarihli bir olayda, İstanbul Kefeli Cami Müezzini Hacı Ahmed oğlu Abdünnebi, Mehmed isimli bir kimsenin karısını dul olarak göstererek başka biri ile nikâhına izin vermiştir. Adı geçen müezzin bunun gibi birkaç tane daha uygunsuz hareketi üzerine görevinden azledilmiştir. **İstanbul Kadı Sicilleri**, İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil, Hüküm no:78, Orijinal metin no:19b-1, s.130.

uygulandığı bilinmektedir. Bu dönemde önemli kimselerin nikâhı özellikle kadılar tarafından akdedilmiştir.¹³⁴ Şahitler huzurunda icap ve kabul ile vuku bulan nikâh akdinin aslında bir kadıya ihtiyaç duyulmadan gerçekleşmesine rağmen, yıllar ile birlikte bir kayıt ihtiyacına da gerek duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Osmanlı'da XVI. yüzyıl kadı beratları içerisinde, kadının görevleri arasında nikâh akdetme hususu da yer almaktadır. Yıldırım Bayezid döneminde mahkeme harçları içerisinde nikâh akdi harcı 12 akçe olarak geçmektedir. Daha sonrasında XVII. yüzyılda yer alan beratlar içerisinde de nikâh akdetme vazifesinin kadıya ait olduğu yer almaktadır. Bu dönemde nikâh harcı olarak 24 akçe alınmaktadır.¹³⁵

Nikâh akdi için mahkemeye gelen her kişinin nikâhının akdedildiği düşünülmemelidir. Bu husus için öncelikle bir “*izinnâme*”¹³⁶ alınması gerekliliğinden bahsedilmektedir. Böylece nikâha izin verildikten ve bu suretle bir ücret alındıktan sonra tarafların evliliğine bir mani olmamaktadır. Nikâh akdetme hususu adına Memlûkler'de her zaman bu işlem için bulunan bir “*akkadü'l-enkâhâ*” bulunur iken, Osmanlı'da bu görev, çatısı altında birçok görevi daha barındıran kadıya aittir. Kadılardan izinsiz olarak nikâh akdedilmemesi hususunun ne zamandan itibaren yürürlükte olduğu bilinmemektedir. Erten XVI. yüzyıla kadar izne gerek duyulmadan akdedilen nikâhın, Ebussuud Efendi'nin görüşü üzerine değişerek izinnâme ile gerçekleştiğinden bahsetmekte, fakat bu durumda bir kesinlik bulunmamaktadır.¹³⁷

Gayrimüslimlerin de Osmanlı mahkemelerine başvurarak nikâh akdi yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca nikâh sonrasında oluşan problemler üzerine de mahkemeye gelinerek çözüm arandığı görülmektedir.¹³⁸ Hatta bazı durumlarda evliliği gerçekleşmeyen kimseler hakkında kendi dinlerine göre ayinleri gerçekleşmeden aynı evin içinde oturmalarına dair kayıtlar mevcuttur.¹³⁹ Gayrimüslimlerin nikâh hususunda Osmanlı mahkemelerine başvurmalarındaki en önemli sebeplerden biri Osmanlı mahkemelerinin kilisede akdedilen nikâhlardan alınan harçlardan daha az harç talep etmesi durumudur. Örneğin XVII. yüzyılda bir şer'iyeye mahkemesi nikâh için 24 akçe talep ederken, kilisenin 80 akçe talep ettiği söylenmektedir. Ayrıca Osmanlı mahkemeleri haricinde

¹³⁴ XI. yüzyılda Selçuklu Sultanı Melikşah'ın nikâhının yanında, I. İzzeddin Keykavus'un Kadı Sadeddin Lehaverî tarafından kıyılan nikâhlarına ait belgelerin günümüze kadar ulaştığı söylenmektedir. Daha sonraki dönemde Timur Devleti'nde bulunan prenslerin de nikâhlarının şeyhülislâm tarafından kıyıldığı dile getirilmektedir. Aydın, **Osmanlı Hukuku'nda Aile**, s.61.

¹³⁵ Aydın, **İslâm ve Osmanlı Aile**, s.162-163; Aynı müellif, **Osmanlı Hukukunda Aile**, s.63.

¹³⁶ izinnâme: Nikâh için verilen izin kâğıdı hakkında kullanılan tabirdir. Sonraki dönemlerde bu kâğıdın arkasında şahitlerin isimleri, mehirin miktarı da yer almaktadır. İzinnâme ile bakılan hususlar erkek ve kadının birbiri ile evlenmesine şer'î açıdan bir engelin olup olmaması durumudur. Pakalın, **Osmanlı**, 2, s.109.

¹³⁷ Aydın, **İslâm ve Osmanlı Aile**, s.163-164; Erten, **Osmanlı Aile Yapısı**, s.69.

¹³⁸ Bazı örnekler için bk. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil, Hüküm no:22, Orijinal metin no:4a-2, Coşkun Yılmaz (Ed.), 5, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s.67; **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil, Hüküm no:215, Orijinal metin no:23b-2, s.133.

¹³⁹ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil, Hüküm no:827, Orijinal metin no:87a-6, s.336.

kendi kilise veya havralarında kendi ayinlerine göre nikâh akdetme serbestisi olan gayrimüslimlere bu konu hakkında verilen beratlar¹⁴⁰ da mevcuttur.¹⁴¹

Nikâh akdi yapılırken bazı özel şartlar da ileri sürülebilir. Bu hususta Hanefiler İslâm'ın göstermiş olduğu evlilik çerçevesini aşmayacak derecede şartların kabul edilebileceğini dile getirirler. Bu konuya örnek olarak kadınların evlendiği yerden başka bir yere gitmeme şartı, yine kadının evlilikte kiminle yaşayıp yaşamayacağına dair şart etmesi söylenebilir.¹⁴² Şart hususu üzerine Hanefilerle Hanbelîler arasında “*tek eşlilik*” şartı bir tartışma konusu olmuştur. Hanefilere göre bu şart İslâm Hukuku'nun evlilik için tayin ettiği kurallara aykırı bir durumdur. Burada öne sürülen durum, evlilik içinde karı ile kocanın çocuğunun olmaması halinde başka bir evliliğin yapılamaması ve bu münasebetle nesebin devam edemeyişi sebebiyle olmalıdır. Zira evlilik kurumunda nesebin devamı önemlidir. Hanbelîler ise bu durumun kişilerin kendi iradeleri temelinde gerçekleştiğini ve bu minvalde bu şarta uyulmaması gerektiğini öne sürerler.¹⁴³

2.1. İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Boşanma

İslâmiyet'te boşanma, geri durulan, hoş karşılanmayan bir husus olmakta, karı ile kocanın arasının mümkün oldukça iyileştirilmesi adına çalışılması istenmektedir. Buna rağmen boşanma tek çıkış olarak görüldüğünde ise devreye İslâmî hukukun kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'deki konu ile ilgili ayetler, Hz. Muhammed'in hadisleri, fetvalar ve devletlerin kanunları girerek boşanma gerçekleşmektedir. Bu sebeple öncelikle bu kaynaklar hakkında bir bilgi verilecektir. Daha sonra boşanma usulleri ve boşanmanın sonuçları anlatılacaktır.

¹⁴⁰ Konu hakkında birkaç örneğe bakılacak olunursa; 1618 tarihli İstanbul, Galata Rumeli, Üsküdar, Bursa, Kütahya, Tokat, Kayseri, Trabzon, Ankara ve Kefe'ye hitaben Ermeni Patriği Avanos'un yenilenen patriklik beratında, “...*Nikâh ettirmeden bir kadın tutanı, boşayanı ve iki kadın almanı ayinleri gereğince görüp lâzım geleni yapmaları...*” şeklinde emir verilmektedir. Aralarında var olan hususlar ile alâkalı patriklerinden başka kimsenin karışmaması gerektiği belirtilen beratta, şer'î meseleler olması durumunda şer'îyeye mahkemelerine müracaat etmeleri söylenmektedir. **İstanbul Kadı Sicilleri**, İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, Hüküm no:728, Orijinal metin no:90a-1, s.474. Yine bu hususa binaen bir başka berat için bk. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, Hüküm no:1080, Orijinal metin no:129b-2, s.828. Yine de Ermenilerin şer'îyeye mahkemelerinde nikâh ettirdikleri vakidir. Bir örnek için bk. **İstanbul Kadı Sicilleri**, İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil, Hüküm no:84, Orijinal metin no:21a-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 18, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s.135. Ayrıca yine bu hususta metropolitlere gönderilen berât için bk. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Eyüp Mahkemesi 61 Numaralı Sicil, Hüküm no:336, Orijinal metin no:68b-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 2, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, s.289.

¹⁴¹ Aydın, **Osmanlı Aile Hukuku**, s.63.

¹⁴² Konu ile alâkalı şart hususu değişiklik göstermekte, kimi zaman belirli bir süre için verilecek olan hizmetin de bu şarta dâhil olduğu görülmektedir. İstanbul'da Çingene taifesinden olan Yunus oğlu Kurt'un, Yunus kızı Şamdan ile evlenmek için, kızın babasına üç yıl hizmet şartını kabul ettiği görülmektedir. Bk. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, Hüküm no:472, Orijinal metin no:73b-1, s.217.

¹⁴³ Aydın, **Osmanlı Aile Hukuku**, s.75-76.

2.1.1. İslâm ve Osmanlı Hukukunda Boşanma Bahsi ile İlgili Kullanılan Kaynaklar

2.1.1.1. Kur'an-ı Kerim ve Hadisler

Boşanma bahsi ile ilgili olarak İslâm Hukuku ve Osmanlı Hukukunda karar mekanizmasının en önemli kaynağını, Kur'an-ı Kerim'deki ayetler ve daha sonrasında da hadisler oluşturmaktadır. Burada bu ayet ve hadislerin birtakımına değinilerek bir değerlendirme yapılacaktır. Konu ile ilgili ayetlere bakıldığında, genel manada evliliğin devamı için çözümlere gidilmek istendiği görülmektedir. Fakat evlilik müessesesinin devam edemediği durumlarda boşanma, Hristiyanlık'ın Katolik mezhebinde olduğu üzere kesin bir yasak¹⁴⁴ olarak görülmemiş, iyilik ile ayrılmanın daha hayırlı olacağı belirtilmiştir. Bu mezhebe göre evlilik, ruhların birleşmesi olarak addedilerek, evlilik feshi imkânsız bir sözleşme olarak görülmüştür. Fakat İslâmiyet'te boşanma hoş karşılanmasa da yasaklanmamıştır.¹⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında boşanma ile ilgili birçok ayet bulunmakla birlikte, hükümlerin bir defada değil, aşamalı olarak geldiği görülmektedir. Boşanma ile alâkalı ilk olarak Bakara suresinin 228. ayeti gelmiştir. Bu ayete göre,

Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz. Eğer kocalar barışmak isterlerse, bu durumda boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler. Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da ödevlerine denk belli hakları vardır. Ancak erkekler, kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler. Allah azîzdür, hâkimdir.¹⁴⁶

Bu ayette boşanma hususunda belirli bir sınırlamanın olmadığı, fakat daha sonra gelen ayetlerle birlikte boşamanın sınırlandırılmaya başlandığı söylenmektedir.¹⁴⁷ İslamiyet'ten önce Arapların eşlerini sayısız şekilde boşayıp onlara geri dönerek eziyet ettikleri bilinmektedir. Hatta bir hadiste Ensar'dan bir kadının devam eden bu sorun üzerine Hz. Peygamber'e gelmesi¹⁴⁸ ile boşanma sayısının kısıtlanması vuku bulmuştur. Bunun üzerine gelen ayet ise şöyledir:

¹⁴⁴ Katolik Kilisesi'nin inancına göre kim karısını boşar ise o kişi zina etmiş konumundadır ve yine bir kadın başka bir erkekle evlenmek adına kocasını boşarsa o da zina etmiş sayılmaktadır. Katolikler bu durumun toplum içinde doğuracağı kaosu önlemek adına her ne kadar ayrılık kurumunu kabul etmiş ise de, kabul ettikleri bu kurumda dâhi boşanma olmamakta, çiftler sadece ayrı yaşamaktadırlar. Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.16-17.

¹⁴⁵ Aktan, **Kuran'a Göre Boşanma**, s.7.

¹⁴⁶ **Kur'an-ı Kerim**, Bakara, Ayet: 231.

¹⁴⁷ Paçacı, **Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde**, s.83-84.

¹⁴⁸ Tirmizi'de yer alan hadis şöyledir: İslâm devrinde ensardan bir adam karısına “Sana hiç yaklaşmayacağım ama sen benden çözümlü ayrılacaksın.” demesi üzerine kadın bunun nasıl olacağını sorar. Bunun üzerine adam “Seni boşayacağım, süren dolmaya başlayınca sana döneceğim. Yine boşayacağım, süren sonuna yaklaşınca yine tekrar döneceğim. İşi böyle uzatacağım.” demesi üzerine kadın peygambere gider ve kadının aleyhine olan bu sistem kaldırılarak Bakara suresinin 229. ayeti böylece nazil olur. Ateş, **Kur'an-ı Kerimde Evlenme**, s.264-265.

Boşama iki defadır. Ya iyilikle tutma ya da iyilik yaparak bırakmadır. (...) Bundan sonra kadını boşarsa, kadın başka birisiyle evlenmedikçe bir daha kendisine helâl olmaz. Eğer ikinci koca da onu boşarsa, Allah'ın yasaklarını koruyacaklarını sanırlarsa eski karı kocanın birbirlerine dönmelerine bir engel yoktur. (...).¹⁴⁹

Daha sonrasında ise kadınların bekleme süreleri hakkında bir kısıtlamaya giderek, boşanmanın hangi süre zarfında cereyan edeceği açıklanmıştır.

Ey peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti sayın; Rabbiniz olan Allah'tan sakının; onları, -apaçık bir hayâsızlık yapmaları hali müstesnâ- evlerinden çıkarmayın, onlar da çıkmassınlar. (...) Kadınların iddet süreleri biteceğinde, onları ya uygun şekilde alıkoyun ya da uygun bir şekilde onlardan ayrılın; içinizden de iki adil şahit getirin. İşte bu Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye verilen öğüttür.¹⁵⁰

Fakat boşanmaya rağmen halâ evlilik müessesesinin devamı için önemi haiz,

Kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini de tamamlamışlarsa -birbirleriyle maruf (bilinen meşru biçimde) anlaştıkları takdirde- onlara, kendilerini kocalarına nikâhlanmalarına engel çıkarmayın. İşte, içinizde Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere bununla (böyle) öğüt verilir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah, bilir de siz bilmezsiniz.¹⁵¹

ayeti ile de bir açık kapı bırakılarak karı ile kocanın tekrar birleşmelerinin de hayırlı olacağı vurgulanmıştır. Ayetlerde son ana kadar evlilik müessesesinin korunmasına özen gösterildiği, hatta boşanma hadisesine gelmeden, karı ile kocanın arasının bozulma durumunda dahi aralarını düzeltmelerine dair yardım edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁵² Burada önem verilen husus, aile müessesesinin sağlam olması ve nesebin devamıdır.

Konu ile ilgili hadislere bakıldığında ise, genellikle sahabeler tarafından anlatılan ve daha sonraki nesillere aktararak gelen bir zincir şeklinde olan hadisler, boşanmaya dair önemli hususlar barındırmaktadır. *“Helâl şeyler içerisinde Allah'a en sevimsiz geleni boşamadır.”* ve *“Evlen, fakat boşanma, Allah zevk için evlenip boşanan erkek ve kadınları sevmez.”* hadislerine bakıldığında boşanmanın dinen hoş karşılanmadığı ve aile müessesesinin İslamiyet'te ehemmiyetli olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵³ Boşanmanın sayısı ile alâkalı olarak ise yine üç defa boşamanın hayırlı bir boşama olmayacağına dair Buhârî ve Müslim'de şu hadis yer almaktadır: Abdullah ibni Ömer bir defada üç talâk ile karısını boşayan bir adama *“Bari bir kere yahut iki kere boşasaydın, çünkü*

¹⁴⁹ Bakara Suresi, Ayet: 229-230.

¹⁵⁰ Talâk Suresi, Ayet: 1-2. Bir değerlendirme ve tafsilât için bk. Bekir Topaloğlu, “Talâk Suresi”, **DİA**, 39, İstanbul, 2010, s.500-501.

¹⁵¹ Bakara Suresi, Ayet: 232.

¹⁵² *“(Kadın ile kocanın) Aralarının açılmasından korkarsanız, bu durumda erkeğin ailesinden bir hakem, kadının da ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar, (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da aralarında başarı sağlar. Şüphesiz, Allah, bilendir, haberdar olandır.”* Nisa Suresi, Ayet: 35.

¹⁵³ Halil İbrahim Acar, “Talâk”, **DİA**, 39, İstanbul, 2010, s.496.

Allah Resulü, bana böyle emretti. Eğer onu üç kere boşarsan, kadın başka kocaya varmadıkça sana haram olur ve sen, Allah'ın sana karını boşaman hususunda verdiği emre aykırı giderek Allah'a asi olursun." demiştir.¹⁵⁴ Boşanma hakkında Hz. Aişe'nin rivayet ettiği bir hadiste ise "*İğlâkta ne talâk ne de köle azad etme olmaz.*" yer almaktadır. Ebu Davud, İmam Şâfiî, Ahmed ibn Hanbel ve Kadı İsmail'in iğlâk kelimesini kızgınlık olarak çevirmiş oldukları ve bu minvalde bir kızgınlık anında söylenen boşanma lafzının da kabul olmayacağı dile getirilmiştir. Buhârî de boşanmanın kızgınlık anında vuku bulmayacağına, böyle bir boşanmanın kabul olmayacağına dair bilgi vermektedir.¹⁵⁵

2.1.1.2. Kanunnâmeler

Mahkemelerde etkili olan bir diğer unsur ise kanunnâmeler olmuştur. Özellikle örfî hukuk içerisinde yer alan kanunnâmeler, genel manada belirli konulara dair padişah hükmünü ifade eder. Kanunnâmelerin Osmanlı'dan da önce var olduğu, eski Ortadoğu kültürüne ait gelenekler ve Türk-Moğol geleneklerinden temellendiği bilinen bir gerçektir. Aşıkpaşazade tarihinde, Osman Gazi'nin kanun ve ahkâmı babında yer alan olay, Osmanlı örfî hukukunun başlangıcı kabul edilmektedir. Burada Germiyanogullarından bir kişi Osman Gazi'ye gelerek pazarın bacını¹⁵⁶ ister. Bunun üzerine Osman Gazi bacın ne olduğunu sorar ve Germiyan'dan gelen kişi Osman Gazi'ye bunun bir töre olduğunu, kendinden önce gelen padişahların da bunu yaptıklarını dile getirir. Böylece Osman Gazi artık pazardan bac alınacağını ve bunun da kanun olmasını söyleyerek ilk Osmanlı kanununu ortaya koyar ve Osmanlı örfî hukukunun¹⁵⁷ teşekkülü de başlamış olur.¹⁵⁸

Osmanlı topraklarının genişlemesi ile birlikte, kanunnâme hususundaki en önemli gelişme Fatih Sultan Mehmed zamanında vuku bulmuştur. Osmanlı kanunnâmeleri için bir milat olan bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde bu döneme kadar var olan kanunların bir araya getirilmesinden mürekkep bir kanunnâme tertip edilmiştir ve yüzyıllarca devlet teşkilâtı, teşrifat ve kurumlarında

¹⁵⁴ Nitekim bu olaydan önce aynı şekilde karısını üç talâk ile boşayan Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın bu durumu Hz. Peygamber'e sorulmuş, kadınların sünnet üzere boşanması burada buyrulmuştur. Ateş, **Kur'an-ı Kerimde Evlenme**, s.266.

¹⁵⁵ Ateş, **Kur'an-ı Kerimde Evlenme**, s.271.

¹⁵⁶ bac: vergi veya resim. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s.143.

¹⁵⁷ Bu husus hakkında Osmanlı tarihinde ilk kez yazmış kişi Tursun Bey'dir. Tursun Bey, eserinde şeriati anlattıktan sonra "*... Ancak otorite (tedbir) bu düzeyde değilse ve Cengiz Han'ın yaptığı gibi bu dünyada düzen kurmaya başlamak amacıyla sadece akla dayanırsa (tedbir-i akl), buna sultanî siyaset (siyaset-i sultanî) veya 'padişah yasağı' denir. Başka bir deyişle buna biz örf deriz.*" diyerek şer'î hukukun yanında bir örfî hukukun da varlığından bahsetmektedir. Halil İnalcık, **Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası**, Kırmızı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014, s.105; Kenan İnan, "Sade Nesirden Süslü Nesire: Fatih'in Tarihiçisi Tursun Bey ve Tarih Yazma Tarzı", **Osmanlılar**, 8, Güler Eren (Ed.), Semih Ofset, Ankara, 1999, s.293. Eser için bk. Tursun Bey, **Tarih-i Ebu'l-feth**, A. Mertol Tulum (Haz.), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1977.

¹⁵⁸ Ahmed Aşıkpaşazade, **Tevârih-i Ali Osman**, Nihal Atsız (Çev.), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992, s. 25-26.

kullanılmıştır.¹⁵⁹ Fatih Sultan Mehmed döneminin, Karamanî Mehmed Paşa vezareti yıllarında düzenlendiği düşünülen bu kanunnâme, bir diğer adıyla “*Kanunnâme-i Ali Osman*”¹⁶⁰, bazı kısımları bizzat Fatih Sultan Mehmed tarafından tamamlanan, nişancı Leyszâde tarafından yazılan bir kanunnâmedir.¹⁶¹

II. Bayezid dönemine gelindiğinde kanunların sayısı 85’e ulaşmıştır. Kanunnâmeler bu devirde eyalet kanunnâmeleri haline gelmeye başlamıştır.¹⁶² Fatih Sultan Mehmed dönemindeki kanunnâme daha çok devlet teşkilâtı ile alâkalı olmakla birlikte bu döneme gelindiğinde, kanunnâmelerin içerisindeki konuların yelpazesi de genişlemiştir. Boşanma hususuna dair II. Bayezid dönemi kanunnâmelerine bakıldığında, yalnızca bir hüküm ile karşılaşılmaktadır. Menteşe Livasına ait kanunnâme içerisinde yer alan hüküm ise şöyledir: “... *ve bir kimesne ki, avretine talâk verse, ba‘dehû yine nikâhlamak dilerse, resm-i nikâh alınub resm-i gerdek alınmak gayr-i ma‘rûftur.*”¹⁶³ Burada boşanma sonrasında yeniden eş ile evlenme durumunda nikâha dair verginin alınacağı, fakat gerdek vergisinin alınmayacağı anlatılmaktadır. Kanunnâmelerde genel manada boşanma hususuna dair ilerleyen kısımlarda da verilecek olan bu gibi hükümlerde, boşanma mevzusunun sadece ekonomik ve cezaî olarak, devleti ilgilendiren tarafları ile ilgili kısımların yer aldığı görülmektedir. Nitekim şer‘i hukuku ilgilendiren konular hakkında fıkıh kitapları ve fetva mecmuaları kullanılarak hareket edilmektedir. Bu husus hakkında Halil İnalçık, şer‘i hukuk sahasında nasıl fıkıh kitapları ve resmi olmayan fetva mecmuaları kullanılıyorsa örfî-sultanî hukuk sahasında da kanun mecmualarının kullanıldığını belirtmiştir.¹⁶⁴

Bu konuda bir sonraki kanunnâme Yavuz Sultan Selim dönemine aittir. Bu dönemde merkez ve taşradaki esaslar Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devrindeki gibidir. Sadece taşra teşkilâtı ikiye katlanarak büyümüştür. Bu döneme ait 60 adet kanun bulunmaktadır.¹⁶⁵ Bu kanunnâmede boşanmaya dair bir hüküm bulunmaktadır. Bu hüküm şöyledir:

¹⁵⁹ Abdülkadir Özcan, **Kanunnâme-i Ali Osman Atam Dedem Kanunu**, Yitik Hazine Yayınları, İläveli Yeni Baskı, İzmir, 2012, s.10.

¹⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Özcan, a.g.e.; Halil İnalçık ve Robert Anhegger, **Kanunnâme-i Sultanî Ber Muceb-i Örf-i Osmanî**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2000; Akgündüz, **Fatih Devri Kanunnâmeleri**.

¹⁶¹ Özcan, **Kanunnâme-i Ali Osman**, s.24.

¹⁶² Akgündüz, **II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri**, s.28.

¹⁶³ Akgündüz, a.g.e., s.258.

¹⁶⁴ İnalçık ve Anhegger, **Kanunnâme-i Sultanî Ber Muceb-i**, s.11; Ayrıca örfî hukukun hazırlanmasında şer‘i hukuk ile uyumlu olması gerektiğine dikkat çeken Mehmet Akif Aydın da, şeyhülislâmların zaman zaman padişahların şer‘i hukuka aykırı olarak koymuş oldukları kanunlara karşı çıktıklarını belirtmiştir. Fakat aynı zamanda her iki hukukun da aynı kaza mercii tarafından yürütülmesi, ikisinin de bir bütünlük içinde olduğunu göstermektedir. Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.74-77.

¹⁶⁵ Akgündüz, **Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri**, s.11; Yaşar Yücel ve Selâmi Pulaha, **I. Selim Kanunnâmesi (Tirana ve Leningrad Nüshaları) (1512-1520)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.176-177; Ayrıca Ahmet Akgündüz İdris Bitlisî’nin Kanun-ı Şehinşâhî’sini de bir kanunnâme olmasa bile önemli bir kanun kitabı olarak telâkki etmiştir. Kitabın Yavuz Sultan Selim döneminde yazıldığını, muhtemelen Kanuni Sultan Süleyman devrinde sunulduğunu belirtmiştir. Akgündüz, **Yavuz Sultan Selim**, s.11-12.

Ve bir kimesne ki avratına talâk verüb yine nikâh etdirse, resm-i nikâh alınur, ammâ resm-i gerdek alınmaz, kanuna muhaliftir. Ve resm-i nikâh, a'lâdan bir dinardır, ednâsı on iki akçedir, mutavassıt'ul-hâlden nâkih ile menkûha haline göre alınır ve bir kimesnenin câriyesi ahire nikâh etse, bâkire ise nısıf alınır.¹⁶⁶

Bu hükme bakıldığında bir önceki dönemde var olan hüküm ile aynı olmakla birlikte, bu sefer nikâh için alınan verginin kişinin ekonomik durumuna göre değiştiği, durumu en iyi olan kişiden bir dinar, durumu düşük olan kişiden iki akçe alınması ve bir kişinin cariyesinin başkasıyla evlenmesi durumunda eğer cariye bâkire ise miktarın yarısının alınması belirtilmektedir.

Bir sonraki kanunnâme kanunlar döneminin zirvesi olarak görülen, Kanuni Sultan Süleyman dönemine aittir. Bu dönemde kanunnâmeler merkezi ve umumi ve eyalet kanunnâmeleri olarak ayrılmışlardır. Yine bu dönemde Osmanlı topraklarının genişlemesiyle birlikte eyaletler de artmış ve kanunnâmelerde yerini almıştır. Bu dönem kanunnâmelerine bakıldığında şu hükümlere rastlanmaktadır:

Altıncı vecih; Vali-i mezâlîm, ahvâl-i müttehimî gereği gibi bilmek için müttehimî tahlif eylemek, belki ziyâde keşf ve ittilâ' için eyman-ı bî'at'üs-sultan gibi talâk ve itâk ve nezr-i sadakât misillü eyman-ı ğılâz teklif eder ki, kâdî bi-gayr-ı hak bir kimesneyi tahlif eylemez ve lede'l-icâb ancak yemin-i billah ile iktifâ eder.¹⁶⁷

Bu hükümde anlatılmak istenen husus, zalim olan bir valinin suçu hakkında yemin etmesi hususunda kadı, konu hakkında daha fazla bilgi toplamak adına, talâk, itak¹⁶⁸ ve sadaka hususunda yemin ettirilmesi gibi kişiye yemin teklif etmesi, başka hakkı olmayan bir kimseyi de yemin ettirmeyip bu yemini de durum için kâfi görmesidir. Burada boşanma bahsi sadece bir örnek teşkil etmekle birlikte, burada üstünde durulması gereken, boşanma hadiselerinde kişilerin haklılığı adına yemin istenmesi ve bu durumun kullanılması hususudur. Zira değerlendirilecek sicillerde, boşanmaya dair bazı durumlarda kişilerden yemin etmesi istenmiştir.¹⁶⁹

Bu kanunnâmenin ilerleyen sayfalarına bakıldığında yine yemin ve boşanma ile alakalı bir hüküm göze çarpmaktadır. Bu hükümde ise durum şöyledir:

Mütercim-i fakir der ki, "yemin bi gayrillah", fi'l-hakika haram olduğundan, nice kibâr-ı ulemâ indinde talâk ve itâk ile teklif-i yemin mutlaka gayr-ı câiz ve nâ-revâ idüğü ve ba'zı fuhûl ledel-icâb sıhhat ve cevâzı ile kalem-zen-i iftâ oldukları kütüb-i mu'teberât-ı furû'iyede sebt ve tahrir olmuştur.

¹⁶⁶ Akgündüz, a.g.e., s.104.

¹⁶⁷ Akgündüz, **Kanuni Devri Kanunnâmeleri 1. Kısım Merkezi ve Umumi Kanunnâmeler**, s.153.

¹⁶⁸ itak/itk: Azat etmek. Pakalın, **Osmanlı**, 2, s.9.

¹⁶⁹ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.80/15; (TŞS), Defter no. 1864 (1110-1112/1699-1701), ss.34/3.

Binâberîn ebnây-ı zaman yemin-i billah'il-Müste'ân'da ızhâr-i tehâvün ve âdem-i mübâlât birle yemin billaha ictisar ve bu cihetle ızrâr-ı ibadullaha ibtidâr eyledikleri bedidâr olmağın, ehad'ül-hasmeyn talâk veya itâk ile yemin vermek üzere kâdiye ilhâh ve ibrâm ederse, biz-zarûre kâdi dahi hukuk-ı ibadî taziyâ'den vikâye zımnında ba'zı ulemâ kavlini tercih ve iltizâm ya'ni talâk ve itâk ile tahlifi, re'y ve istisvâba ikdâm olunmak üzere iftâ olunur deyü *Şürûnbülâlî* el-Merhûm nakl ve beyân etmiştir.¹⁷⁰

Burada anlatılmak istenen yalandan yemin etmenin haram olduğu, büyük ulemanın talâk ve itak konusunda yemini caiz saymadığının ve reva görmediğinin fetvalarda kaydedilmiş olduğu hususudur. Fakat Şürûnbülâlî tarafından nakledildiğine göre bu zamanda, insanları korumak için yemin konusunda cesaretlendirmenin aşikâr olduğu, talâk ve köle azadı hakkında kadıyı bıktırmaları halinde, kadının zarurî olarak bazı ulemayı tercih etmesi ve fetva da verebilmesi mümkündür. Hükümün devamında kadınların böyle alınan bir fetvayı can korkusu ile de kabul edebileceği belirtilmiştir. Ancak ağırlıklı olarak büyük ulemanın dediği kabul görmüştür.

Yine kanunnâmede yer alan bir diğer hüküm ise cezalar ile alâkalı olup, zina ile alakalı bölümde yer almaktadır. Bu hükümde “*veya kız veya avret çeküb cebr ile nikâh etdürenin cebr ile yine boşadub ve dahi nikâh eden kimesnenin sakalın kesüb muhkem let edeler.*”¹⁷¹ diyerek, zorla bir kadını nikâhlayıp daha sonra boşayan kişinin ceza olarak sakalının kesilip dövülmesi hususu yer almaktadır. Buradan hareketle bir kimsenin bir kadını zorla nikâhlaması yahut boşaması Osmanlı hukukuna göre bir suç olup cezası bulunmaktadır. Sicillerde zorla boşanmaya dair bir kayıt¹⁷² bulunmakla birlikte, dava kanıt yetersizliğinden dolayı erkek lehine sonuçlanmıştır. Belirtilen kanunnâme hükmünden de anlaşılacağı üzere kadının durumu kanıtlayabilmiş olması durumunda, erkeğe bir ceza verilerek mahkeme evliliklerinin devamına hükmedebilir.

Bu döneme ait eyalet kanunnâmelerinde ve sonrasında yer alan II. Selim dönemine ait kanunnâmelerde¹⁷³ ise boşanma bahsi ile alâkalı bir hususa rastlanmamıştır. III. Murad ve III. Mehmed dönemlerine gelindiğinde, bu dönemlere ait kanunnâmelerde boşanma bahsine dair yine yukarıda belirtilen, boşanmadan sonra yeniden evlenme halinde alınan vergilerle alâkalı bir kayıt¹⁷⁴ bulunmaktadır. Fakat bu sefer boşanmadan sonra tekrar evlenmede alınan nikâh vergisi hâricinde, gerdek vergisi yerine arûsâne vergisi kalıbı kullanılmakta, fakat ikisi de aynı anlama gelmektedir. Yine bu vergi de gerdek resmi gibi erkekten evlenirken alınmakta ve kızın bulunduğu toprağın

¹⁷⁰ Ahmet Akgündüz, **Kanuni Devri Kanunnâmeleri 1. Kısım**, s.156.

¹⁷¹ Akgündüz, **Kanuni Devri Kanunnâmeleri 1. Kısım**, s.297.

¹⁷² (TŞS), Defter no. 1864 (1110-1112/1699-1701), ss.34/3. Bahsi geçen kayıt fetvalar kısmında ayrıntılı olarak verilecektir.

¹⁷³ Akgündüz, **2. Kısım Eyalet Kanunnâmeleri**; Aynı müellif, **Kanuni Devri Kanunnâmeleri II. Kısım Eyalet Kanunnâmeleri**; Aynı müellif, **Kanuni Devri Kanunnâmeleri (IV) 7/II. Kitap II. Selim Devri Kanunnâmeleri**.

¹⁷⁴ “*Ve dâhi bir kimesne avretine talâk verse yine nikâh etdirse resm-i nikâh alınur ve resm-i arûsâne alınmaya, şöyle bileler.*” Akgündüz, **III. Murad Devri Kanunnâmeleri 8/II. Kitap III. Mehmed Devri Kanunnâmeleri**, s.121.

sipahisine verilmektedir. Fakat aynı eş ile yeniden evlenen erkekte bu verginin alınmaması gerektiği burada da belirtilmiştir.

Bu konuda bir sonraki kanunnâmeler I. Ahmed ve II. Osman dönemine ait kanunnâmeler¹⁷⁵ olup, boşanma bahsi ile ilgili bir hükme rastlanılmamıştır. IV. Murad, I. İbrahim ve IV. Mehmed¹⁷⁶ dönemlerine ait kanunnâmelerde de konu ile alakalı bir hüküm bulunmamakla birlikte, IV. Mehmed döneminde, Abdurrahman Abdi Paşa tarafından yazılmış olan bir kanunnâmenin varlığından da bahsetmek gerekir. Fakat bu kanunnâme daha çok devlet teşkilâtına yönelik olmakla birlikte kanunnâmelerin zaman içerisinde uğramış olduğu değişikliğe dair de önemli ipuçları barındırmaktadır.¹⁷⁷

Son olarak değerlendirilecek kanunnâme ise III. Ahmed, I. Mahmud ve II. Mahmud dönemlerine¹⁷⁸ ait olan kanunnâmelerdir. Bu kanunnâmelerde boşanma bahsine dair özellikle bir hüküm olmamakla birlikte, kanunnâme içerisinde rastlanılan bir fetva da dikkat çekmektedir. Bu dönem kanunnâmelerinin içerisinde sıkça fetva örneklerine rastlamak mümkündür. Boşanma bahsi ile ilgili fetva şöyledir:

Zeyd emr-i padişahî ile hububâtta öşürden gayri alınan sâlâriyye helâl değil ise zevcem Hind üç talâk boş olsun dese talâk-ı selâse vâki' olur mu?

El-cevap: Vukû'-ı talâka hüküm olunmaz. Alınan öşür değildir. Harâc-ı mukâsemedir. Arzın sekizde biri alınmak tahammülü var ise âdem-i vukû'-ı talâka hüküm olunur. Âdem-i tahammülü mukarrer ise vukua hüküm olunur. Eğer müştebih ise hüküm olunmaz. Ketebehû Ebussuud.¹⁷⁹

Burada yer alan fetvada anlatılmak istenen, kişinin padişah emri ile verilen öşür vergisi haricinde alınan salarîye vergisinin helal olmaması halinde karısını üç talâk ile boşamaya niyet etmesi ve bu talâkın vaki olup olmayacağıdır. Muhtemelen belirtildiği üzere de Ebussuud Efendi kaynaklı olan cevapta ise, talâka hüküm olunmadığı, alınan verginin öşür değil, toprağın belirli kısmından alınan bir vergi olduğu belirtilmektedir. Eğer sekizde bir oranında vergi alınacak ise talâk olabilir. Eğer bu karar kesin ise boşanmaya hüküm olunurken, durum şüpheli ise konu hakkında hüküm olunmaz.

¹⁷⁵ Akgündüz, **I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri 9/II. II. Osman Devri Kanunnâmeleri**.

¹⁷⁶ Akgündüz, **IV. Murad, I. İbrahim ve IV. Mehmed Devri Kanunnâmeleri (1623-1687)**.

¹⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrahman Abdi Paşa, **Abdurrahman Abdi Paşa Kanunnâmesi**, H. Ahmet Arslantürk (Haz.), Okurkitaplığı, 1. Baskı, İstanbul, 2012.

¹⁷⁸ Akgündüz, **III. Ahmed, I. Mahmud ve II. Mahmud Devri Kanunnâmeleri (1703-1839)**.

¹⁷⁹ Akgündüz, **III. Ahmed**, s.99.

2.1.1.3. Fetva Mecmuaları

Mahkemelerde etkili olan karar mekanizmalarından bir diğeri ise fetvalardır. Sözlükte “*fikhî bir meselenin şer‘i hükmünün beyânı yerinde kullanılan bir ıstılah*”¹⁸⁰ olarak geçen fetva bahsi, İslâm hukukunda kararsızlığa düşülen bir konuda, alanında uzman kişiler tarafından, yani fetva emini olan müftüler tarafından verilen cevaplardır. Bu cevaplar, mahkemelerde kişilerin haklılığını meşru kılacak bir dayanak olarak kullanılmışlardır.

Boşanma hususu ile alâkalı başvurulmuş önemli kaynaklardan biri olan fetvalar, mahkemelerde kullanılmakla birlikte ehemmiyetli bir fetva mecmuatının da varlığından söz edilebilir. Osmanlı merkez ve taşrasında bulunan kadıların, karar aldıklarında ve davaların yazıldığı yerlerde yanlarında fıkıh kitapları ve fetva mecmuaları¹⁸¹ bulundurdukları bilinmektedir. İlber Ortaylı’ya göre kadının önünde bulunan mevzuat da, sadece fıkıh kitapları ile sınırlı olmamakla birlikte kadı, hadis, icma, icthad, yazısız örf ve teamülden de yararlanmaktadır.¹⁸² Bu hususta XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı mahkemelerinde genel manada kullanılan fetva mecmuaları; Müyyedzâde Abdurrahman Efendi’nin Mecmau’l-fetâvâ, Sadullah Sadî Efendi’nin Fetâvâ-yı Sâdiye, Hamid Efendi’nin Fetâvâ-yı Hamdiye, Ebussuud Efendi’nin Fetvaları, Zekeriyâzâde Yahya Efendi’nin Fetâvâ-yı Yahya Efendi, Ankaralı Mehmed Efendi’nin Fetâvâ-yı Ankaravî, Feyzullah Efendi’nin Fetâvâ-yı Feyziyye, Menteshzâde Abdurrahim Efendi’nin Fetâvâ-yı Abdurrahim, Yenişehirli Abdurrahim Efendi’nin Behcetü’l-fetâvâ, Çatalcalı Ali Efendi’nin Fetâvâ-yı Ali Efendi ve Dürrizâde Mehmed Efendi’nin Netîcetü’l-fetâvâ adlı mecmualardır.¹⁸³

Fetvaların Osmanlı mahkemelerinde kullanılma mevzusuna bakıldığında, ilk olarak bahsedilmesi gereken husus, fetvanın hangi durumlarda gerekli olduğu ve verilen fetvanın mahkemeyi bağlayıcılığıdır. Fetvalar, yukarıda da bahsi geçtiği üzere herhangi bir kararsızlığa düşülen bir konuda kişiler tarafından müftülere gidilerek alınabilir. Mahkemelerde kullanılan bu fetvaların, şer‘i hukukun temsilcisi görevi gören kadılar tarafından kabulü ve fetvanın bağlayıcılığı hakkında ise iki tür görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki fetvanın mahkemeler tarafından kabul gördüğü ve fetvayı elinde bulunduranın daha kazançlı olduğu görüşüdür. Bu hususta H. Gerber, fetvanın Osmanlı mahkemelerinde geniş bir alanda kullanıldığını ifade etmiş ve fetvanın Osmanlı mahkemelerinde önemli bir role sahip olduğunu dile getirmiştir. Gerber, mahkemelerde kullanılmış olan fetvalarda, kadının fetvayı davanın bağlayıcı bir parçası olarak kullandığını, fakat fetvanın

¹⁸⁰ Pakalın, **Osmanlı**, 1, s.615.

¹⁸¹ Bu hususta sicillerde yer alan bir kayıt için bk. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm no:469, Orijinal metin no:81b-1, Coşkun Yılmaz (Ed.),11, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, s.290.

¹⁸² İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, Kronik Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2016, s.89.

¹⁸³ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.97-98; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nde İlimiye Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965, s.197.

zorunlu bir kural gibi telakki edilmemesi gerektiğini belirtir. Davanın seyrinde ise kadı elinde bulunan fetvayı da göz önünde bulundurarak hareket eder. Kayseri hakkında yapılan çalışmalarda, mahkemelerde büyük oranda fetvaların kullanıldığını ama kadıların bu fetvalardan bilhassa etkilenmediklerini dile getiren Gerber, aynı durumun Bursa mahkemelerinde görülmediğini, bu şehirde fetvaların başvurulmuş olan en önemli referans olduğunu söylemektedir. İstisnalar haricinde fetvaların ibraz edildiği bütün davaların da kazanıldığını dile getirmiştir.¹⁸⁴

Yine aynı düşüncede olan Mehmet Akif Aydın'a göre ise, şer'iyeye sicillerinde, verilen fetvaya dayanarak verilmiş olan kayıtlara rastlanılmakta, fetvaların kadıların bağlayıcı hale getirmesi de mümkün olmaktadır. Bu hususta bazı şeyhülislâmların fetvalarını bizzat padişaha sunarak, bunların kanunlar içerisinde girdiği görülmektedir. Bunun en belirgin örneğini Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin fetvaları oluşturmaktadır. Hatta Aydın'a göre fetvaların bazı durumlarda padişahın emri ile hareket edilmesi gereken bir husus haline gelmesi, içtihad hukuku olan İslâm hukukunun kanun hukukuna doğru evrim geçirmeye başladığının bir göstergesi olarak sayılabilir.¹⁸⁵

Nasi Aslan'a göre de mahkemelerde elinde fetvayı bulunduran tarafın daha kazançlı olduğu ve var olan fetvaya göre bir hüküm verildiği belirtilmektedir. Kayseri şer'iyeye sicilleri üzerinde araştırma yapan Aslan, çalışmış olduğu sicillerde genel manada bu düşüncenin aksine bir kayıt çıkmadığını dile getirmiştir. Hatta bazı durumlarda aslen haklı olunan bir konuda bile, verilmiş olan fetva ile davacının davasından men edildiği durumların da var olduğunu anlatmıştır.¹⁸⁶

Bu hususta bir diğer görüş ise fetvanın bağlayıcı olmadığı ve kadıların reddedebilme imkânlarının bulunduğu üzerinedir. Fethi Gedikli, fetvanın bağlayıcılığında, kadının var olan olay bağlamında aldığı karar üzerine, fetvayı kabul etmeme gibi bir seçeneği olduğu ve her mahkemede fetvaların belirleyici olmadığını dile getirmektedir. Yine Gedikli'ye göre, M. Akif Aydın ve H. Gerber'in savunmuş olduğu, "*fetvanın mahkemeler tarafından bağlayıcı olduğu ve fetvayı elinde bulunduran tarafın kazançlı olması hali*" aşırıya giden bir yorum olarak görülmüştür. Gedikli'ye göre kadı belirli durumlarda fetvayı kabul etmeyebilir.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Haim Gerber, **State, Society and Law**, s.80-81.

¹⁸⁵ Aydın, **Türk Hukuk**, s.94-95.

¹⁸⁶ Belirtilen davada, Adana'da hamamda kadınlar arasında çıkan bir kavgada bir kadını, anne kız iki kadın yumruklayarak döverler. Bunun üzerine mahkemenin iki kadın şahit haricinde bir erkek şahit de istemesi halinde, kadın şahit getiremez. Burada dönemin Adana müftüsünün fetvasında yer alan ve sadece kadınların duruma şahit olmasının caiz olup olmayacağını sorulduğu fetvada, cevaz alınmaz ve bu fetva ile davacının da haklılığını kanıtlayamaması üzerine, davacı davadan men edilir. Fakat kadınların bulunduğu ve erkeklerin giremediği ortamlarda kadınların şahitliğinin kabulü var olmasına karşın, verilen fetvaya göre hareket edilmiştir. Naim Aslan, "İslâm-Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti", **Osmanlı Hukukunda Fetva**, Süleyman Kaya vd. (Ed.), Klasik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2018, s.232-233.

¹⁸⁷ Fethi Gedikli, "Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi", **Osmanlı Hukukunda Fetva**, Süleyman Kaya vd. (Ed.), Klasik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2018, s.204-210.

Zira Uriel Heyd da kadı hükmünün zıttı olarak fetvaların mahkemelerde yerine getirilmesi gereken hükümlerden olmadığını, bazı durumlarda kadının fetvayı reddettiğini belirtmektedir. Çünkü bazı durumlarda aynı olay üzerine aynı fetva emininden alınan iki tarafı da haklı gösterecek olan bir fetva mahkemede kabul göremez. Fakat bir diğer yandan, şeyhülislam fetvalarına göre, fetvalara itibar etmemenin bir Müslümanı neredeyse inanmayan durumuna düşürebileceğini de aktaran Heyd, fetvalara göre hareket etmeyen kadının görevinden uzaklaştırılabileceğini de dile getirir.¹⁸⁸

Değerlendirilen sicillerde de evlilik ve boşanma ile alakalı kayıtların içerisinde yer alan fetvalar bulunmaktadır. Boşanma ile ilgili, H. 28 Cemaziyelevvel 1110/M. 3 Aralık 1698 tarihli bir kayıta, Trabzon Aşağı Hisar'da Molla Siyah Mahallesi'nde yaşayan Mustafa Çelebi kızı Rabia'nın vekâleti hasebiyle davasına vekil olan Of Kadısı Peştikemâlzâde Hüseyin oğlu Mehmed Efendi mahkemeye gelerek, zabıt tarafından huzura getirilen Süleyman Ağa oğlu Seydi Ağa huzurunda, Rabia'nın Seydi Ağa'nın zimmetinde olan 30 000 akçe mehr-i müccelinden ve iddet nafakasından dolayı Seydi Ağa'nın Rabia'ya darp ve türlü eziyetler ederek, boşanmasını istediğini iddia etmiştir. Sonrasında bu boşanmanın zorla olduğuna dair emr-i şerif bulunduğunu ve bundan dolayı 30 000 akçe mehr-i müccel ve iddet nafakasını Seydi Ağa'dan talep ve dava ettiğini belirtir ve bu meblâğı vermekten çekindiği için elinde bulunan emr-i şerif ve fetvanın da şer ile görülüp sorulmasını talep eder. Seydi Ağa ise cevâbında boşanmayı kabul edip, diğer hususu inkâr ederek, karşı tarafın bunu kanıtlamasını ister. Daha sonrasında ise mahkeme boşanmanın zorla gerçekleşmediğine dair Seydi Ağa'dan yemin ister ve Seydi Ağa bu hususta yemin edince, davada bir fesat olduğuna ve vekil Mehmed Efendi'nin davadan men edildiğine dair karar verilir.¹⁸⁹ Bu davada görüldüğü üzere kadın –ki burada haklı olup olmadığına dair kesin bir bilgi yoktur- haklılığını kanıtlayamamış, bir kadının vekilliği ve durumu ibrâz etmesine karşın, mahkeme elinde fetva bulunan kocayı haklı bulmuştur. Tabi burada kocanın durum üzerine yemin etmesi de önemli rol oynamaktadır. Yine boşanma hususuna dair, değerlendirilen sicillerde yer alan bir fetvada, Trabzon'da Mehmed kızı Havva, kocası Hüseyin oğlu Ahmed'i mahkemeye gelerek şikâyet etmiş, kendisini üç talâk ile boşadığını söylemiştir. Fakat eşinin bunu reddetmesi üzerine Trabzon Müftüsü Hacı Ali tarafından verilen bir fetva¹⁹⁰ ile boşanmadıklarına hüküm verilmiş ve bu karı kocaya yeniden nikâh¹⁹¹ kıyılmıştır. Fetvanın bağlayıcılığı mahkemelerde var olan bir hakikat olmak ile birlikte, fetvayı elinde bulunduran tarafın daha avantajlı olduğu söylenebilir. Çünkü mahkemeye gelen taraflar fetvayı

¹⁸⁸ Uriel Heyd, "Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri (III Levha ile Birlikte)", **Osmanlı Hukukunda Fetva**, (Çev. Fethi Gedikli), Süleyman Kaya vd. (Ed.), Klasik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2018, s.62.

¹⁸⁹ (TŞS), Defter no. 1864 (1110-1112/1699-1701), ss.34/3.

¹⁹⁰ Hind zevci Zeyd üzerine meclis-i şer'ide beni talâk-ı selâse ile tatlik itdin deyü da'va idüb Zeyd münkir olub yemîn dâhi iderken Zeyd merkûm üzerine evvel tatliki isbat itmedikçe Hindi merkûma selâse-i talâkla mutallika olur mu şer'an beyan buyrulub tafsil oluna el-cevâb olmaz. (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.80/16.

¹⁹¹ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.80/15.

kendilerine meşru bir dayanak olarak görmüşler ve mahkemenin kararları da bu düşünceyi yanıltmamıştır.

2.2. Boşanma Usulleri

Boşanma yetkisi Kur'an'da geçtiği üzere erkeğin tekeline verilmiştir ve tek taraflı olarak kullanabildiği “*talâk*” hususu ile sınırlı olmamaktadır. Bu yetki kimi zaman erkeğin bu hakkı kadına vermesi ile de kullanılabilen ve bu sefer yetki kadına geçmektedir. Kadının bu hakkı kullanmasına binaen elde etmiş olduğu bir diğer hak ise “*muhâla'a*” yolu ile gerçekleşmektedir. Bu tür bir boşanma her ne kadar karşılıklı rızaya dayanmış olsa da genel manada kadının isteği üzerine gerçekleşmektedir. Bu noktada bir diğer boşanma çeşidini ise “*tefrik*” yahut “*kazaî boşanma*” oluşturmaktadır ve böyle bir boşanmada yetki bu sefer kadına geçmektedir. Bu tür bir boşanmada, belirli sebepler içerisinde mahkemeye gelme halinde boşanmaya kadı karar verir ve evlilik nihayetlenir. Aşağıda belirtilen bu türler detaylı olarak anlatılacaktır.

2.2.1. Talâk

Talâk lâfzını sözlük anlamı ile “*bağı kaldırmak*” olarak niteleyen fıkıh âlimleri, boşanma bahsinde bu sözün “*evlilik bağını çözmek, kaldırmak*” anlamında kullanıldığını dile getirmişlerdir. Bu kelimenin kullanımında bir erkeğin karısına “*Sen boşsun.*” demesi talâk için kâfi gelirken, “*mutallaka*” kelimesinin tek başına bu anlama gelmemesi ile beraber niyet etmeyi de gerektirdiği belirtilir.¹⁹²

Ömer Nasuhi Bilmen'in tarifi ile “*boşama ehliyetine haiz kocanın nikâh akdini bir takım özel lâfızlarla hemen ya da daha sonraki bir zamanda ortadan kaldırması*”¹⁹³ olarak görülen talâk, aslında her ne kadar erkek tarafından yapılan bir boşanma olarak görülse de, hâkimin kararı ile meydana gelen boşanma, eşlerin karşılıklı rızaları ile olan boşanma, bu manada talâktir ve hepsi ortak hükümlere tabidir. Kelime anlamı olarak “*serbest kalmak/serbest bırakmak, bağından kurtarmak/bağını çözmek*” gibi manalara da gelen talâk hususu, İslâm hukukçuları tarafında diğer boşanma usullerinden ayrı tutulmuştur.¹⁹⁴

Talâk, evliliğin çok az kullanılan bir başka sona erme şekli olan “*fesih*”ten farklıdır. Talâk, tam olan evlilik bağının nihayetlenmesidir. Burada İslâm hukukçularının bir ayrılığın talâk mı yoksa fesih mi sayılacağı hususunda, çeşitli mezhepler bağlamında farklı görüşlere ve bunun için

¹⁹² Molla Hüsrev, *Durer ve Gurur*, s.162; İbrahim Halebi, *Mevkufât Mülteka Tercümesi*, s.186.

¹⁹³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 1, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1967, s.175.

¹⁹⁴ Cın ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s.520-521; Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s.262; Pakalın, *Osmanlı*, 3, s.389.

birtakım ölçülere sahip oldukları görülebilir. Kısaca bu husus değerlendirilecek olunursa, fesih, akit anında veya sonradan meydana gelen bir eksiklik yahut bozukluk sebebiyle evliliğin bozulmasıdır ve evlenmeye hemen bir nihayet verir. Talâk ise ancak üç defa bu bağı tamamen koparır.¹⁹⁵ Konu ile alâkalı olarak İstanbul sicillerinde yer alan bir kayıтта, Abdullah kızı Gevher'in boşanması üzere iddet süresi bitmeden Ahmed Beşe ile evlendiği ve bu münasebetle nikâhlarının fesh olduğu yer almaktadır. Bizzat kadın tarafından mahkemeye müracaat ile vuku bulan bu davada, kadın iddet süresi dolmadan evlendiklerini ve bu nikâhın fesh olmasını istediğini belirtir. Böylece evlilik nikâhtan sonra hemen nihayetlenir. Hâlbuki talâk bahsinde belirli bir süre geçmesi gerekmektedir.¹⁹⁶

Talâk, evliliğin devam etmesi adına yeniden bir nikâh akdinin olup olmamasına göre ric'i ve bain, Kur'an ve sünnete uygunluğuna göre sünni ve bid'i olarak ayrılmaktadır. Talâk belirli durumlara göre üçe kadar vuku bulmaktadır. Bunlardan birincisi "*ahsen*" yani en güzeli olarak tabir edilen yani en iyi şekilde olan, ikincisi "*hasen*" yani güzel, iyi bir şekilde olandır. Üçüncüsü ise bid'i yani "*karı ile kocanın ahlâkı birbirine uymadığı zaman olan ayrılma*" olarak nitelendirilen ve çirkin olarak görülen bir ayrılma şeklidir. Bu ayrılık şekillerine daha derin bir şekilde bakıldığında, birincisi olan "*ahsen talâk*"da boşanma, cinsel birliktelik olmadan önce vuku bulan boşanmadır. Böyle bir boşanma, kadının hayızda olmadığı bir vakitte gerçekleşir. İkincisi olan "*hasen talâk*" ise, cinsel birliktelik olmadan hayız gören bir kadının bir defa boşanması –ki bu durum kadının hayız halinde de vuku bulabilir- cinsel birlikteliği olmadığı üç ay içinde ayrı ayrı üç talâkla boşanması, hayız adeti kesilmiş küçük kız¹⁹⁷ ve hamilelerin üç ayda boşanmasıdır. Belirtilen bu iki talâk türü sünni talâk olarak görülmektedir. Yani açık bir ifade ile sünnete uygundur.¹⁹⁸

İmam Malik talâk bahsini sonradan ortaya çıkan bir adet olarak görüp, haram olduğunu belirtmiş, ancak kurtulma için mübâh olduğunu ve bunun bir talâk ile savulacağını dile getirmiştir. Buna dayanak olarak da Hz. Peygamber ile Hz. Ömer'in arasında geçen bir konuşmanın yer aldığı bir hadisi göstermiştir.¹⁹⁹ Ayrıca adetten kesilmiş kadın, küçük kız ve hamileleri cinsel birleşmeden

¹⁹⁵ Cin ve Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, s.522; Aydın, **İslâm-Osmanlı Aile Hukuku**, s.35.

¹⁹⁶ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, Hüküm no:387, Orijinal metin no:53b-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 17, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, s.339.

¹⁹⁷ Konu ile ilgili fıkıh kitaplarında geçen bahislerde evliliğin gerçek anlamda vuku bulmasında kızın küçük olması hususu hakkında ihtilâf vardır. Bu hususta bahsi geçen bir ayette belirtilen "*adet görmeyen kız*" tabiri ile aslında küçük kız çocuklarının kastedilmediği söylenmektedir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Fatih Orum ve Zeki Bayraktar, "Et-Talâk Suresinin 4. Ayetindeki ve'l-lâ'i lem yahidne İfadesinin Anlam ve Yorumu Üzerine", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 55(1), 2014, s.35-69.

¹⁹⁸ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.163; Akgündüz, **İslâm ve Osmanlı Hukuku**, s.265; Aydın, **Türk Hukuk**, s.284.

¹⁹⁹ Bahsi geçen hadiste Hz. Peygamber Hz. Ömer'e hitâben "*Oğluna emret karısına müracaat etsin, ondan sonra haiz olup temizleninceye kadar onu terk etsin, ondan sonra boşasın ve yine haiz olup temiz oluncaya kadar terk etsin, ondan sonra dilerse boşasın.*" demektedir. Yine Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e "*Sen sünnette yanıldın. Allah Tealâ'nın sana emrettiği böyle değildi. Şüphesiz sünnetten olan, senin tuhra yönelip beklemen ve her hayz için bir defa boşamandır. Allah Tealâ'nın kadınların boşanması için emrettiği iddet budur.*" buyurarak, "*Kadınları iddetleri içinde boşayın.*" ayetinin burada gerçekleşmesini istediğini dile getirmiştir. Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.163-164.

sonra boşamanın da helâl kılındığı söylenerek, bu durumlarda şüphe ve mekruha yakın olma durumunun bulunmadığı dile getirilmiştir.²⁰⁰

Talâkın üçüncü çeşidini ise dönüşü olmayan, bir temizlik döneminde kadını bir veya iki defa üç talâkla veya iki talâkla boşamak ya da cinsel ilişkiden sonra ve hayız halinde boşamak manasındaki bid'i talâk oluşturur. Böyle bir talâk çirkin olarak ifade edilir ve hoş görülmez.²⁰¹ Talâk sayısının yukarıda da belirtildiği gibi bir veya iki olması halinde olan boşanmaya ayrıca "küçük ayrılık" denilmekle birlikte taraflar, ister iddet süresi içinde ister iddet bitiminde yeni nikâh akdiyle tekrar bir araya gelebilir. Talâk sayısının üçe ulaşması durumunda meydana gelen ayrılığa "büyük ayrılık" adı verilir ve kadın başka bir erkekle evlenip boşanmadan eski kocasıyla yeniden nikâhlanamaz. Fakat bu hileli evlilik²⁰² Hz. Peygamber tarafından lânetlenmiştir.²⁰³

Talâk-ı selâse ile alâkalı Osmanlı döneminde var olan sicillere bakıldığında, bu tür bir boşanmanın erkekleri zor duruma düşürdüğü, bir sinir anında verilmiş olan bu kararın geri dönülmezliğinin ne kadar sıkıntı olduğu davalardan da görülebilmektedir. İstanbul Eyüp'te vuku bulan bir davada, Ali Paşa Mahallesi'nden Hasan Çelebi kızı Afife'yi kocası talâk-ı selâse ile boşamış, üstelik karısını eşyaları ile birlikte babasının evine getirip bırakmıştır. Sonradan pişman olması muhtemel koca tekrar barışmak istemiş, fakat Afife Hatun şahitlerle birlikte kocasının onu talâk-ı selâse ile boşadığını kanıtlamıştır.²⁰⁴

Talâk türü boşanmanın vuku buluş şekillerine bakıldığında, bir kişi karısına sünnet üzere "Üç talâk ile boş ol." derse ve niyet ederse, o kişinin niyetinin gerçek olduğu, kişinin zorla boşattırılmış olsa bile akli başında ve ergin olmasının karısını boşamasına yeteceği söylenir. İmam Şafi'ye göre ise "Zorla karısı boşattırılan kimsenin karısı boş olmaz." Bu görüş üzerine Hanefiler İmam Şafi'ye cevaben "karısını boşamak için kendisine zulmedilen kişinin, karısını boşamaya kastettiğini, çünkü kendisine zulmedilen kişinin karısını boşamak ile öldürülmek arasında kaldığını" dile getirirler. Aynı bakış açısına göre Hanefilerde sarhoşun yapmış olduğu talâk da kabul olmaktadır. Çünkü erkek bilerek bir harama bulaşmak istemiş, akıyla hareket etmiştir. İmam Şafi'ye göre ise sarhoş uyuyan hükmündedir ve boşanması geçersiz sayılmaktadır. Bunlar haricinde, dilsizlerin boşamaları

²⁰⁰ Molla Hüsrev, a.g.e., s.164.

²⁰¹ Molla Hüsrev, a.g.e., s.165.

²⁰² Hülle adı verilen bu husus hakkında tafsilât için bk. Saffet Köse, "Hülle", **DİA**, 18, İstanbul 1998, s.475-477. Konu ile alâkalı olarak Osmanlı mahkemelerinde az da olsa kayıt bulunmaktadır. İstanbul Üsküdar'da Abdullah oğlu Ferhad'ın karısını Nureddin isimli şahısla hülle yaptığına dair bir kayıt bulunmaktadır. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil, Hüküm no:355, Orijinal metin no:42a-3, Coşkun Yılmaz (Ed.), 8, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s.199. Yine konu ile alâkalı İstanbul'da Sütlüce'de bulunan Çil Hüseyin'in karısını talâk ile boşadığı fakat daha sonrasında hülle yaptığı kayda geçmiş, fakat bunun kiminle yapıldığına dair bir bilgi olmamakla birlikte, kayıta izin için 14 akçe alındığı görülmektedir. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, Hüküm no:580, Orijinal metin no:309-5, Coşkun Yılmaz (Ed.), 23, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, s.398.

²⁰³ Acar, **Talâk**, s.498-499.

²⁰⁴ Keskin, **Lâle Devri'nde Eyüp Kazası'nda**, s.108.

bilinen el işaretiyle gerçekleşmektedir. Ergenlik çağında bulunmayan, çıldırmış ve uyku halinde karılarını boşayan kimselerin boşaması kabul olmamaktadır. Ayrıca efendinin kölesinin karısını boşaması²⁰⁵ da caiz değildir.²⁰⁶

Talâkın sayısı ve ne kadar olacağı hususuna değinilecek olursa, bu durumun kadınlara bağlı olduğu söylenmektedir. Yani bu durum kadının özgür ve köle olması durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Özgür bir kadının talâk sayısı, bir köle ile evli olsa bile üç iken, bir cariyenin talâk sayısı özgür bir adam ile evli olsa bile ikidir.²⁰⁷ Ayrıca talâk hususunda erkeğin boşanma hakkını kendi isteği üzerine kadına da verme durumu bulunmakta ve bu hususa da “*tefviz-i talâk*” denilmektedir. Abdurrahman Kurt, bu hakkın Osmanlı tarihi boyunca sadece padişah kızları tarafından kullanıldığını dile getirmektedir. Tefviz-i talâk, nikâh anında veya sonrasında kadına verilen bir haktır ve belirli şartlar dâhilinde de vuku bulduğu söylenebilir. Örneğin bir koca karısına “*Eğer ben gider bir yıl dönmez isem irâden elinde olsun.*” der ise karısı bir yıl dönmediği takdirde ona boş olabilir. Fakat bu vaktin kesinlikle erken ya da geç olmayacağı, eğer geç olursa evliliğin devam ettiğine dair fetvalar²⁰⁸ da bulunmaktadır.²⁰⁹ Hatta bu durum hakkında fâkihler göre talâk hakkının sadece söylendiği şart dâhilinde vuku bulduğunu, örneğin bir kadına kendi kendini boşama fırsatı verildiğinde kadının bulunduğu yerden kalkması veya başka bir işe başlamasının bile talâk hakkını kaybetmesine sebep olduğunu dile getirmişlerdir. Yine bu noktada önemli olan bir husus ise kocanın karısına söylediği sözler içerisinde “*nefis*” yahut “*seçmek*” kelimesinin söylenmesi gerekliliğidir. Böylece kadın “*Ben nefsimi seçiyorum.*” dediği anda kocasından boşanmış olmaktadır.²¹⁰

Boşanmada kullanılan tabirlere bakıldığında bunun iki türde cereyân ettiği görülmektedir: sarîh (açık), kinâye (kapalı). Sarîh yani açık olan tabirde, erkeğin boşanma lafzını açık bir şekilde dile getirmesi ve durumun karşı taraftan da anlaşılması gerekmektedir. “*Sen boşsun, seni boşadım, sen boşanmışsın.*” gibi tabirler direk olarak boşanma kasıtlı söylenen sözlerdir. Böyle gerçekleşen bir boşanma ric’i talâk olarak kabul edilir ve bu münâsebetle erkek kadına iddet süresi içinde dönebilir. Kur’an’da bulunan “*Boşanma iki defadır. (Ondan sonrası) Ya iyilikle tutmak, ya*

²⁰⁵ Bu konu hakkında var olan bir hadiste, bir adam Hz. Peygamber’e gelerek, “*Ya Resûlüllâh! Efendim, beni cariyesiyle evlendirdi. Şimdi aramızı ayırmak istiyor.*” dediğinde Hz. Peygamber minbere çıkarak, “*Ey insanlar, sizden birinizin hali nedir ki kölesini, cariyesiyle evlendiriyor. Sonra aralarını ayırmak istiyor. Kadını boşamak ancak kadının inciğinden tutanın hakkıdır.*” buyurmaktadır. İbrahim Halebi, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.191.

²⁰⁶ İbrahim Halebi, a.g.e., s.190-191.

²⁰⁷ İbrahim Halebi, a.g.e., s.192.

²⁰⁸ İlgili fetvalar için bk. Ertuğrul Düzdağ, **Kanuni Dönemi Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi Fetvaları**, Kapı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2012, s.44.

²⁰⁹ Aydın, **Türk Hukuk**, s.282; Kurt, **Bursa Sicillerine Göre** s.74.

²¹⁰ İbrahim Halebi, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.216-217; Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.190-193; Dalgın, **İslâm Hukukunda Boşanma**, s.84-85; Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.68-69.

*güzellikle salmaktır.*²¹¹ ayetinden de anlaşılacağı üzere talâk sonrasında –ki sayısı üç olmadan- erkeğin karısına dönmesi mümkündür. Yine bu süreç içerisinde erkeğin kadına dönme durumunda, nikâhın bozulmadığı, “*Kocaları, bu bekleme iddeti içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya (herkesten) daha lâyıkturlar.*”²¹² ayetinde yer alan ve iki talâka rağmen iddet süresi dâhilinde olduğu için erkeği kadının kocası olarak tabir eden söz üzerine ric’i talâkın karı-kocalığı ortadan kaldırmış olmadığı söylenmektedir.²¹³

Talâk bahsi zamana da dökülüp söylenebilir ve kadın o zaman geldiğinde boşanmış olur. Bir kişi karısına “*Yarın sen boşsun.*” ya da “*Yarında boşsun.*” dediğinde talâk ile boşanma ertesi gün gerçekleşmiş olur. Fakat bu noktada bu kelimenin ertesi gün anlamında mı yoksa başka bir zamana atfedilerek mi söylendiği konusu hakkında farklı görüşler vardır.²¹⁴ Yine bir kimsenin karısına “*Ben senden boşum.*” diyerek buna niyet etmesi ile karısının ona boş olmadığı söylenir. Çünkü fakihlere göre kişi, talâkı olmayacak bir kişiye niyet etmiştir. “*Kadınları boşadığınız vakit iddetleri için boşayın.*”²¹⁵ ayetinde talâkın kadın üzerine meşru kılınan bir boşanma olduğu ve erkeğin bunu kendi üzerine alamadığı dile getirilmiştir.

Talâk lafzının kinayeli anlamda söylenmesi hususuna bakıldığında ise, fakihlere göre talâk bu kinayeli sözlerle değil ancak niyet ile ya da durum ile gerçekleşmektedir. Burada kadının talâkı istemesine cevaben red babında söylenen şeylerin kimi zaman boşanma manasında olmadığı ve farklı manalara geldiği, kimi zaman da uygun olduğu söylenmektedir. Bu minvalde bir kocanın karısına “*Sen rahmini istibrâ eyle!*” demesi ile talâkın gerçekleşmediği belirtilmekle birlikte, durumun iddet ile birlikte maksat edilen şeyin gerçekleşmesi anlamında söylendiği dile getirilir. Burada maksadın kocanın karısını boşamak için rahminde çocuk olup olmadığını öğrenmek olduğu da söylenir. Fakat bazı lâfızların, örneğin “*Çık!*” lâfzı “*Benim yanımdan çık çünkü seni boşadım.*” ya da “*Benim yanımdan çık ve talâk isteme!*” gibi iki anlama gelebileceği de belirtilir. Fakat bazı lâfızlar direk boşanma manası çıkarılabilir haldedir ve burada amaç talâktir. Örneğin “*Evlen kendine zevç ara!*” ya da “*Var git ailene katıl!*” gibi lâfızlar boşanma manasında olabilir.²¹⁶

Talâkta kinâye hususuna dair niyetin önemli olduğu, yukarıda da belirtildiği gibi bu konuda asıl önemsenen husus olmakla birlikte, bir kimsenin bu niyetle “*İddetini doldur!*”, “*Rahmini temizle!*” ve “*Sen bilirsin.*” demesi boşanma manâsına gelerek kişi karısını ric’i talâk ile boşanmış olur. Tabi daha sonrasında kişi aslında bu sözleri o manada demediğini söylerse boşanmanın

²¹¹ Bakara Suresi, Ayet: 229.

²¹² Bakara Suresi, Ayet: 228.

²¹³ İbrahim Halebi, *Mevkufât Mülteka Tercümesi*, s.194.

²¹⁴ İbrahim Halebi, a.g.e., s.200; Cin, *Eski Hukukumuzda*, s.58-59.

²¹⁵ Talâk Suresi, Ayet: 1.

²¹⁶ Molla Hüsrev, *Durer ve Gurer*, s.183-184.

gerçekleşmediği de belirtilmektedir. Yine bu kinâyeli sözlerle üç talâk için de niyet etmenin mümkün olduğu da söylenmektedir. “*Sen bainsin.*”, “*Senden ayrıldım.*”, “*Seni terk ettim.*”, “*Benden kurtuldun.*” gibi sözlerle kesin fakat kocanın niyetine göre bir, iki veya üç talâk ile boşama gerçekleşmektedir.²¹⁷

Konu ile ilgili fetvalara bakıldığında yine niyetin öne çıkarıldığı, talâkın sözlerin altında yatan niyete göre gerçekleşmesine önem verildiği görülmektedir. Nitekim Ebussuud Efendi fetvalarının içinde de yer alan birkaç örnek şöyledir:

Mes’ele: Zeyd “*Helâlim haram olsun*” dese, niyet eylemese talâk vaki olur mu?

El-cevap: Olur.

Mes’ele: Zeyd “*Küllemâ-i şer’iyyenin mefhumu üzerime olsun*” demekle “*Her ne zaman evlenirsem aldığım boş olsun.*” manası olmağı zu’ m edip telâffuz edicek, talâk vaki olur mu?

El-cevap: “*Ol sözden niyetim ol idi.*” der ise itirafı ile olur.

Mes’ele: Zeyd talâk tezekkür etmeden “*ihtiyârın elinde olsun.*” demek ile şer’an zevcesi Hind boş olur mu?

El-cevap: Hind nefsinin boşadıysa olur illâ olmaz.²¹⁸

Ayrıca talâk bahsi ile alâkalı olarak hastanın yapmış olduğu talâk hakkında da birtakım görüşler mevcuttur. Bu hususta bir kimsenin evinin işini yapamayacak durumda aciz olduğu, savaş meydanına çıktığı ya da kısas ile öldürülmek üzere olduğu, taşlanmak için meydana çıkarıldığı durumlarda yapmış olacağı talâkın, karısını malına mirasçı olmaması adına yapılan bir talâk olduğu söylenir. Bu tür bir talâka “*talâk-ı fâr*” da denilmektedir. Böyle bir talâkda kişinin sözü sadece malının üçte biri hakkında geçerli olmaktadır. Fakat kişinin ölüm durumu olmadığı hallerde yine yukarıda belirtildiği gibi savaş vesair hallerde olduğunda ise, yapılan boşanmada kadın kocasına mirasçı olamaz.²¹⁹

Talâk-ı fâr bahsine dâhil olmak üzere bir kadın kocası hasta iken onunla hul yapmış olsa ya da kocası boşama hakkını kadının iradesine bıraksa ve kadın kendisini böylece boşasa kadın kocasına mirasçı olamaz. Yine bir kimse karısını hasta iken üç talâk ile boşasa ve iddet süresi içinde ölmüş olsa, kadın kocasına mirasçı olamaz. Fakat ric’i bir talâk içerisinde kocanın ölme durumunda kadın kocasına mirasçı olabilir. Çünkü böyle bir talâk geri dönülebilirdir ve nikâh bu halde devam ediyor hükmündedir.²²⁰

Talâk hususunda değinilmesi gereken bir başka nokta ise yemin ve şart konusudur. Kaşif Hamdi Okur, talâk üzerine yapılan yemini şarta bağlı boşama kapsamında gerçekleşmiş olarak

²¹⁷ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.185.

²¹⁸ Düzdağ, **Kanuni Dönemi Şeyhülislâmı**, s.43.

²¹⁹ İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.229-230.

²²⁰ İbrahim Halebî, a.g.e., s.230.

saymaktadır ve Hanefi müelliflerin şartlı boşama ile boşama yemini arasındaki ilişkiyi vurguladıklarını da belirtmiştir. Fakat şartlı boşama hususunda insanların boşama yeminini en basit hallerde dâhi kullanmaları olumsuz sonuçlara da sebebiyet vermiştir. Hatta bu şarta bağlı boşama hususu öyle bir noktaya gelmiştir ki insanlar Allah'ın isimlerine ya da Mushaf'a yemin etmek yerine boşanma yemini etmektedirler.²²¹ Halil Cin'e göre böyle bir boşanma, kadını daima baskı altında tutan bir vasıta olarak görülmekte ve kadının ne zaman vuku bulacağını bilmediği bir tehdit olarak var olmaktadır.²²²

Osmanlı toplumunda da bunun örneklerine çoğu kez rastlanmaktadır. Artık erkekler boşanmaya dair olan bu şartı günlük hayatta karşılaştıkları sorun üzerine ettikleri yeminin bir parçası haline getirmişlerdir. Örneğin İstanbul Üsküdar'da Kıpti taifesinden olan Abdullah veledi Sadık adlı çingene, kardeşi Derviş'i evine bir daha getirirse karısı İbrahim kızı Selçuk'u bayın talâk ile boşamaya şart etmiş, fakat daha sonra kardeşini eve getirmiş ve boşanma vaki olmuştur. Kaydolan davada koca boşanmış olduğu karısı ile yeniden evlenmek istediğini belirtmiştir.²²³ Yine bu konu ile alâkalı, Mehmet Akif Aydın siciller üzerinden birçok farklı örneğin bulunduğunu dile getirir. Bunlardan bazıları ise şunlardır; eşi evden izinsiz çıkarsa, kızı falan kimseyle evlenirse, eşi dayısının evine giderse, eşini döverse...²²⁴ Böylece boşanmaya dair olan bu şart artık günlük hayatta edilen yeminler arasına karışmış ve kızgınlık anında söylenmiş olsa bile kabul olacağından bazı durumlarda erkeği zor durumda bırakmıştır. Yine boşanmaya yemin hususunda daha evlilik başlamadan şart üzerine bir nikâh akdinin de yapıldığı görülmektedir.²²⁵ Ayrıca böyle yapılan şartlarda, şart vaki olduğunda ahalinin de gidip durumu kadiya naklettiği ve boşanmanın gerçekleştiği davalar bulunmaktadır.²²⁶

Konu ile ilgili hükümler yanında fetvalar da bulunmaktadır. Bu fetvalar içerisinde kaynatasının evine giderse, felan fiili işlerse, borcunu ödemez ise, başkasına ait bir eşya kendisinde çıkar ise, bir kişiyi katl etmez ise hatta fetvalarda geçtiği tabir ile “*dört çeyrek edip katl itmez ise*”,

²²¹ Okur, **İslâm Hukuku'nda Boşanma Yemini**, s.13-14; Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.50-51.

²²² Cin, a.g.e., s.61.

²²³ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, Hüküm no:329, Orijinal no:54a-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 9, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s.168; Ayrıca konu ile ilgili fetvalar için bk. **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları: Fetâvâ-yı Ali Efendi**, H. Necati Demirtaş (Haz.), Kubbealtı Neşriyât, 1. Baskı, İstanbul, 2014, s.129.

²²⁴ Aydın, **Osmanlı Aile Hukuku**, s.118-119.

²²⁵ İstanbul sicillerinde yer alan bu hükümde, Abdullah oğlu Oruç, karısı Abdullah kızı Dilferid'i bir aydan fazla bırakıp giderse bayın talâkla boşanmış olacaklarına dair yemin etmiştir. **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın**, s.13.

²²⁶ İstanbul kadı sicillerinde yer alan bir davada, Mirza isimli bir şahıs mahkemeye gelerek Mehmed adlı kimsenin “*Eğer şarap içerse avratım talâk-ı selâse ile mutallaka olsun.*” dediğini, fakat hala şarap içtiğini ve karısının boş olduğunu dile getirir. Mehmed'in durumu inkâr etmesi üzerine udul-i Müsliminden kimseler Mehmed'in halâ ağzında şarap kokusu olduğunu söyleyip şahitlik ederler ve mahkeme boşanmaya karar verir. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil, Hüküm no:264, Orijinal metin no:32a-3, s.168. Yine bakılan sicillerde aynı konu ile alâkalı Trabzon'a ait bir hüküm için bk. (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.14/2.

yine anne ve babasını katletmek gibi birçok değişik şart üzerine verilmiş fetva örnekleri de bulunmaktadır.²²⁷ Bu fetvalar arasında en farklı olanlarından birisi de şöyledir:

Zeyd: “Eğer şu iskeleden sefineye binüb deryaya sefer idersem avretim üç talâk boş olsun didikten sonra Zeyd, ol iskeleden sefineye binmeyüb ahar iskeleden sefineye binüb deryaya sefer eylese avreti üç talâk boş olur mu?”

El-cevap: Olmaz.²²⁸

Bu fetva ile anlatılmak istenen, bir kişinin belirli bir iskeleden gemiye binip sefere gitmesi halinde karısının üç talâk ile boş olmasına şart etmesi, fakat başka iskeleden gitmesi halinde bu talâkın vaki olup olmayacağıdır. Verilen cevazda talâkın vaki olmayacağı yer almıştır. Yani yukarıda da belirtildiği üzere şartlı talâkta ancak verilen şart yerine geldiğinde talâk ile boşanma gerçekleşmektedir.

2.2.2. Hul‘ veya Muhâla‘a

İslâm Hukuk tarihinde en çok görülen ve şer‘iyye sicillerinde de örneğine en çok rastlanan boşanma çeşitlerinden biri olan hul veya muhâla‘a, karşılıklı rıza ile olan bir boşanmadır. Sözlükte “*elbiseyi çıkarmak, soyunmak, ayırmak*” gibi anlamlara gelen hul, fıkhîta “*kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağının bitişini*” ifade eder. Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle muhâla‘a adı verilir. Karı ile koca Kur’an’da birbirlerinin elbisesi olarak nitelendirilmişlerdir ve bu münasebetle bu tür bir boşanmaya da bu manevî elbisenin çıkartılması anlamına gelen hul isminin verildiği söylenmektedir.²²⁹

Kur’an ve hadislerde hul‘ ve muhalâ‘a kelimeleri geçmemektedir. Muhalâ‘anın naslardaki başlıca dayanağı “*...Karı ve kocanın Allah’ın sınırlarını hakkıyla muhafaza edememelerinden korkarsanız, evlilikten kurtulmak için (erkeğe) bir meblağ vermesinde taraflara vebal yoktur.*”²³⁰ mealindeki ayetle konuya ilişkin bazı hadislerdir.²³¹ Burada kadının belirli bir meblağ karşılığında boşanması hususu yer alsa da, kadının kocasından alacağı bir malı yoksa bir mal lâzım gelmeden

²²⁷ Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, s.128-134; Düздаğ, Kanuni Dönemi Şeyhülislâmı, s.51-52.

²²⁸ Açıklamalı Osmanlı Fetvâları, s.129.

²²⁹ Fahrettin Atar, “Muhâlea”, DİA, 30, İstanbul, 2005, s.399; Akgündüz, İslâm ve Osmanlı, s.267; Ali Yüksek, İslâm Aile Hukuku’nda Boşama, s.347.

²³⁰ Bakara Suresi, Ayet: 229.

²³¹ Atar, Muhâlea, s.399; Sünnette bu konu üzerine gerçekleşen en önemli olay Sabit bin Kays’ın hanımı Cemile binti Sehl’in Hz. Peygamber’e gelerek, kocasının din ve ahlâk açısından eksiği olmamasına rağmen, kendisini beğenmediğini ve boşanmak istediğini söylemesidir. Bu durum üzerine üzerine Hz. Peygamber, kadına bahçesini kocasına vermesini teklif etmiştir. Sabit bin Kays’a hitaben de bahçeyi alıp karısını boşamasını söylemiştir. Yüksek, İslâm Aile Hukuku’nda, s.347.

de boşanabileceği belirtilmiştir. Bu maldan kasıt ilk olarak nikâh esnasında belirlenmiş olan mehirdir. Anlaşma ile boşanmada bu mehirden vazgeçilerek boşanma gerçekleşebilir.²³²

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler hulü bedelli bir anlaşma olarak görerek, kadının vereceği bedel karşılığında kocasından boşanma hakkını aldığını belirtirler. Diğer yandan hulü kabul eden koca bir çeşit yemin etmiş de sayılmakta ve hul meblâğını kabul etmekle birlikte artık boşanmadan geri dönememektedir. Hanefîlere göre ise hul bedelinin şer‘an mal olmadığı, kadının kendini kurtarmak için kocasına fidyeye verdiği görüşü bulunmaktadır. Hul bedeli için ise nikâhta olduğu gibi bir mehir meblâğının olmasının vacip olmadığı söylenmektedir. Çünkü mehirde on dirhemden aşağısı kabul edilmez iken, hul bedeli için aynı durum söz konusu değildir.²³³

Hul hususunda icap ve kabule ihtiyaç bulunmaktadır. Hulün koca tarafından yapılan bir yemin olduğu dile getirilmekle birlikte kocanın, kadının malını kabulü şartı talâkın talîkı olarak kabul edilmiştir. Hatta bu hususta kocanın yemininden dönmesi kadının kabulünden önce sarih olmaz. Bunu yeminden de dönme hususunun olmaması ile bir tutarlar. Yine yeminle benzerlikleri babında hulün bir şarta veya bir vakte bağlanmasının caiz olduğu da dile getirilmektedir. Fakat bu şart hususu erkek açısından kabul olmasına rağmen kadın açısından durum aynı değildir. Buna karşılık olarak erkeğin muhayyerlik şartı koyması sahih olmaz iken, kadın bu konuda şart koyabilmektedir. Bu münasebetle kadın üç gün ya da daha fazla bir süre muhayyer olmak üzere hul yapabilmektedir.²³⁴

Hul konusu ile ilgili olarak, bazı durumlarda “alışveriş, talâk” ve “mübâree” sözlerinin de kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Hanefîlerde bu anlama gelen “bey‘, şirâ, müfârika” gibi sözler de kullanılabilir. Burada mübâree kendi hakkından feragat etmek anlamında kullanılmaktadır. Koca kadına hitaben “Ben seni bin akçaya hul ettim!”, “Seni bin akçaya sattım!”, “Talâkını bin akçaya satın aldım.” gibi sözler demesi ile vuku bulabilmektedir. Yine kocanın karısına hitaben “Ben seni bin akçaya boşadım.” demesi ile karısının da bunun üzerine “Kabul ettim.” demesi üzerine hul gerçekleşebilmektedir. Hul ile boşanmada taraflar iradelerini söz ya da yazı ile de açıklayabilme imkânına sahiptirler. Dilsizler talâkda da olduğu üzere malûm işaretleri ile hul yapabilmektedirler.²³⁵

Kocanın kadından hula bedel istemesi, eğer kocanın kendi geçimsizliğinden kaynaklanmakta ise mekruh olarak görülmüştür. Bu hususta “Bir eşin (zevcenin) yerine başka bir eşi almak

²³² Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.227.

²³³ Molla Hüsrev, a.g.e., s.225; Dalgın, **İslâm Hukukunda Boşanma**, s.91-92.

²³⁴ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.225; Atar, **Muhâlea**, s.400-401; Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.72.

²³⁵ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.225-226; Atar, **Muhâlea**, s.401.

isterseniz, birincisine bir yük altın vermiş olsanız bile ondan bir şey almayın."²³⁶ buyurulmaktadır. Yine kocanın karısını hul için zorlamasında mala gerek kalmadan kadın boşanmış sayılmaktadır. Çünkü böyle bir boşanmada talâk vuku bulmaktadır.²³⁷ Bu hususta Osmanlı mahkemelerine gelen bir davada İstanbul Avratpazarı'nda yaşayan Mehmet kızı Meryem hul ile boşanmış olduğu kocası Mustafa oğlu Ömer Çelebi'yi mahkemeye gelip dava ederek, kendisine zorla hul ettirdiğini, vermiş olduğu mehir ve iddet nafakasını geri istediğini dile getirir. Şahitlerin kadının durumu üzerine şehâdetleri de olmakla birlikte kadın durumunu kanıtlar ve mahkeme belirtilen meblâğın geri verilmesi adına hüküm verir.²³⁸ Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere boşanma her iki tarafın da rızası ile gerçekleşmesi gereken bir husus olmakla birlikte, hul mevzusunda kadının rızası olmadan zorla bedel alınması, boşanmanın talâka dönmesine ve talâk şartlarının geçerli olmasına sebebiyet vermektedir.

Hul ile ilgili olan bedelin kadın tarafından harcanması üzerine kadın, aynı değerde bir kıymet vererek hulü gerçekleştirebilir. Örneğin mehir parasının evlendikten sonra kadına verilmesi ve kadının bu parayı harcaması durumunda, kadın bu miktar kıymetinde bir bedeli erkeğe verebilir. Nitekim bu hususta kadının mehir parası haricinde kocasına bu bedel kıymetinde eşya, mal yahut o miktarda para verdiği sicillerde de var olan hususlar içerisinde.²³⁹ Yine mehir ile birlikte kadın, boşanma sonrasında gerçekleşen iddet süresi içinde kalacağı yerin kendi tarafından temini ve bu süre zarfında nafakasının karşılanması adına hul yapabilmektedir. Sicillerde çoğu zaman rastlanan hul ile boşanmaya dair kayıtlar da bu minvaldedir. Menkul ve gayrimenkul olarak görülen malların, kıymetli eşyaların da hul bedeli olarak verildikleri bilinmektedir. Bu bedele dair bir başka husus ise birtakım menfaatlerin de hul bedeli olarak sayılacağıdır. Örneğin kadın, küçük çocuklarının masraflarını belirli bir yaşa kadar karşılayacağına dair kocası ile hul yapabilmektedir. Belirtilen yaşa gelindiğinde çocuğun babaya verildiği fakat bazı durumlarda tekrar alınmaya çalışıldığı da vakidir.²⁴⁰

²³⁶ Nisa Suresi, Ayet: 20.

²³⁷ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.227; Atar, **Muhâlea**, s.401.

²³⁸ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil, Hüküm no:509, Orijinal metin no:90a-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 20, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, s.415.

²³⁹ Konu ile ilgili olarak İstanbul Üsküdar kadı sicillerinde kayda geçen bir hükümde, Hasan oğlu Burhan karısı Rabia'dan birtakım kıyafetler alarak hul yapmıştır. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil, Hüküm no:337, Orijinal metin no:41a-1, 4, Coşkun Yılmaz (Ed.), İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s.174; Yine bu hükmün bir benzeri olarak bk. Aynı eser, s.177; Bu minvalde verilen şeyler arasında kölelerin de olduğu vakidir. Bk. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil, Hüküm no:82, Orijinal metin no:21a-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 15, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, s.102.

²⁴⁰ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.227; Atar, **Muhâlea**, s.402; Konu ile alakalı İstanbul Üsküdar sicillerinde yer alan bir hükümde, Abdullah bin Bayezid Bey mahkemeye gelerek, boşanmış olduğu karısının yeniden evlendiğini ve bu münasebetle kızları Saliha'nın da kendi yanında kaldığını, fakat annesinin gelerek hakkı olmadan kızı aldığını dile getirmiştir. Mahkemenin Saliha'nın gerçekten Bayezid Bey'in kızı olduğuna şahitlerle birlikte şehâdet ve yemin istemesi üzerine durum kanıtlanınca, mahkeme kızı babasına teslim edilmesi kararı almıştır. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil, Hüküm no:445, Orijinal metin no:53a-2, s.235.

Şer'iyeye sicillerinde kadınların çocuklarının bakımını ve nafakasını belirli bir yaşa kadar üstleneceğine dair birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin İstanbul Üsküdar sicillerinde yer alan bir kayıta, muhalâ'a yapıldıktan sonra mahkemeye gelen Şahnîsâ isimli bir kadın kızını Hümâ'nın ve karnındaki doğmamış olan çocuğunun nafakasını yedi yaşına kadar karşılayacağına dair kocası İsmail ile hul ettiklerini itiraf etmiştir. Muhtemelen bu kayıta boşanmadan sonra çocukların bakımı sorun olmuş ve kadın mahkemeye gelerek çocuklarının nafakasını da kendisinin karşılayacağına dair beyanda bulunmuştur. Yine hul ile boşanmaya dair Ronald Jennings'in Kıbrıs ile ilgili bir çalışmasında yer alan bir kayıta²⁴¹, Abdullah oğlu Mehmed isminin tam belirli olmadığı fakat bir gayrimüslim olan Kıryako'nun kızını eğer mehrini verirse hul ile boşamak istediğini söyler. Kız durumu kabul eder ve muhalâ'a ile boşanmış olurlar. Yine aynı müellife ait Kayseri'ye dair bir örnekte ise²⁴², Güllük Mahallesi'nde yaşayan Ali kızı Rabia, kocası Himmet oğlu Abdurrahman'ın mehir olarak adı geçen mahalledeki evin yarısını ona verdiğini, fakat artık beraber yaşamadıklarını aralarında geçimsizlik olduğunu dile getirir. Bu münasebetle bu evi kocasına geri vererek hul yapmak ister. Kocasını hulü kabul eder ve kadın bazı kıyafetleri ve iki kuruş olan hul bedelini ve küçük kızları Cemile'nin de dokuz yaşına kadar kendisi ile birlikte kalacağını kabul ederek boşanma gerçekleşmiş olur.

Konu ile alakalı olarak verilen fetvalara bakıldığında, muhalâ'a ile boşanmada, kadının çocuğuna bakması ve nafakasını karşılayacağına dair mahkemede karar verildikten sonra bazı zamanlar kadının gücü yetemediği durumlar olmuş, bunun üzerine verilen fetvalarda ise eski kocanın çocuğun masraflarını karşılayacağı, fakat kadının durumu düzeldiğinde bunu çocuğun babasına ödemesi gerektiği yer almaktadır. Çünkü çocuğun bakım hakkı mahkemede kaydedildiği üzere anneye verilmiştir ve bu münasebetle nafaka da annenin üzerindedir.²⁴³

Muhalâ'a ile olan boşanmanın bir bayin talâk olarak görüldüğü bilinen bir gerçek olmakla birlikte, kişi ric'î talâkda olduğu gibi nikâh olmadan evliliğe devam edemez. Nitekim bu hususta yine durum bir fetva ile de sabitleştirilmiştir. Fetva şöyledir:

Zeyd zevcesi Hind ile mehri üzerine hul olduktan sonra Zeyd, Hind'e: "*Mehrini benden talep idersen zevcem olur musun?*" didikde, Hind dâhi: "*Olurum.*" deyüb ba'd-i zaman Hind, mehrini Zeyd'den talep eylese Zeyd, Hind'e: "*Mehrini benden talep itmekle zevcem oldun!*" deyüb Hind ile ezvâc muamelesine kadir olur mu?

El-cevap: Olmaz.²⁴⁴

Hul ile boşanma hususunda dikkate nazar bir diğer husus daha ergenlik çağına girmemiş kızların boşanması hususunda yetkilerinin olmaması ve bu konuda yetkili olarak görülen velilerinin

²⁴¹ Jennings, *Divorce in the Ottomans Sharia Court*, s.521.

²⁴² Jennings, *The Legal Position of Women*, s.128.

²⁴³ Düzdağ, *Kanuni Dönemi Şeyhülislâmı*, s.48.

²⁴⁴ *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları*, s.159.

konuyla ilgilenmesidir. Bir babanın küçük kızını, malı ve mehri ile hul etmesi halinde kızı boşanmış olabilmektedir.²⁴⁵ Çünkü kız küçük olduğundan mütevellit ona malın lâzım gelmediği ve mehrinin de hükümsüz olduğu belirtilir. Kocanın henüz küçük olan karısına bu şekilde bir boşanma teklif etmesi halinde ise, eğer kız boşanmanın sonuçlarını anlayacak halde ise boşanma geçerli sayılmaktadır. Böyle bir durumda, karşılığının ödenmesi mecburi olmamakla birlikte kızın mehir hakkı da saklı kalmaktadır. Fakat kız boşanma halinin ayırđına varamayacak halde ise boşanma gerçekleşmemektedir.²⁴⁶

Hasta olan kadının hul ile boşanma hali ise hul olacak malın üçte biri üzerinden olmaktadır. Fakihler bu durumun hulün teberru olmasından yani bir tür bağış, feragat edilen mal olarak görülmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Belirtilen bu miktar ise eğer kadın iddet süresi içinde vefat etmiş ise, kocanın kendisine intikal eden miras payından, boşanmada kararlaştırılan bedel ve kocasının terekesinin üçte biri tutarında en düşük payından hak elde etmektedir.²⁴⁷

2.2.3. Kazaî Boşanma veya Tefrik

Boşanma bahsi ile ilgili olarak üçüncü ve son boşanma şekli ise “*kazaî boşanma*” veya “*tefrik*” adı verilen boşanmadır. Ayrıca “*adli boşanma*” olarak da geçmektedir. Böyle bir boşanmada eşler arasında özellikle kadının mahkemeye başvurarak boşanmayı talep ettiği görülmektedir. Bu tür bir boşanma erkeğin tek taraflı boşaması anlamındaki talâk ya da karşılıklı anlaşma ile gerçekleşen muhalâ‘a türü boşanmadaki gibi karı-kocanın müdahalesi ile değil, bizzat kadı tarafından gerçekleştirilmektedir. Belirli sebepler dâhilinde vuku bulan bu boşanmada, sebepler yeterli görüldüğünde kadı tarafların ayrılmalarına hükmeder.²⁴⁸

Dört sünnî mezheb babında başlıca dört sebebin varlığı söz konusudur. Bu sebepler bütün mezhepler tarafından kabul edilmemekle birlikte, kazaî boşanma adına üçü özel biri genel manada boşanma sebebi sayılmaktadır. Sebepler şöyle sıralanmaktadır:

- a) **Hastalık ve kusur:** Burada boşanma sebebi olarak sayılan hastalık ve kusurun ikiye ayrıldığı belirtilmektedir. Bunlardan ilki cinsî sebeplere bağlı olarak var olan hastalıklar diğeri ise akıl hastalığı, cüzzam, alaca hastalığı (baras) gibi hastalıklardır. Birinci tür olarak görülen hastalıklar bütün mezheplerce bir boşanma sebebi olarak görülmektedir. Fakat Hanefiler böyle bir hastalığın yalnızca erkekte bulunması halinde boşanmanın gerçekleşmesi gerektiğini kabul etmektedirler. Ayrıca belirtmek gerekir ki Hanefilerin

²⁴⁵ Konu ile alakalı İstanbul Üsküdar sicillerinde yer alan bir hükümde, Hatice isimli kızına kocası Kara Hacı oğlu Aslıhan tarafından hul yolu ile talâk verildiği ve babanın da mehir ve iddet nafakasından feragat ettiği yer almaktadır. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil, Hüküm no:80, Orijinal metin no:9b-3, s.96.

²⁴⁶ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.230; Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.73-74.

²⁴⁷ Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.74; Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.231.

²⁴⁸ Aydın, **Osmanlı Hukukunda Kazaî Boşanma**, s.1-2.

kabul ettiği kazaî boşanmaya dair olan tek sebep de bununla sınırlıdır. Fıkıh kitaplarda “innîn” olarak geçen bu hastalık basit bir ifade ile erkeğin iktidarsızlığı olarak nitelendirilmektedir. Tanımlamada bu husus için “*dul ile cinsî münasebette bulunabilen fakat bekâr ile bulunamayan*” tabiri kullanılmaktadır. Yine bu konu ile alâkalı olarak “*hasiy*” (erkeklik tenasül uzvu bulunduğu halde, hadım edilmiş olan kimse), “*mecbûb*” (erkeklik tenasül uzvu kesilmiş olan kimse) da bu hastalık içine dâhil edilir ve kadın bu sebeple mahkemeye başvurabilir.²⁴⁹

Böyle bir durumda kadı ilk olarak erkeğe durumun sıhhatini sorar ve erkeğin cevabına göre durum üzerinde karar verilir. Eğer erkek durumunu itiraf ederse, kadı ona bir yıl mühlet tanır ve hastalığını tedavi etmesini tembih eder. Eğer bir senede hastalığı iyi olmaz ise iyileşmeyeceği anlaşılır. Kadın bu süre sonrasında halâ kocasından ayrılmak isterse kadı boşanmalarına hükmeder. Koca bir kere bile olsa karısı ile cinsî münasebette bulunmuş ise kocanın iktidarsızlığı sebebi ile bir boşanma gerçekleşemez. Yine kadının vermiş olduğu süre babında, küçüklük ve hac esnasında böyle bir talepte bulunulmuş ise bütün bunların bitiminden bir yıl geçtikten sonra kadı huzuruna tekrar çıkarılır. Kadının karı kocayı ayırması, nikâhı bozma değil bayın talâk olan ayırıcı bir boşanma olarak görülmektedir. Burada maksat zulmü kadından gidermek olarak görülmekte ve bu sebeple ric‘i bir talâkın da olamayacağı belirtilmektedir.²⁵⁰

Konu ile ilgili olarak mahkemeye gidildiğinde erkeğin durumu inkâr etme hali varsa, o zaman farklı uygulamalara da başvurulmaktadır. Fakihlere göre böyle bir durumda kadının bakire olup olmadığı olgun ve güvenilir iki kadın tarafından tetkik edilir. Eğer kadınlar, davacı kadının bakire olduğunu söyler iseler dava bir yıl ertelenir ve durumun düzelmesi beklenir. Bu tetkik sonucuna göre kadının bakire olmadığı ortaya çıkarsa mahkeme boşanmaya hükmetmez. Kadının evlenmeden önce bakire olmadığı açıklanırsa durum yine değişmez ve boşanmaya hükmedilmez. Erkeğin bu testten sonra yemin etmeye çekinmesi durumunda ise, karısı serbest olup, dilerse kadıya başvurarak boşanmalarını isteyebilir. Fakat evliliğine devam edip daha sonraki bir süreçte tekrar bu sebeple boşanmak isterse bu sefer kadı onları boşamaz. Ayrıca bahsedildiği üzere kadın hakkında yapılan bu testin erkeğe de yapıldığı durumlar vakidir. Fakat her türlü karı-kocanın evliliklerinin bir yıl devamına karar verilir ve durum sonra değerlendirilir.²⁵¹

Ayrıma gerçekleştiğinde ise eğer karı ile koca halvet-i sahiha yaşamış ise, koca kadına mehrinin tamamını verir. Çünkü innînin halvetinin sahih olduğunu söylenmektedir. Fakat kadına iddet beklemek de bu süre içinde vacip olmaktadır. Bazı durumlarda, yani kocanın erkeklik

²⁴⁹ Aydın, **Osmanlı Hukukunda Kazaî Boşanma**, s.2; İbrahim Halebi, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.254-255; Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.248.

²⁵⁰ İbrahim Halebi, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.255; Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.249; Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.89.

²⁵¹ Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.90; Tucker, **İslâm Hukukunda Kadın**, s.144-145.

uzvunun bulunmadığı hallerde iddet bekleme gereği olmadığı, çünkü böyle bir durumda şüpheye de yer kalmadığı belirtilmektedir. Eğer iddet içerisinde eşlerden birisi ölürse, diğer eş mirasçı olamayacaktır. Diğer yandan bu konu ile alâkalı, cariyenin kocasından ayrılması hususunun ise efendiye ait olduğu söylenmektedir. İmam-ı A'zam'a göre durum böyle iken, Ebu Yusuf'a göre ayrılma hakkı cariyenindir. Nitekim talâk bahsinde de geçtiği üzere bir efendinin cariyesini kocasından ayırması hali peygamber tarafından kınanmıştır. Burada da cinsî yakınlık cariyenin hakkı olarak görülmektedir.²⁵²

Hastalık türlerinden olan ikinci türde zikredilen hastalıklar Hanefiler dışında bütün mezhepler tarafından birer kazaî boşanma sebebi olarak görülmektedir. Hanefiler içerisinde de bu konu hakkında görüş ayrılıklarının bulunduğu söylenmektedir. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre bunlar bir boşanma sebebi sayılmaz iken Muhammed'e göre bu tip hastalıkların erkekte bulunması kadın açısından bir boşanma sebebi sayılmaktadır.²⁵³

Konu ile ilgili olarak sicillere bakıldığında, ilgi çekici bir örnek ile karşılaşılmaktadır. Burada, İstanbul Rumeli Sadâreti Mahkemesi'ne gelen bir davada, Mehmed oğlu Hüseyin Efendi Hoşkadem Mahallesi'de yaşayan Hüseyin oğlu Yusuf Bey'e giderek kızı Aişe'yi istediğini ve evlendiklerini dile getirdikten sonra Aişe ile birlikte "halvet-i sahiha" olduklarını, ama kendinin innin olması sebebi ile mahkemenin onlara bir yıl tanıdığını dile getirir. Fakat geçen bu bir yıl sonunda bir şey değişmemiş ve Hüseyin Efendi Aişe'yi bayin talâk ile boşadığını belirtmiştir. Kayıttan da anlaşılacağı üzere mahkeme verdiği bir sürelik mühlet sonrasında erkek durumunu kabul etmiş ve kusur kocada olduğu için bayin bir talâkla boşanma gerçekleşmiştir. Fakat halvet-i sahiha gerçekleştiği için kız adına iddet beklemesi lâzım gelirken, kıza nikâhta addedilen mehir de tamamına kıza verilmiştir.²⁵⁴

- b) Nafakanın ödenmemesi:** Evli bir kadının nafakası kocasının borcu olarak görüldüğünden bu borcun yerine getirilmemesi yani nafakasının karşılanmaması Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre bir kazaî boşanma sebebi olarak sayılmaktadır. Hanefiler ise nafakanın ödenmeme hususunu bir boşanma sebebi olarak görmemektedirler. Onlara göre, bu durum da istidâne gibi hukukun kabul ettiği yollar ile nafakanın teminine gidilebilir. Fakat bu durum da kadın için oldukça zorlayıcı bir durumdur.
- c) Gaiplik ve terk:** Osmanlı'da özellikle savaş zamanlarında kadınların en çok sıkıntı yaşadığı ve boşanma babında mustarip olduğu konu gaiplik üzerine boşanmanın olup olmayacağı hususudur. Bu durum Malikî ve Hanbelîlerde çeşitli şartlara göre, altı aydan dört yıla kadar

²⁵² Molla Hüsrev, **Durer ve Gurur**, s.249-251; İbrahim Halebi, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.255-256; Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.90-91.

²⁵³ Aydın, **Osmanlı Hukukunda Kazaî**, s.2.

²⁵⁴ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Rumeli Sadâreti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, Hüküm no:237, Orijinal metin no:46a-2, Coşkun Yılmaz (Ed.), 14, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, s.227.

belirli bir sürenin geçmesinin ardından vuku bulan bir boşanma sebebi olarak görülmektedir. Yalnız olarak Hanbeliler bu ayrılığın meşru bir sebebe dayanmaması gerektiği düşünmektedirler. Hanefilere göre ise gaiplik ve terk ne kadar uzun sürerse sürsün bir boşanma sebebi olarak görülmemektedir. Bu durumda yeniden bir evlilik ancak kocanın öldüğünün ispatlanması halinde gerçekleşmektedir. Bunun için de genelde yaşitlarının hayatı kadar bir süre beklenir.²⁵⁵

Konu ile alâkalı olarak Osmanlı döneminde XVI. yüzyılın ortalarına kadar, kocaları tarafından terk edilen ve nafakasız kalan kadınlar mahkemeye başvurarak diğer mezheplere göre kazaî boşanma hakkında yararlanabilmektedirler. Yine burada öncelikle belirtilmesi gereken husus Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebinin Hanefî ekol üzerine olduğu ve bu suretle birkaç özel bölge haricinde karar verilirken bu minvalde hareket edildiğidir. Bu münasebetle konuya bakıldığında, yukarıda da belirtildiği üzere Hanefilerin gaiplik ve terk konusunda boşanmaya hükmetmedikleri de bilinen bir gerçek olmakla birlikte, bu yüzyıla kadar Osmanlı kadıları bu konu hakkında Şafîî naipler atayarak karar vermiş ve kadınların boşanmalarını sağlamışlardır.²⁵⁶

XVII. yüzyıl ortalarına gelindiğinde ise, “Şafîî kavliyle hareket etmek memnudur.” denilerek bu konuda bu mezhebe göre hareket edilmesinin de önü kapatılmıştır. Bu yaklaşımın Ebussuud Efendi döneminden itibaren başladığının varsayıldığı söylenmektedir.²⁵⁷ Bu münasebetle Hanefî mezhebi konu ile alâkalı olarak farklı çözüm yollarına gitmiştir. Bu çözümler içinde kadınlar için mahkemeden nafaka tayin edilmesi, başkalarından borç alabilmesi için de izin verilmesi yer almaktadır. Fakat bu durum, kadınlar için bazı zamanlarda sorun teşkil etmekte, borç verecek kimsenin bulunmadığı zamanlarda bu izin vermenin de bir anlamı olmadığı aşikâr bir gerçek olmaktan öteye gidememektedir.²⁵⁸

Bu hususta sicillerde yer alan örneklerde, kadınlar mahkemeye başvurarak kendileri ve kimi zaman da çocukları adına mahkemeden nafaka talep etmekte ve karar verilen belirli miktarda para da giden koca üzerine, geri geldiğinde ödenmek üzere borç olarak yazılmaktadır. Bu hususa dair kadınlar da başka çözümlere giderek, kocalarının gitmeden evvel belirli bir süre zarfında dönmedikleri takdirde boşanmış olacaklarını söylediklerini dile getirirler. Hatta bu sürenin üzerinden uzunca bir vakit geçtikten sonra mahkemeye gelerek boşanmış olduklarını dile getiren

²⁵⁵ Aydın, **Osmanlı Hukukunda Kazaî**, s.3.

²⁵⁶ Aydın, a.g.e., s.4-5.

²⁵⁷ Fakat Ebussuud Efendi'nin konu ile alâkalı olarak bir kadının, Hanefî bir kadından izin alarak Şafîî bir kadını ile bu boşanmayı gerçekleştireceğine dair bir fetvası bulunmaktadır. Fakat daha sonrasında verilen bir padişah fermanı ile durumun yasaklanması üzerine, Ebussuud Efendi'nin Kemalpaşazade'nin bir fetvasına yaptığı eklemede, Şafîî bir kadına gidilmesine olumsuz cevap verdiği görülmektedir. Colin Imber, **Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslâmî Hukuk**, Murteza Bedir (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s.197.

²⁵⁸ Aydın, **Osmanlı Hukukunda Kazaî**, s.6.

kadınlar da mevcut bulunmaktadır.²⁵⁹ Hatta bu hususta Leon Ostrogog kadınların bazen iki yalancı şahit ile mahkemeye gelerek, kocalarının dönmeleri durumunda kendilerinin boş olacağına dair sözler söylediğini ve bu münasebetle boşanmanın gerçekleştiğini dile getirmektedir.²⁶⁰ Sicillerde az da olsa böyle davalara rastlanıldığı söylenmektedir.²⁶¹

Bazı durumlarda ise erkeğin kayıp olması üzerine mahkemeye başvurulduğunda, erkeğin bir vekil tayin ederek karısını bayin talâk ile boşadığı durumlar da vakidir.²⁶² Bazen de kocanın başka bir yere gitmesi durumunda kadına verilmiş olan borç, kadının muhalâ'a ile boşanmasında kullanılmış, adam gittiği yerden döndüğünde bu borcu ödeyerek karısı ile muhalâ'a yapmıştır.²⁶³

d) Fena muamele ve geçimsizlik: Böyle bir boşanma sebebi genel manada sayılmakta ve Hanbelîler ve özellikle Malikîler tarafından kabul görmektedir. Diğer iki mezhep ise bunu bir boşanma sebebi olarak görmemektedir. Bu sebep dâhilinde kadın, mahkemeye başvurarak kocası tarafından fena bir muameleyle maruz kalması ve bundan zarar gördüğünü belirtmesi, başka bir muameleyle gerek kalmadan kadın hakkında boşanmaya hükmedilmesine sebebiyet vermektedir. Durumun ispat edilemediği hallerde ise, mahkeme her iki tarafın ailelerinden hakemler tespit eder ve karı ile kocanın araları düzeltilmeye çalışılır. Fakat yine de durum düzeltilmediği zamanlarda kusur kocada ise bayin talâka, kadında ise muhalâ'a ile boşanmaya karar verilir.²⁶⁴

Fena muamele ve geçimsizlik hususunda Hanefîlerin bunu bir boşanma sebebi olarak saymaması, bu konuya hitaben muhalâ'a türü boşanma ile bu sorunun çözülmesi hususunu ortaya çıkarmıştır. Bir geçimsizlik durumunda kadın mehir ve iddet nafakasından vazgeçerek boşanmaya çalışmıştır. Bu konuda erkeğin boşanmasına dair sosyal çevrenin telkin ve baskısı da etkili olmuştur. Bazı durumlarda ise kadın kocasının evini terk ederek onu muhalâ'a ile boşanmaya zorlamıştır.²⁶⁵ Hatta erkeğin boşanmayı reddetmek konusunda diretmesi üzerine bazı kadınların duruma dayanamayarak kocasına daha zorlayıcı şeyler de uyguladığı vakidir. Madeline Zilfi'nin

²⁵⁹ Abacı, **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması**, s.162-163.

²⁶⁰ Leon Ostrogog'dan aktaran Aydın, **Osmanlı Hukukunda Kazaî**, s.9.

²⁶¹ İstanbul'a ait geç dönemde olan 1917 tarihli bir kayıta, Neziha adlı bir kadın kocası Hüseyin Efendi'nin kendisini boşadığını iddia etmiş, kocası da uzun süren bu davada karısının yalancı şahitler ile mahkemeyi inandırmaya çalıştığını kanıtlamıştır. Mahkeme kadının evine geri dönmesine hükmetmiştir. Aydın, **Osmanlı Hukukunda Kazaî**, s.9-10.

²⁶² İstanbul Cezerî Kasım Paşa Mahallesi'nde yaşayan Aîşe hatun kocası Yusuf oğlu Sadık tarafından nafakasız bırakılarak terk edilmiştir. Kadın mahkemede adamın kâh Anadolu'da kâh Rumeli'de olduğunu belirtmiş, Sadık ise vekil tayin ettiği bir kimse ile karısı Aîşe'den bayin talâk ile boşanmak istediğini dile getirmiştir. **İstanbul Kadı Sicilleri**, İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, Hüküm no:693, Orijinal metin no:82b-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 13, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s.452.

²⁶³ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil, Hüküm no:184, Orijinal metin no:25a-2, Coşkun Yılmaz (Ed.), 19, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, s. 198.

²⁶⁴ Aydın, **Osmanlı Hukukunda Kazaî**, s.3.

²⁶⁵ Aydın, a.g.e., s.7.

Mısır'daki hul türü boşanmalar adına yazdığı bir makalede, bir kadın kocasını anlaşma ile boşanmaya ikna etmeye çalışmakta, fakat aralarında şu diyalog geçmektedir:

... benimle boşanmayı kabul ederse bana borçlu olduğu tüm paradan vazgeçmeyi kararlaştırdım. Geldiği vakit bu planı kendisine önerdim ancak, "*Seni boşayacak kadar deli miyim? Senin gibisini nereden bulurum.*" diyerek reddetti. Önceleri, "*Allah sana akıl versin, ben sana göre değilim... Kur'an diyor ki bir araya gelerseniz iyi niyet ile gelin, ayrılırsanız da iyi niyetle ayrılın...*" diyerek onu iknâ etmeye çalıştım. Ne var ki hiç orali olmadı, ne yapacağımı şaşırtdım... Terliğimi çıkarıp ona bir tane yapıştırdım. "*Sana ne zamandır anlatmaya çalışıyorum, boşa beni! Aklını başına almayacak mısın?*" ... Hacı Ali'nin bir sürü tartışmasından ve direnişinden sonra nihayet bir anlaşmaya vardık. Ben onun bana olan borcunu silecektim, o da beni boşayacaktı.²⁶⁶

Kocanın karısını boşamayı ısrarla reddettiği bu gibi durumlarda ise bu sefer mahkeme kocayı boşanmaya zorlamaktadır. Özellikle kadınların kocasıyla ısrarla boşanmak istediği ve durumu Divân-ı Hümâyûna aksettirdiği zamanlarda, kocanın muhalâ'aya zorlandığı söylenmektedir.²⁶⁷ Konu ile alâkalı bakılan Trabzon sicillerinde bir örnek bulunmakla birlikte kadının bilhassa paşa kızı olması, durumun Divân-ı Hümâyûna aksettirilmesinde bir başka sebep olmuştur.²⁶⁸

Bunlar haricinde sebeplere bakıldığında yine birçok hususun varlığı ve boşanma bahsinde yer aldığı görülmektedir. Bunlardan bazılarını bakmak gerekirse en kuvvetli sebep olarak gösterilen İslâm dininden çıkma veya İslâm'a girmeme hususu görülebilir. "*İrtidâd*" olarak da geçen dinden çıkma hususunda, cinsel birleşmeden önce yahut sonra olup olmadığına bakılmaksızın irtidâd anında nikâhın sona erdiği belirtilmektedir. Hanefi, Mâlikî ve Hanbelîlere göre durum böyledir. Şâfiîlere göre ise cinsel birleşmeden sonra irtidâd oldu ise iddet süresi içinde nikâh devam eder ve bu süre içerisinde eğer kişi pişman olur dine dönerse evlilik devam eder. Fakat kişi artık mürted ise nikâh nihayetlenir. Hanbelîlere göre evli çiftlerin her ikisinin de dinden dönmesi mevzu bahis ise dinden çıkmış olmaları ile birlikte evliliklerinin devamına dair icma bulunmaktadır. Gayrimüslim çift içinde kadının Müslüman olması, fakat erkeğin Müslüman olmaması halinde mahkeme karı ile kocayı ayırmaktadır. Çünkü ayetlerde²⁶⁹ de açık bir şekilde belirtildiği üzere Müslüman bir kadın Müslüman olmayan bir erkek ile evli kalamamaktadır.²⁷⁰

Kadının boşanmasına hitâben verilen fetvalara bakıldığında, ulemanın kadına boşanma sebebi olması adına dinden çıktığını söylemesi ve bu sebeple de boşanacaklarını dile getirmesi

²⁶⁶ Zilfi, *Geçinemiyoruz*, s.261.

²⁶⁷ Aydın, *Osmanlı Hukuku'nda Kazâî*, s.8-9.

²⁶⁸ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.19/5.

²⁶⁹ Bakara Suresi, Ayet: 221.

²⁷⁰ Dalgın, *İslâm Hukukunda Boşanma*, s.146-147. Konu ile alâkalı olarak İstanbul kadı sicillerinde yer alan bir örnekte Tekirdağlı Hora ahalisinden olup misafir olarak Galata'da bulunan Vilaho kızı Erakine kendi isteğiyle Hanife ismini seçerek Müslüman olmuş ve bu münasebetle de Müslüman olmayan kocasından boşanmıştır. *Arşiv Belgelerine Göre*, s.27.

hususuna dair ilginç bir fetva yer almaktadır. Fetvada cevap olarak kadından evvel ona dinden çıkmasını söylemesini tembihleyen kişinin katlolmasının mübah olduğu, kadının ise imana getirilerek zorla kocası ile yeniden evlendirilmesi gerektiği yer almaktadır.²⁷¹ Bu minvalde bir başka boşanma sebebi hukuki akrabalık olarak görülmektedir. Kan ve süt akrabalığının dışında, evlenme engeli teşkil eden “*hürmet-i müsahere*” olarak da anılan akrabalar ile evlilik olmamaktadır. Böyle bir evliliğin vuku bulması halinde cinsel birleşme olsun ya da olmasın boşanma gerçekleşmektedir. Çünkü böyle bir evlilik yasaklanmıştır.²⁷²

Büluğ muhayyerliği de bu minvalde üzerinde durulması gereken sebeplerden biri olmuştur. Bu hususa genel anlamda bakıldığında, büluğ muhayyerliği velileri tarafından evlendirilen küçüklerin büluğa erince mahkemeye başvurarak istemedikleri evlilikler için bulunan fesh hakkını ifade eder. Fakat babaları ve dedeleri tarafından evlendirilen küçük çocuklara baba ve dedelere duyulan güven hasebiyle böyle bir hak verilmediği de belirtilir. Baba ve dede haricinde evlendirilen küçük çocuklar ise büluğ çağına erdiklerinde mahkemeye giderek bu hakkı kullanabilirler.²⁷³

Mahkemelerde konu ile ilgili kayıtlara rastlanılmaktadır. İstanbul Galata Mahkemesi’ne yansıyan bir kayıta Ali kızı İsmihan büluğ çağına ulaştığında mahkemeye gelerek evlendirilmiş olduğu Mustafa oğlu Bayram ile olan evliliklerinin fesh olmasını ister. Şahitler ile birlikte mahkeme nikâhın feshine karar verir.²⁷⁴

Osmanlı’da ayrıca bu boşanma sebepleri haricinde değişik sebeplerin de varlığına rastlanmaktadır. Bu hususa hitâben kanunnâmelerin içerisinde yer alan bir hükmün varlığı da bazı durumlarda kadının tefriğe yöneltmesini zorunlu kılmıştır.²⁷⁵ İstanbul sicillerinde yer alan bir davada ise, Kasımpaşa’da Ahmed kızı Havva’nın evlendikten sonra Çingene olduğunu anladığı ve dengi olmadığını mahkemeye gelerek söyleyen kocası Ahmed oğlu İbrahim, boşanmayı talep eder. Bunun üzerine mahkeme şahitlerin de şehadetiyle nikâhlarını fesh eder. Bu talep erkek tarafından geldiğinde daha etkili olmakla birlikte, erkeğin isteği üzerine bayin bir talâk ile de bu boşanma gerçekleşebilirdi. Muhtemelen kişi burada itibarı üzerine hareket etmiştir. Mahkemede iki tarafın

²⁷¹ Düzdağ, **Kanuni Dönemi Şeyhülislâmı**, s.47.

²⁷² Dalgın, **İslâm Hukukunda Boşanma**, s.148-149.

²⁷³ Kurt, **Bursa Sicillerine Göre**, s.80-81.

²⁷⁴ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil, Hüküm no:29, Orijinal metin no:4a-3, Coşkun Yılmaz (Ed.), 40, İsam Yayınları, İstanbul 2012, s.67; Konu ile ilgili bir diğer kayıt için bk. Aynı eser, Hüküm no:32, Orijinal metin no:4b-2, s.69; Konu ile ilgili Bursa’ya dair bir örnek için bk. Abacı, **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması**, s.159.

²⁷⁵ İlgili hüküm şöyledir: “*Eğer bir avratın biregû ile adı çekilse anı eri boşasa ol adı çekilen avratı ol ere nikâh etseler akd-i nikâh olunmuş ise fi’l-hâl cebren ve kahren kadı tefrik ede nikâh eden danışmendi kadı taziren belîğ edüb gereği gibi hakkından geline...*” Yani evli bir kadının zina yapması durumunda kocasının boşaması üzerine, zina ettiği erkekle evlenmesinde zarar görülerek kadının acilen bu çifti boşaması ve bunları evlendiren kişiyi de cezalandırması gerekliliği kanunnâme içerisinde yer almıştır. Böylece kazaî boşanmaya dair böyle durumların da devlet kontrolünde olduğu görülmektedir. Nitekim burada toplum ahlâkına mugayir bir olay yaşanması münasebetiyle devlet, bu şekilde bir önlem almayı uygun görmüştür. Akgündüz, **III. Ahmed**, s.231.

da birbirine lian ettiği kaydedilmiştir. Ayrıca evlilikte denkliğin olması gerekliliği de bilinmektedir.²⁷⁶

2.3. Boşanmaya Dair Diğer Usuller

Boşanmaya dair yer alan bu usullere bakıldığında, talâk ve muhalâ'a ile aynı minvalde olmadıkları dikkat çekmektedir. Bunlar yerine göre karı ya da kocanın yahut da kadının müdahale ederek evlenmeyi nihayetlendirmesi ile vuku bulmaktadır. Bu usuller “*lian*”, “*ilâ*” (cinsî münasebette bulunmama yemini), “*zihar*” (yasak benzetme)dır. Bunların İslâmiyet'in ilk döneminden itibaren terk edilmeye başlandıkları söylenir. Çünkü bu adetler Cahiliye Dönemi'nden kalmadır.²⁷⁷

Bunlardan ilki olan lian kelime manası ile lanetleşmek, küfürleşmek, uzaklaştırmak, kovmak anlamındadır. Fıkıh ıstılahatına göre ise lian, kocanın karısını zina ile suçlaması ve çocukları varsa, çocuğın kendisinden olmadığını iddia etmesi üzerine kadı karşısında şehadet etmeleri ve karı kocanın kendi nefislerine lanet okumaları anlamında kullanılmaktadır. Böyle bir durumun koca hakkında iftira cezası, kadın hakkında ise zina cezası yerine geçtiği söylenmektedir.²⁷⁸

Konu ile alâkalı olarak bir kimse karısına “*Sen zina ettin!*” derse ya da çocuğunun kendisinden olmadığını dile getirirse, mahkeme bu durumda ilk olarak kadın ve erkeğin büluğ çağına ermiş, özgür, akklı başında Müslümanlar olup olmadığına bakar. Çünkü akklı başında ve yetişkin, özgür ve Müslüman olmayan kimseler lian yapamazlar. Ayrıca dilsizlerin de lian yapamayacağı söylenmektedir. Mahkemeye gidildiğinde ise, ilk önce erkek –eğer zina kastını erkek iddia ediyorsa- dört defa şehadet getirerek karısının zina yaptığını ya da çocuğın kendisinden olmadığını dile getirdikten sonra beşinci defa eğer iddia ettiği şeyin doğru çıkmaması halinde “*Allah'ın lanetinin üzerine olması*” şeklinde sözler söyleyerek her defasında kadını işaret eder. Kadın da yine aynı minvalde kocasına söylediği söz hakkında yalancılardan olduğunu dört defa dile getirdikten sonra yine o da “*kocasının iddia ettiği şey doğru ise Allah'ın gazabının üzerine olmasını*” söyler ve her defasında kocasını işaret eder. Böyle bir lanet okumadan sonra kadı, karı ile kocanın aralarını ayırır ve çocuğu annesine verir.²⁷⁹

Osmanlı mahkemelerinde bu konu hakkında örneklerin yok denecek kadar az olduğu İstanbul sicillerinde var olan sadece bir örnek nazarında düşünölmektedir. Çünkü yukarıda da belirtildiği

²⁷⁶ Arşiv Belgelerine Göre, s.25.

²⁷⁷ Cin, Eski Hukukumuzda, s.79.

²⁷⁸ Pakalın, Osmanlı, 2, s.366; Cin, Eski Hukukumuzda, s.79.

²⁷⁹ İbrahim Halebî, Mevkufât Mülteka Tercümesi, s.249-251; Cin, Eski Hukukumuzda, s.80; Lian ile ilgili mahkemeye gidilerek yapılan böyle bir usulün kaynağı ise Kur'an'da Nur suresinde yer alan “*Karılarına zina isnâd edip de kendilerinden başka şahidleri olmayanların şâhidliği, kendisinin doğru sözlülerden olduğuna Allah'a dört defa şahit tutmasıyle olur.*” ayetidir. Nisa Suresi, Ayet: 6. Bu ayetin de sahabi arasında konu ile alâkalı yaşanan bir olay üzerine geldiği düşünölmektedir. Molla Hüsrev, Durer ve Gurer, s.241-241.

üzere Cahiliye dönemi adeti olan bu usul, zamanla terk edilmeye başlanmıştır. İstanbul Üsküdar mahkemelerinde rastlanılan bir olayda, İshak oğlu Bekir Halife, karısının karnındaki çocuğu kabul etmemekte ve durumu mahkemeye taşımaktadır.²⁸⁰

Usullere dair bir diğer unsur “ilâ” bahsidir. Burada koca, hür olan karısı için dört ayda, köle olan karısı için ise iki ay üzerinden cinsî yakınlıkta bulunmayacağına dair yemin eder. Eğer koca yeminini bozmaz ise kadın bain talâk ile boşanmış olur. Çünkü bu süre zarfında iddet süresi de dolmuş olur. Ayrıca bu sürenin dört aydan daha az olmaması gerekmektedir. Yine bir kimse karısına “*Sen, bana haramsın.*” dese, harama niyet etsin ya da etmesin yemin etmiş olduğu söylenir.²⁸¹

Zihar ise sözlükte “iki şey arasındaki uygunluk ve benzerlik oluşturma” anlamlarına gelmektedir. İstilah üzere ise zihar, “bir kimsenin karısını, kendisi açısından neseb, süt gibi yakın olup haram olan kadın akrabalarının vücudundaki belirli bölgeleri kastederek benzetmesi” manasına gelmektedir. Burada örneğin bir koca karısına “*Sen bana annemin sırtı gibisin.*” demiş olsa bu durum zihara girer ve adam karısına cinsî yakınlıkta bulunma hakkını kaybeder. Bu yüzden adamın kefarete ödemesi gerekmektedir ve kefarete ödemedikçe karısına yaklaşamaz. Belirtilen bu kefaretin bir köleyi azad etmek, eğer böyle bir durum yok ise iki ay oruç tutmak ve buna da gücü yetmezse sabah akşam altmış fakiri doyurmak olduğu söylenmektedir. Kadın, kocası kefarete vermediği müddet içinde mahkemeye başvurarak ya kefarete tayini ister ya da boşanma talep eder. Burada kadını ilk olarak kefarete hükmedip evliliğin devamını ister. Kocanın kefareti kabul etmeme durumunda ise kadını hapis ya da darp ile birlikte kocayı kefarete ödemeye zorlar. Zihar hususunda, aynı zamanda erkeğin karısını kendisine dolaylı olarak haram ilan etmesi ile birlikte talâk ihtimali de bulunmaktadır. Tabii burada niyetin de önemi büyüktür. Zihar ayrıca sadece evli karı-koca arasında vuku bulmakta, cariye zihar yapılmamaktadır.²⁸²

2.4. Boşanmanın Sonuçları

Evlilik boşanma ile nihâyetlendiği zaman bunun birtakım sonuçları da beraberinde gelmektedir. Bu konu hakkında özellikle kadın ve daha sonrasında eğer çocuk var ise ne olacağı hususu üzerinde durulan konular arasındadır. Konu ile alakalı olarak ilk ele alınacak unsur “iddet” ve “iddet nafakası” olacaktır. Çünkü iddet boşanmanın gerçekleşmesi adına da en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bu minvalde bir diğer husus ise nikâh akdi sırasında ilk kez lafzî geçmeye başlayan ve boşanmanın önemli parçalarından biri olan “*mehir*”dir. Mehir nasıl evlilik boyunca

²⁸⁰ İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, Hüküm no:480, Orjinal metin no:68b-4, Coşkun Yılmaz (Ed.), 3, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s. 277.

²⁸¹ İbrahim Halebi, *Mevkûfât Mülteka Tercümesi*, s.230-241.

²⁸² İbrahim Halebi, a.g.e., s.244-245; Molla Hüsrev, *Durer ve Gurur*, s.232-233; Cin, *Eski Hukukumuzda*, s.86-87.

kadının bir güvencesi ise boşanmada da bir teminat rolü görmekte, yukarıda da belirtildiği üzere kimi zaman bu meblağ üzerinde bir anlaşmaya varılarak boşanılmakta, kimi zaman da koca boşanma sonrasında bu meblağı kadına temin edebilmektedir. Konu ile alâkalı son olarak bakılacak husus ise “*hidâne*”dir. Boşanma sonrasında çocuğun ne olacağı, hangi şartlar altında kimlerde kalacağı ve nafakasının temini hususunda birçok görüş bulunmakla birlikte hidâne başlığı altında genel bir anlatım yapılacaktır.

2.4.1. İddet ve İddet Nafakası

Boşanmanın sonuçlarından biri olan iddet hususu bir bekleme görevidir. İddet, Arapça bir kelime olup sözlük manası itibariyle “*bir şeyi saymak, sayılan bir şeyin miktarı, limiti ve az olsun çok olsun topluluk*” manalarına gelir. Fıkıh bakımından ise kadının boşanma veya ölüm sebebiyle belirli bir müddet zarfında evlenmemesi yerinde kullanılmakta ve “*müddet-i şer‘iyye*” olarak da geçmektedir.²⁸³ Fâkihler, iddet hükümlerine göre kadının kocasından başkasıyla evlenmesinin caiz olmaması, iddet bekleme durumunda kız kardeşinin kocası ile nikâhının caiz olmaması ve kendinden başka dört kadının nikâhının caiz olması hususlarını dile getirmişlerdir.²⁸⁴ Akgündüz, iddet yani bekleme süresinin amacının, kadının hamile olup olmadığının anlaşılması, vefat eden kocanın hatırasına hürmet ve ric‘i talâkda kocaya karısına dönmesi için düşünme imkânı sağlama ve benzeri meseleler olduğunu dile getirmektedir.²⁸⁵

İddet hususunda yapılan talâkın sahih olması gerekmektedir ki bu münasebetle kadın iddeti bekleyebilsin. Hayız gören özgür kadın için talâk ve fesih iddeti üç tam hayız müddeti kadar olmaktadır. Nikâhı feshetmek hususu bülüğ muhayyerliği, karı-kocanın denk olmaması ve karı-kocadan birinin irtidâd etmesi yani dinden dönmesi durumunda gerçekleşmektedir. Bahsedildiği üzere böyle bir fesihte iddet süresi üç hayız boyuncadır. Kadının hayızda boşanması halinde dördüncü hayızın bir kısmıyla tamamlamanın da vacip olduğu söylenmektedir. Bu iddetin üç hayız ile vacip olmasının sebebi Kur’an’da yer almakta olan “*Boşanan kadınlar, kendi kendilerine üç aybaşı hali beklerler.*”²⁸⁶ ayetinden ileri gelmektedir.²⁸⁷

Küçüklükten veya yaşlılıktan dolayı hayız görmeyen veya bülüğuna ulaşmış hayız göremeyen özgür kadınlar için de iddet talâkta üç aydır. Bu konuda Kur’an’da “*Kadınlarınız içinde ay hali görmekten kesilenler ile henüz ay hali görmemiş olanlarda eğer şüphe ederseniz, onların iddet*

²⁸³ Şemsettin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2007, s.929; Pakalın, **Osmanlı**, 2, s.36.

²⁸⁴ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s. 252.

²⁸⁵ Akgündüz, **İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı**, s.272.

²⁸⁶ Bakara Suresi Ayet: 228; Ayrıca konu ile alâkalı olarak sünnetteki temel delillerden birisi de Hazreti Peygamber’in Fatıma binti Kays’a “*İbn Ümm-i Mektum’un evinde iddetini bekle.*” şeklindeki emri olduğu söylenmektedir. Karataş, **İslâm Hukuku’nda İddet**, s.164.

²⁸⁷ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.253.

*beklemeleri üç aydır.*²⁸⁸ ayeti yer almaktadır.²⁸⁹ Eğer kadın ile cinsel ilişkide bulunuldu ise, üç ay iddet beklemesi gerektiği söylenir. Cinsel ilişki olmamış ve bu sürede boşanılmış ise iddet bekleme olmamaktadır. Yine bu konuda özgür kadınlar adına ölüm için iddet, kat'î surette dört ay on gündür. Durumun kesinliği "*İçinizden ölenlerin bıraktığı karılar kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.*"²⁹⁰ ayetinden kaynaklanmaktadır.²⁹¹

Hayız gören cariyenin ise talâk ve fesih için iddeti iki hayız olarak belirlenmiştir. Çünkü bir hadiste Hazreti Peygamber'in "*Cariyenin talâkı ikidir. İddeti de iki hayızdır.*" dediği bilinmektedir. Hayız görmeyen cariyede ise talâk ve fesih için iddet bir buçuk ay, ölüm için ise iki ay beş gün olarak belirlenmiştir. Fâkihler bu hususun köleliğin yarılacağı olduğundan kaynakladığını dile getirirler. "*Gebe olanların iddeti, doğurmaları ile tamamlanır.*"²⁹² ayetinden hareketle, hamile olan özgür bir kadın veya cariye için olan iddet ise doğuma kadardır. Doğum olduğu an iddet süresi dolar. Burada kadının kocası çocuk olsa dâhi hamile ise doğurması gerekmektedir. Kocası çocuk olan kadının kocasının ölümü sonrasında hamile olan kadının iddeti ölüm iddeti gibidir, yani dört ay on gündür. Eğer kadın kocasının ölümü vaktinde hamile olmadı ise bu ölüm iddeti aşıkâr olmakla birlikte, eğer kadın kocasının ölüm vakti öncesinde ya da sonrasında hamile ise kadının çocuğunun nesebi olmadığı söylenmektedir. Aynı minvalde ric'î talâk ile boşanmada da ölüm iddeti bulunmaktadır. Böyle bir boşanmada kadın varis olur ve nikâh vefata kadar hükmen devam ettiğinden ölüm iddeti de gerekmektedir.²⁹³

Hayızdan kesilmiş bir kadın ise aylarca iddet bekledikten sonra tekrar hayız olursa, iddeti yeniden başlamış olur ve yeniden sayması gerekmektedir. Çünkü tekrar hayız olması hayızdan kesilme hükmünün iptaline sebebiyet verir. Kadınların adetten kesilme yaşı olarak 55 yaş belirlenmiştir. Hatta bu hususta bir kadının iddet süresi içinde bir hayız gördükten sonra diğer hayızlara geldiğinde adetten kesilmesi durumunda kadının iddetinin bitmesi ve yeniden evlenebilmesi için 55 yaşına kadar beklemesinin gerekli olduğu dile getirilmektedir. Böyle bir bekleme kadına yıllarca zarar vermekte ve böyle bir beklemenin hiçbir anlamı olmamaktadır.²⁹⁴

Kadın boşandığını ve ölümü bilmemesi durumunda bile iddet süresi geçmektedir. Hatta kocanın kayıp olması ve kocasının kadını boşadığı haberi üç ay sonrasında gelse bile kadının iddet süresi dolmuş olur ve bir başkasıyla evlenebilir. Çünkü iddetin başlangıcı olarak boşanma ve ölüm

²⁸⁸ Talâk Suresi, Ayet: 4.

²⁸⁹ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.253.

²⁹⁰ Bakara Suresi, Ayet: 234.

²⁹¹ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.254.

²⁹² Talâk Suresi, Ayet: 4.

²⁹³ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.254-255; İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.260.

²⁹⁴ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.255; İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.261; Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.114.

esas alınmaktadır. Tabii burada belirtmek gerekir ki kayıplık Hanefilere göre bir boşanma sebebi olmadığından mütevellit, kocanın öldüğüne dair gelen haberdan sonra ancak böyle bir hüküm verilebilir.²⁹⁵ Farklı bir dine mensup bir ülke ile savaş halinde olunması durumunda, kocasından ayrılan esir kadın hakkında da iddetin olmadığı söylenmektedir. Ancak bu konuda hamileye iddet olmakla birlikte, söz konusu iddet çocuğun doğumu ile nihayetlenmektedir.

Konu ile alakalı olarak “*mustehaza*”nın iddeti de literatürde var olan bir husustur. İstihaza kökünden gelen ve adet ve lohusalık dönemi dışında kadında kanama olması manasındaki mustehaza hususunda Hanefiler kadının adet dönemi günlerini bilmesi ve ayırt edebilmesi halinde iddet dönemi için bu durumun esas alınabileceğini dile getirirler. Bu kadınlarda bir temizlenme dönemi iki ay olarak kabul görmektedir. Böylece üç temizlik süresi altı ay olmakta, üç ay hali de onar günden bir ay daha eklenerek yedi aya dönüşmektedir. Hanefi mezhebinde böyle birisinin hayız süresinin üç ay olduğu da söylenmektedir. Hanbelîlerle Şafîlilere göre kadının belirli bir hayız dönemi var ise günlerini kendi hesaplar, eğer değil ise üç ay iddet bekler. Mâlikî ve Hanbelîlerden ikinci rivayete göre ise günlerini ayırt edebilen kadın kur’larla iddet dönemini geçirir. Ayırt edemiyor ise bir yıl iddet beklemesi gerekmektedir.²⁹⁶

İddet nafakası hususunda ise Hanefi mezhebinin kabul etmiş olduğu esas evlenmenin ölüm dışında, kadının bir kusuru olmadan gerçekleşmiş olan bir boşanma ile iddet nafakası isteme hakkının bulunacağı yolundadır. Fakat boşanma kadının bir kusuru ile gerçekleşmiş ise kadın kusurlu olarak sayılmıştır. Ancak kadın iddet içinde nafakasını talep etmezse ve konuya dair de kadıdan bir karar almazsa daha sonraki bir dönem adına talep hakkını kaybetmektedir.²⁹⁷ Hanefi ekole göre ric’i ve bayin talâk ve fesih ile evlilik akdi bozulmuş olan kadının yiyecek, giyecek ve kalacak yer ile ilgili olarak bütün masraflarının kocaya ait olduğu söylenmektedir. Azad edilme ve bülûğ muhayyerliği gibi suç ile olmayan ayrılmalarda da nafaka kocaya ait olmaktadır. Yine denklik olmadığı için ayrılan kadın için de nafaka ve kalacak yer temini gerekmektedir. Nafakanın gerekmesinin sebeplerinden biri de nesep olarak görülmektedir. Çünkü konu ile ilgili olarak var olan “*Anaların yiyecek ve giyeceğini sağlamak, çocuk sahibi olan babaya borçtur.*”²⁹⁸ ayetinden de anlaşılacağı üzere çocuğun da oluşu, babaya konu ile ilgili malî bir sorumluluk yüklemektedir. Mâlikî ve Şafîîler ise ric’i talâk ve kadının hamile olduğu bayin talâk iddetinde nafakaya gerek olduğunu, fakat bayin talâk iddetinde olan hamile olmayan bir kadın için ise buna gerek olmadığına hükmederler. Onlara göre kadın böyle bir durum için sadece kalacak yer ihtiyacı hakkını kazanmaktadır.²⁹⁹

²⁹⁵ Molla Hüsrev, *Durer ve Gurer*, s.257; İbrahim Halebî, *Mevkufât Mülteka Tercümesi*, s.261.

²⁹⁶ Karataş, *İslâm Hukuku’nda İddet*, s.171.

²⁹⁷ Cin, *Eski Hukukumuzda*, s.115.

²⁹⁸ Bakara Suresi, Ayet: 233.

²⁹⁹ Aydın, *İslâm-Osmanlı Hukuku*, s.51; Molla Hüsrev, *Durer ve Gurer*, s.283-284.

Konu ile alâkalı olarak Osmanlı döneminde var olan sicillere bakıldığında birçok kayda karşılaşmak mümkündür. Mahkemeye gelinerek kaydedilmiş olan boşanmaların bazılarında kadınlara iddet nafakası uygun görülüş, hatta günlük olarak ne miktarda verileceği dâhi sicillere kaydedilmiştir.³⁰⁰ Hatta Müslüman olan bir kadının kocasının Müslüman olmaması sebebi ile nikâhının fesh olması durumunda, mahkemeye gidilerek iddet nafakası eski kocadan istenmiş, mahkeme iddet nafakasının verilmesine hükmetmiştir.³⁰¹ Çünkü kadın artık bir Müslümandır ve bu dinin vecibelerine göre hareket etmesi gerekmektedir. Bunların yanında, hamile kadınlara da doğuma kadar iddet verildiği sicillerde var olan hususlar arasındadır.³⁰²

2.4.2. Mehir

Fâkihler, boşanan kadının mehirini dört kısma ayırmaktadırlar. Bunlardan birincisi, mehir konulmamış ve kendisine cinsî yakınlıkta bulunulmadan boşanan kadınlardır ve bunlara müt‘anın vacip olduğu söylenmektedir. İkincisi, mehirle nikâhı kıyılmış, kendisine cinsî yakınlıkta bulunmuş olarak boşanan kadınlardır, bunlar için de mehrin verilmesi vacip olarak görülmektedir. Fazla olarak müt‘a vermenin de müstehab olduğu söylenir. Üçüncüsü, nikâh kıyılırken mehir söylenmemiş, fakat kendisine cinsî yakınlıkta bulunularak boşanmış olan kadınlardır, bu kadınlar için mehr-i misil vermek gerekir. Fazla olarak da müt‘a vermek müstehab olarak görülmektedir. Dördüncü ve son olarak ise mehir belirlenip, kendisine cinsî yakınlıkta bulunulmadan boşanan kadınlar yer almaktadır. Bu kadınlara mehirin yarısı verildikten sonra fazla olarak müt‘a vermenin müstehab olmadığı dile getirilir.³⁰³

Kadın, cinsî yakınlık olmadan veya halvet-i sahiha gerçekleşmeden önce boşanmış olursa mehirin yarısını vermenin gerektiği söylenmektedir. Konu ile alâkalı “Eğer siz kadınları kendilerine cinsî yakınlıkta bulunmadan önce boşar (fakat daha önceden) onlara mehr ta‘yin etmiş bulunursanız, o halde ta‘yin ettiğiniz (o mehr)in yarısı onlarındır.”³⁰⁴ ayetinden temelli olarak böyle bir görüş bulunmaktadır. Hanefilere göre ise halvet-i sahiha cinsî yakınlık yerine geçen bir şey olarak görülmektedir. Nikâh kıyılırken mehirin söylenmemesi, mehir olmamak üzere nikâh kıyılması, cinsî yakınlıkta bulunma ya da halvet-i sahihada bulunmak durumunda “mehr-i misil”in lâzım geldiği söylenmektedir. Burada mehr-i misil kadının bulunduğu beldede verilen genel mehir oranına göre bir meblâğı ifade eder. Eğer cinsî yakınlıkta bulunmadan ya da halvet-i sahiha

³⁰⁰ Bazı örnekler için bk. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, Hüküm no:209, Orijinal metin no:39b-3, Coşkun Yılmaz (Ed.), 1, İsam Yayınları, İstanbul, 2008, s.179; **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm no:123, Orijinal metin no:13b-2, Coşkun Yılmaz (Ed.), 2, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s.108.

³⁰¹ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil, Hüküm no:848, Orijinal metin no:78a-5, Coşkun Yılmaz (Ed.), 7, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s.376.

³⁰² **İstanbul Kadı Sicilleri**, İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, Hüküm no:30, Orijinal metin no:30a-2, s.77.

³⁰³ İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.153.

³⁰⁴ Bakara Suresi, Ayet: 237.

gerçekleşmeden önce kadın boşanmış olur ise erkeğin durumuna göre kadına “müt‘a” verilmesi gerekmektedir. Bunun için Kur’an’da “Kadınları –zengin olanlar(ınız) kudretince, darda bulunanlar(ınız) da hâlince (olmak üzere)- ma‘rûf bir faide ile faidelendiriniz.”³⁰⁵ ayeti delil olarak gösterilmektedir. Müt‘a sözlükte “*fydalandırmak, yeterli miktarda azık*” manasına gelmektedir. İstilahta ise, “*kocası tarafından boşadığı karısına vereceği bir kıyafet, baş örtüsü ve bir de çarşaf olmak üzere üç parça elbise*”den oluşmaktadır. Müt‘anın en iyi olanı ipekten, orta halli olanı yünden ve en aşağı olanı ise basmadandır.³⁰⁶ Mehir hususunda şarap ya da domuzun mehir olarak konulması durumunda mehr-i misilin vacip olacağı söylenmektedir. Yine özgür olan koca mehir olarak kadına bir sene hizmet etmek şartı ile evlenmiş olsa, İmam-ı Azam ve Ebu Yusuf’a göre mehr-i misil gerekmektedir. Çünkü kadının böyle bir şey istemesi için kocasının köle olmasının gerektiğini dile getirirler. Yine bir kadın mehrinden kocası için indirim yapar ise kadının yaptığı sahih olarak kabul edilmektedir. Şafîlilere göre ise hizmet etmek ve Kur’an-ı Kerim öğretmek gibi hususlar mehir olarak kabul edilebilmektedir.³⁰⁷

Kadına mehrin tamamını kaybettiren hususlar İslamiyet’i terk etmesi, her ikisi de gayrimüslim olan eşlerden kocanın İslamiyet’i kabul etmesine rağmen kadının kabul etmemesi – nasıl ki gayrimüslim bir çift içinde kadının İslamiyet’i kabulü ile erkekten boşanması lâzım gelip mehir hakkı oluyorsa aynı minvalde İslamiyet’i seçmeyen bir kadının da bu haktan yararlanmayacağı düşünülmektedir–, kocanın yasak bir ilişki içerisinde olması ve henüz küçükken babası veya dedesi dışında bir veli tarafından evlendirilmesi durumunda bülüğ muhayyerliği hali ile boşanması ve kadının hiç mehir almamasıdır. Fakat burada bülüğ muhayyerliği kullanıldığında eğer kız baba veya dede tarafından evlendirilirse mehir hakkı doğmaktadır. Yine kızın adına bir anlaşma vuku bulursa yine aynı mehir üzerinden muhalâ‘a yapılabilmektedir.³⁰⁸

Şartlı boşanma hususuna binaen ise, bir kimsenin kadını şehirden çıkarmamak üzere ya da başka bir kadın almamak üzere bin mehir üzerine yemin etmesi durumunda, erkek sözünde durursa kadın için bin akçe gerekmektedir. Fakat sözünde durmaz ise kadın için mehr-i misil gerekmektedir. Şartın geçersiz olması durumunda yine söylenmiş olan mehir lazım gelmektedir. Yine bu minvalde bir kişinin evlenecek olduğu kadın için bakire olmasını şart koşması, fakat kadının dul olması durumunda şart geçersiz sayılmakta, koca halvet-i sahiha gerçekleştiği için kadına mehrin tamamını vermek zorundadır.³⁰⁹

³⁰⁵ Bakara Suresi, Ayet: 236.

³⁰⁶ İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.149-150.

³⁰⁷ İbrahim Halebî, a.g.e., s.149-150; Okur Gümrükçüoğlu, **İslâm Aile Hukuku’nda Kadının Mehri**, s.229.

³⁰⁸ CİN, **Eski Hukukumuzda**, s.121.

³⁰⁹ İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.154-155.

Osmanlı dönemine ait sicillere bakıldığında mehirle alâkalı olarak birçok hükmün varlığı rahatlıkla görülmektedir. Evlilik ve boşanma ve daha sonrasında mahkemeye gelen kayıtlarda yaşanmış olan bütün sorunlara dair ipuçları bulmak mümkündür. Örneğin İstanbul Üsküdar sicillerinde yer alan bir davada, Üveys kızı Emine, Ömer oğlu Aziz'i davasına vekil kılarak mahkemeye gönderir. Burada eski kocası olan Salih oğlu Ahmed'den 4000 akçe olan mehirini talep eder. Ahmed ise bu mehirin evlilikleri zamanında 2200 akçeden haricini Emine'nin kendine bağışlamış olduğunu söyler, fakat vekil durumu inkâr eder. Bunun üzerine udul-i Müslimînden kimselerin Mehmed'in sözlerine mutabık şehâdeti ile Mehmed'in beraatına hüküm verilir.³¹⁰ Burada da görüldüğü üzere kadın evlilik içinde kendi hakkı olan mehirin bir kısmını yahut da tamamını kocasına hibe edebilir. Yine kadınların kocasının ölmesi durumunda muhalefatı ile ilgilenen kişiden mehrini talep ettiği,³¹¹ nikâhlanmak üzere namzetliği süresinde kıyafet olarak verilen mehirin, kızın başka biriyle evlenmesi halinde geri istendiği,³¹² birçok muhalâ'a türü boşanmada yer alan mehirden vazgeçilme hususu ve dahası üzerine yüzlerce kayıt yer almaktadır.

2.4.3. Hidâne

Sözlükte “*bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek*” manasına gelen hidâne, fıkıh ıstılahınca, çocukları veya çocuk hükmünde olan aklını yitirmiş, bunamış olan aciz kimselerin koruma ve terbiye altına alınması, onların yiyecek, giyeceklerinin temini, temizliklerinin yapılmasıdır.³¹³

Hidâne, talâk ile boşanmadan sonra çocuğun annesinin kendisine mahrem olmayan biri ile evlenmediği sürece anneye ait olan bir şeydir. Bunun hakkında icma bulunmaktadır. Çünkü burada anne babadan daha şefkatli olarak görülmekte ve çocuk bu sebeple anneye verilmektedir. Fakat kadın zina etmiş ya da ediyor ise ve dinden dönmüşse Molla Hüsrev'in anlatımına göre hapsedilir, dövülür ve bu yüzden de hidâne için vakit bulamaz. Kadın eğer çocuğa bakmaktan kaçınır ise –ki burada sebebi malî olarak bu yükümlülüğü kaldıramayacağı olmalıdır– çocuğu almak için zorlanamaz. Fakat çocuk süt çağında ise ve annesinden başkasında duramıyorsa, o vakitte kadın

³¹⁰ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, Hüküm no:333, Orijinal metin no:59a-3, s.223.

³¹¹ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil, Hüküm no:404, Orijinal metin no:60b-1, s.320. Bu minvalde bir başka örnek için bk. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm no:299, Orijinal metin no:33a-3, s.169.

³¹² **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil, Hüküm no:175, Orijinal metin no:19b-2, s.120; Bu hususa binaen Ebussuud Efendi tarafından verilen bir fetva içerisinde namzetlik halinde gönderilmiş olan kalın şeklinde kıyafet ve meblâğın geri alınmayacağı, böyle bir şeyin mehr-i muaccel olduğu dile getirilmektedir. Muhtemelen yukarıda adı geçen davada verilen mehir Türk ananesine uygun kalın olarak karşı tarafa yollanan bir mehir olmamakta, bu münasebetle de kişi verdiği kıyafetleri geri istemektedir. Düzdağ, **Kanuni Dönemi Şeyhülislâmı**, s.34; Yine Ebussuud Efendi'ye ait olan bir başka fetvada ise nişanlanma sürecinde namzetin kızı bir miktar para, altın ve gümüşü mehir adına vermesi halinde, daha sonrasında kişinin ölmesi ya da nişandan vazgeçmesi durumunda bu paranın alınıp alınmayacağı sorulur ve cevabında alınacağına dair cevaz verilir. Gelin evlenmeden mehiri alabilir, fakat mülkiyetini eline geçiremez ve bu münasebetle de evliliğin iptalinde eğer bir mehir verilmiş ise geri alınabilir. Yukarıda bahsedilen sicildeki durum da bununla alâkalı olmalıdır. Imber, **Şeriattan Kanuna Ebussuud**, s.192.

³¹³ Ali Bardakoğlu, “Hidâne”, **DİA**, 17, İstanbul 1998, s.467; İbrahim Halebi, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.271.

çocuğu alması için zorlanmaktadır. Bu konuda yabancının çocuğa şefkatli olmayacağı düşünülmektedir.³¹⁴

Annenin çocuğa bakabilmesi için de belirli şartları sağlaması gerekmektedir. Bunlar özgür olması, akli başında olması, reşit, haysiyetli ve çocuğunun eğitimi için bilinçli olmasıdır. Ayrıca yukarıda da belirtildiği üzere İslâmiyet'i terk etmiş olmaması gerekmektedir. Eğer çocuğu hidâne için alacak anne bu şartlara sahip ise gayrimüslim olsa bile çocuğa bakabilmesi hakkı bulunmaktadır. Çünkü hidânenin şefkate dayandığı söylenmektedir. Fakat eğer çocuğun din değiştirmesinden bir çekincesi var ise çocuk kadının elinden alınır.³¹⁵

Çocuğun bu korunma ile ilgili olarak hakkı anneden sonra nesepte olan başlıca kadınlara intikal eder. Çünkü denildiği gibi şefkat esastır ve çocukların eğitiminde başta anne olmak üzere kadınların önemli rolü bulunmaktadır. Annenin olmadığı durumlarda anneanne, babaanne, anne-baba bir kız kardeş ya da sadece birinin bir olduğu kız kardeş, anne-babanın bir olduğu teyzeler, halalar hidâneye muvaffak olabilirler. Eğer anne tarafında akrabalar bulunmuyor ise bu durum baba tarafından akrabalara geçer. Cariyeler hususunda ise azad olmadan çocukları için hidâne görevini yapamayacakları yer almaktadır. Eğer küçük çocuk köle ise bu hakkın efendiye ait olduğu söylenmektedir. Eğer köle efendilerinin mülkünde ise bir ayırım söz konusu olmaz. Çocuğun özgür olması halinde hidâne hakkı da çocuğun özgür bir akrabasına geçer. Cariyeler azad edildiğinde ise hidâne hakkını alabilirler.³¹⁶

Konu ile alakalı olarak Osmanlı döneminde yaşanmış olan bir olay, Müslüman bir çocuğun gayrimüslim birinin terbiyesine verilmesi hususuna nasıl bakıldığını açıklar. Bahsi geçen olay Çelebi Mehmed'in ölümü üzerine gerçekleşmiştir. Çelebi Mehmed vefat ettikten sonra, Bizans imparatoru, II. Murad'ın tahta çıkışını tebrik etmek ve Sultan Murad'ın iki erkek kardeşini himayesi altına Bizans'a almak için bir elçi yollar. Fakat gelen bu elçilere dönemin veziri Bayezid Paşa'nın "*şehzadelerin başka bir dinde olan imparatorun terbiyesine verilmesinin İslâmiyet'e aykırı olduğu*" adına vermiş olduğu cevap üzerine, aslında gayrimüslimlerin Müslüman bir çocuğun yetiştirilmesinde ne derecede amil oldukları anlaşılmaktadır.³¹⁷ Burada bahsedilmiş olan hidâne hususunda yer alan çocuğun bakımında ilk olarak anne önemli görülmektedir. Yukarıda geçen hadisede şehzadelerin küfre bulaşma ve İslâm dininden dönme konusunda bir korkunun yaşadığı görülmektedir. Nitekim bu durum hakkında Kanuni döneminde Rodos'un alınması ile

³¹⁴ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.270-271.

³¹⁵ Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.117; Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.271.

³¹⁶ Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.117-118; Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.271; İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.271-272.

³¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.325.

birlikte ele geçen, Cem Sultan'ın oğlu olan Murad'ın İslâmiyet'i terk etmesi ve Katolik olması bu korkuyu destekler niteliktedir.³¹⁸

Çocuğun annesinin yanında kalması hususu belirli bir süre ile sınırlı olmakla birlikte, kız çocuk için bu sınır 9 iken, erkek çocuk için 7'dir. Bu yaşa gelindiğine baba ya da tayin etmiş olduğu vasi çocuğu anneden alabilir. Annenin de çocukları babaya teslim hakkı bulunmaktadır. Çocuk kendisine bakanların yanında kendi başına ihtiyaçlarını (yeme-içme-tuvalet alışkanlığı) karşılayana kadar kalmaktadır. Erkek çocukları belirtilen yaşa geldiğinde babaya verilmek ve erkeklerin ahlâkını alması ve ilim ve sanat tahsili için babasına verilmesi gerektiği dile getirilir. Hatta erkek çocuğunun bu yaşta zorla babaya verildiği de var olan bir husustur. Kız çocuk için ise durum, kadınlara mahsus işleri öğrenmesi için anne yanında kalmasının daha hayırlı olacağına dairdir. Hatta kız çocukları için hayız olana kadar anne yanında kalmalarının daha uygun olacağı görüşü bulunmaktadır. Malikîlere göre ise erkek çocuk hakkında koruma ile alâkalı olarak bülüğ çağına ulaşmış olmaları, kız çocuklar için ise evlenip cinsî münasebette bulunacak fizyolojik erişkinliğe ulaşmaları hidâne için uygun görülen süre olarak kabul edilmektedir. Şafîilere göre ise çocuğun zorunlu olarak hidâne süresi aklı başına gelene kadar sürmektedir. Hanbelîlere göre ise annenin çocuğu büyütmesi ve yetiştirmesi için olan süre yedi yıl olarak tespit edilmiştir. Fakat çocuk anne babanın anlaşmaları halinde onlardan birinin yanında kalabilir. Çocuğun tercihini değiştirme hakkı vardır. Hanefiler göre ise çocuğun bu konuda bir seçim hakkı bulunmamaktadır.³¹⁹

Boşanmış olan kadın çocuğu babasından izinsiz bir yere götürmemektedir. Fakihler bu konuda çocuğa zarar gelmesi hususunun olacağını ve kadının iddet boyunca evinden çok da çıkmayarak çocuğu ile yaşamasını, daha sonrasında ise babanın ulaşacağı bir yerde yaşaması gerektiğini dile getirirler. Fakat kadının çocuğu kendisinin nikâh akdinin bulunduğu yere götürmesinde bir zarar görülmemektedir. Yine bu hususta çocuğu köyden şehire götürmekte bir sakınca bulunmaz iken, şehirden köye götürmenin caiz olmadığı söylenmektedir. Çünkü böylece çocuğun ilim ve sanattan uzak kalacağı belirtilir ve burada bahsedilen çocuk da erkek çocuğudur.³²⁰

Hidâne ile alâkalı olarak çocuğun nafakasının nasıl karşılanacağı hususu da ehemmiyet arz etmektedir. Çünkü iddet bahsinde belirtildiği üzere kadına boşanmadan sonraki süreç zarfında bir miktar para tayin edilmektedir. Yine bu süreç zarfında kadın ile birlikte kalacak olan çocuğa da bu minvalde bir nafaka sağlanması gerekir. Çocuğun anneye bırakıldığı durumlarda çocuğun bir mal varlığı yok ise masraflarının babası tarafından karşılanması gerekmektedir. Eğer çocuğun şahsi malları bulunmakta ise çocuğun her türlü masrafı buradan karşılanmaktadır. Baba yoksul ve

³¹⁸ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 2, s.174.

³¹⁹ İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.272; Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.118.

³²⁰ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurur**, s.274; İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.273.

nafakayı karşılamaktan aciz ise bu durumda bu görev herkesten önce anneye düşmektedir. Hanefi mezhebine göre evlenmenin sona ermesi durumunda kadın çocuğu yanına alırsa ayrı olarak tazminat isteme hakkına sahiptir. Malikî mezhebine göre ise anne, sadece çocuğunun masraflarını talep edebilmekte, bundan hariç bir ücret isteyememektedir. Ayrıca Malikîlere göre babanın masrafları karşılamadığı durumlarda devlet beytü'l-maldan çocuğa nafaka tayin edebilir. Çünkü fakir bir baba çalışarak çocuklarının geçimini sağlamak zorundadır. Eğer çalışacak durumda fakat çalışmıyor ise hapis ile cezalandırılma baskısı ile çalıştırılır.³²¹

Malları olmayan çocuk için mahkemeden talep edilen nafaka geliri bizzat kadı tarafından tayin edilmektedir. Fakat bunun için mahkemeye başvuruda bir ay gecikilmiş olunursa mahkeme bu talebi kabul etmeyebilir. Mahkeme karar verdiği anda kocanın hesabına yazılmak üzere nafaka adına borç bir para temin eder. Kocanın ölme durumu halinde bu para erkeğin terekesinden kesilir³²²

Konu ile alâkalı olarak sicillerde birçok hükme rastlamak mümkündür. Hidâneye sahip anneler mahkemeye başvurarak çocukları için babalarının üzerine günlük nafaka istemektedirler. Yine kayıtlarda rastlanılan ihtida ile dinden döndüğü düşünülen bir kişinin, boşanmış olduğu Hristiyan eşinden çocuğunun alınması ve çocuk için bir vasi tayin edilmesi ile alâkalı mahkemeye başvurmuştur. Kocanın tayin ettiği kişiler ise birer Müslüman olan Mustafa ve Hatice'dir.³²³

Muhtemelen burada çocuğun Müslüman kişiler tarafından yetiştirilmesi hususu ağır basmaktadır. Çünkü burada baba ihtida etmiş ve anne ise Hristiyan olduğundan mütevellit, çocuğun daha iyi bir ortamda yetişmesi düşünülmektedir. Yine konu ile alâkalı olarak muhalâ'a türü boşanmalarda sıklıkla kadının feragat ettiği şeyler arasında çocukların bakımı da geçmektedir.³²⁴ Ayrıca hidâne hususunda boşanan çiftin anne-babasının ve akrabalarının da bu sorumluluğu üstlenmiş oldukları birçok kayıt mevcuttur.³²⁵ Bu arada mahkemelere başvuranlar sadece

³²¹ Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.119.

³²² Cin, a.g.e., s.119-120.

³²³ **İstanbul Kadı Sicilleri**, İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil, Hüküm no:160, Orijinal metin no:13b-5, Coşkun Yılmaz (Ed.), 12, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s.197. Yine bu konuda ihtida ederek İslâmiyet'e geçen kadınların da kocalarından boşanarak çocuklarına sahip çıktıkları görülmektedir. İstanbul Kefeli Mahallesi'nde oturan Abdullah kızı Fatma kocası Moris'ten boşanarak Mehmed ile evlenmiştir. Fakat bu sebeple dört yaşında olan kızı ve yedi yaşında olan oğlunu da babalarına bırakmak zorunda kalmıştır. Daha sonrasında ise mahkemeye başvurarak oğlu ve kızının küfre bulaşmalarından korktuğunu belirterek, çocuklarının nafakalarını kendisi karşılayarak bakmak istediğini belirtmiştir. Belirtildiği üzere din değiştirme gibi olaylarda mahkeme hidâne sahibi kadın ise küfre gitmemek şartı ile çocukları bırakmaktadır. Nitekim bu durum erkeğe geçtiğinde de değişmemekte konu ile ilgili mahkemeye bu gibi başvurular yapılmaktadır. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, Hüküm no:114, Orijinal metin no:15b-3, s.160.

³²⁴ Bazı örnekler için bk. **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil, Hüküm no:312, Orijinal metin no:37a-7, s.184; **İstanbul Kadı Sicilleri**, İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil, Hüküm no:174, Orijinal metin no:14b-5, s.205; **İstanbul Kadı Sicilleri**, Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, Hüküm no:281, Orijinal metin no:35b-4, s.261.

³²⁵ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, Hüküm no:338, Orijinal metin no:44a-3, s.301.

Müslümanlar olmayıp, gayrimüslimler de İslâm hukukunun bu hakkından yararlanmışlardır.³²⁶ Tüm bunlarla birlikte konu ile alâkalı bir fetvaya da İstanbul sicillerinde rastlanmaktadır. Fetva şöyledir:

Mes'ele: Anaları Hind hidânesinde olan eytâm-ı sıgara Hind hâkime nafaka takdir ettirip lâkin nafaka-i mukaddereyi Hind ahârdan istikrâz etmeyip kendi malından sarf eylemiş olsa eytâm-ı mebûre bâliğa olduklarında Hind nafaka-i mukaddereyi babalarından intikal eden mallarından almaya kadire olur mu beyân buyrulup musâb oluna.

El-cevap: Allahü a'lem olur. Ketebühü'l-fakîr Sun'ullah bi hattihî'ş-şerîf.³²⁷

Burada kadının mahkemeden çocukları için nafaka talep ettiğini ve istikraz için izin aldığını, ama buna rağmen kimseden borç almayarak çocuklarının nafakasını kendisi temin ettiği dile getirilerek, kadının bu nafakayı çocukların babalarından intikal eden maldan alıp almayacağı sorulur. Verilen cevaz alması hükmündedir.

³²⁶ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil, Hüküm no:195, Orijinal metin no:26b-1, s.204; **İstanbul Kadı Sicilleri**, Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil, Hüküm no:403, Orijinal metin no:38a-5, Coşkun Yılmaz (Ed.), 10, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s.262.

³²⁷ **İstanbul Kadı Sicilleri**, Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil, (kapak içi), Coşkun Yılmaz (Ed.), 36, İsam Yayınları, İstanbul, 2012, s.37.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. XVII. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE TRABZON'DA EVLİLİK

3.1. XVII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Trabzon'da Nikâh Akitleri

Bu bölümde 1856-1866 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilleri H.1099-1124/M.1688-1703 içerisinde yer alan nikâh akitleri üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Burada amaç nikâhlardaki medenî durumların ve mehir oranlarının dönem içerisinde değerlendirilmesi ve bunların boşanmalar ile ne derecede alâkalı olduğudur. Bu münasebetle konu üzerinde genel bir anlatım yapılacak olup, evlilik başlığı altında nişan, nikâh ve mehir ile alâkalı sorunlar temelli mahkemelere gelen kayıtlar üzerinde durulmayacaktır. Siciller üzerinden bir nikâh değerlendirmesi yapılacak olunursa, bu 11 sicil içerisinde toplamda 2425 nikâh kaydı yer almaktadır. Bu nikâhların genel anlamda Müslümanlar arasında olduğunu söylemek mümkündür. Fakat gayrimüslimlerin de yer aldığı nikâhlar mevcuttur. Toplam 24 adet gayrimüslimlere ait nikâh kaydının yer aldığı düşünülürse Müslüman olanlara oranla %1 olarak kaldığı görülmektedir. Ayrıca kayıtların hemen tamamında nikâhların vekâlet ile yapıldığı görülmektedir. Fakat vekilsiz akdedilen nikâhların varlığı da vakidir ve tüm nikâhlara oranla %8,45 olarak kalmaktadır. Vekilsiz akdedilen nikâhlarda “*akd-i be nefsi-i*” ya da “*nefsihâ*” kalıbı geçerken, bunların çoğunluğunda erkeklerin vekil kullanmadan hazır bulunduğu, kadınların ise vekillerinin geldiği görülmektedir. Vekiller genel anlamda erkekler olmakla birlikte kadın vekillere de rastlanılmaktadır.³²⁸

3.1.2. Nikâh Akitlerindeki Medenî Durumlarına Göre Trabzon Kadınları

Mahkeme kayıtları incelendiğinde kadınların isimlerinden önce yer alan hitaplarda buldukları medenî hallere atıflar yapıldığı görülmektedir. Konu ile ilgili her sicile ait ayrı olarak tablolar yapılmıştır. Tablolar şöyledir:

³²⁸ Bk. (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.56/3; (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694), ss.92/3.

Tablo 2: 1856 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu

Ez-zevçetü'l-bikrül'l-baliğa	Ez-zevçetü's-seyb	Ez-zevçetü'l-bikrû's-sagire	Ez-zevçetü'l-mutallaka	Ez-zevçe
75/3-4-5-6-7-9-10-11-15	75/2-8-12-14-16-17-18			
76/1-5-6-7-9-11-12-13-15	76/2-3-4-8-10-14-16-17			
77/2-4-5-6-7-9-11-13-15-16-17	77/1-3-8-10-12-14			
78/7-13-15	78/1-2-3-4-5-6-8-9-10-11-12-14-16-17			
79/6-7-8-10-12-14	79/1-3-4-9-11-13-15-16-17			
80/1-2-3-5-6-8-11-13-14	80/4-7-9-12-15			
81/1-2-3-5-7-8-9-12-13-14-15-16	81/4-6-10-11			
82/1-4-5-6-8-11-13-14-16-17	82/2-3-7-9-12-15			
83/1-2-3-4-6-7-9-10-11-12-14	83/5-8-13-16			
84/1-2-3-5-6-7-8-9-10-11-12-13-16-18-19-20	84/4-17		84/14	
85/4-6-7-8-9-10-11	85/2-3-5-12-13	85/1-14		
86/1-4-5-7-8-9-11-12-13-16-17-18-19	86/2-3-6-10-14-15			
87/2-5-8-9-13	87/1-4-6-7-10-11-12-14			
88/1-2-3-6-8-13-14	88/4-5-10-11-12		88/9	88/7
89/5-7-9-11-12	89/2-3-4-6-8-10-14-15	89/1		
90/2-5-6-8-10-11	90/1-3-4-7-9-12			
98/7-9-10				
141/4-8	141/3-5-6-7			
162/4-8-12	162/5			
Toplam: 148	Toplam: 108	Toplam: 3	Toplam: 2	Toplam:1
Genel Toplam: 262				

Burada yer alan kayıtlar arasında bâkire kız anlamında olan “*bikrû'l-baliğa*” sayısı, dul anlamına gelen “*seyb/seyyib/seyyibe*”ye oranla biraz daha yüksek bulunmaktadır. Fakat burada dul olan kadınların bir boşanma sebebi ile mi yoksa kocalarının ölümü sebebi ile mi dul oldukları bilinmemektedir. Yine kayıtlar içerisinde yer alan “*bikrû's-sagire*” tabiri ile de erginliğe ulaşmamış bâkire kız kastedilmekte ve sicil içerisinde azlığı münasebetiyle o dönem toplumunda çokça rastlanmayan bir evlilik olduğu görülmektedir. Bunlar haricinde yer alan bir başka tabir ise “*mutallaka*”dır. Bu tabir ile kastedilen ise kocasından boşanmış olan kadının eski kocası ile yeniden evlenmesidir. Muhtemelen boşanmanın tamamen gerçekleşmesi, yani iddet süresinin dolması ile yeniden nikâha gerek duyulmuştur. Zira ric'i talâk ile gerçekleşen boşanma halinde

koca karısına yeni bir nikâha gerek duymadan dönebilmektedir. Bu durum iki talâka kadar vakidir. Fakat üçüncü bir talâka boşanma geri dönülemez olup, kadının başka bir erkek ile evlenmeden eski kocası ile evlenmesi mümkün değildir ve bu doğrultuda hülle yapılması gerekmektedir. Fakat sicil içerisinde hülle ile alâkalı bir kayıt bulunmamaktadır. Son olarak yer alan “ez-zevce” tabiri ile ise kadının dul yahut bekâr olduğu anlaşılmamaktadır ve kayıt içerisinde yahut da altında buna dair ek bir kayıt yer almamaktadır.

Tablo 3: 1857 No’lu Trabzon Şer’iyye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu

Ez-zevçetü’l-bikrül’l-baliğa	Ez-zevçetü’s-seyb	Ez-zevçetü’l-‘atikü’s-seyb	Ez-zevçetü’l-bikrü’s-sagire	Ez-zevce
129/9-10-14	129/4-5-6-7-8-11-12-13			
130/4-7-9-12-16-17-18-20	130/1-2-3-5-6-8-10-11-13-14-15-19			
131/2-5-6-7-9-12-13-15-16-17-18	131/1-3-4-8-10-11-14-19			
132/3-4-5-6-8-9-10-11-12-15	132/1-2-7-13-14-16			
133/3-4-5-6-7-8-9-12-16	133/1-2-10-11-13-14-15-17-18			
134/1-3-4-6-7-9-11-12-14	134/2-5-8-10-13			
135/2-4-7-8-9-11-13-14-15	135/1-3-5-6-10-12-16			
136/1-5-6-7-8-10-11-13	136/2-3-4-9-12-14			
137/2-3-5-6-8-12-13	137/1-4-7-9-10-11-16-17-18		137/14-15	
138/1-2-6-10-12	138/3-4-5-7-8-9-11-13-14-15		138/16	
139/3-6-7-9-10-11-12-13-15-16	139/1-2-4-5-8-14-17			
140/3-6-8-9-10-17	140/1-2-4-5-7-11-12-13-14-15-16-18			
141/3-9-10-12-14-17	141/1-2-4-5-6-7-8-11-13-15-19			
142/3-8-9-10-12-13-16-17	142/1-2-4-5-6-14-15			142/7-11
143/2-3-5-6-9-10-13-14-15-16	143/1-4-7-8-11-12			
144/6-7-9-11-13-14-15	144/1-2-3-5-8-10-12-16			
145/1-2-3-4-5-6-7-9-11-12-14-15-16-17-18	8-10		145/13	
146/1-2-3-4-8-10-11-12-13-17-18	146/5-6-7-14-15-16-19		146/9	

Tablo 3: (Devamı)

Ez-zevcetü'l-bikrül'l-baliğa	Ez-zevcetü's-seyb	Ez-zevcetü'l-'atikü's-seyb	Ez-zevcetü'l-bikrü's-sagire	Ez-zevce
147/1-5-6-7-9-10-18	147/2-3-8-11-12-13-14-15-16-17-19		147/4	
148/1-2-4-6-7-8-10-11-12-13-19	148/3-5-9-14-15-16-18	148/17		
-	149/1			
Toplam: 170	Toplam: 159	Toplam: 1	Toplam: 6	Toplam: 2
Genel Toplam: 338				

Bu sicilde yer alan ve farklı olan bir tabir ise “*ez-zevcetü'l-'atikü's-seyb*” tabiridir. Böyle bir tabir ile kastedilen unsur, dul olan kadının yaşına yapılan atıftır. Burada kadının yaşının geçkin olduğu görülmektedir. Kadınların yaşlarına göre durumlarını belirli tabirler ile tasnif yapan bu sistem içerisinde, erkeklere dair sadece erginlik çağlarında olmadıkları durumlarda “*ez-zevcü's-sagir*” tabiri ve eğer erkeğin azad edilmiş bir köle olması durumunda “*mu'tak*”³²⁹ tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Bunun haricinde nikâh kayıtlarında erkeği tabir eden bir unsur yer almamaktadır. Kadınlara özgü olarak bu çok yönlü tabirlerin kullanılması, muhtemelen nikâhlarda alınan resmlerin³³⁰ kadınların durumlarına göre değişmesinden mürekkeptir.

³²⁹ Bk. (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694), ss.92/3.

³³⁰ Bu hususa dair II. Bayezid döneminden itibaren kanunnâmelerin içerisinde yer alan “*resm-i nikâh*”, “*nikâh akçesi*”, “*resm-i arûsane-arûsiyye-arûs*” ve “*resm-i gerdek*” adı ile yer alan birçok kanun hükmü mevcuttur. Resm-i arûs veya gerdek resmi olarak da geçen bu verginin, genellikle kadının evlenmiş olduğu toprağın sipahisine ödenen “*feodal bir vergi*” olduğu söylenmektedir. Doğru, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Şer'iyye Sicilleri, s.47. Konu ile alakalı olarak belirtilmiş olan bu vergiler, kadınların medenî durumuna ve içinde buldukları ailenin maddî durumuna göre değişiklik göstermiştir. Nikâh ile alakalı olan vergiler haricinde yer alan gerdek ve arûs vergileri kişilerin yerleşik hayatta olup olmadığına göre de değişiklik göstermektedir. Örneğin bir erkek evleneceği kızın bulunduğu yerdeki toprağın tımarlı sipahisine arûs vergisi verirken, yörük olması hasebiyle belirli bir toprakta barınmayan kimselerin vergisi o kızların atalarına verilmektedir. Yine bu minvalde tımarlı sipahinin kızını evlendirmesi üzerine verilecek olan vergi de subaşı veyahut da sancak beyine ait olmaktadır. Sancak beyinin kızının evlenmesi halinde ise bu verginin Hazine-i Amire'ye ait olduğu dile getirilmektedir. Ayrıca bu vergilerden muaf tutulan bir kesimin de varlığı mevcuttur. Esasen Fatih dönemi temelli, II. Bayezid döneminde tertip edilmiş kanunnâme içerisinde yer alan bir kanunda Eflâk bölgesinde cinâyet cürmü haricinde bir meblâğın halktan alınmaması belirtilmekte, bunun içine gerdek resmi de dâhil edilmektedir. Bk. Akgündüz, II. Bayezid Dönemi, s.73. Bu dönemde belirlenen nikâh için alınan vergi en yüksek olarak dinar üzerinden 2 dinar, en düşük olarak 12 akçedir. Yine alınan arûs vergisine bakıldığında bakire bir kızdan 60 akçe vergi alınırken, dul bir kadından 30 akçe olarak tespit edilmiştir. Fakir olanlardan ise belirtilen bu miktarın yarısının alınması söylenmektedir. Ayrıca yörük olanların atasına tabi olduğu ve bekâr ve dulun bu minvalde vergisinin de bir olduğu dile getirilmektedir. Akgündüz, II. Bayezid Dönemi, s.183. Yavuz döneminde de alınan arûs vergisi değişmezken, nikâh resminde bakire ve dul bir kadından 20 akçe, karısını boşayan bir kimsenin yeniden karısı ile evlenmesi halinde 15 akçe alındığı ve alınan bu verginin de kadı ve yardımcıları arasında, önemli bir miktarı kadıya düşmek üzere bölündüğü belirtilmektedir. Akgündüz, Yavuz Sultan Selim, s.106. Kanunî dönemine gelindiğinde arûs vergisinde bakire kızdan 60 akçe alınması değişmez iken dul bir kadından 40 akçe alınarak miktarın önceki dönemlere göre 10 akçe yükseldiği görülmektedir. Akgündüz, Kanunî Devri 4. Kitap, s.239. III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde bu miktar başlarda önceki dönemki gibi iken, sonra tekrar 30 akçe olarak eski haline getirilmiştir. Akgündüz, III. Murad Devri, s.266. Ayrıca gayrimüslimlere de bu minvalde yer vererek aynı şekilde vergi alınması belirtilmiştir. Akgündüz, III. Murad Devri, s.327. I. Ahmed dönemine gelindiğinde de kadimden geldiği üzere adet devam etmiş ve resmlerde bir değişikliğe gidilmemiştir. Akgündüz, I. Ahmed Devri, s.514. Yine bu döneme hitâben nikâha ait vergilerde eski karısıyla yeniden evlenen bir kişinin verdiği oranda bir azalma görülmektedir. Önceden 15 akçe olarak alınan bu vergi bu dönem 5 akçeye düşmüştür. Akgündüz, I. Ahmed Devri, s.518. IV. Murad, I. İbrahim ve IV. Mehmed dönemlerine ait olan kanunnâmede nikâh için alınan verginin 25 akçeye çıktığı görülmektedir. Akgündüz, IV. Murad, s.420. Yine bu dönem içerisinde de arûs vergisi sabit kalmıştır. Bayezid Dönemi'nde Eflâk'ta görüldüğü üzere bu dönemde de Girit de arûs vergisinin alınmamasına dair bir kanunun varlığı söz konusudur. Bu durum Osmanlı'nın yeni fethettiği bölgelerde belirli bir zaman dâhilinde reyadan vergi almama prensibi ile alakalıdır. Akgündüz, IV. Murad, s.931, 941. III. Ahmed, I. Mahmud ve II. Mahmud dönemlerinden müteşekkil kanunnâmede de arûs vergisinin aynı olduğu kadimden beri değişmeden süregeldiği

Tablo 4: 1858 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu

Ez-zevcetü'l-bikrül'l-baliğa	Ez-zevcetü's-seyb	Ez-zevcetü'l-bikrû's-sagire	Ez-zevcetü'l-bikr	Ez-zevce
53/4-5-7-8-9-11	53/6-10-12			
54/1-3-5-7-8-9-10-14-16	54/2-4-6-11-12-13-15-17-18-19			
55/1-2-4-5-6-7-8-10	55/3-9-12-13			55/11
56/5-8-9-10-12-13	56/1-2-4-6-7-14-15	56/3-11		
57/2-3-5-6-7-9-10-11-12-13-14-15-16	57/1-4-8			
58/1-3-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15-17	58/2-4-13-16			
59/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-13-14	59/11-12-15-16-17			
60/2-5-7-8-9-10-12-13-15-16	60/1-3-6-11-14-17			60/4
61/1-2-3-4-5-6-8-9-12-13-15	61/7-10-11-14-16-17			
62/1-2-3-7-8-10-12-13-14-15-16	62/4-5-6-9-11			
63/2-4-6-7-8-9-12-13-14-15-16	63/1-3-5-10-11-17-18-19			
64/1-2-8-9-11-12-16	64/3-4-5-7-10-13-15-17	64/6-14		
65/4-5-6-8-9-12-13-14	65/1-2-3-7-10-11-15-16-17			
66/3-5-13-14-17	66/1-2-4-7-8-9-10-11-12-15	66/16		
67/1-3-5-7-8-10-12-13	67/4-6-9-14			67/11
68/1-3	68/2-4			
Toplam:140	Toplam: 94	Toplam:5	Toplam:1	Toplam: 3
Genel Toplam: 243				

Burada yer alan bir diğer tabir “*ez-zevcetü'l-bikr*” tabiridir. Burada kastedilen nikâhı kıyılacak olan kızın yaşına binaen erginlik dönemini aşmış, daha büyükçe bir bakire kız oluşudur. Bu münâsebetle böyle bir tabir kullanımı tercih edilmiştir. Yaş olarak belirli bir yaşın varlığından söz edilemese de en azından bu kızın 12-13 yaşlarından daha büyük olduğu düşünülmektedir.

görülmektedir. Akgündüz, **III. Ahmed**, s.109. Bu dönem içerisinde “*Der Zaman-ı Hamza Paşa*” başlığı ile yer alan kanun hükümlerinin içerisinde kadimden geldiği üzere gayrimüslimlerin bakirelerinden 30, dullardan 15 akçe alınacağı bahsi yer almasına rağmen, daha sonra III. Ahmed devrine ait kanunlarda bakireden 120, duldan 60 akçe alınması gerektiği yer almaktadır. Akgündüz, **III. Ahmed**, s.503.

Tablo 5: 1859 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu

Ez-zevcetü'l-bikrül'l-baliğa	Ez-zevcetü's-seyb
-	26/1
129/1-3-4-6	129/5
Toplam: 4	Toplam: 2
Genel Toplam: 6	

1859 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'ne bakıldığında, diğer sicillere oranla oldukça az nikâh kaydının var olduğu görülmektedir. Toplamda altı kayıttan müteşekkil bu nikâh kaydı dört bakire, 2 dul kadından müteşekkildir.

Tablo 6: 1860 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu

Ez-zevcetü'l-bikrül'l-baliğa	Ez-zevcetü's-seyb	Ez-zevcetü'l-bikrüs-sagire	Ez-zevcetü'l-mutallaka	Ez-zevce
58/1-3-4-5-7-10	58/2-6-8-9			
59/1-3-4-5-6-7-9-10-13-14-15-16-18-19-20	59/2-8-11-12-17			
60/1-2-3-9-10-11-13-15-16-18-19	60/4-5-6-7-8-12-17			60/14
61/2-3-5-6-7-8-10-11-12-13-14-18-19-20	61/1-9-15-16-17	61/4		
62/1-2-4-6-12-13-17-18	62/3-5-7-8-9-10-11-14-15-16-19			
63/2-3-5-11-12-13-16-17	63/1-4-6-8-9-10-15-18-19			63/7-14
64/1-2-3-5-9-11-12-13-14	64/4-6-7-8-10			
65/1-2-4-5-6-7-9-10-11-12-13-16-17	65/3-8-14-15-18			
66/1-2-4-6-7-11-13-17	66/3-5-8-9-10-12-14-15-16-17-18-19-20-21-22			
-	67/3-4			
89/5	-			
90/4-7-10	90/5-6-8-9	90/3	90/2	
91/2-5-7	91/1-3-4-6-8-9	91/3		
128/1-2-3-4-9-10-11-13-15-16-17-19	128/5-6-7-12-14-18			

Tablo 6: (Devamı)

Ez-zevcetü'l-bikrül'l-baliğa	Ez-zevcetü's-seyb	Ez-zevcetü'l-bikrü's-sagire	Ez-zevcetü'l-mutallaka	Ez-zevce
129/1-2-3-4-5-7-8-10-16	129/6-9-11-12-13-14-17-18			
130/1-2-3-4-5-6-7-89-10-11-13-14-15-16-17-18-19-20	130/12			
131/1-2-7-8-10-11-12-13-15	131/4-5-6-9-14			
132/1-2-3-4-6-10-11-15-18	132/5-7-8-9-12-13-14-16	132/17		
-	133/1			
Toplam: 156	Toplam: 106	Toplam: 3	Toplam: 1	Toplam: 3
Genel Toplam: 269				

Tablo 7: 1861 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu

Ez-zevcetü'l-bikrül'l-baliğa	Ez-zevcetü's-seyb	Ez-zevcetü'l-bikrü's-sagire	Ez-zevcetü'l-bikr	Ez-zevce
84/6-9-13	84/3-4-5-7-8-10-11-12			
85/6-7-8-9	85/2-3-4-5-10			
86/1-4-10-15-16-17	86/2-3-5-6-7-8-9-11-12-13-14			
87/1-2-3-5-9-10-17	87/4-6-7-8-11-12-14-15-16-18-19-20-21		87/13	
88/1-4-9-11-12-15-16-17-18-19-21	88/2-3-5-6-7-8-10-14-20-22-23		88/13	
89/1-3-5-6-7-9-10-11-12-15-16-18-19-20-21	89/2-4-8-13-22-23			
90/1-9-10-12-15-17-23	90/3-4-6-7-8-11-13-14-16-18-19-20-21-22	90/2-5		
91/2-3-4-5-7-13-14-15-18-19-20-22-23-24-25-26-29-30	91/1-6-8-9-10-11-12-16-17-21-27-28			
92/2-3-4-10-14-15-17-18	92/1-5-6-7-8-11-12-13-16-19-20-21-22-23-24-25-26			92/9
93/3-5-6-8-10-12-14-15-17-21-25-26	93/1-2-4-9-11-13-19-20-22-23-24	93/18		93/7
94/1-3-4-8-11-12-13	94/2-5-6-7-9-10-14			93/16

Tablo 7: (Devamı)

Ez-zevcetü'l-bikrül'l-baliğa	Ez-zevcetü's-seyb	Ez-zevcetü'l-bikrü's-sagire	Ez-zevcetü'l-bikr	Ez-zevce
128/7	-			
-	129/12			
Toplam: 99	Toplam: 116	Toplam: 3	Toplam: 2	Toplam: 3
Genel Toplam: 223				

Tablo 8: 1862 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu

Ez-zevcetü'l-bikrül'l-baliğa	Ez-zevcetü's-seyb	Ez-zevcetü'l-bikrü's-sagire	Ez-zevcetü'l-bikr	Ez-zevce
-	35/2			
75/3-4-5-7-8-12	75/6-9-10-11			
76/1-3-5-6-9-10-11-12-13-15	76/2-4-7-8-14-16-17			
77/1-2-3-5-6-7-8-9-14-15-18	77/4-10-11-12-13-16-17			
78/2-5-6-8-10-15	78/1-3-4-7-9-11-12-13-14-16-17-18			
79/3-5-7-8-9-10-12-13	79/4-6-11			
80/2-4-5-6-8-9-10-11-12-13-14-17-21	80/1-3-7-15-16-19-20		80/18	
81/1-5-9-10-11-12-14-19	81/2-3-4-6-7-8-13-15-16-17-18-20			
82/1-2-6-7-9-10-11-15-17-19-20-21	82/3-4-5-8-12-13-14-16-18			
83/1-2-3-4-7-8-9-10-11-12-13-14-16-18	83/5-6-15-17			
84/1-4-8-11-12-14-15-16-17-18-19-20	84/2-3-5-6-7-9-10-13			
85/1-3-6-8-11-12	85/2-4-5-7-9-10-13-14-15-16-17			
86/2-4-5-7-12-16	86/1-3-6-8-9-10-11-13-14-15			
87/1-2-3-6-7-12-14-15-18	87/4-5-8-9-10-13-16-17			
88/1-5-7-8-11-12-15-19-20	88/2-3-4-6-9-10-13-14-16-17-18	87/11		
89/1-2-3-4-5-8-11-12-15-16-19	89/6-9-10-13-14-17-18			

Tablo 8: (Devamı)

Ez-zevcetü'l-bikrül'l-baliğa	Ez-zevcetü's-seyb	Ez-zevcetü'l-bikrû's-sagire	Ez-zevcetü'l-bikr	Ez-zevce
90/1-2-3-4-5-6-7-8-9-11-12-14-15-18-20	90/10-13-16-17-19			
91/1-2-3-7-8-9-10	91/4-6			
-	93/6	91/5		
-	121/4			
123/8	-			
124/10-12-13	124/1-5-8			
-	129/4			
132/2	-			
-	134/6			
Toplam: 168	Toplam: 135	Toplam: 2	Toplam:1	Toplam:1
Genel Toplam: 307				

Tablo 9: 1863 No'lu Trabzon Şer'iyye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu

Ez-zevce'tü'l-bikrül'l-balıga	Ez-zevce'tü's-seyb	Ez-zevce'tü'l-bikrül's-sagire	Ez-zevce'tü'l-mutallaka	Ez-zevce'tü's-sabıka	Ez-zevce'tü'l-mukurre-i bü'lüghâ	Ez-zevce'tü'l-mu'takata	Ez-zevce
-	22/4						
-	24/4						
25/3	-						
-	26/1						
30/3-5	30/4-6						
31/1-4-5-10-13-14-15-16	31/2-3-6-7-8-9-11-12						
32/1-2-3-4-5-6-8-10-17	32/7-9-11-12-13-16	32/14-15					
33/1-5-7-8-9-10-11-12-14-15-16-17	33/2-3-4-6-13						
34/2-3-5-9-14-15-16	34/4-6-7-8-10-11-12-13						
35/1-2-3-4-10-12-13-14-18-20	35/5-6-7-9-11-15-16-17-19	35/8					
36/3-5-6-7-8-12-14-15-16-17-18	36/4-9-10-11-13	36/1-2					
37/1-3-5-6-11-12-13-15-16-18-19-20	37/2-7-8-9-10-14-17					37/4	
38/1-8-10-11-13-14-17-19-21	38/2-3-4-5-6-7-9-12-16-18-20		38/15				
39/2-3-4-6-8-9-12-15-18-21	39/1-5-7-10-11-13-14-16-17-19-20						
40/4-8-9-11-12-13-14-15-17	40/1-2-3-6-7-10-16	40/5					
41/5-8-9-10-12-13-15-16	41/1-2-3-4-6-7-11-14-17-18						

Tablo 9: (Devamı)

Ez-zevcetü'l-bikrül'î-balğa	Ez-zevcetü's-seyb	Ez-zevcetü'l-bikrül's-sagire	Ez-zevcetü'l-mutallaka	Ez-zevcetü's-sabika	Ez-zevcetü'l-mukurre-i bülüghâ	Ez-zevcetü'l-mu'takata	Ez-zevce
42/1-2-11-12-13-15-16-17-18	42/3-4-5-6-7-8-9-10-14						
43/1-2-3-4-5-6-9-10	43/7-8-11-12-13-14-15-16						
44/3-8-11-13-14-15-17	44/1-2-4-5-6-7-9-10-12-16						
45/3-8-9-11-14-15-16-17	45/1-2-4-5-6-7-10-12-13						
46/1-3-6-7-10-12-13-15-16-17	46/2-4-5-8-9-11-14						
47/1-3-6-7-9-11-13-14	47/4-5-8-10-12-15-16-17-18-19					47/15	47/2
48/2-3-4-6-7-13-14-15-16-18-19	48/5-8-10-11-12-17-20			48/9			
49/6-7-9-10-11-12-13-15-16-18-21	49/1-2-3-4-5-8-19	49/14-17			49/20		
50/2-4-5-7-8-9	50/1-3-6						
57/5	-						
71/8-11	71/9						
-	72/8						72/9
Toplam:189	Toplam:164	Toplam:8	Toplam: 1	Toplam:1	Toplam: 1	Toplam: 2	Toplam:2
Genel Toplam: 368							

Bu sicilde birkaç farklı tabir ile karşılaşılmıştır. Bunlardan ilki “*ez-zevcetü’s-sabıka*”³³¹ tabiridir. “*Sabık*” kelime anlamı ile evvel, geçmişteki manasına gelmektedir. Burada kullanılma şekli ise muhtemelen kadının eski kocasıyla yeniden evlenmesi münasebetiyledir. Fakat burada neden mutallaka tabirinin değil de sabıka tabirinin kullanıldığı üzerinde düşünülebilir. Konu hakkında da iki görüş üzerinde durulabilir. Bunlardan birincisi kâtibin yazarken farklı bir kelime ile bu durumu anlatmak istemesidir, fakat bu durumun düşük bir ihtimal olduğu varsayılabilir. Çünkü eski eşleri ile yeniden evlenen kadınlar için genellikle mutallaka tabiri kullanılmıştır. Bir diğer varsayım ise kadının boşandıktan sonra bir başkasıyla evlendiği ve evlendiği adamdan ya boşandığı ya da o adamın vefat ettiği görüşüdür. Böyle bir durumda kadın için eski karısı manasına gelen sabıka kelimesi kullanılmış olabilmektedir.

Bir sonraki tabir ise “*mukırre-i büluğuhâ*”³³² tabiridir. Burada bakire anlamına gelen bıkır tabirinin kullanılmaması ilginçtir. Mukırr kelimesi bilen, kabul eden manâsına gelmektedir. Burada bahsi geçen kabul kızın büluğ çağına erdiği ve erişkin bir kız olduğuna dairdir. Fakat burada bakire kelimesinin yer almaması konuyu muğlak bırakmaktadır. Sicilde yer alan bir başka tabir ise “*ez-zevcetü’l-mu’takata*”³³³ tabiridir. Itak/ıtk kökünden gelen bu kelime azad edilmiş köle manasına gelmektedir. Bu sicilde yer alan nikâh kaydında da azad edilmiş bir köle, daha doğrusu bir cariye varlığına rastlanılmaktadır.

Tablo 10: 1864-1865 No’lu Trabzon Şer’iyye Sicillerindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu

Ez-zevcetü’l-bikrül’l-baliğa	Ez-zevcetü’s-seyb	Ez-zevcetü’l-bikrü’s-sagire	Ez-zevcetü’l-mu’takata
123/1-5-8-9-11-12-13-16-17-18-20-21	123/2-4-6-7-10-14-15-19		
124/2-3-8-9-11-12-13-14-15-16-19	124/1-4-5-6-7-10-17	124/18	
125/7-8-14-19	125/1-3-5-6-9-10-11-12-13-15-16-17-18-20		125/2
126/6-7-10-11-12-14-15-16-18	126/1-2-4-5-8-9-13-17		126/3
127/2-9-12-14-15-16-20-21-22-23	127/1-3-4-7-8-10-11-13-17-18-19-24-25		
128/1-3-6-12-13-14-16-18-19	128/2-4-5-7-8-9-10-11-15-17-20		
129/1-3-4-5-7-8-10-13-14-16	129/2-6-9-11-12	129/15-17	
130/1-2-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14	130/3		

³³¹ (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699), ss.48/9.

³³² (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699), ss.49/20.

³³³ (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699), ss.37/4.

Tablo 10: (Devamı)

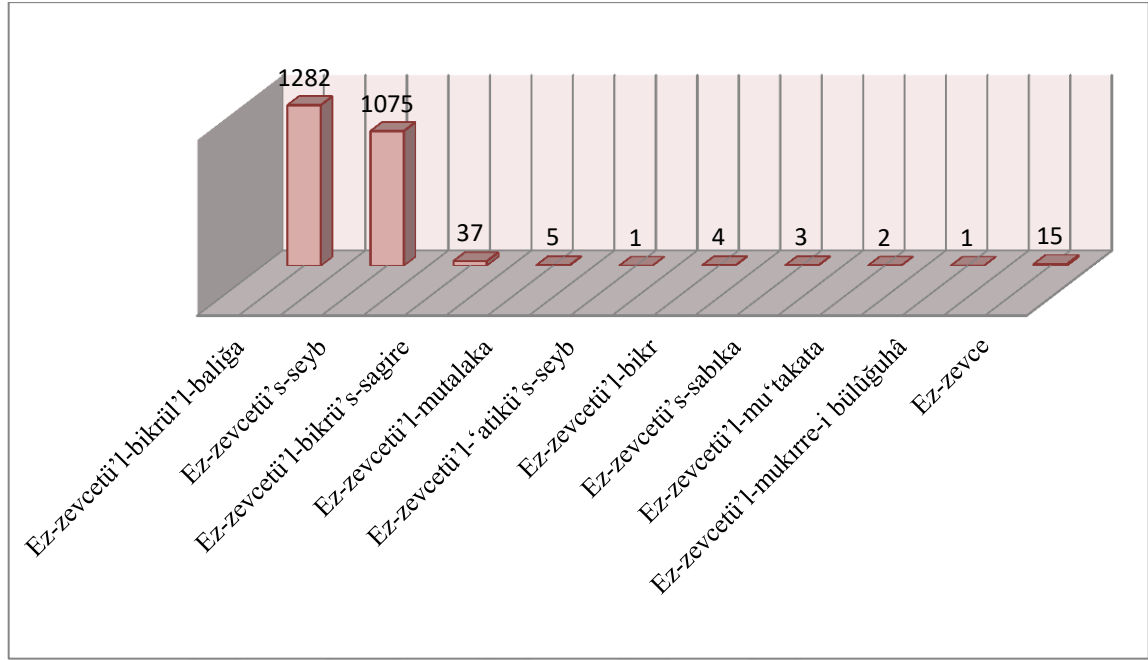
Ez-zevcetü'l-bikrül'l-baliğa	Ez-zevcetü's-seyb	Ez-zevcetü'l-bikrü's-sagire	Ez-zevcetü'l-mu'takata
131/3-5-7-9-10-12-13-14-16-17-19	131/1-2-4-6-8-11-15-18-20		
132/3-5-6-8-9-11-12-15-17	132/1-2-4-7-10-13-14-16-18		
133/1-3-11-12-14-16-17-18	133/2-4-6-7-8-9-10-12-15		
134/1-4-5-8-9-10-14-15-18	134/2-3-6-11-12-13-16-17	134/7	
135/2-4-6-8-9-10-12-13-14-17-19-20-21	135/1-3-5-7-11-15-16-18		
-	136/1-2-3		
-	147/8		
Toplam: 128	Toplam: 115	Toplam:4	Toplam: 2
Genel Toplam: 249			
1865 Numaralı Sicil			
10/2	-	-	-
Genel Toplam: 1			

Tablo 11: 1866 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Kadınların Medenî Durumu

Ez-zevcetü'l-bikrül'l-baliğa	Ez-zevcetü's-seyb	Ez-zevcetü'l-bikrü's-sagire
47/3	47/1-2-4-5-6-7-8	
48/2-3-4-5-8-9	48/1-6-7-10-11-12-13	
49/7-8-9-14	49/2-3-4-5-6-10-11-13	49/1
50/2-3-9-12-13	50/1-4-6-7-8-10-11	50/5
51/1-3-4-5-7-9-10-11-1	51/2-6-8	
52/3-4-5-7-11-14	52/1-2-6-8-9-10-12-13	
53/1-4-5-7-9-11-13-14	53/2-3-6-8-10-12	
54/2-3-4-5-6-8-9-10-12	54/1-7-11	
55/1-2-3-6-7-10-12-13	55/4-5-8-9-11	
56/4-5-6-8-10-11-12	56/1-3-7-9	56/2
57/4-7-8	57/1-2-3-5-6-10-11	57/9
58/1-2-7-8-10-12-13	58/3-5-6-11	58/9
61/4	61/1-2-3	
-	66/1-2-3	
(ek) 8/1-2	-	
9/3	-	
10/7	10/6	
Toplam: 78	Toplam: 76	Toplam:5
Genel Toplam: 159		

Konu ile alâkalı var olan tablolar haricinde durum ile alâkalı genel manada bir grafik şöyledir:

Grafik 1: 1856-1866 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicillerine Göre Kadınların Medenî Durumu

Tablolar değerlendirildiğinde, ilk olarak değinilmesi gereken husus 1865 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili içerisinde sadece bir adet nikâh kaydına rastlanıldığıdır. Bu sebeple teoride 11 sicil üzerinden yapılan değerlendirmede, uygulama olarak 10 sicil üzerinden var olan kayıtlar temelli bir değerlendirme yapılmıştır. Bu doğrultuda, evlilik oranlarında bakire ve dul olan kadınlar arasında neredeyse bir eşitlik olduğu söylenebilir. Bunun haricinde 2425 nikâh içerisinde küçük olarak evlendirilmiş olan kızların sayısı 37'dir ve nikâhlar içerisinde oranı %1'dir. Her ne kadar az olarak görülse de önemsenmeyecek bir rakam olmadığı aşikârdır. Yani kız çocuklarına yaptırılmış olan evliliklerin yok sayılmamasına yetecek kadar kayıt bulunmaktadır. Bunun haricinde böyle evliliklerin birkaçında erkek tarafının da küçük olduğu görülmektedir.³³⁴ Böyle gerçekleşen evliliklerde tarafların velileri muhtemelen çocukların erginlik çağına gelmelerini beklemekte ve bu zamana gelindiğinde gerçek anlamda bir evlilik vuku bulmaktadır. Boşanmalar sonrasında evlenenlerin sayısı az olarak görülse de bunun daha fazla olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu şekilde kayda geçen nikâhların bayin bir talâk sonrası zorunlu olarak yapılan nikâhlar olduğu düşünülmektedir. Hâlbuki ric'i talâk ile birlikte eşe yeniden ve nikâha gerek duymadan dönülebilmektedir. Yine nikâh kayıtları arasında yer almış olan ve bekâr yahut dul olduğu belirtilmemiş olan kadınlar için neye göre bir kayıt yapılmış olduğu bilinmemektedir.

³³⁴ Bk. (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.56/11; (TŞS), Defter no. 1858 (1102-1103/1691-1692), ss.64/6; (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694), ss.92/3; (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699), ss.32/14, 35/8, 36/2, 40/5, 49/14; (TŞS), Defter no. 1864 (1110-1112/1699-1701), ss.134/7; (TŞS), Defter no. 1866 (1113-1114/1702-1703), ss.57/9. Konu ile alakalı olarak aynı anda iki kız kardeşin küçükken tıpkı kendileri gibi küçük olan iki erkek kardeşe verildikleri de vakidir. Bk. (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691), ss.138/5-6.

3.1.2. Evlilikte Kadının Güvencesi: Mehir

Nikâh akdi esnasında yahut da geleceğe vadedilerek kadınlara verilmiş olan mehir, evlilik boyunca kadının güvencesi olmuş, bir ayrılık anında kadına ekonomik anlamda bir gelir sağlamıştır. Bu kısımda 1856-1866 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilleri H.1099-1124/M.1688-1703 içerisinde yer alan nikâhlar üzerinden dönem içerisinde bir mehir değerlendirmesi yapılacaktır. Mehire dair genel bilgilere ikinci bölümde değinildiğinden burada bir daha anlatılmayacaktır. Sicillerde yer alan nikâh kayıtlarında mehir miktarları genel anlamda dirhem³³⁵ üzerinden belirlenmiş olmakta, bazı durumlarda esedî kuruş³³⁶, miskal³³⁷ altın ve akçenin³³⁸ de belirlenen miktarlar arasında yer aldığı görülmektedir. Trabzon sicillerine göre verilecek olan mehir oranlarına değinmeden, dönem içerisinde paranın durumu, çeşitli para birimleri karşısında değerinin verilmesi yapılacak olan değerlendirme açısından gerekli görülmüştür. Bu münasebetle yapılan tablo şöyledir:

³³⁵ dirhem: Arap para sisteminde gümüş sikke olarak kullanılmış ve Osmanlılara da geçmiş bir tabirdir. Farsça “*dirhem*” kelimesinden geldiği söylenmektedir. Dirhem raici üzerine birçok görüş bulunmakla birlikte, konu hakkında ortak nokta dirhemden başka ölçü olan miskale nazaran 10/7 olmasıdır. Fakat uygulamada 3/2 olduğu belirtilmektedir. Anadolu coğrafyasında miskalin 4,81 gram olduğu, buna nazaran dirhemden 3,086 grama tekabül ettiği söylenmektedir. Pakalın, **Osmanlı**, 1, s.453-454; Walter Hinz, **İslâm'da Ölçü Birimleri**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990, s.1, 6.

³³⁶ esedî kuruş: Üzerinde aslan resmi bulunan Flemenk parasına verilen isimdir. Buna Türkçe olarak “*arslani*” de denildiği söylenmektedir. Pakalın, **Osmanlı**, 1, s.531.

³³⁷ miskal: 20 kırat, yani orta büyüklükte yüz arpa ağırlığına verilen isimdir. Arapça olarak ise vezin, miktar manâsına gelmektedir. Anadolu coğrafyasında 1 miskal 17/25 kırat mısırî kadardır. Bunun da 4,81 grama tekabül ettiği söylenmektedir. Pakalın, **Osmanlı**, 2, s.546; Hinz, **İslâm'da Ölçü**, s.6.

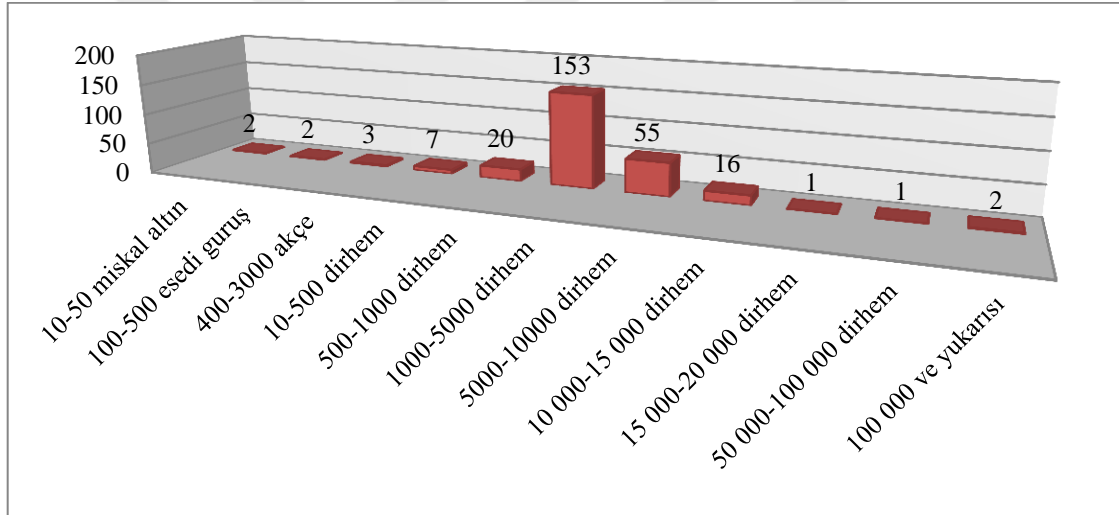
³³⁸ akçe: Sözlükte vaktiyle Osmanlı'da tedavül edilen Türkçe'de beyaz anlamına gelen ak kelimesinden türemiş sikkeye verilen isim olarak geçmektedir. Osmanlı'da ilk defa Osman Gazi tarafından basılan akçe, dinar ve dirhemden farklı olduğundan mütevellit “*akça-i Osmani*” olarak da geçmektedir. Pakalın, **Osmanlı**, 1, s.32. Burada kullanılan sözlük içerisinde ilk paranın Orhan Bey zamanında basıldığı söylense de, hakikatte Osman Gazi döneminde basıldığı kanıtlanmıştır. Bk. Şevki Nezihî Aykut, “Osmanlı Sikkeleri”, **Türkler**, 10, Hasan Celâl Güzel vd. (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.823.

Tablo 12: XVII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Akçesinin Yabancı Paralar Karşısında Değeri ve Trabzon Şer‘iye Sicillerindeki Mehir Miktarlarına Göre Karşılığı³³⁹

	Dirhem/Akçe	Esedî Kuruş	Riyalî Kuruş	Kuruş
1683-1700 Yıllarına Göre Kur Değerleri	100 Dirhem/1400 Akçe	120-160 Akçe 1 Esedî Kuruş	120-160 Akçe 1 Esedî Kuruş	120 Akçe 1 Kuruş
En Yüksek Meblâğ	100 000 Dirhem	12 000/16 000 Esedî Kuruş	12 000/16 000 Riyalî Kuruş	12 000 Kuruş
Ortalama Meblâğ	2500 Dirhem	300/400 Esedî Kuruş	300/400 Riyalî Kuruş	300 Kuruş
En düşük Meblâğ	10 Dirhem	1 Esedî Kuruş	1 Riyalî Kuruş	1 Kuruş

Sicillere göre yer alan mehir³⁴⁰ miktarlarına ait grafikler şöyledir:

Grafik 2: 1856 No’lu Trabzon Şer‘iye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları

Bakıldığında 1683-1691 yılları arasında 100 dirhemden 1400 akçe kesildiği bilinmektedir.³⁴¹ Fakat XVII. yüzyılda her ne kadar akçenin ismi geçiyor olsa da bu dönemde akçe artık kullanılmamakta ve günlük hayatta esedî kuruş hâkim bulunmaktadır. Değerlendirilen bu sicil

³³⁹ Burada verilen değerler dönem içindeki para kuruna göre yapılmıştır. Bk. Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2017, s.132.

³⁴⁰ Burada verilecek olan mehirlerde görülen mehir-i müeccel tabiri ile “evlenme sırasında erkeğin sonradan vermeyi taahhüt ettiği mehir” kastedilirken, mehir-i muaccele ile de “evlenme sırasında erkeğin kadına peşin olarak vermiş olduğu mehir” anlatılmaktadır. Fakat evlilik dâhilinde erkeğin vefat etmesi yahut da talâk ile bir boşamanın gerçekleşmesi halinde mehir-i müeccel, mehir-i muaccele dönerek artık bir zorunluluk haline gelir. Pakalın, **Osmanlı**, 2, s.444.

³⁴¹ Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, s.134. Paranın Osmanlı tarihindeki serüvenine bakıldığında Fatih Sultan Mehmed döneminde, 1481 yılında 100 dirhem gümüşten 410 akçe kesilmekte ve gramı 0,75 iken, 1580 yılına gelindiğinde 100 dirhem gümüşten 450 akçe kesilmekte ve gram olarak 0,68’e denk gelmektedir. 1680 yılına gelindiğinde ise 100 dirhem gümüşten 1400 akçe kesilmekte ve gramı 0,23’e tekabül etmektedir. Görüldüğü üzere akçenin değeri giderek düşerek para içerisindeki gümüş miktarı da aynı derecede azalmıştır. Bu dönemde artık Osmanlı piyasasında etkili olan para birimleri yabancı paralardır ve her yerde artık etkili konumda olmuşlardır. Aynı eser, s.44-58-132.

üzerinden verilen mehir miktarlarında en yüksek meblâğın 500 000 dirhem olduğu görülmektedir. Fakat H. 16 Cemâziyelevvel 1100/M. 8 Mart 1689 tarihinde Osman oğlu Ali Beşe ile Bostan kızı Sabire arasında kıyılan nikâhta³⁴² belirlenen bu rakam dönemin en yüksek meblâğını oluştursa da akçe ve kuruş olarak karşılığı oldukça yüksek çıkmaktadır. Bu sebeple bu meblâğın yazımında bir hata yapıldığı düşünülmektedir. Bu miktardan sonra kayda geçen en yüksek değer 100 000 dirhemdir. Bu nikâh kaydında baba ismi belirtilmeyen Bostan isimli bir kimse dul bir kadın olan Fazlı kızı Şeyma ile evlenmiştir.³⁴³ Burada belirlenen mehir miktarı, Bostan isimli mesleği ve baba adı dâhi belirtilmemiş bir kimse için ve özellikle dul kadınlar için bekâr kadınlara oranla daha az belirlenen mehir miktarından yüksek olması hasebiyle farklıdır.

Mehir miktarları arasında en düşük miktar 10-500 dirhem arasında olanlardır. Bilindiği üzere mehir miktarının belirlenmesinde en düşük oran 10 dirhem olarak görülmektedir. Burada bu en düşük mehir miktarı verenlerin durumlarına sırası ile bakıldığında, H. 27 Zilhicce 1100/M.12 Ekim 1689 tarihinde Abdullah oğlu Siyavüş ile Abdullah kızı Aişe'nin nikâhlarında³⁴⁴ 10 dirhem gümüş mehir olarak belirlenmiştir. Yan tarafına Saçlı Hoca Mahallesi olarak not düşülen H.14 Rebiülevvel 110/M. 6 Ocak 1689 tarihli bir nikâh kaydında,³⁴⁵ Hüseyin oğlu İshak Ağa ve Ahmed Çavuş kızı Belkis'in evliliklerinde mehir miktarı 25 dirhem olarak belirlenmiştir. Burada kızın bakire olmasına ve erkeğin de ismine hitaben askeri sınıf olduğu düşünülmesine rağmen böyle düşük bir miktar belirlenmiştir. Ayrıca bu sicilde yer almış olan bir nikâh kaydının³⁴⁶ iptaline de rastlanılmaktadır. 1689 yılında kaydedilmiş bu hükme göre kıyılan nikâh geçersiz sayılmaktadır. Burada yapılan nikâhın uygun görülmediği, bir fetva ile de önceden akdedilen nikâhın fesh olduğu görülmektedir. Fesh olma sebebi belirtilmemiş olan nikâh kaydında yer alan bazı hitaplardan birbirine haram olan kişilerin evlenmesi üzerine böyle bir kaydın yer aldığı düşünülmektedir. Burada evlendirilen kızın küçük oluşu yer almakla birlikte, evlendiği erkeğin ismi ile kızın velâyet sahibi olan kişinin ismi aynıdır. Muhtemelen vasisi ile evlendirilmiş olan bu kıza akdedilen nikâh, bir şikâyet üzerine verilen bir fetva ile geçersiz kılınmıştır. Fakat fetva ayrı olarak yer almamaktadır.

³⁴² (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.85/8.

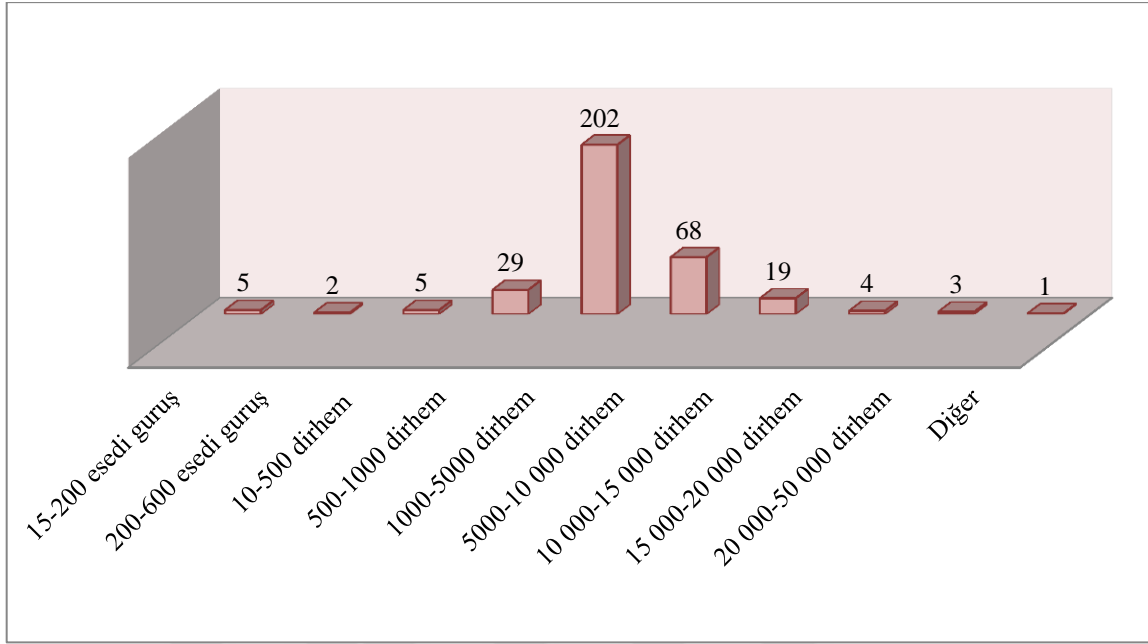
³⁴³ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.83/4.

³⁴⁴ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.90/12.

³⁴⁵ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.82/13.

³⁴⁶ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.89/1.

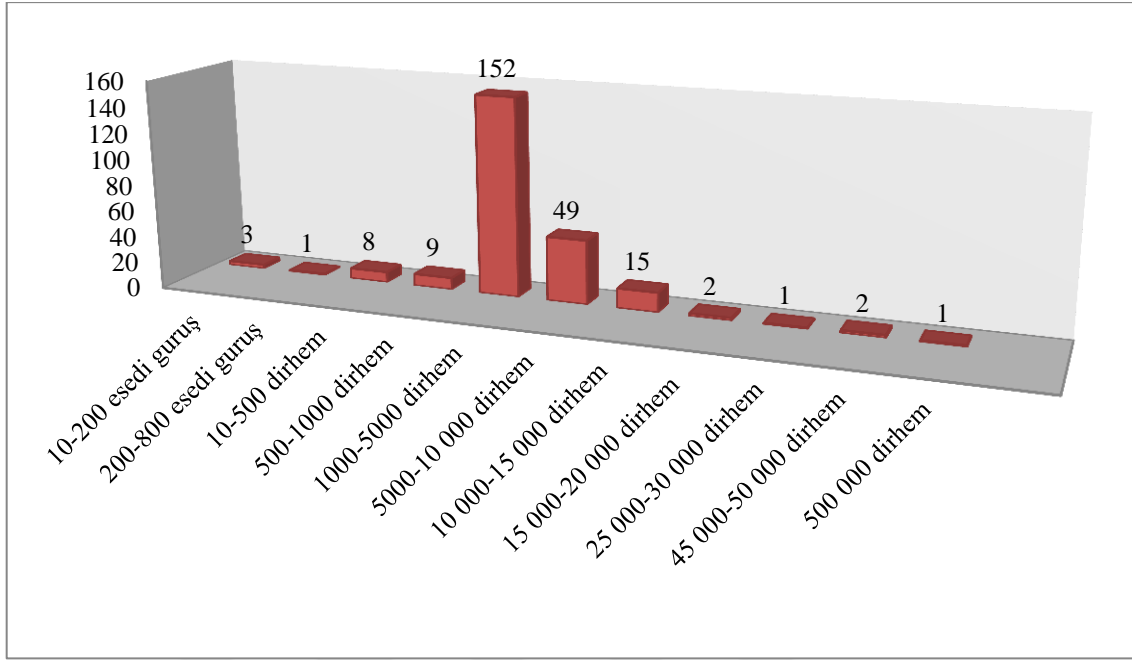
Grafik 3: 1857 No'lu Trabzon Şer'iiye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları

Bilindiği üzere mehir miktarı sadece para üzerinden değil, değerli ve kıymetli eşyalar ve mallar üzerinden de belirlenmekte ve böylece kayıtlara yansımaktadır. Burada da diğer olarak belirtilen ve bir para yanında belirli mücevherlerin de mehir içine dâhil edildiği kayıtlar mevcuttur. 1690 yılında askerî sınıftan olan bir çavuşa ait bir kayıta³⁴⁷, 9000 dirhem mehr-i müeccelin yanında mehr-i muaccel olarak bir tek sıra altın bilezik de verildiği görülmektedir.

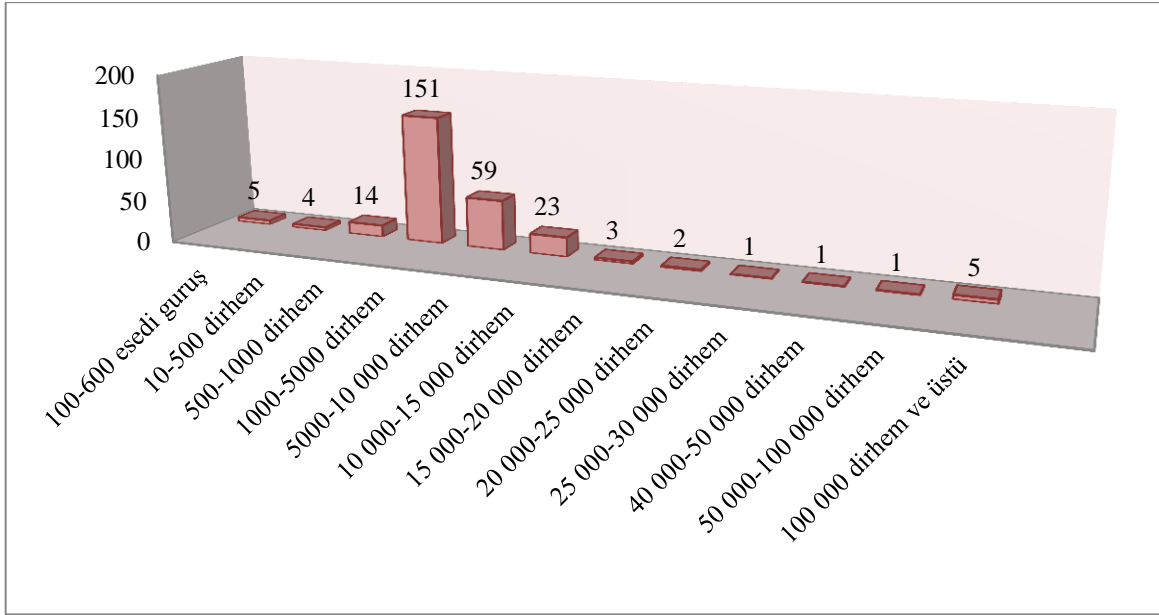
³⁴⁷ (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691), ss.135/15.

Grafik 4: 1858 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları

Bu sicile bakıldığında ise nikâhlardaki mehir oranlarının bir öncekine nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. Burada da yer alan 1000-5000 dirhem arası var olan mehir miktarında bir yığılma bulunmaktadır ve bu da bu dönem içerisinde bu miktarın genel mehir miktarı olduğunu göstermektedir. Yani mehirin miktarı hususunda bir anlaşmazlık yaşandığında dönemin mehir oranına göre verilecek bir kararda, yani mehr-i misil olarak belirlenecek olan miktarda yukarıdaki grafikte de görülecek olan bu meblâğ üzerinden bir miktara karar kılınacaktır.

Grafik 5: 1860 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları

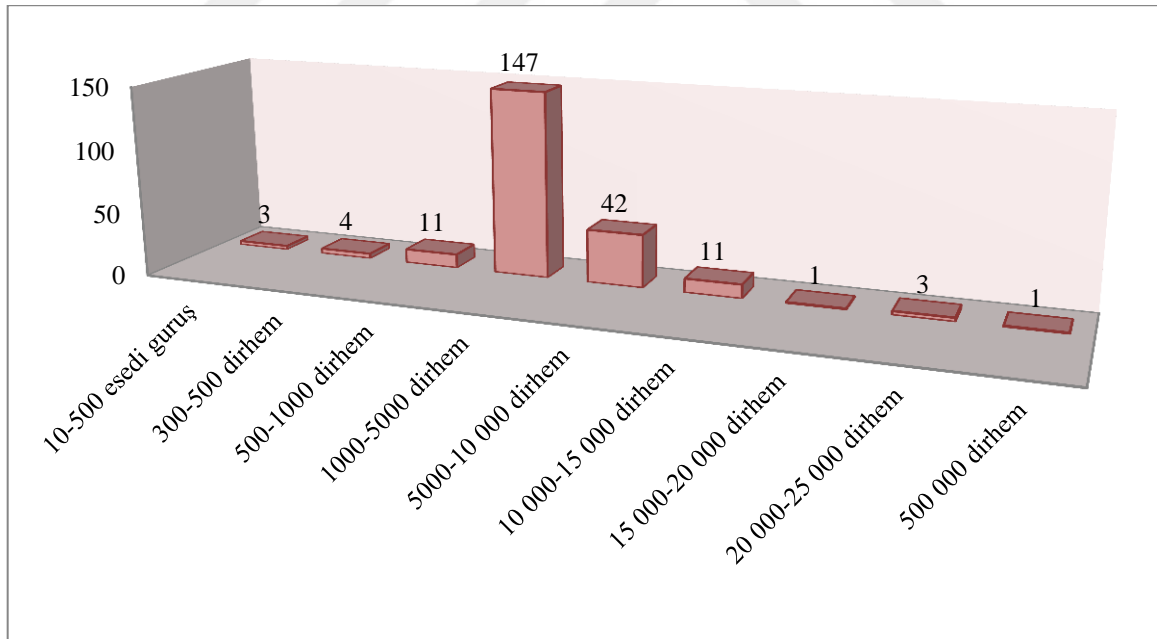
1859 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde yer alan nikâh kayıtları az olduğundan mütevellit bir grafiğe gerek duyulmamıştır. Bu sicilde yer alan altı adet nikâh kaydında yer alan mehir miktarları 300-1000 dirhem arasında değişmektedir. 1860 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'ne bakıldığında ise, yine bir önceki sicildeki mehir durumlarıyla benzerlik göstermekte olduğu göze çarpmaktadır. Burada farklı olarak 100 000 dirhem ve üstü olarak beş adet kayda rastlanmıştır ve ilk üç sicil içerisindeki en yüksek meblâğların olduğu nikâh kayıtlarını içermektedir. Bu nikâh kayıtlarında yer alan kimselere bakıldığında, en yüksek meblâğ olan 500 000 dirhem bir gayrimüslim tarafından verildiği görülmektedir. Fakat burada da bu meblâğdan emin olunmamaktadır. H.23 Zilkaade 1104/M. 26 Temmuz 1693 tarihli Penayot oğlu Adem ile Frankol kızı Savola'ya ait olan nikâh akdinde³⁴⁸ erkeğin vekili bir Müslüman iken kızın vekilinin gayrimüslim olduğu görülmektedir. Yani gayrimüslimler Osmanlı mahkemelerine tıpkı Müslümanlar gibi başvurmakta, yine aynı derecede vekâlet vererek işlemlerini gerçekleştirmektedirler. Yine bu sicile ait en düşük mehir miktarına bakıldığında ise Abdullah oğlu Yuvan ile Yani kızı Semira'ya ait olan nikâh akdi³⁴⁹ göze çarpmaktadır. Bu kimseler hakkında ayrıntılı bir bilgi olmamakla birlikte, erkeğin sonradan Müslüman olduğu ve bu münasebetle baba isminin Abdullah olarak yer aldığı, fakat karısının Müslüman olmadığı varsayılabilir. Buna göre bu kimseler daha önceden evlenmişler ve erkeğin Müslüman olması üzerine mahkemeye gelerek yeniden bir nikâh akdine ihtiyaç duymuşlardır.

³⁴⁸ (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694), ss.66/19.

³⁴⁹ (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694), ss.63/7.

Bunlar haricinde bu sicil içerisinde yer alan nikâh kayıtlarındaki mehirlerin bazılarında “*mehr-i evvel*” tabirine de rastlanılmaktadır. Bakıldığında, yenilenmiş olan bir nikâh akdi içerisinde yer alan bu kayıta kadından bahsedilirken ez-zevce tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Burada kadının dul yahut da bekâr olup olmadığı belirtilmemiş olması adamın hala karısı olması ile açıklanabilir. Fakat nikâhlarının yenilenmesine de gerek duymuşlardır. Buradan hareket ile bu kimselerin küçük bir ayrılık yaşadıkları, fakat daha sonrasında tekrar birleşerek böyle bir nikâha gerek duymuş oldukları düşünülebilir. Ayrılıkları bir bayın boşanmaya dönüşmediğinden mütevellit kadın ile ilgili dul anlamında seyyibe tabiri yer almamaktadır. Yine bu minvalde yer alan bir diğer nikâh kaydında ise “*ez-zevcetü'l-mutallaka-i sabika*”³⁵⁰ olarak hitap edilen eski eşyle yeniden evlenen bir kişinin nikâh kaydında mehr-i evveli tabiri geçmektedir. Burada bu gibi tabirlerin geçmesinin sebebi yeniden bir mehir miktarı verildiğinde bir öncekine atıf yapılması hususu iledir. Bütün bu miktarlar haricinde nikâh akdi içerisinde mehir olarak mücevher verildiği de görülmektedir. H.4 Cemâziyelevvel 1105/M. 1 Ocak 1694 tarihli Hacı Süleyman oğlu Mehmed Beşe ile Hacı Mehmed kızı Aişe'nin nikâhında³⁵¹, mehr-i müccel olarak 12 000 dirhem haricinde mehr-i muaccel olarak, yani o anda nikâh esnasında verilmek üzere bir çift altın bilezik de kayda geçirilmiştir.

Grafik 6: 1861 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları

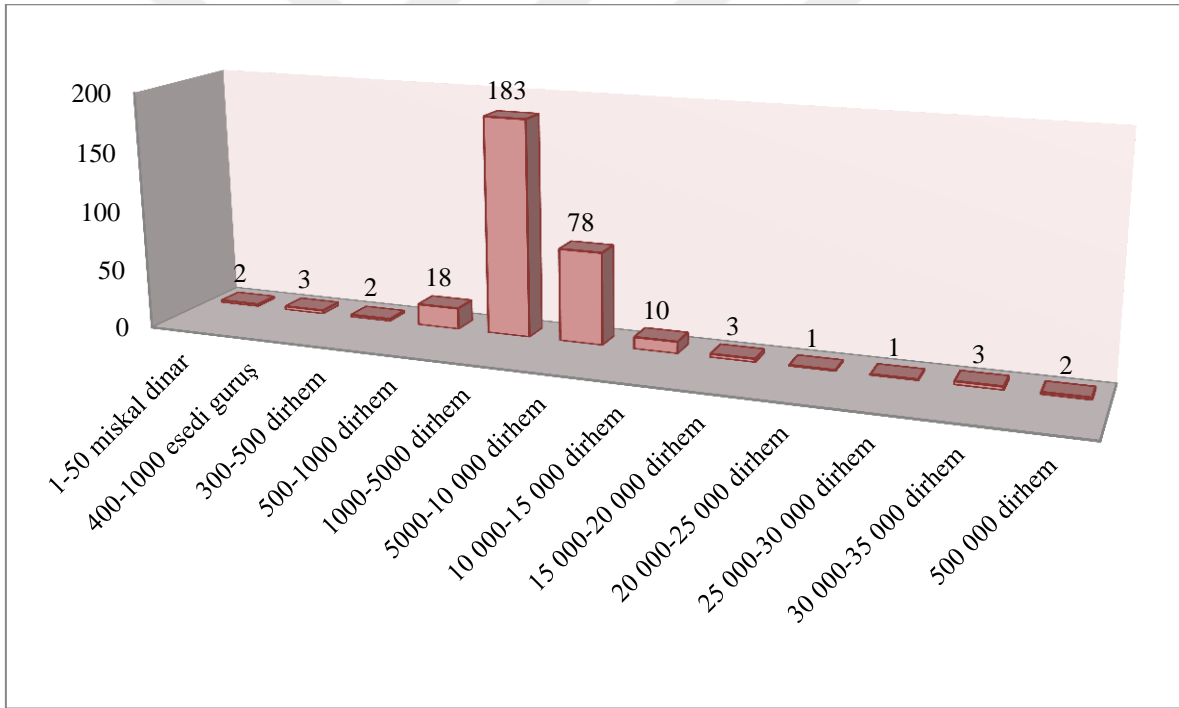
Bu sicil içerisinde de yer alan nikâh kayıtlarındaki mehir miktarlarında ortalamanın aynı olduğu görülmektedir. Fakat burada belirlenen en düşük miktar dirhem olarak 300 dirhem olmuştur. Burada yer alan ve esedî kuruş olarak belirlenen mehir miktarlarına bakıldığında ise yer

³⁵⁰ (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694), ss.92/2.

³⁵¹ (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694), ss.122/2.

alan en düşük miktarın 10 esedî kuruş olduğu görülmektedir. Yine burada yer alan yenilenen bir nikâh kaydının³⁵² varlığından söz edilebilir. Burada mehr-i müeccel verildikten sonra mehr-i evvel tabirine de rastlanılmaktadır. Ayrıca nikâh kaydının başında bu nikâhın yenilenme sebebi ile yapıldığına dair “*cedidü'n-nikâh*” tabiri yer almaktadır. Bir önceki sicilde yer alan kayıta da belirtildiği üzere belirli sebepler dâhilinde ayrılmış çiftlerin tekrar evlenmeleri üzerine yapılan nikâh kayıtlarında böyle tabirlerin geçtiği görülmektedir. Fakat burada kadından bahsedilirken seyyibe gibi bir hitap kullanılması, eski kocası ile yeniden evlenmesi yahut da hâlihazırda var olan kocası ile nikâh tazelemesi anlamında olmamakla birlikte, burada atıf yapılan mehir bir önceki başkasıyla olan nikâha dair olmalıdır. Çünkü aynı eş ile yeniden kıyılan bir nikâhta eğer boşanma tam olarak gerçekleşmiş ise mutallaka tabiri yer alırken ya da küçük bir ayrılık sebebi ile yeniden evlenme durumunda ez-zevce tabiri kullanılırken, burada yer alan tabir bir başkasından boşanmış yahut da kocasının ölümü sebebi ile dul kalmış bir kadınla yapılan evliliği göstermektedir.

Grafik 7: 1862 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları

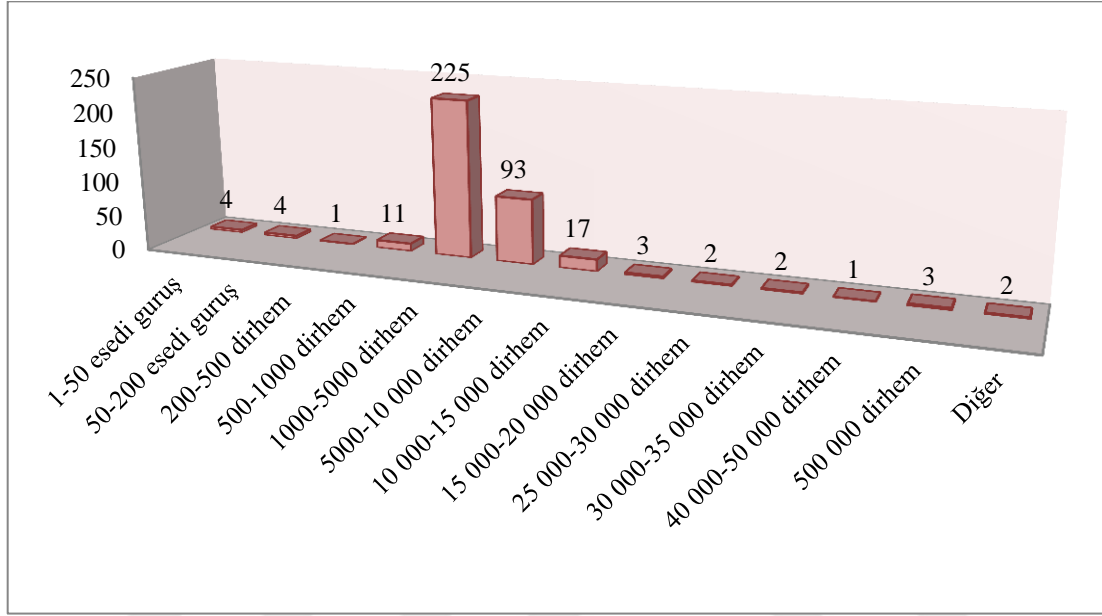

Bu sicilde de görüldüğü üzere ortalama bir mehir miktarı 1000-5000 arasında iken 10 000-15 000 dirhem arası belirlenmiş olan mehir miktarlarının da az olmadığı görülmektedir. Bu dönemde belirlenen mehir miktarlarında diğer dönemlere nazaran bir artış gözlemlenmektedir. Miskal dinar ölçüsü ile karşılaşılan bu sicilde mehir miktarında dinar bir diğer adı ile sultanî altın bir parayı ifade etmektedir. H. 25 Safer 1108/M. 23 Eylül 1696 tarihli Vartan'ın oğlu Martiros ile

³⁵² (TŞS), Defter no. 1861 (1105-1106/1694-1695), ss.88/14.

Rusohto'nun kızı Akob adlı bir kadına ait nikâh kaydında³⁵³, mehir 2 miskal dinar olarak kaydedilmektedir. Miskal adlı ölçü birimi 4,009 kilo ile 4,80 kilo arasında değişmektedir. Aynı türden bir başka gayrimüslime ait olan nikâh kaydında³⁵⁴ ise belirlenen mehir miktarı 50 miskaldır ve bu türde verilen en yüksek meblâğ olarak kayda geçmektedir.

Grafik 8: 1863 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları

Burada yer alan mehir miktarlarında ise ilk göze çarpan esedî kuruş olarak değer verilen miktarların düşük olmasıdır. H.10 Cemâziyelahir 1109/M.24 Aralık 1697 tarihli Ebu Bekir oğlu Selim ile Mehmed kızı Havva arasında vuku bulan nikâh akdinde³⁵⁵ belirlenen miktar, esedî kuruş olarak 3 esedî kuruştur. Ayrıca bu evlilik kadının da ikinci evliliği olması hasebiyle miktarın daha düşük olduğundan söz edilebilse de bazı durumlarda dul kadınların bekârlara oranla daha fazla mehir aldıkları vakidir. Ayrıca sicilde mehr-i müeccel haricinde yer alan bir mehr-i muaccele de rastlanmaktadır. H. 9 Rebiülahir 1109/M. 25 Ekim 1697 tarihli Hüseyin oğlu Mehmed Çelebi ile Ahmed Ağa kızı Emine arasında vuku bulan bir nikâh akdinde³⁵⁶ 8000 dirhem mehr-i müeccel haricinde, mehr-i muaccele olarak bir tek altın bilezik, iki kumaş ve bir kumaş kaftan belirlenmiştir. Bunlar haricinde grafik içerisinde diğer olarak belirtilmiş olan iki adet nikâh kaydında mehir miktarlarının bulunduğu yerler okunamaz halde bulunduğundan miktarı belli olmamaktadır.³⁵⁷

³⁵³ (TŞS), Defter no. 1862 (1106-1109/1695-1698), ss.122/4.

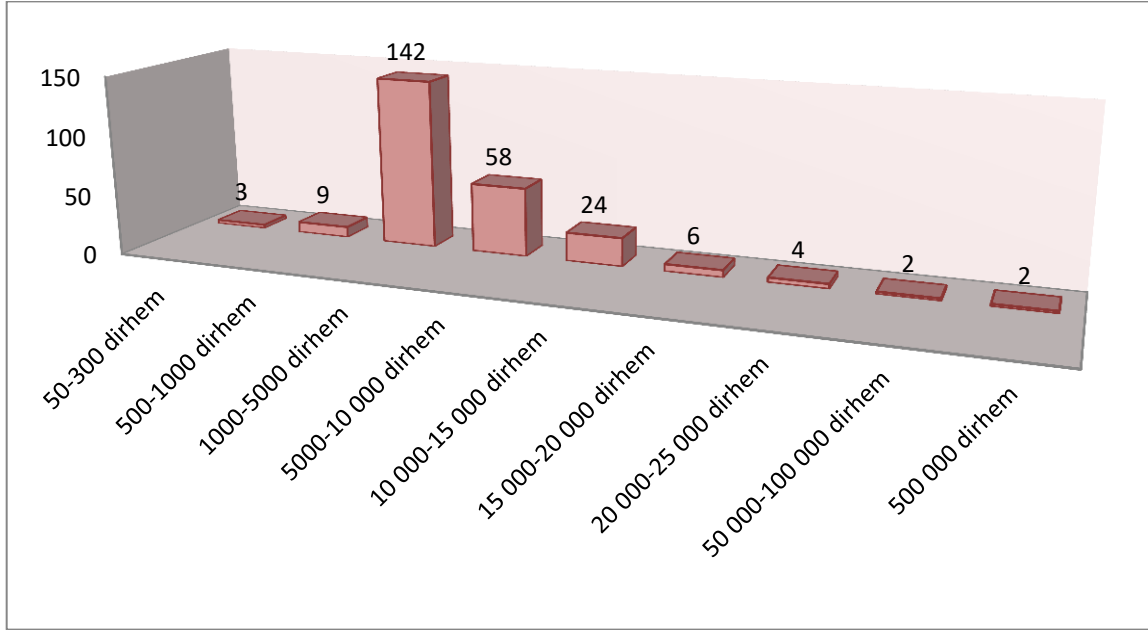
³⁵⁴ (TŞS), Defter no. 1862 (1106-1109/1695-1698), ss.124/12.

³⁵⁵ (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699), ss.38/9.

³⁵⁶ (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699), ss.36/3.

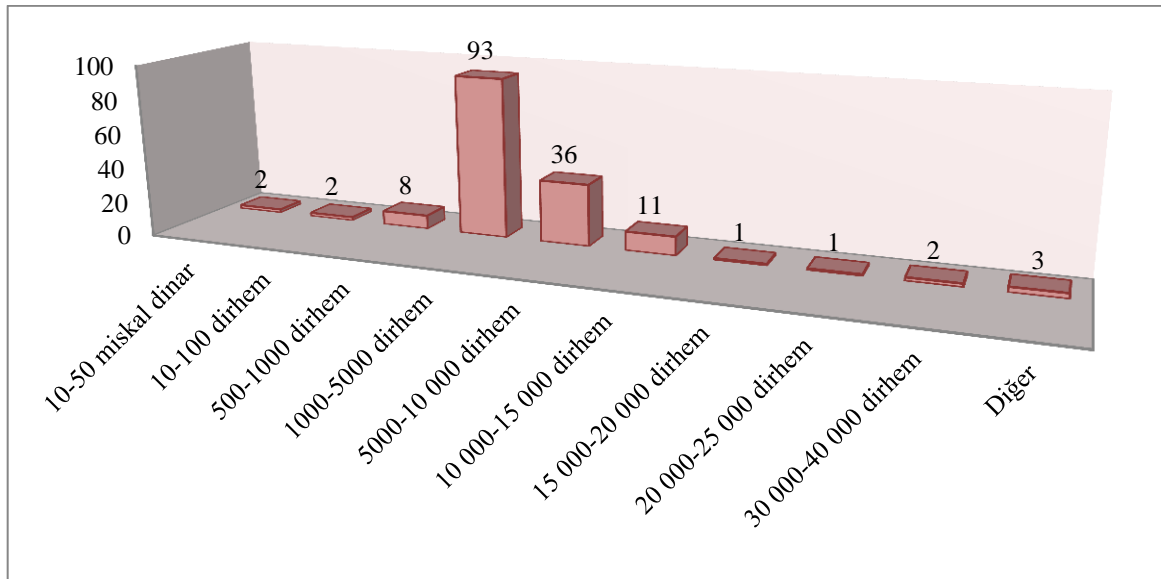
³⁵⁷ (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699), ss.31/10, 47/15.

Grafik 9: 1864-1865 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicillerindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları

Bu dönemde yer alan nikâh kayıtlarını verilen mehir miktarlarında azalma olduğu görülmektedir. Yine grafikte ortalama olan mehir miktarının değişmediği görülmekle birlikte miktar aralığının seyrekleştiği de göze çarpmaktadır.

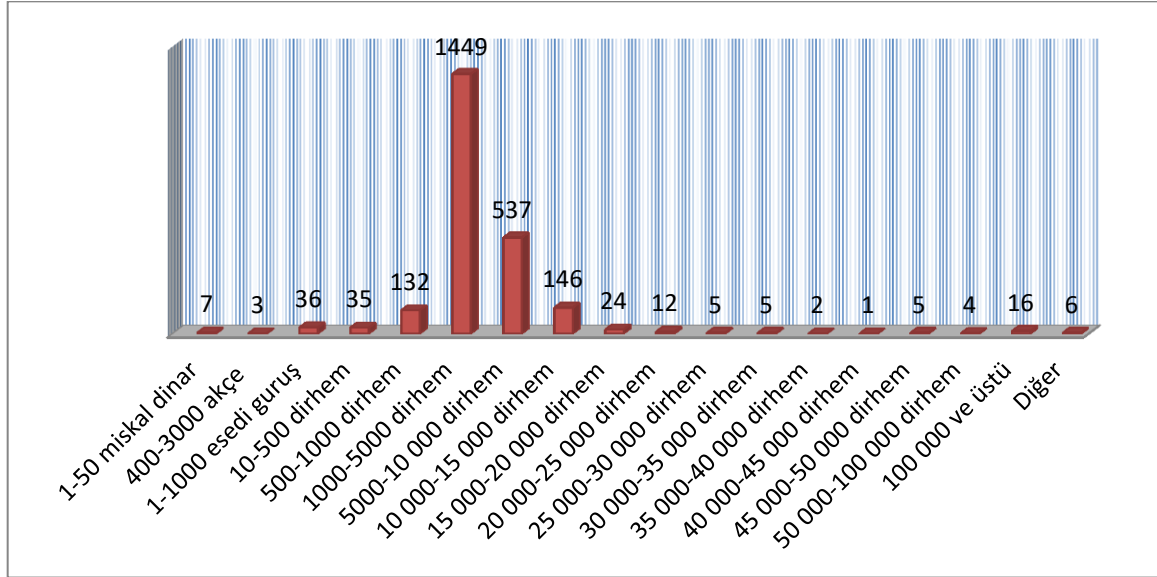
Grafik 10: 1866 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Nikâh Kayıtlarına Göre Mehir Miktarları

Burada yer alan grafikte de en yüksek miktarın 40 000 dirhem olarak kaldığı görülmekte ve zamanla mehir miktarında bir düşüş yaşandığı göze çarpmaktadır. Neredeyse 15 000 dirhemden

sonrasında yer alan mehir miktarlarında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Savaşlar döneminde kayda geçen bu nikâh kayıtlarının elbet de bulunduğu dönemin halet-i ruhiyesinden ve ekonomisinden etkilenmemesi mümkün değildir.³⁵⁸ Bu münasebetle bu olaylar mehir miktarlarına dahi yansımaktadır.

Grafik 11: 1856-1866 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicillerine Göre Mehir Miktarları

Genel olarak 1856-1866 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilleri H.1099-1124/M.1688-1703 değerlendirildiğinde, bu dönem içerisinde yer alan en düşük miktar olan 10 dirhemden en yüksek miktar olan 100 000 dirheme kadar belirlenmiş olan mehir miktarlarında, büyük bir çoğunluğun 1000-5000 dirhem arasında değiştiği görülmektedir. Yani bu kimselerin aslında o dönem toplumdaki orta tabakayı oluşturduğu söylenebilir. Çünkü bu kesimin mehir miktarlarında oranı %59,75'e tekabül etmekte ve bu da neredeyse nikâh akdedilenlerin yarısından fazlasının bu meblâğı karşılayacak bir bütçeye sahip olduğunu göstermektedir.

Bu kesimin mehir miktarına bakıldığında, 12. tabloda da belirtildiği üzere 2500 dirhem üzerinden bir hesaplama ile 300 kuruşluk bir meblâğ elde edilmektedir. Belirlenmiş olan bu meblâğ ile alınabilecek mülk ve mallara bakılırsa, ilk olarak bu dönemde değerli bir mal olarak görülen köle alım fiyatları değerlendirilmelidir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ortalama özelliklere sahip bir kölenin fiyatının 1500 akçeden başladığı söylenmektedir.³⁵⁹ Bu minvalde büyük çoğunluğun belirlediği miktarın bir ortalaması ile köle almak mümkündür. Aynı surette bir ev yahut da bir mülk fiyatı düşünüldüğünde, XVII. yüzyılın ikinci yarısının başlarında yer alan mülk satışlarına bakmak

³⁵⁸ Bu hususta ekonomik olarak ayrıntılı bilgi için bk. Halil Sahillioğlu, "Savaş Yılı Buhranları", **Yakın ve Orta Doğu İktisat Tarihi Kongresi**, 1967, s.94-99.

³⁵⁹ Zilfi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik**, s.227.

gerekir. Bu dönemde Trabzon'da mülk satışları 9 ile 550 riyali kuruş arasında değişmektedir.³⁶⁰ Böylece 300 kuruşun bu dönemde çeşitli mülklerin alımına imkân sağladığı görülmektedir. Buradan hareketle üstünde durulması gereken asıl husus, bu meblâğların ister kadınların evlilik dönemleri içerisinde olsun, ister boşanma hallerinde yahut da kocalarının ölmesi üzerine terekelerinden tahsil edilmiş olsun, kadınlara ciddi anlamda yarayacak bir ekonomik güvence olduklarıdır. İslâmiyet'in kadınlara tanımış olduğu bu hak, diğer hiçbir dinde yer almayan, o dönem toplumlari içerisinde yegâne bir özellik olarak yer bulmuştur.

³⁶⁰ İnan, **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından**, s.171.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. XVII. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE TRABZON'DA BOŞANMA

4.1. Boşanma

Evlilik bağının kopuşunu ifade eden boşanma, Osmanlı mahkemelerinde aile hukuku adına evlilik kadar mühim bir hadisedir. Fakat aynı oranda siciller içerisinde yer almamakla birlikte, İslâm Hukuku'nda tasvip edilmeyen ve toplum içerisinde hoş karşılanmayan bir müstehaptır. Ayrıca her boşanmanın mahkemeye kaydedilme zorunluğunun bulunmayışı da bu durumun sebeplerinden biridir. Fakat boşanma ve sonrasında cereyan eden hadiseler toplumsal açıdan ehemmiyet arz ettiğinden bazı hallerde mahkemeye gelmek kaçınılmaz olmakta, bizzat yahut vekiller aracılığı ile ya da bir diğer seçenek olarak üçüncü şahıslar tarafından olay mahkemeye yansımakta ve bir çözüme varılmaktadır.

1856-1866 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilleri H.1099-1124/M.1688-1703 üzerinden toplam 16 yıllık süreç içerisinde 64 boşanma kaydı, beş adet de kocanın gaipliği yahut terki üzerine mahkemeye başvuru yapılarak nafaka talebine rastlanılmıştır. Buraya kocanın terki yahut gaipliği üzerine nafaka taleplerinin dâhil edilmesinin sebebi, söz konusu olan durumun her ne kadar bir boşanma olmasa da, bir ayrılık münasebetiyle vuku bulan talepler neticesiyle olmasıdır. Nitekim eşlerini terk eden kocaların döndüklerinde boşanarak bu ayrılığı resmiyete dökmesi de böyle bir durumun boşanmaya sebep teşkil ettiğini göstermektedir. Bu süreç içerisinde var olan kayıtlar ise aşağıda verilmektedir:

Tablo 13: 1856-1866 No'lu Trabzon Şer'iyeye Sicillerindeki Kayıtların Boşanma Türlerine Göre Dağılımı

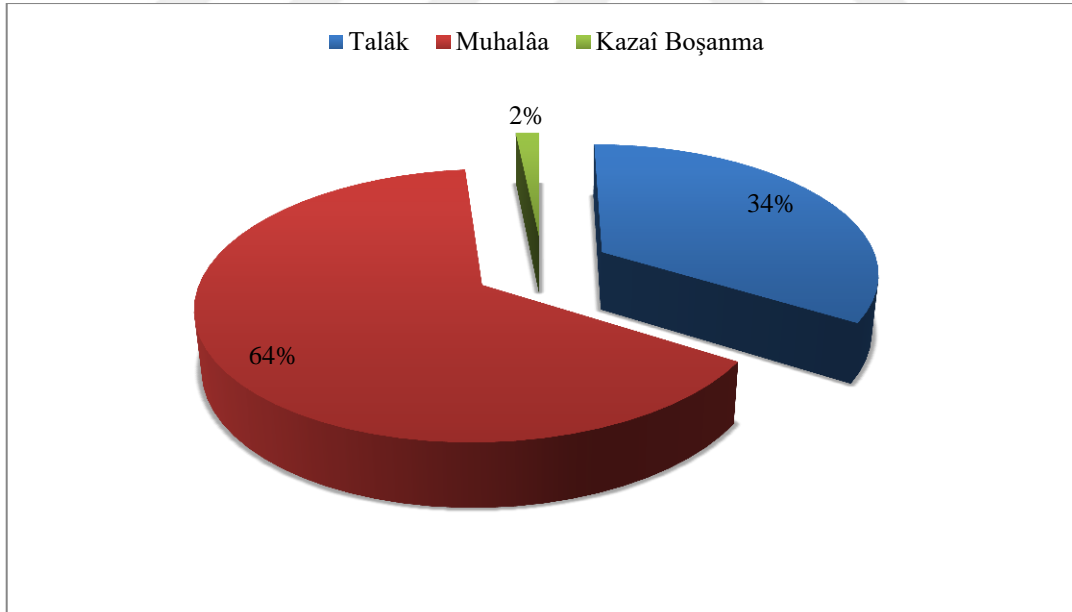
Sicil No	Talâk	Muhâla'a veya Hul'	Kazaî Boşanma
1856	5/2-14/2-19/5-84/15-88/13	16/5-22/3-58/1-2-87/3-103/2-104/2-105/2-112/2	-
1857	33/2-144/4	5/2-7/5-51/3-69/1-72/4-75/5	-
1858	49/1-51/4-55/14	10/4-16/4-21/1-26/2-82/1	-
1859	18/3	42/1-44/2-57/5-58/4-63/2	29/1
1860	107/1-152/2	4/3-44/4-110/3	-
1861	1/2 -34/3-56/4	7/1-10/3-35/2-59/3-4	-
1862	129/5	125/1	-
1863	2/1	2/5-10/4-12/1-23/4-5-8/3	-

Tablo 13: (Devamı)

Sicil No	Talâk	Muhâla‘a veya Hul‘	Kazaî Boşanma
1864	123/3-133/5	34/3	-
1866	19/1-49/12	-	-
	Toplam: 22	Toplam: 41	Toplam: 1
Toplam: 64			

Sicillerin, içinde bulunan boşanma davaları oranlarına bakıldığında, durumun sicilden sicile fark gösterdiği, bazı sicillerde iki kayıta rastlanırken bazı sicillerde 14 kayıta rastlandığı görülmektedir. Bu durum davaların mahkemeye yansımaya göre değişmektedir. Yine görüldüğü üzere var olan bütün boşanma türlerine ait kayıtlar yer almakla birlikte, bu türlerin en önemli yekûnunu muhâla‘a türü boşanmalar oluşturmaktadır. Aşağıda grafikte de verildiği üzere sicillerdeki toplam boşanma davalarının türlerine göre oranı muhâla‘ada %64 iken talâk türü boşanmada %34’tür. Kazaî boşanma ise içlerinde en az kaydın bulunduğu %2’lik bir dilimde yer almaktadır.

Grafik 12: Sicilde Bulunan Boşanma Kayıtlarının Türlerine Göre Oranları

4.1.1. Talâk

Kocanın karısını hiçbir nedene bağlı olmaksızın boşayabilmesi ve bunun için de sadece boşadığını belirtmesi yeterli olarak görülen talâk türü boşanma, İslâm hukukunda boşanmaya dair erkeğe verilen bir yetkidir. Erkek bu lâfzı illâ ki karısının yanında dile getirmek zorunda değildir. Sadece yanında olanların duruma şahitliği ya da mahkemede veya herhangi bir yerde boşanmış

olduğunu söylemesi yeterli olmaktadır. Böylece tek taraflı olarak nihayetlenen evlilik bağı, her zaman mahkemeye gelinerek kaydedilmesi gereken bir mevzu olmaktan çıkmıştır. Nitekim boşanma lafzı söylendikten sonra işleyen süreç ve boşamanın sınırlandırılması, bu tür bir boşanmayı geri dönülebilir hale de getirmiş ve yeniden bir nikâh akdine gerek duyulmamıştır.³⁶¹ Bu münasebetle Osmanlı mahkemelerinde ric'î talâk adı verilen ve geri dönülebilir mahiyette olan, bir yahut iki kez olan boşamaya nazaran mahkemeye gelme durumu oldukça azdır. Bu hususta ancak boşanmanın gerçekleşip gerçekleşmediğine dair kadının tarafından yahut da ailesinden birinin vekâletiyle mahkemeye başvuru yapılarak durum sorgulanmıştır.³⁶² Fakat yapılan talâk bayin bir talâka dönmüş ise daha sonra çıkabilecek problemleri önlemek, kadının yeniden evlenmeyi istemesi ve boşanmanın ekonomik sonuçları üzerine mahkemelere müracaatlar olmaktadır. Bu müracaatlara rağmen bu tür bir boşanma, anlaşmalı boşanma olarak addedilen muhâla'a türü boşanmaya nazaran az bulunmaktadır. Bunun sebepleri genel manada böyle bir boşanma ile erkeğin girmiş olacağı ağır bir maddî sorumluluk ve talâkın üç keredede gerçekleşmesi ile geri dönülemez bir boşanmaya niyetle yaşanacak olan pişmanlıktır. Zira bid'î olarak addedilen üçlü talâk, sünnet üzere yapılan bir boşama değildir, hoş görülmemektedir.

Talâk bahsi ile alâkalı olarak mahkemeye başvuru şekillerine bakıldığında var olan 22 kayıt üzerinden 13 tanesinin vekil ile kalan dokuz tanesinin ise vekil olmadan, bizzat başvuru üzerine yapıldığı görülmektedir. Bu tür sicillerde yer alan kayıtlarda genellikle kadınlar mahkemeye gelerek durumu aksettirmiştir. Talâk türü boşanmalarda erkeklerin kadınlara nazaran mahkemeye gelme oranı 4/1'dir. Yine konu ile alâkalı olarak mahkemeye genellikle boşanmadan sonra çıkan sorunlar üzerine, yeniden yapılacak olan nikâh için, çeşitli sonradan doğmuş olan ekonomik problemler ve diğer başka sebepler adına gelmektedir. Boşanma Osmanlı mahkemelerinde sıklıkla rastlanan kayıtlardan olmamakla birlikte, talâk boşanma türleri içinde yukarıda da bahsedildiği üzere muhâla'a türüne nazaran daha az rastlanan bir tür olmuştur. Değerlendirilecek sicillerde %34 oranında muhâla'adan daha az rastlanılan talâk türü boşanma, bölgeye göre değişmekle beraber talâkın getirmiş olduğu yükümlülükler de bu tür bir boşanmanın az oluşunu açıklamaktadır.³⁶³

Trabzon sicilleri üzerine XVI.-XVIII. yüzyıllar temelli çalışmalar bazında talâkın mahkemelere yansıma sürecine bakıldığında; 1815 numaralı ilk Trabzon Şer'iyeye Sicili hakkında

³⁶¹ Molla Hüsrev, **Durer ve Gurer**, s.163-164; İbrahim Halebî, **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, s.187-188; Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.36-57.

³⁶² İsmail Kıvrım, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma**, s.376.

³⁶³ Sicillerde var olan talâk türü boşanmalar şöyledir: 1856 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde; 5/2, 14/2, 19/5, 84/15, 88/13, 1857 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde; 33/2, 144/4, 1858 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde; 49/1, 51/4, 55/14, 1859 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde; 18/3, 1860 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde; 107/1, 152/2, 1861 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde; 1/2, 34/3, 56/4, 1862 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde; 129/5, 1863 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde; 2/1, 123/3, 1864 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde; 133/5, 1866 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde; 19/1, 49/12. 1865 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde ise hiçbir boşanma türüne ait kayıt bulunamamıştır.

yapılan 1554-1558 yıllarını kapsayan çalışma içerisinde toplam 17 adet boşanma kaydının varlığı söz konusudur. Bunlardan ise sadece dört adedi talâk türü boşanmaya aittir.³⁶⁴ Konu ile alâkalı olarak bir başka örnek 1564-1650 yılları arasındaki şer‘iyye sicillerinden mürekkep kadınlara dair yapılan bir çalışmaya aittir. Burada toplamda 139 boşanma kaydı bulunmakta ve bunların sadece 40 adedi talâk türü ile alâkalıdır.³⁶⁵ 1601-1635 yıllarını havi 1824 numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili’nde boşanmaya dair dokuz adet kayıt bulunmaktadır. Bunun içerisinde de sadece dört adedi talâk ile alâkalıdır ve muhtemelen bir önceki çalışmanın içerisinde de bu kayıtlar mevcuttur.³⁶⁶ 1826 numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili’nde 1628-1630 ve 1701-1703 tarihlerini muhtevi iki adet boşanma kaydı bulunmaktadır ve bunlardan sadece biri üçlü talâktır.³⁶⁷ 1828 numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili’nde de boşanma ile ilgili olarak 21 kayıt mevcuttur. Bu kayıtların yedi adedi talâk ile alâkalıdır.³⁶⁸ 1643-1644 yıllarındaki kayıtları içeren 1830 numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili’nde de altı adet kaydın bulunduğu verilen bir tabloda³⁶⁹ dile getirilmesine rağmen, sonrasında bu kaydın dört adet olduğu geçmektedir. Bu kayıtlar içerisinde de talâk türü boşanma bir adet bulunmaktadır.³⁷⁰

1676-1677 yıllarından mürekkep 1849 numaralı sicil içerisinde dört adet boşanma kaydı bulunmaktadır ve talâk türüne ait bir boşanma bulunmamaktadır.³⁷¹ Bir sonraki çalışma ise 1703-1705 yıllarına ait olan 1868 Numaralı Şer‘iyye Sicili’nde yer alan kayıtlardır. Burada boşanmaya dair kesin olarak bir rakam verilmemekle birlikte, verilen örnekler ışığında en az iki boşanma kaydının varlığından söz edilebilir, bunlardan birisi ise üçlü talâktır.³⁷² Son olarak 1724-1726 yılları kayıtlarına ait 1888 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili’nde ise sadece bir adet boşanma ile ilgili kayıt bulunmaktadır ve talâk türü boşanmaya aittir.³⁷³ Böylece görülmektedir ki Trabzon’a dair siciller içerisinde yer alan talâk türü boşanmalar yüzyıllardır mahkemelere hep az yansımışlardır. Ayrıca bu süreç içerisinde davaların kaydedilme şekli hep aynı kalmış, şartlı talâka dair yeminler bile genel anlamda birbirine benzer hallerde bulunmuşlardır.

Değerlendirilecek 1856-1866 numaralı siciller H.1099-1124/M.1688-1703 kapsamında, takribi olarak 16 yıllık bir süreç içerisinde var olan talâk ile ilgili boşanmaya dair 22 adet kayıt, bu tür bir boşanmanın mahkemelere çok az intikal ettiğini göstermektedir. Fakat talâk türü

³⁶⁴ Turan, **1815 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Siciline Göre**, s.399-400.

³⁶⁵ Aslı Özcan, **Modern Öncesi Dönemde Osmanlı Kadını**, s.116-117.

³⁶⁶ Zerey, **1824 Numaralı Trabzon Kadı Sicil**, s.58.

³⁶⁷ Güney, **1826 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili**, s.45.

³⁶⁸ Ekiz, **1828 Numaralı Trabzon Kadı Sicili**, s.21-22.

³⁶⁹ Kırpık, **1830 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Siciline**, s.38.

³⁷⁰ Kırpık, a.g.e., s.41.

³⁷¹ Pehlivan, **1849 Numaralı Şer‘iyye Siciline Göre**, s.40.

³⁷² Çolak, **1868 No’lu Trabzon Şer‘iyye Siciline Göre**, s.19-20.

³⁷³ Örseloğlu, **1888 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili’nin**, s.37-39, Ayrıca örnek için bk. Aynı eser, s.139-150.

boşanmaların sadece bu kayıtlarla sınırlı kalmadığını belirtmek gerekir. Bundan daha ziyade boşanmalar gerçekleşmekte, lâkin mahkemeye aksettirilmemiş olabilmektedir. Zira nikâh bahsinde belirtildiği üzere nikâh kayıtlarında yer almış olan dul kadınların çoğunluğunun ölüm sebebi ile dul kalmış olması imkânsız olmakla birlikte, mahkemelerde kadınların hangi sebeple dul olduğu belirtilmemiştir. Trabzon mahkemelerinde kaydedilmiş olan bu durum, diğer bölgelerde de farklı olmamakta, talâk türü boşanmanın muhâla'ya türü boşanmaya nazaran hep az bir yekûn olarak kaldığı görülmektedir. Nitekim XVI.-XVIII. yüzyıla ait siciller üzerinden yapılan çalışmalara bakıldığında; Hayri Erten 1699-1750 yılları arası Konya sicilleri üzerine yapmış olduğu çalışmasında 474 boşanma kaydı üzerinden, talâk türü boşanmayı 63 adet olarak kaydetmiş ve muhâla'aya oranla %13,2 olarak azınlıkta kaldığını belirtmiştir. Müellif burada kocaların uzak yerlere gitmesi hasebiyle karılarına talâk hakkı vermesi yahut da şart ederek dönmedikleri takdirde boş olacaklarını söylemesini ayrı olarak değerlendirerek 75 adet olarak kaydetmiş, bu da %15,8'e tekabül etmiştir.³⁷⁴ Fakat böyle bir boşanma tefviz-i talâk ve şartlı talâk olduğundan mütevellit talâk bahsi içinde yer almalıdır. Muhtemelen müellif kayıtların çokluğu hasebiyle böyle bir ayrıma gitmiştir.

Yine Sayda Maydaer'in klâsik dönemde Bursa'yı değerlendirmiş olduğu çalışmasında, 152 boşanma kaydı üzerinden talâk türü boşanmanın 57 adet olduğu ve bunun %37,49 oran ile muhâla'adan daha az yer aldığını zikredilmektedir.³⁷⁵ Kıbrıs'a ait bir örnekte ise 1700-1726 yılları arasında 301 adet boşanma kaydı üzerinden talâk türü boşanmanın 83 adet olduğu ve %27,57 oranında olduğu zikredilmektedir. Yine aynı çalışmada yer alan 1726-1750 tarihleri arasında var olan 278 boşanma kaydının ise 73'ü talâktan oluşmaktadır. Toplamda 50 yıl üzerinden 579 adet boşanma kaydının bulunduğu bu çalışma boşanmaların çoğunlukla kaydedildiği bir örnek teşkil etmektedir.³⁷⁶ İzzet Sak ve Alaaddin Aköz'ün birlikte yürütmüş olduğu konu ile alakalı Konya hakkında yapmış olduğu çalışmada ise 1659-1661 ve 1722-1724 tarihli şer'iyeye sicillerinde yer alan 436 adet boşanma kaydının sadece 97 adedi talâk türü boşanma ile alakalıdır.³⁷⁷ Bir diğer yandan Hüseyin Nejat Ertuğ'un İstanbul'a dair yapmış olduğu bir çalışmada ise 1724-1725 yılları arasında 172 adet boşanma kaydına rastlanmaktadır. Bir yılda bu kadar fazla boşanma kaydının yer almış olması diğer bölgelere nazaran İstanbul'un etnik bakımdan çeşitli ve şehirleşmiş bir yer olmasından kaynaklanır. Zira diğer bölgeler, İstanbul'a nazaran daha az kaydın rastlandığı Anadolu coğrafyasında yer alan şehirlerden mürekkeptir. Ertuğ'un bu minvalde kayıtlarına dönülecek olunursa, bu 172 adet kaydın da sadece 54 adedi talâk türü boşanmaya ait olup, yine diğer türe nazaran az kalmaktadır.³⁷⁸

³⁷⁴ Erten, **Osmanlı Aile Yapısı**, s.140-141.

³⁷⁵ Maydaer, **Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma**, s.302.

³⁷⁶ Özkul, **18. Yüzyıl Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Meydana Gelen Boşanma**, s.129.

³⁷⁷ Sak ve Aköz, **Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Ermesi**, s.96.

³⁷⁸ Ertuğ, **Şer'iyeye Sicillerine Göre**, s.94.

Sicillerde yer alan talâk türü boşanmalara ait bir tasnif yapılacak olunursa, bu kayıtların 19 tanesi bayin talâk, iki tanesi şartlı talâk ve bir tanesi ise tefviz-i talâktır. Tefviz-i talâk hususunu diğerlerinden ayrı tutmak gerekir. Zira bu durum erkeğin kadına talâk hakkını vermesi ile olmakta ve bu minvalde talâk, kadının mahkemeye başvurarak durumu izah etmesi üzerine kadın tarafından gerçekleştirilmektedir. Fakat böyle bir hususun gerekli kaideleri bulunmakta, bir erkek talâk hakkını sebepsiz olarak kadına vermemekte, bu hususta erkeğin bir yere gidip dönmeme ihtimali üzerine şartlı olarak ve belirli bir süre zarfında gerçekleşmesi üzerine bu hak verilmektedir. Abdurrahman Kurt, bu hakkın Osmanlı tarihinde direk olarak sadece Osmanlı Sultanlarının kızları tarafından kullanıldığı söylerken³⁷⁹ Aydın, sultanların kızlarının nikâh akitlerinde ve boşanmalarında bu hususa dair bir bilgiye rastlanılmadığını zikreder.³⁸⁰

Konu ile alâkalı olarak bakılan sicillerde H. 9 Muharrem 1109/M. 28 Temmuz 1697 tarihinde yapılan bir nikâh kaydının altında yer alan kayıta, Ahmed kızı Saliha'nın Hacı isimli eski kocasını kendisini bırakarak gittiğini ve gitmeden önce, "*Eğer ben gider de bir sene olmasına rağmen dönmez isem, boşanma hakkın olsun. Başka biriyle evlen ve benden boşan.*" dediğini şahitlerle birlikte kanıtlayıp, kocası gittiğinden beri altı yıl geçtiğini belirtmiştir.³⁸¹ Bu davaya bakıldığında eşlerin bir yere giderken, geride kalan eşi hakkında daha doğrusu eşine dönememesi durumunda verdiği bir karar görülmektedir. Belirli bir şart üzerine edilen bu sözde kıstas bir yıl iken, kadın kocasını altı yıl boyunca beklemiş ve belki de ümit kestiği anda evlenmiştir. Çünkü altı yıl boyunca kocasına ait bir ölüm haberi gelmiş olması durumunda, bu nikâh kaydının altında, sicillerdeki birkaç örnekte de olduğu gibi ölüm kaydı bulunabilir. Nitekim bazı nikâh kayıtlarının altında eşlerin ölümüne ait kayıtlar bulunmakta ve kadınlar ancak bu şekilde evlenebilmektedir.³⁸²

³⁷⁹ Kurt, **Bursa Sicillerine Göre**, s. 74.

³⁸⁰ Aydın, **Osmanlı Aile Hukuku**, s.116-117, Bununla birlikte var olan kayıtlar arasında Osmanlı tarihinde Sultan Vahdettin'in kızı Ulviye Sultan'ın Tevfik Paşa oğlu İsmail Hakkı Bey ile evlenirken nikâh akdi sırasında talâk hakkı elde ettiği ve daha sonra da bu boşanma hakkını kullandığı yer almaktadır. Aynı eser, s.115-116. Geç döneme ait böyle bir kayıt var iken bundan önce sultanların böyle bir hakkı olup olmadığı bilinmemektedir.

³⁸¹ (TŞS), Defter no. 1862 (1106-1109/1695-1698), ss.129/5.

³⁸² Konu ile alâkalı olarak kayıtlara bakıldığında, 2425 nikâh kaydı içerisinde 12 adet yer alan bu vefata dair kayıtların, genel anlamda belirtilen yüzyılın içinde bulunduğu savaş dönemi hasebiyle yaşanan kayıplara dair olduğu göze çarpmaktadır. Azak Kalesi'nde şehit olanların varlığı durumu kanıtlamaktadır. Bk. (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694), ss.121/8; (TŞS), Defter no. 1862 (1106-1109/1695-1698), ss.89/7; (TŞS), Defter no. 1866 (1113-1114/1702-1703), ss.58/4. Bilindiği üzere Azak ve Özi Kalesi Muhafızlığı'na Trabzon valileri getirilmekte ve bu minvalde asker sevki de yine Trabzon'dan sağlanmaktadır. Temel Öztürk, **Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon**, Serander Yayınları, 1. Baskı, Trabzon, 2011, s.47-48. Bir diğer yandan 1683 Viyana Bozgunu sonrasında başlayan savaşlar silsilesi Trabzon'dan da askerî kesimi içinde barındırdığından, kayıtlarda Budin, Varna ve Edirne'de yaralı olarak şehit olanların kayıtları da mevcuttur. Bk. (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.82/10; (TŞS), Defter no. 1861 (1105-1106/1694-1695), ss.89/16; (TŞS), Defter no. 1864 (1110-1112/1699-1701), ss.127/6. Ayrıca bu bölgeler haricinde yine sefer sırasında gemide vefat etmiş olanların kayıtları da mevcuttur. Bk. (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.85/14; (TŞS), Defter no. 1858 (1102-1103/1691-1692), ss.122/15; (TŞS), Defter no. 1864 (1110-1112/1699-1701), ss.125/4. Bunlar haricinde ise İstanbul ve kazaları, tam okunamayan iki yere ait de vefat kayıtları mevcuttur. Bk. (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.80/10; (TŞS), Defter no. 1858 (1102-1103/1691-1692), ss.63/20; (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699), ss.47/20.

Kadının kocasını beklemesi ve gelmemesi üzerinden altı yıl geçtikten sonra mahkemeye başvurarak boşanması, aslında kocanın şart ettiği şeye uyulmamasını da beraberinde getirmektedir. Zira böyle bir talâkta neye şart edilirse sadece o şeyin gerçekleşmesi halinde boşanma vuku bulabilmektedir.³⁸³ Bu hususta Ebussuud Efendi dönemi verilen fetvalara bakıldığında, bir erkeğin karısına bir yere gitmeden önce yukarıda da belirtildiği üzere sarf ettiği sözler içerisinde yer alan, belirli bir tarihin vuku bulması ile gerçekleşen boşanma hadisesi, sadece belirtilen tarih üzerinden olmaktadır. Yani erkek bir yıla kadar gelmediği takdirde boşanmanın vuku bulacağını söylemiş ve bir yıl geçmiş ise boşanma gerçekleşmektedir. Fakat aradan daha uzun bir süre geçer ise boşanmanın olmayacağına dair fetvalar³⁸⁴ bulunmaktadır. Osmanlı mahkemelerinde bu gibi durumlara ait birçok örnek bulunmaktadır. Bu konuda verilen fetvalara uyulmadığı söylenebilir. Hükme bir başka açıdan bakılıp, değerlendirilecek olunursa, İslâm Hukuku'nda Hanefî ekolüne göre kocanın gaipliği bir boşanma sebebi olarak görülmemiş, kadının bu hakkı ancak beldesinde kocası ile yaşıt erkekler vefat ettiğinde olabilmıştır ki, o vakitte de bir evlilik mümkün değildir. Bu münasebetle kadın yeniden evlenmek istediğinde şahitlerle böyle bir söze dayanarak boşanmış olduğunu kanıtlamak istemiş olabilir. Hatta bu hususta yalancı şahitlere varacak kadar çözümlere gidildiği, kadın için böyle bir durumun ne kadar zor olabildiği görülmektedir.³⁸⁵

Şartlı talâk hususuna bakıldığında ise Osmanlı toplumunda bir çeşit yemine dönüşmüş ve toplumda önemli konular üzerine yahut da yaşanan bir sinir anında zikredilmiş olan boşanma lafzı bazı durumlarda erkeği çıkılmaz bir yola sürüklemiştir. Çünkü toplum içinde sinirle söylenen bu lâfız şart edilen durum gerçekleştiğinde, yine dönemin kontrol mekanizması olan toplum tarafından mahkemelere aksettirilmektedir. Bu hususa dair sicillerde yer alan bir örnekte, H. 27 Şevval 1099/M. 25 Ağustos 1688 tarihli bir kayıta, Trabzon'da yaşayan Seyyid Ali Efendi ve Mehmed Beşe, Akçaabad Nahiyesi'ndeki Karlık Köyü'nde yaşayan Süleyman oğlu Resul'u dava ederek, her biri şahitlik ederek Resul'ün iki sene öncesinde bir gün köy ahalisi arasında "*Bir daha vergi verirsem karım Medine üç talâk boş olsun.*" diyerek halâ vergi verdiğini dile getirmişlerdir. Malûm üzere de şart gerçekleşmiş ve boşanmış sayıldıkları şahitlerin de şehâdeti ile kayda geçirilmiştir.³⁸⁶ Zira böyle bir durumda bu adamı şikâyet etmemek toplum içinde boşanmış olan adam ve kadının aynı ev içerisinde kalmalarına izin vermek ve bir nevi zinaya yol açmak anlamına geldiğinden

³⁸³ İbrahim Halebî, *Mevkufât Mülteka Tercümesi*, s.216-217; Molla Hüsrev, *Durer ve Gurer*, s.190-193, Cin, *Eski Hukukumuzda*, s.68-69.

³⁸⁴ Mes'ele: Hind zevci Zeyd'e "*Eğer bir yıla değin sıladan gelmez isen, irâdetim elde olsun mu?*" dedikte Zeyd dâhi "*olsun*" dese, ba'dehu Zeyd-i mezbûr bir yıla değin gelmediği takdirce, Hind kendi kendin üç talâk boşamağa kadire olur mu?

El-cevap: Olur, bir yıl tamam oldukça te'hir etmeyecek.

Me'sele: Zeyd ahar yere gider oldukça, zevci Hind'e "*Altı aya dek gelmezsem irâdetin elinde olsun.*" deyip gidip, dört yıl geçip gelmeyecek, Hind nefsinin boşamak ile Zeyd'den boş olur mu?

El-cevap: Olmaz altı ay tamam oldukça kadiredir. Düzdağ, *Kanuni Dönemi Şeyhülislâmı*, s.44.

³⁸⁵ Aydın, *Osmanlı Hukukunda Kazâî*, s.9-10.

³⁸⁶ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.14/2.

durum mahkemeye aksettirilmiştir. Peki, burada talâka sebep teşkil eden husus olan sicilde asıl ismiyle *salyâne* olarak zikredilen vergi, neden bu yeminin içerisinde yer almaktadır? Bu hususu daha iyi anlamak adına dönemin ekonomisini ve siyasî durumu da iyice anlamak gerekmektedir. 1688 yılında gerçekleşen bu olay, Osmanlı'nın 1683 Bozgunu sonrasına denk gelen yoğun bir savaşlar döneminde vuku bulmuştur. Bu dönemde hem savaşların yoğunluğu hem de bu münasebetle vergilerin ağırlığı halkın belini bükmüş ve çaresiz bırakmıştır.³⁸⁷ Nitekim bu yıllarda Celâli eşkiyasının da varlığı es geçilemez bir husus olmakta, halkın durumunu bu minvalde değerlendirmek gerekmektedir.³⁸⁸ Yine bu hususta bir önceki yıldan avarız vergilerinin alınması, geçmişten gelen ve hâlihazırda var olan halkın kendini yeniçeri ortalarına yazdırıp vergiden muaf olma isteğini arttırmıştır. Bahsedilen avarız vergilerine ek olarak askerî taifenin de taşra çıkarak vergi toplamaya başlaması, halk üzerinde baskıyı arttırarak Trabzon köylerinde halkın evlerini terk etmeye başlamasına sebebiyet vermiştir.³⁸⁹ Bu göçler, dönem içerisinde yaşanan sorunların kayda değer sosyal bir sonucudur. Bütün bunların içerisinde halktan birinin böyle bir yemin etmesi o dönemki halet-i ruhiyeyi anlamak için yeterlidir. Lâkin kayıttan anlaşıldığına göre kişi yemini tutamamış ve vergisini ödemek zorunda kalmıştır. Böylece adam hem karısından olmuş hem de kaçındığı vergiyi ödemeye devam etmek zorunda kalmıştır.

Bu hususa dair sicillerde yer alan bir başka örnek ise talâka yemin hakkında durumun mahkemeye gelinip kaydettirilmesi üzerinedir. Bu suretle edilen yemin, bir noter olarak mahkeme tarafından da tasdiklenmiş olmaktadır. Böylece ileride şart edilen durum yaşandığında, koca itirazsız bir şekilde boşanmaya razı olacaktır. Burada evliliğin kutsiyeti ve önemi, boşanma sonrasında erkeğin alacağı malî yükümlülük, kişinin iddia ettiği şeyde bir karar mekanizması görevi görmüştür. H. 27 Zilkaade 1106/M. 9 Temmuz 1695 tarihindeki bu kayıtta, Aşağı Hisar Mahallelerinden Molla Siyah Mahallesi'nde yaşayan, Ali oğlu Mehmed mahkemeye gelerek, *"Eğer bir daha şarap içersen karım üç talâk ile boş olsun!"* diyerek talâk-ı selâseye şart

³⁸⁷ Konu ile alakalı olarak İstanbul'a yansıyan birçok olay bulunmakla birlikte, bu dönemde artık insanlardan birçok sebep ile vergi alınmaktadır. Hatta vergi alınan kimselerden bir başka şehire gittiklerinde aynı verginin yeniden alındığı da vakidir. Daha detaylı bilgi için bk. Ahmet Burçin Yereli, Altuğ Murat Köktaş ve Işın Şiril Selçuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ödeme Gücüne Göre Vergi Uygulamaları: 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicilleri Üzerine Bir Deneme", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 2015, s.209-221.

³⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Melek Öksüz, *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon*, Serander Basım Yayıncılık, Trabzon, 2006, s.132-136. Dönemin Trabzon'unda eşkiyalıkta ne kadar ileri gidilebildiği bir örnek üzerinden değerlendirilecek olunursa, 1666 tarihli bir davada, eşkiyalık etmekte olan Mürteza, Mustafa ve İbrahim adlı kimselerin daha önceden İstanbul'a şikâyet edildiği, fakat buna rağmen yaptıklarından vazgeçemedikleri görülür. Hatta Mürteza Of ahalilerinden hiçbir sebep olmadan sene vergisi olarak 3700 kuruş da toplayarak durumu daha da ileriye götürmüştür. Mahkemeye çağrılan Mürteza duruma itaat etmeyerek arkadaşları ile birlikte bazı kimselerin karılarını ve kızlarını iddet süreleri dolmadan başkaları ile evlendirmiştir. Sonrasında ise Mürteza Of Kadısı Mustafa Efendi'yi tehdit eder bir şekilde *"Seni üç güne değin bu vilâyetten çıkarmazsam avratım üç talâk boş olsun."* demiştir. Davanın asıl sebebine gelinecek olunursa şart vaki olarak, Of Kadısı Mustafa Efendi halâ yerinde bulunmaktadır. Bunun üzerine de Mürteza'nın karısının boş olmuş olduğuna dair dava açılır. İnan, *Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından*, s.347. Bu ve bunun gibi halkın yaşamış olduğu zulüm ve sıkıntılar doğal olarak halkın sosyal ilişkilerine de görüldüğü üzere yansımıştır. Bu münasebetle boşanma hususunu da değerlendirirken dönemin siyasî ve ekonomik gidişatının bir bütünlük içerisinde düşünülmesi gerekliliği arz etmektedir.

³⁸⁹ İnan, a.g.e., s.123-124. Ayrıca XVII. yüzyılda halkın ekonomik olarak güçlük yaşadığı, bu dönemde kayıtlı borç-alacak davalarına dâhi yansımıştır. Kişilerin var olan borçlarını sağlıklarında ödeyemediği, bu borçların öldüklerinde ya muhalefâtından yahut da akrabalarından tahsil edildikleri dile getirilmektedir. Aynı eser, s.137.

koşmuştur.³⁹⁰ Burada da görüldüğü üzere Mehmed isimli kimse bir daha şarap içmesi halinde karısının boş olacağını söylemiş ve bunu daha da sağlamlaştırmak için, gelip mahkemeye kaydettirmiştir. Bu sicil ile beraber sonraki altı sicilde bu kişi adına bir boşanma kaydına, ya da bazı zamanlarda ahalinin durumu gelip bildirmesi üzerine alınan bir kayda rastlanmamıştır. Yani Mehmed isimli şahıs bu yıllar arasında ya sözünü tutmuş ya da boşanma vuku bulmuş, fakat kaydettirilmemiştir. Lâkin böyle bir durumun olması ihtimali düşüktür, zira yukarıda belirtilen davada da görüldüğü üzere halkın bu konuda ne kadar hassas olduğu bellidir ve böyle bir şey vuku bulduğunda mahkemeye şikâyet yapılmaktadır. Yine burada dikkat edilmesi gereken bir başka husus Müslüman bir kimsenin toplum içinde içki kullanmasına karşı kesin bir yasak olmaması ile birlikte, durumun rahatça mahkemeye gelinerek kaydettirilmesidir.

Değerlendirilen talâk ile alâkalı kayıtların içerisinde sadece bir adet gayrimüslimlerle alâkalı kayıt bulunmaktadır. Osmanlı mahkemelerine gayrimüslimlerin de rahatça gelerek başvurabildikleri ve davalarının görüldüğü bilinen bir gerçektir. Fakat boşanma hususunda gayrimüslimlerin farklı usulleri bulunmaktadır. Hristiyanların Ortodoks mezhebinin cemaat mahkemeleri bulunduğu ve Katoliklerin de boşanmaya karşı olduklarından mütevellit sadece karı ile kocanın ayrılmalarına izin verdikleri, lâkin boşanmalarına izin vermedikleri bilinmektedir.³⁹¹ Trabzon'da ise Ortodoks nüfus gayrimüslim olarak daha fazla bulunmakla birlikte, değerlendirilen sicillerde nikâh ve boşanmaların içerisinde varlıkları bilinmektedir.³⁹² Fakat boşanmalarda belirtildiği üzere tek bir kayıta rastlanılmıştır. Bahsi geçen H. 14 Ramazan 1104/M. 19 Mayıs 1693 tarihli bir kayıta, Yeni Cuma Mahallesi'nden Hristofor kızı Sofya adlı gayrimüslim mahkemeye gelerek, kocası Ali oğlu Abdullah'ın kendisini üç talâk ile boşadığını, fakat halâ karısı gibi muamele etmek istediğini söyleyip durumun sorulmasını talep eder. Bunun üzerine durum Abdullah'a sorulduğunda, sadece “*boş olsun*” dediğini dile getirir.³⁹³ Burada erkeğin sözü esas alınarak, hatta “*Sadece boş olsun dedim.*” sözü ile var olan talâkın bir bayin talâk bile olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bir kez eşe karşı söylenen boşanma lafzı ric'i talâka girmekte ve bu süre zarfında eşe geri dönülebilmekte, yeni bir nikâha da gerek duyulmamaktadır. Bu talâk ayırıcı bir talâk olmamaktadır. Böylece mahkeme talâk hususunda erkeğin sözü ve niyeti üzerinden bir değerlendirme yapar ve taraflar da bu doğrultuda hareket ederler. Bu kayıt sonrasında buna bağlı

³⁹⁰ (TŞS), Defter no. 1861 (1105-1106/1694-1695), ss.1/2.

³⁹¹ Cin, **Eski Hukukumuzda**, s.16-18.

³⁹² XVI. yüzyılın sonunda 4901 kişi olarak bilinen Hristiyan nüfusun %82,65'ini Ortodokslar, %12,54'ünü Ermeni Ortodokslar, %4,79'unu da Katolik Hristiyanlar oluşturmakla birlikte, Ermeni Ortodokslar ile diğer Ortodoksların toplam nüfusu, Hristiyan nüfus içerisinde %95,20'lik bir orana tekabül etmekte olduğu dile getirilmektedir. M. Hanefi Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s.171. XVII. yüzyılın sonuna doğru geldiğinde ise 65 bin kişilik Trabzon nüfusunun 5 bininin Hristiyan nüfusa ait olduğu görülmektedir. %8 oranında olan bu nüfusun ise 60 kişisinin Ermeni olduğu söylenmektedir. Fakat bu dönemde Karadeniz nüfusunda bir dalgalanmanın olduğu XVII. yüzyılın son çeyreğinde 250 bin olan Doğu Karadeniz nüfusunun 90 bine düştüğü de dönem içerisindeki nüfus hareketlerini anlamak için elzemdir. M. Hanefi Bostan, **Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı**, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul, 2012, s.405-406.

³⁹³ (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694), ss.152/2.

olarak bir başka dava mahkemeye gelmemiştir. Muhtemelen evlilik ya devam etmekte ya da boşanma vuku bulmasına rağmen mahkemeye yansımamaktadır.

Mahkemelere intikal eden diğer talâk türü boşanmalara bakıldığında, bunlar içerisinde yer alan yedi hükmün nikâh kaydının altında yer aldığı görülmektedir. Belirtildiği üzere talâk türü boşanma hususuna dair mahkemelere başvurmak bir zorunluluk gerektirmemekte, bu gibi kadının yeniden evleneceği durumlarda, kadının boşanmış olduğuna dair şahitler huzurunda tasdik gerekmektedir. Bu münasebetle bazen bu türde boşanmalar nikâh kayıtlarının altında yer almakta, burada kısaca durum özetlenmektedir. Nitekim bu kayıtlara bakıldığında, H. 26 Rebiülahir 1100/M. 26 Ocak 1689 tarihli bir kayıta, Mustafa oğlu İbrahim, eski karısının kız kardeşi Ramazan kızı Havva ile 3500 dirhem gümüş râici üzerine evlenmiştir. Altta yer alan kayıta Mustafa'nın eski karısı Esmâ'yı bayin talâk ile boşamasından mütevellit beş ay geçtiğinden bahseder. Eski karısının kız kardeşi ile evlenmesi durumunun meşrulaştırılması adına kaydın altında bir de durum ile alâkalı fetva³⁹⁴ bulunmaktadır. Ayrıca burada dikkati celbeden bir başka husus kız kardeş Havva'nın da bayin talâk ile boşanmış olmasıdır. Kadının uzun bir süredir boşanmış olması durumunda buradaki hitap dul anlamına gelen “*seyyibe*” olmaktadır. Fakat boşanmanın yeni bayin olduğu bir talak üzerine gerçekleşmiş olması gibi bir durum söz konusu olabilir. Bu arada Mustafa, karısından boşandıktan yalnız 5 ay sonra böyle bir evlilik yapmış ve belki de iki taraf da boşanıp, iddet sürelerinin bitimini beklemişlerdir.³⁹⁵

Konu ile ilgili bir başka örnek ise; H. 4 Rebiülahir 1102/M. 5 Ocak 1691 tarihli bir nikâh kaydının altında, Hüseyin kızı Aişe'nin bir sene önce ilk kocası Hacı Halil tarafından bayin talâk ile boşandığına dair kayıttır.³⁹⁶ Yine bu hususa binaen bir başka kayıt ise, H. 25 Zilkaade 1102/M. 20 Ağustos 1691 tarihinde kayda geçmektedir. Hasan kızı Ümmühan'ın yeniden evlenmesi üzerine, nikâh kaydının altında, eski kocası Abdullah oğlu Yunus tarafından bayin talâk ile 1688 yılında, İstanbul'da boşandığına dair bir kayıt yer almaktadır.³⁹⁷ Muhtemelen bu kayıta bulunan kadın, boşanma sonrasında baba evine dönmüş ve burada bir evlilik gerçekleştirmiştir ve kaydı burada bulunmadığı için boşanmış olduğunu kanıtlamak adına oğlunun da içinde olduğu şahitler nezâretinde durum kayıt altına alınmıştır. Diğer taraftan kadın, İstanbul'da evlenmek münasebetiyle tanıştığı beyin memleketine gelmiş ve burada bir kayıt tutulmuş da olabilir. Diğer

³⁹⁴ Zeyd zevce-i medhulün bihası Hindi bayına-i tatlik idüb ba'de'l-kazâ-i umdete Hindin kız karındaşı Zeynebi tezevvüc idüb ba'de'd-duhül Zeynebi dâhi bayına-i tatlik itdikde ba'detü'l-kazâ-i umdetü Hind-i merkûmeyi tezevvüc idüb almak ca'iz olur mu el-cevab olur. (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.84/16.

³⁹⁵ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.84/15.

³⁹⁶ (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691), ss.144/4.

³⁹⁷ (TŞS), Defter no. 1858 (1102-1103/1691-1692), ss.55/14.

kayıtlar³⁹⁸ da yine bu şekilde olup genellikle kadının ne kadar süre önce boşandığına dair veriler üzerine özet şeklinde kayıtlardır.

Bayın talâk hususuna binaen var olan en farklı örnek ise şudur; H. 24 Cemaziyelevvel 1114/M. 15 Kasım 1702 tarihli bir kayıta, aslında Sürmene Kazası'nda bulunan Koloşa Köyü'nde yaşayan, fakat hâlihazırda Hoca Halil Mahallesi'nde ikâmet eden Bostan oğlu Hasan, yine Koloşa Köyü'nde yaşayan bülüğuna erişkin bakire olan Beşir kızı Fatma huzurunda, "*Fatma'yı kendi nefsim için nikâhladım.*" demiştir. Yine mahkemede hazır bulunan Hüseyin oğlu Molla Mehmed de Fatma'yı nikâhladığını söylediğinde, Hasan bu durum üzerine, "*Fatma benim nikâhlım olduğunu inkâr, Molla Mehmed'in nikâhlısı olduğunu kabul eder. Eğer Fatma benim nikâhlım ise bayın talâk ile boşadım. Hiçbir davam kalmayıp, Fatma ve Molla Mehmed'in zimmeterlerinden ayrıldım.*" demiştir.³⁹⁹ Bu davada farklı olan şey bir kişinin gelerek nikâhlısı olduğunu iddia ettiği bir kadın üzerine dava açması, fakat kadının başka bir adamla evli olduğunu söylemesidir. Burada kadına yapılan hitapta "*bikrû'l-baliğa*" lafzının geçmiş olması da sahih bir nikâhı olmadığı anlamına gelmektedir. Bu mevzudan, burada aslında kayıtlı bir nikâhın olmadığı ve bu münâsebetle de böyle bir karışıklığın çıktığı göze çarpmaktadır. Diğer yandan karısı olduğunu iddia eden şahıs da bu iddiasından emin olmamış bir şekilde "*Eğer karım ise boş olsun!*" diyerek var olan durumu daha da tuhaflaştırmaktadır. Mahkemeye yansıyan bu olay üzerine o dönem toplumunda gayri resmî nikâhların⁴⁰⁰ olabileceği hususu akıllara gelmektedir. Böyle bir durumda nikâhın kanıtlanması gerekmektedir. Fakat nikâha ait bir durum da söz konusu değildir. Diğer bir taraftan ortada bir nikâh kaydının olmamasından mütevellit, kadın nikâhlısı olduğunu iddia eden adam ile istemediği halde evlendirilmiş olabilir. Duruma şahit istenmemesi ya da konu ile ilgili bir yeminin istenmemesi de davayı ilginçleştirmektedir. Eğer durum bahsedildiği gibi ise, kadın evlendiklerini kanıtlayamadıkları için durum aşikâr olmayacaktır. Yine belki de bu münâsebetle nikâhlısı olduğunu iddia eden adam boşanma lafzını dile getirmiştir. Böyle bir söz her ne kadar şüpheye mahal vermemek için söylenmiş olsa da kadın için bikrû'l-baliğa lafzının geçmiş olması, evliliğin sahih olması için gereken şartların gerçekleşmemiş olmasını da göstermektedir. Buradan hareketle kızın daha küçük iken gerçekleşen bir evlilik içinde olduğu da söylenebilir. Böyle bir durumda kızın hayız halinin gerçekleşmesi ile mahkemeye gelerek nikâhı fesh ettirmesi gerekir. Aradan bir gün geçmiş olsa bile fesh ettirme hakkının bulunmadığı da dile getirilir. Hatta bu hususta siciller üzerinde örnekler de bulunmaktadır.⁴⁰¹ Lâkin belirtilen kayıttan anlaşıldığı üzere ortada resmî bir nikâhın bulunmaması kızın başka birisi ile nikâhlanmasına da yol açmaktadır.

³⁹⁸ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.88/13; (TŞS), Defter no. 1864 (1110-1112/1699-1701), ss.123/3; (TŞS), Defter no. 1864 (1110-1112/1699-1701), ss.133/5; (TŞS), Defter no. 1866 (1113-1114/1702-1703), ss.49/12.

³⁹⁹ (TŞS), Defter no. 1866 (1113-1114/1702-1703), ss.19/1.

⁴⁰⁰ Bu hususta geç döneme ait yapılmış bir çalışmada böyle nikâhların olması halinde kıyılmış olan birinci nikâha itibar edilerek, ikinci nikâh fesh edilmektedir. Fakat yukarıda yaşanan durumda birinci nikâhından olduğunu iddia eden kimse kadını bayın talâk ile boşadığını dile getirmiştir. Saydam, **Trabzon'da Gayri Resmî Nikâhın**, s.340.

⁴⁰¹ Bk. KIVRIM, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma**, s.389.

Mahkemeye intikal etmiş olan diğer talâk türü boşanmalara dair kayıtlar ise boşanma sonrasında vuku bulan ekonomik sorunlar yahut da hüccet talebi ile gerçekleşmektedir. Hatta bazı durumlarda anlaşmazlık uzayarak durum sulha kadar gitmiş, bazı durumlarda muslihuna ihtiyaç duyulmuştur. Bu minvalde sicillerde yer alan bir örnek şöyledir: H. 25 Zilhicce 1099/M. 21 Ekim 1688 tarihli bir kayıta, aslen Ortahisar Mahallesi'nde misafir olarak bulunan, İstanbul Kumkapı yakınlarında yaşayan Musa Paşa'nın kızı Aişe Hanım'ın, sulh ve davasındaki işlemler için vekâlet verdiği Oğulluk lakaplı Ahmed Beşe mahkemeye gelerek, Aişe Hanım'ın talâk ile boşanmış olduğu kocası Kadir Bey oğlu Ali Bey'in vekâlet vermiş olduğu Süleyman Beşe'nin huzurunda davayı aktarır. Buna göre Aişe Hanım evvelinde Ali Bey'den 700 esedi kuruş borç almış, bu borcun 378 kuruşunu geri ödemiş, 372 kuruşuna mukabil olarak da bir tane mücevherli hançer, bir tek cevahir bilezik, bir incili kuşak, bir cevahir istikan ve bir çift altın bileziği rehin bırakmıştır. Sonrasında Ali Bey Aişe Hanım'ı üç talâk ile boşayınca, Ali Bey'in üzerinde Aişe Hanım'a ait 500 kuruş mehr-i müeccel, iddet nafakası ve Ali Bey'in evlilikleri zarfında Aişe Hanım'ı nafakasız bırakıp gitmesinden mütevellit mahkemeden almış olduğu 600 esedî kuruş borç bulunmaktadır. Bunun üzerine muhtemelen boşanma sonrası baba evine dönen Aişe Hanım Asitane-i Saadet'e giderek arz-ı hâl etmiş ve bu durumu anlatmıştır. Davasına yukarıda da adı geçen Ahmed Beşe'yi vekil kılmıştır. Ahmed Beşe, Divân-ı Ali çavuşlarından bu davaya mübaşir olan Ahmed Çavuş ile beraber bu meblağın talebi ve sulh için dava açmışlardır. Fakat aralarında anlaşma sağlanamadığından davaya bir arabulucu da tayin edilmiştir. Arabulucu ile birlikte 872 kuruş üzerinden bir anlaşmaya varılmıştır. Buna göre 872 kuruşun 372 kuruşu Aişe Hanım'ın Ali Bey'e borcu olan meblağ karşılığında vermiş olduğu mücevherat ile takas olmuş, kalan 500 kuruş ise Ali Bey'in vekili tarafından Aişe Hanım'ın vekiline teslim edilmiştir. Böylece her iki taraf da karşılıklı olarak bütün davalardan, taleplerden, yeminlerden ve anlaşmazlıklardan, birbirlerinin zimmetine karşı husumetsiz bir şekilde ayrıldıklarını dile getirmişlerdir.⁴⁰²

Öncesinde Gümüşhâne'de yaşayan bu çift ayrıldıktan sonra, kadın İstanbul'a muhtemelen babasının evine geri dönmüş ve bir paşa kızı olmasının da etkisiyle durum Asitane-i Saadete yansımıştır. Fakat belirtilmesi gerekir ki davanın İstanbul'a arzı için illâ ki yüksek rütbeli birinin yakını olunmasına gerek yoktur. Osmanlı'da yaşayan her bir fert rahatlıkla İstanbul'a arzihal bildirebilmektedir.⁴⁰³ Burada hitaplarda bahsedilen "*misafir*" tabiri ile kişilerin aslında vergilerini başka yerde verdikleri ve davanın kaydedildiği şehirde yaşamadıkları belirtilmiştir. Çünkü Osmanlı'da bir yerden bir yere göç etmek ya da birden başka bir yerde yaşamaya başlamak kolay

⁴⁰² (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.19/5.

⁴⁰³ Konu ile alakalı olarak Erzurum'da gerçekleşen bir boşanma hadisesi örnek gösterilebilir. Bahsi geçen boşanma Erzurum Kalesi Ağası Bulgar Ahmed ve karısı İlyas kızı Raziye arasında gerçekleşmektedir. Nikâh sırasında kadın, kocasının bir daha evlenmeyeceği yahut cariye tutmayacağı şartı üzerine nikâh akdinin gerçekleşmesini talep eder. Sonrasında ise Bulgar Ahmed bu şarta uymayarak boşanmaya sebebiyet verir. Bulgar Ahmed'in yükümlülüklerini yerine getirmemesi üzerine durum Divan-ı Hümayûn'a arz edilir ve Ahmed'in kadının hükmüne uyması adına İstanbul'dan emir gelir. Ayrıca Bulgar Ahmed de görevden azledilir. Anlaşılacağı üzere toplum ahlâkının temeli olan aile kurumu Osmanlı'da önem verilen bir kurum olmakla birlikte, bu gibi hadiseler rahatlıkla İstanbul'a arz edilmektedir. Pamuk, **Conditional Divorce in Ottoman Society**, s.114-115.

bir mevzu olmamıştır. Hatta yine bu münasebetle çiftbozan diye tabir edilen, arsasını bırakıp gitmiş kişilerin devlet tarafından bulunup, tekrar eski yerlerine yerleştirildiği bilinmektedir. Hitaplarda karşılaşılan bir diğer husus davalardaki diğer bütün kadınlara “*hatun*” diye hitap edilirken, bir paşa kızı olması münasebetiyle Aişe’ye “*hanım*” olarak hitap edilmesi ve isminden önce “*fahrü'l-muhadderât*” yani “*kadınların iffetlisi*” tabirinin yer almasıdır. Yani askerî ya da ulema sınıfında rastladığımız bu hitap şekilleri, onların eşleri ve kızları hakkında da kullanılmaktadır. Böylece kadının toplum içindeki statüsü de görülmektedir.

Konu ile alâkalı olarak yer alan bir başka kayıt ise, H. Rebiülevvel 1105/M. 28 Şubat 1694 tarihinde kaydedilmiştir. Boztepe Mahallesi’nde yaşayan Ali kızı Zarife mahkemeye gelerek, talâk ile onu boşanmış olan kocası Mustafa oğlu Halil Efendi’yi dava etmiştir. Mahkemede Halil Efendi’nin de huzurunda Eylül 1692 yılında Halil Efendi’nin kendisini bayin talâk ile boşadığını, bu durumdan mütevellit Halil Efendi’nin zimmetinde ola 1500 akçe mehr-i müeccel ve boşanmadan önce nikâhlı oldukları vakitte kendisini nafakasız bırakıp gitmesi üzerine Maçka Kazası Naibi’nin takdiri ile günlük 15 akçe izin aldığı meblâğı elinde bulunan senet üzerine talep etmiştir. Belirtilen senet ve aynı yılın mart ayında olan nikâh kayıtları okunduğunda, Halil Efendi belirtilen tarihteki boşanmanın varlığını kabul etmiş ve 1500 akçe olan mehr-i müeccel Zarife’ye vermiştir.⁴⁰⁴ 1692 yılında gerçekleşen boşanma sonrasında, nafaka ile ilgili bir problem çıkmış ve konu mahkemeye intikal etmiştir. Bu arada mahkemeye ibraz edilen senet haricinde, nikâh kaydının tarihine bakıldığında, çiftin 6 ay evli kaldıktan sonra boşandığı ve bu süre içinde de kocanın karısını nafakasız bir şekilde bırakarak gitmiş olduğu görülmektedir. Bu kısa süren evliliğin bitme nedenlerinden biri muhtemelen kocanın başka bir yere gitmesidir. Bu davada görülen başka bir husus ise belgelerin güvenilirliği ve kadınların “*hüccet*” olarak geçen bu senetleri kullanarak kendilerini garantiye almış olmalarıdır. Yine boşanma mevzusuna binaen kadınların mahkemeye müracaatları da bu minvalde değerlendirilmelidir.

H. 6 Cemaziyelevvel 1103/M. 25 Ocak 1692 tarihli bir kayıta, Tekfur Çayırı Mahallesi’nde yaşayan Halil kızı Rabia, davasına kocası Abdullah oğlu Abdullah’ı tayin ederek, talâk ile onu boşayan eski kocası Ahmed oğlu Derviş’e dava açar. Rabia’nın vekâletiyile mahkemeye gelen kocası Abdullah, boşanma sonrasında Rabia’ya ait, Derviş’in zimmetinde bulunan miktarı belli mehr-i müeccelini, iddet nafakasını ve iddet süresi boyunca kalmış olduğu yer de dâhil olmak üzere masraflarını talep ettiğini, fakat aralarında anlaşmazlık çıktığını dile getirir. Bunun üzerine mahkeme, aralarındaki bu olayın çözüme kavuşması için bir arabulucu tayin eder ve 500 esedî kuruluş üzerine sulh yapılır. Böylece Abdullah, vekâleti üzerine Rabia’nın bu konu ile alâkalı bütün davalardan, hesaplardan ve anlaşmazlıklardan, husumetsiz bir şekilde Derviş’in zimmetinden ayrıldığını beyan eder.⁴⁰⁵ Burada da muhtemelen bayin talâk ile yapılmış bir boşanmadan en az üç

⁴⁰⁴ (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694), ss.107/1.

⁴⁰⁵ (TŞS), Defter no. 1858 (1102-1103/1691-1692), ss.49/1.

ay sonra evlenen kadının, eski kocasından davacı olup, sorumluluğu altında olan malî yükümlülükleri yerine getirmediği dile getirilir. Kadının en az üç ay boyunca ki bu süre zarfında evlenmesi de mümkün olmamakla birlikte, mahkemeye gelerek herhangi bir nafaka yahut mehr-i müeccelini isteme talebinde bulunmaması, bu konunun evlendikten sonra yeni eşin desteğiyle ya da ısrarıyla ortaya çıkarıldığı hususunu düşündürmektedir. Çünkü iddet süresi boyunca eğer erkek eşinin geçimini sağlayamıyorsa, mahkeme kadın için bir miktar para belirleyip, eski kocanın üzerine borç yazabildiği hususu, sicillerde de var olan bir kayıta mevcuttur. Fakat burada talep, kadın evlendikten sonra vuku bulmuş, anlaşmazlık üzerine mahkemeye gelinerek bir arabulucu sayesinde sulh ile nihayetlenmiştir.

H. 8 Şaban 1099/M. 8 Haziran 1688 tarihli bir kayıta ise, Eksotla Mahallesi'nde yaşayan Ali oğlu Beşir, talâk ile boşanmış olduğu eşinin vekili Hasan Beşe oğlu İbrahim Beşe'nin huzurunda, mülkü olan Akçaabad Nahiyesi'ndeki Oksi Köyü'nde bulunan, Ömer Beşe ve Mehmed Beşe mülklerinin yanında bulunan ve dört tarafının da umumi yol olduğu tahtadan çatma oda, asmalı ağaç, meyveli-meyvesiz ağaçların olduğu bir bahçeyi 50 esedi kuruşa Saliha'ya satmıştır. Yine burada bahsi geçen bahçe etrafındaki iki kıta boz tarla ve Saliha'nın Beşir zimmetinde bulunan müeccel mehri, iddet nafakası ve iddet süresi boyunca kalacağı yerin temini için 30 esedî kuruş borç ve 20 esedî kuruş ile beraber 50 esedî kuruşa takas yapılmıştır. Adı geçen tarlalar ve bahçeler artık Saliha'nın mülkü olup, eski kocası Beşir'in alâkası kalmamıştır ve bütün bunlar da Beşir'in vekili İbrahim Beşe tarafından da tasdik edilmiştir.⁴⁰⁶

Bazı durumlarda ise yukarıda da belirtildiği üzere boşanmanın ardından erkeğin var olan maddî yükümlülüğü yerine getiremediği ve bu münasebetle kadının mahkemeye başvurarak nafakalarını karşılayacak meblâğı talep ettikleri görülmektedir. H. 15 Cemaziyelahir 1101/M. 26 Mart 1690 tarihli bir kayıta, Yeni Cuma Mahallesinde yaşayan Süleyman kızı Fatma, mahkeme günü kocası Ahmed oğlu Hasan Çelebi'nin huzurunda, Hasan Çelebi'nin kendisini üçlü talâk ile boşadığını, iddet süresi boyunca şeriata göre nafaka takdir olunmasını talep eder. Hasan Çelebi'nin de bu boşanmayı kabul etmesi üzerine iddet süresi tamamına değin günlük 8 akçe nafaka verilmesi⁴⁰⁷ ve bunun Hasan Çelebi'ye geri ödenmek üzere borç yazılmasına dair Fatma'ya izin verilmiştir.⁴⁰⁸ Kocanın, karısının nafaka ihtiyacını boşanmadan sonra karşılayamaması üzerine, kadın mahkemeden iddet süresi boyunca yaşayacağı miktar kadar bir borç talep eder. Bu miktar

⁴⁰⁶ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.5/2.

⁴⁰⁷ Bu meblâğ kadının o dönem şartlarında günlük ihtiyaçlarını karşılamasına yönelik belirlenmektedir. Bahsi geçen bu meblâğ aylık olarak (30 gün olduğu varsayılırsa) 240 akçeye tekabül etmektedir. Bu miktar ile bir kadın o dönemde çeşitli gıdalardan belirli ölçülerde alabilir. Burada belirli gıda fiyatlarına göre bir değerlendirme yapılacaktır. Bunun için sicillerde yer alan narh kayıtlarına bakıldığında, en erken 1858 Numaralı Sicil içerisinde yer alan M.1691-1692 tarihli narh kaydına göre günlük 8 akçe ile, 0,683 kg. koyun eti, 0,223 kg yağ, 3,419 kg tuz alınabilir. Narh kaydı için bk. (TŞS), Defter no. 1858 (1102-1103/1691-1692), ss.1/1.

"Osmanlı'nın Yalnız Kadınları: Terk Edilenler" başlığı altında nafaka ve alım gücü ile alakalı daha detaylı bir bilgi verileceğinden burada ayrıntılarına değinilmeyecektir.

⁴⁰⁸ (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691), ss.33/2.

geri ödemek üzere kocaya borç olarak kaydedilir. Bu durum, talâk sonrası kadının mağduriyetini önlerken, erkeğin ise böyle bir boşanmada malî yükümlülükten hiçbir surette kaçamadığını ve böyle bir yükümlülüğün de bu tür bir boşanmayı, muhâla'a ile boşanmaya nazaran ne derece azalttığını göstermesi açısından bir örnek teşkil etmektedir. Bu davaya benzer nitelikte H. 17 Cemâziyelevvel 1103/M. 5 Şubat 1692 tarihli bir kayıtta⁴⁰⁹, Odabaşı El-hac İbrahim'in vekili mahkemeye başvurarak bir yıl önce bayin talâk ile boşandığı karısı Abdurrahman kızı Saliha'ya ait olan mehr-i müeccel ve iddet nafakası davasından bahseder. Bu sebeple bu meblâğ mukabilinde Saliha'nın yaşamış olduğu Eksotha Mahallesi'nde bulunan hududu belirli bir arsa kadına verilir. Bu sırada davanın aslında El-hac İbrahim'in İstanbul'da olduğu görülmektedir. Durumu kadının da kabul etmesi üzerine, arsanın artık Saliha'nın mülkü olduğu kaydedilir.

Mahkemeye gelen bir başka davada ise kadın, kocasının kendisine kocalık muamelesi yapmadığını dile getirir. H. Şaban 1100/M. 4 Haziran 1689 tarihli bir kayıtta, Ortahisar Mahallesi'nde yaşayan Murat kızı Ümmü Emine, kocası Zafer oğlu Yakup Efendi'den davacı olup, kendisini Edirne'de 3000 akçe mehr-i müeccel ile nikâhladığını, fakat nikâhındayken ona karısı gibi davranmadığını ve bu durumun sorulmasını talep eder. Bunun üzerine Yakup Efendi Ümmü Emine'yi nikâhladığını kabul eder. Fakat Edirne'den Tekfur Dağı'na geldiklerinde, kendisini bayin talâk ile boşadığını, Emine'de sulh bahası olan 10 kuruş hakkı olduğunu ve bunu talep ettiğini, beratlarını teslim edip onun da kabul ettiğini söyler. Bunun üzerine Emine nafaka davasından, Yakup Efendi 10 kuruş davasından feragat eder.⁴¹⁰

Yine talâk sonrasında mahkemeye yansıyan bir kayıtta, kadının mahkemeye vekil ile başvurarak belirli eşyalarını talep ettiği görülmektedir. H. 5 Zilkaade 1106/M. 17 Haziran 1695 tarihli bir kayıtta, Aşağı Hisar Mahallelerinden olan Molla Siyah Mahallesi'nde yaşayan Mehmed Ağa kızı Miyase, eşyasının alımı ve zimmet ayrılığı için Yakup oğlu Eyüp Çelebi'yi vekil kılmıştır. Eyüp Çelebi mahkemeye gelerek, Miyase'yi talâk ile boşamış olan kocası İskender Paşa Mahallesi'nde yaşayan Hasan oğlu Hacı Mehmed zimmetinde olan 100 kuruş mehr-i müeccel ve iddet nafakası için altı kuruşu 106 esedî kuruştan 91 kuruş ile Hacı Mehmed'in evinde olan eşyasını aldığını söyler. Belirtilen meblâğdan kalan 15 esedî kuruş ise Miyase'nin babası Mehmed Ağa ile aralarındaki vasıflı eşyalar ile takas olmuştur. Böylece Hacı Mehmed zimmetinden hiçbir şey kalmamıştır. Konu ile alâkalı tüm davalardan, taleplerden, yeminlerden ve hesaplardan her iki taraf da birbirlerinin zimmetinden ayrılmışlardır.⁴¹¹

Talâk bahsi ile alâkalı olarak nadir de olsa erkeklerin mahkemeye gelerek hüccet talep etmeleri vakidir. H. 20 Muharrem 1104/M. 1 Ekim 1692 tarihli bir kayıtta, Kemer kaya

⁴⁰⁹ (TŞS), Defter no. 1858 (1102-1103/1691-1692), ss.51/4.

⁴¹⁰ (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699), ss.2/1.

⁴¹¹ (TŞS), Defter no. 1861 (1106-1109/1695-1698), ss.56/4.

Mahallesi'nde yaşayan Ömer oğlu İsmail, karısı Osman kızı Aişe'nin huzurunda, “*Aişe'yi talâk-ı selâse ile boşadım. Aişe'nin benim zimmetimde bulunan 1000 akçe mehr-i müeccel, iddet nafakası ve iddet süresi boyunca kalacağı yer hususuna mukabil dört kuruşu bizzat Aişe'ye verdim. Bunun üzerine mahkemeden bir hüccet talep ederim.*” demiştir. Bu durum üzerine Aişe'ye sorulduğunda, o da cevabında durumu tasdik etmiş, İsmail ile dört kuruş üzerinden bir sulha gittiklerini belirtmiştir. Aynı zamanda eşinin zimmetine karşı olan bütün davalarından feragat ettiğini beyan etmiştir.⁴¹² Kocanın karısını geri dönülemez bir talâk ile (talâk-ı selâse) boşaması üzerine, kocaya yüklenen bir ekonomik sorumluluk bulunmaktadır. Bu kayıta görüldüğü üzere karısı ile anlaşmaya giden koca dört kuruş üzerinden bir sulh yapmıştır. Buradan hareketle aralarında bir anlaşmazlık olmadığı, mahkemenin tayin edeceği bir arabulucuya gerek kalmadan kendi içlerinde durumu hallettikleri düşünülebilir. Mahkemeye başvuran kişinin erkek olması ve hüccet talep etme hususu, kendini ekonomik anlamda garantiye alma ve ilerde çıkabilecek sorunlara karşı teminat arama gerekliliği ile vuku bulmuş olabilir. Fakat değerlendirilen sicillerde erkeklerin boşanma münasebeti ile durumu kaydettirmek için mahkemeye gelme hususu kadınlara nazaran az yaşanan bir durumdur. Değerlendirilen 11 sicilde bulunan boşanma kayıtlarında, kadınların bizzat yahut vekâlet vererek mahkemeye başvurması 64 kayıt üzerinden 57 iken, buna nazaran erkeklerin mahkemeye gelip durumu kaydettirmesi ise yedi kayıt ile sınırlı kalmıştır.

Yine dolaylı olarak nikâh kayıtlarının içerisinde boşanmış olan kimselere de rastlamak mümkündür. Nikâh kayıtları içerisinde “*zevce-i mutallaka*” olarak geçen kadınlar, aslında eski kocalarıyla yeniden evlenen kadınlar olmakta, bu kimselerin tam olarak ne zaman boşandıklarına dair özellikle bir kayıt bulunmamaktadır ve var olan siciller içerisinde boşanma kayıtlarına da rastlanılmamıştır. Siciller içerisinde bayin talâk üzerine tekrar evlenen çiftlere ait kayıtlar üç adettir.⁴¹³ Muhâla'a da bir bayin talâk olduğundan mütevellit bu kayıtlar hul yolu ile boşanan çiftlere de ait olabilirler. Bakıldığında aynı eş ile ikinci defa evlendiğinde mehirin normal bir evliliğe nazaran daha düşük olduğu görülmektedir. Sonuç olarak bayin bir talâk sonrasında dâhi eski eşe dönme imkânı bulunmakla birlikte, dönüşü olmayan üçlü talâk üzerine yapılan bir hülle kaydına rastlanmamaktadır.

4.1.2. Muhâla'a

“*Karşılıklı boşanma*” olarak mahkemeye yansıyan ve özellikle kadınların mahkemelere müracaat ederek boşanma hakkı elde ettikleri muhalâ'a türü boşanma, şer'iyeye sicilleri içerisinde en çok rastlanan boşanma türlerindedir. Bahsedildiği üzere karşılıklı rıza esaslı olan böyle bir boşanmada kadın genel olarak mehr-i müeccelden, iddet nafakasından ve iddet süresi boyunca

⁴¹² (TŞS), Defter no. 1859 (1103-1104/1692-1693), ss.18/3.

⁴¹³ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.88/9; (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694), ss.92/2; (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699), ss.38/15.

kalacağı yer olan mesken ihtiyacından feragat ederek, kocanın da kabulü ile böyle bir boşanmaya başvurur.⁴¹⁴ Muhalâ'anın mahkemelere bu kadar çok yansımalarının birçok sebebi olmakla birlikte en önemli nedenlerinden biri, yapılan bu boşanmanın bir çeşit akit olması ve tescil ettirilme ihtiyacıdır. Fakat buna nazaran her yapılan muhalâ'a türü boşanmanın mahkemeye aksettirilmiş olduğu da düşünülemez. Zira birçok davanın böyle bir boşanmadan sonra gerçekleşen sorunlar üzerine mahkemeye geldiği ve kaydedildiği görülmektedir.

Osmanlı mahkeme kayıtları üzerinden boşanmaya dair olan muhâla'anın diğer türlere nazaran daha fazla olduğu bilinmektedir. Maydaer, Klâsik Dönem Bursa'sında böyle bir boşanmanın talâka oranla %61,18 fazla olduğunu dile getirir.⁴¹⁵ Yine XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'a ait bir çalışmada da durum aynı olmakla birlikte muhalâ'a türü boşanma diğer türlere nazaran azımsanamayacak ölçüde fazla bulunmaktadır. 1700-1726 yıllarını havi siciller içerisinde kaydedilmiş 301 adet boşanmanın 212 adedi muhalâ'a türündedir.⁴¹⁶ İstanbul'a ait örneklerde ise yine sonuç değişmemekle birlikte 1724-1725 yıllarından mürekkep olan sicillerde bulunan toplam 171 adet boşanma kaydının 118'i muhalâ'a türünde yer almaktadır.⁴¹⁷ Fakat 1520-1550 yıllarında İstanbul'da, bu tür boşanmalara pek rastlanılmadığı söylenmektedir.⁴¹⁸ Bu durum zamanla artmış ve XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde her ay on ile on iki kadının böyle bir boşanma adına mahkemeye başvurdukları dile getirilmiştir. Madeline C. Zilfi tarafından saptanan bu durum 1742-1745 dönemi İstanbul'una aittir ve senede en fazla 144 hul davasına tekabül etmektedir ki bu da ciddi bir orandır.⁴¹⁹ Konya'ya ait yapılmış olan bir çalışmada ise 1659-1661 ve 1722-1724 yıllarını kapsayan 11 sicil üzerinden toplamda 331 muhalâ'a kaydının yer aldığı bilinmekte ve bu tür diğerlerine oranla %54,17 olarak yer almaktadır.⁴²⁰

Trabzon üzerinden çalışılan dönem öncesi muhalâ'a türü boşanmalara bakıldığında ise yine muhâla'anın çok oluşu mevcut olmakla birlikte seneler üzerinden bu tür bir boşanmanın mahkemeye kaydediliş biçiminin de zamanla değişime uğradığı görülmektedir. 1815 numaralı ilk Trabzon Şer'iyeye Sicili'nden başlanarak bakılan kayıtlarda genel olarak muhalâ'a türü

⁴¹⁴ Jennings, **Divorce in the Ottoman**, s.519.

⁴¹⁵ Maydaer, **Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda**, s.302.

⁴¹⁶ Özkul, **18. Yüzyıl Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta**, s.128.

⁴¹⁷ Ertuğ, **Şer'iyeye Sicillerine Göre**, s.94.

⁴¹⁸ Erdoğru, **16. ve 17. Yüzyıllarda İstanbul'da Hul**, s.276.

⁴¹⁹ Zilfi, **Geçinemiyoruz**, s.273; Lâle Devri'ne gelindiğinde ise bu oranın daha da arttığı görülmektedir. İstanbul'da Eyüp hakkında yapılan bir çalışmada 454 muhalâ'a kaydına rastlandığı dile getirilmektedir. Bakıldığında yıllara ve şehirleşmeye nazaran İstanbul'da boşanma oranları da artış göstermiştir. Keskin, **Lâle Devri'nde Eyüp Kazası'nda**, s.112.

⁴²⁰ Sak ve Aköz, **Osmanlı Toplumunda Evliliğin**, s.96. Konya'ya ait bir diğer çalışmada ise 1699-1750 yılları arasında yer alan şer'iyeye sicillerinde toplamda bulunan 474 boşanma kaydının 332'si muhalâ'a türü boşanmaya ait olmakla birlikte, bu yörede de böyle bir boşanmanın yoğunluğu söz konusudur. Erten, **Osmanlı Aile Yapısı**, s.140-141.

boşanmalarda “*hul veya muhalâ’a*” lafzı geçmezken⁴²¹, direk olarak “*tariku’l-hal talâk*” tabirine rastlanmakta, kadının mehir, iddet nafakası ve mesken ihtiyacının kendi tarafından karşılanacağına binaen etmiş olduğu sözler ile erkeğin karısına talâk vermesi üzerinden bir boşanma gerçekleşmektedir. Burada bazı durumlarda erkekler kadın için “*mehr-i müeccelinden ve iddet nafakasından feragat iderse talak virürün*” diyerek, kadın da bunlardan vazgeçerek gerçekleşen hul türü boşanma, sonraki dönemde kaydediliş aşamasında değişime uğramıştır. XVII. yüzyılın sonuna doğru davaların içerisinde bu durum hul veya muhalâ’a olarak geçmekte ve erkeğin, kadının vazgeçtiği şeyler üzerine durumu kabul etmesi ile muhalâ’a gerçekleşmektedir. Zamanla boşanmanın gerçekleşme türü olarak değil de kaydedilme şekli olarak bir evrim geçirdiği görülmektedir. Bu durum bütün belge türlerinde aynıdır. XVI. yüzyılın başında yazılan bir kayıt türünün sakkı ile XVIII. yüzyılda yazılan bir kayıt aynı olmamaktadır.⁴²²

Konu ile alakalı olarak 1856-1866 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilleri H.1099-1124/M.1688-1703 üzerinden bir değerlendirme yapılacak olunursa, mahkemelere gelen 64 boşanma içerisinde, 41 adet muhalâ’a yer almakta ve tüm boşanmalara nazaran oranı %64 olarak kayda geçmektedir.⁴²³ Kayda geçen boşanmaların özellikle bu türde oluşu belirtildiği üzere birçok sebepten kaynaklanmakla birlikte, Hanefi mezhebinin hâkim olduğu bir coğrafya üzerinde böyle davaların çokluğu boşanmada bu mezhebin şartlarını da akıllara getirmektedir. Zira Hanefi mezhebine göre kazaî boşanma sebepleri sınırlı olmakla birlikte, bir kadının kocasının gaipliği yahut şiddetli geçimsizlik sebebi üzerinden tefrik yolu ile ayrılmasının mümkün olmadığı söylenmektedir.⁴²⁴ Kadın bu minvalde muhalâ’aya yönlendirilir ve birtakım ekonomik şeylerden feragat ederek boşanmaya gider. Böylece kadınlar bu tür bir boşanmaya en çok başvuran ve Osmanlı mahkemelerine konu ile ilgili en çok gelen kesim olmuştur. Böylece mahkemelere vekille yahut vekilsiz müracaatlar yapılmaktadır. Var olan kayıtların 17 adedi vekil ile 24 adedi vekil olmadan bizzat kadınların başvurusu ile gerçekleşmiştir. Bu kayıtlarda vekillerin genellikle kadınların yakın akrabaları arasından olan baba, kardeş, enişte hatta eski kocalarının bulunduğu kimseler ve kadın ile bir akrabalık bağı olduğu belirlenemeyen kişiler olduğu görülmektedir.

⁴²¹ Konu ile alakalı birkaç örnek için bk. Turan, **1815 Numaralı Trabzon Şer’iyye**, s.400-402; Aslı Özcan, **Modern Öncesi Dönemde Osmanlı**, s.122-125; Zerey, **1824 Numaralı Trabzon Kadı**, s.105,141,172; Ekiz, **1828 Numaralı Trabzon Kadı**, s.58, 133, 185, 268.

⁴²² Uğur, **Şer’iyye Sicilleri**, s.8-9.

⁴²³ Aydın, **Osmanlı Hukukunda Kazaî**, s.4-6. Sicillerde var olan muhalâ’a türü boşanmalar şöyledir: 1856 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicili’nde; 16/5, 22/3, 58/1-2, 87/3, 103/2, 104/2, 105/2, 112/2, 1857 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicili’nde; 5/2, 7/5, 51/3, 69/1, 72/4, 75/5, 1858 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicili’nde; 10/4, 16/4, 21/1, 26/2, 82/1, 1859 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicili’nde; 42/1, 44/2, 57/5, 58/4, 63/2, 1860 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicili’nde; 4/3, 44/4, 110/3, 1861 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicili’nde; 7/1, 10/3, 35/2, 59/3-4, 1862 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicili’nde; 125/1, 1863 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicili’nde; 2/5, 8/3, 10/4, 12/1, 23/4-5, 1864 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicili’nde; 34/3.

⁴²⁴ Birinci bölümde belirtildiği üzere Klâsik dönemde kocaların gaipliği ve terk üzerine Şafî mezhebine göre hüküm verilip boşanmalar olurken, bu mezhebe göre hareket edilmesinin kanunnâme ile yasaklanmasının ardından bu tür boşanmaların yolu kapatılmıştır. Değerlendirilen dönem XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başı olduğundan mütevellit böyle bir değerlendirme yapılmıştır. Zira bu dönem öncesinde Trabzon’da bu türde boşanmaların varlığı bilinmektedir. Bk. Aslı Özcan, **Modern Öncesi Dönemde Osmanlı**, s.119. Fakat konu hakkında istisnalar da mevcuttur. Bk. Pehlivan, **1849 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre**, s.40.

Belirtilen bu 41 kaydın içerisinde sadece bir adedinde boşanma üçüncü şahıs olan bir erkek tarafından mahkemeye gelinerek kaydedirilmişdir. Bu boşanma kocası başka bir yerde olan iki kadına karşı gerçekleşmekte, mahkemeye kocanın tayin ettiği bir vekile gönderilen mektup üzere gelmektedir. Tarihin yer almadığı, fakat 1689 yılında gerçekleşmesi muhtemel kayıta, Amasya Mahallesi'nden Şeyh Bilal Efendi mahkemeye gelerek, aslen Ortahisar'da yaşayan fakat hâlihazırda İstanbul Mehmed Paşa Camii yakınlarında yaşayan Çörekçi Mahmud Efendi oğlu Şeyh Mehmed Efendi'nin üç sene önce kendisine vekâlet verdiğini belirtir. Daha sonrasında ise Şeyh Mehmed Efendi'nin mahkeme tarihinden dört ay önce gönderdiği bir mektupla, eşleri olan Hatice ve Fatma'yı, mehr-i müeccellerinden, iddet nafakalarından feragat edip, iddet süresi boyunca kalacakları yerleri dâhi kadınların kendilerinin temin edeceğine dair muhâlâ'a ile boşanmalarını gerçekleştirmesine vekil tayin etmiştir. Kadınların da durumu kabul etmesi ile birlikte boşanma mahkemece kayıt altına alınmıştır.⁴²⁵ Muhtemelen Şeyh Mehmed Efendi üç yıl önce İstanbul'a gitmiş ve eşlerinin ihtiyaçları ile ilgilenmesi için Şeyh Bilâl Efendi'yi vekil kılmıştır. Fakat kayıta özellikle bu hususa dair bir vekâletin yer almaması münasebetiyle kesin bir şey olduğu söylenemez. Bu sebeple bakıldığında, üç yıl boyunca bu kadınların nafakasız yaşamaları, dönemin şartlarından dolayı mümkün olmadığından ve mahkemeye de yapılan herhangi bir nafaka talebi bulunmadığından vekâlet bu doğrultuda verilmiş sayılabilir. Bu üç yıl zarfında da Şeyh Mehmed Efendi'nin dönmemiş olması ve kaydın boşanmayla nihayetlenme hususuna bakılınca dönmeyecek olması, boşanmaya bir sebep teşkil etmiştir. Bu mevzunun mahkemeye dört ay sonra aksettirilmesinin sebebi ise kadınların yeniden evlenme isteği ile açıklanabilir. Çünkü kaydın altında ilerisi için bir evlilik talebinin varlığından söz edilmektedir.

Muhalâ'a türü boşanma ile ilgili olarak Osmanlı Mahkemelerine gelen davalar içerisinde genel anlamda sebeplere bakıldığında "*hüsn-ü zindegâne olmayub, hüsn-ü muaşere ve âdem-i hüsn-ü zindegânemiz olmayub, beynimizde hüsn-ü zindegânemiz olmayub şikâk vaki olub, beynimizde ülfet ve hüsn-ü muaşeret olmayub, hüsn-ü zindegâne ve musafat olmamağla*"⁴²⁶ gibi kalıpların varlığına rastlanılmaktadır. Hatta bu hususa dair mahkemeye başvuruda mutlaka haklı bir gerekçenin olması gerekliliğini vurgulayanlar da olmuştur.⁴²⁷ Fakat Trabzon Şer'iyeye Sicilleri bazında bu durum değişmekte, sicillerin genelinde yer alan boşanmaya dair muhalâ'a türü kayıtların içerisinde çok nadir bir şekilde boşanma sebebi yer almaktadır.⁴²⁸ Değerlendirilen muhalâ'a türü boşanmalar içerisinde sadece bir tanesinde boşanma sebebi verilmektedir. Yukarıda belirtilmiş olan genel sebeplerin içerisinde yer alan bir sebep olan hüsn-ü zindegâne olmaması hali

⁴²⁵ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.87/3.

⁴²⁶ Özkul, **18. Yüzyıl Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta**, s.130-131; Kıvrım, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda**, s.384; Sak ve Aköz, **Osmanlı Toplumunda Evliliğin**, s.97-98.

⁴²⁷ Keskin, **Lâle Devri'nde Eyüp Kazası'nda**, s.110.

⁴²⁸ Klâsik dönemde Trabzon'a ait olan siciller içerisinde yer alan muhalâ'a türü boşanma davalarında da belirli bir sebebin belirtilmediği bilinmektedir. Bk. Aslı Özcan, **Modern Öncesi Dönemde Osmanlı**, s.123.

burada yer alarak, boşanmanın görünürde sebebini vermektedir. Boşanmaların özelde de birtakım sebepleri bulunmakta, fakat mahkemelere çok azının yansıdığı dile getirilmektedir.⁴²⁹

Konu ile alakalı H. 24 Rebiülevvel 1102/M. 25 Ocak 1691 tarihli bir kayıta, Hisar-ı Süfla yahut Aşağı Hisar Mahallesi'nde yaşayan Fazlı kızı Medine, oğlu Resul oğlu Ahmed Ağa'ya vekâlet vererek, Ahmed Ağa, Medine'nin kocası Süleyman Beşe oğlu Mehmed Beşe huzurunda, muhâla'a ile boşanmış olan Mehmed Beşe ve Medine'nin aralarında geçimsizlik olduğunu, Mehmed Beşe'nin zimmetinde bulunan Medine'ye ait 5000 akçe mehr-i müeccel, iddet nafakası olan 21 esedî kuruşu Mehmed Beşe'den aldığını, bundan haricinden feragat edip, iddet süresi boyunca kalacağı yeri dâhi kendisinin temin edeceğine dair Mehmed Beşe ile muhâla'a yoluyla boşandıklarını dile getirmiştir. Böylece her iki tarafın da evliliğe dair olan bütün davalardan, taleplerden, yeminlerden ve anlaşmazlıklardan, birbirlerinin zimmetine karşı husumetsiz bir şekilde ayrıldıklarını belirtmiştir.⁴³⁰ Var olan böyle genel bir sebeb yanında davaların içerisinde yer almış olan bazı hususlar da çiftler arasında yaşanan anlaşmazlığa aslında birer sebep teşkil etmektedirler. Bu durum kimi zaman anlaşmazlık olan bir meblâğ⁴³¹, kimi zaman tüfek pahası⁴³², kimi zaman kıymetli eşyalar⁴³³ yahut da kıyafetler⁴³⁴ olmaktadır. Kayıtlar içerisinde bu durum “*aralarında anlaşmazlık olan şu şey üzerinden feragat etti*” şeklinde geçmekte ve dolaylı yoldan çiftler arasındaki sorunlara da değinmektedir.

Muhâlâ'a ile boşanmaya dair mahkemeye hangi durumda geldiği, boşanmanın mahkeme önünde o an mı yoksa başka bir yerde gerçekleşerek mahkemeye gelinip mi kaydettirildiği hususu tam olarak bilinmemektedir. Lâkin siciller içerisinde yer alan birtakım tabirlerden yola çıkarak bir değerlendirilme yapılmıştır. Genel manada var olan davalara bakıldığında kayıtlarda boşanan kocaya hitapta “*zevc-i muhalâ'ai*” tabiri ile hitap edilirken, bazı durumlarda konuya girişte kadının kocasına “*zevci*” olarak hitap edildiği görülmektedir. Bu şekilde kaydedilen bir davanın varlığı, var olan bu boşanmanın mahkeme sırasında gerçekleşerek kaydedilmiş olabileceği durumunu ortaya çıkarmıştır. H. 4 Zilkaade 1104/M. 7 Temmuz 1693 tarihli bir kayıta, Akçaabad Nahiyesi'nde olan Holomona Köyü'nde yaşayan Mustafa kızı Meryem, kocası Beşir oğlu Ahmed huzurunda, Ahmed'in zimmetinde bulunan 1500 akçe mehr-i müeccelinden ve iddet nafakasından feragat ederek, iddet süresi boyunca kalacağı yer hususunu dâhi kendi temin edeceğine dair, Ahmed ile muhâla'a yoluyla boşanmışlardır. Böylece her iki taraf da evliliğe dair tüm davalardan, taleplerden,

⁴²⁹ Bu sebepler dâhilinde yer alan birtakım olayların varlığı bilinmektedir. Konya sicillerinde boşanma içerisinde yer alan darp ve kadına şiddete dair kayıtlarda, bazı durumlarda çok ileri gidilerek kadının, çocuğunu dâhi düşürmüş olduğu görülmektedir. Sak ve Aköz, **Osmanlı Toplumunda Evliliğin**, s.98-99.

⁴³⁰ (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691), ss.69/1.

⁴³¹ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.104/2.

⁴³² (TŞS), Defter no. 1857 (1100-1101/1689-1690), ss.75/5.

⁴³³ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.112/2.

⁴³⁴ (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699), ss.12/1.

yeminlerden ve anlaşmazlıklardan, birbirlerinin zimmetine karşı husumetsiz bir şekilde ayrıldıklarını beyan etmişlerdir.⁴³⁵

Osmanlı mahkemelerinde siciller üzerinden evlenenlerin tam yaşları tespit edilemediği gibi, ergenliğe ulaşmış ulaşmama durumlarına göre bazı tabirlerin kullanıldığı bilinmektedir. Benzer bir durum boşanma kayıtları için de geçerli olmakta, özellikle kadınlara dair böyle tabirlerin varlığına rastlanmaktadır. Fakat bazı durumlarda erkeklerin de boşanma ehliyetine sahip olduğunu belirtmek amacı ile bülûğuna eriştiğine dair tabirler yer almaktadır. Sicillerde bu durum şöyle geçmektedir:

“...meclis-i şer‘-i şerif-i enverde sahib-i hâze’l-kitâb zevc-i muhâla‘i olub bülûğuna mu‘terif olan ‘Ali bin İbrahim Beşe mahzarında bi’t-tav‘ühâ ikrâr-ı tam ve takrir-i kelâm idüb zevcim mezbûr ‘Ali..’⁴³⁶ “...meclis-i şer‘-i şerif-i enverde sahib-i hâze’l-kitâb zevc-i muhâla‘ai olub bülûğuna mu‘terif olan Mehmed bin Receb mahzarında...’⁴³⁷ “...meclis-i şer‘-i hatir-i lâzimü’t-tevkîrde müvekkile-i mezbûrenin zevc-i muhâla‘ai olub bülûğuna mu‘terif olan sahib-i hâze’l-kitâb Mehmed Çelebi bin Veli Efendi mahzarında...”⁴³⁸

Burada kız ve erkeğin küçük olarak evlendirildikleri ve daha sonrasında vuku bulan bir problem üzerine mahkemeye geldikleri düşünülmektedir. Çünkü böyle bir boşanmada erkek ve kızın bülûğ çağına ermiş olması beklenir. Kız adına ise babası tarafından muhâla‘a ile boşanma talebi gelebilir, çünkü kız o anda babasının velâyeti altında bulunmaktadır.

Bu doğrultuda boşanma kayıtları içerisinde yer alan yaş hususuna bakıldığında, genellikle belirli bir yaşın belirtilmediği görülmektedir. Bunun haricinde bazı durumlarda kişinin tam yaşının verildiği de vakidir. H. 27 Şaban 1105/M. 23 Nisan 1694 tarihli bir kayıta, Kule Mahallesi’nde yaşayan ve 13 yaşında olup bülûğ çağında olan Mehmed Beşe kızı Havva mahkemeye gelerek, muhâla‘a ile boşanmış olduğu Hasan oğlu Mustafa Çelebi huzurunda, Mustafa Çelebi’nin zimmetinde bulunan 8000 akçe mehr-i müeccelinden ve iddet nafakasından feragat ederek, iddet süresi boyunca kalacağı yeri dâhi kendisinin temin edeceğine dair Mustafa Çelebi ile muhâla‘a yoluyla boşandıklarını söylemiştir.⁴³⁹ Burada kızın yaşının belirtildiği bülûğ çağında olduğunun vurgusu, kızın küçük yaşta evlendirildiğini ve belki de babası yahut dedesi tarafından evlendirilmiş olması ihtimâliyle tefrik yapamaması üzerine muhâla‘a ile boşandığını gösterebilir. Yine bu hususta başka bir diğer değerlendirme, bunun gerçek bir evlilik olduğu ve çocuk yaşta yapıldığı üzerine olabilir. Evliliğin gerçekleşmediği kızlar için kullanılan “*bikrû’l-baliğa*” yani “*bakire kız*” tabirine burada rastlanmamaktadır. 13 yaşında bülûğ çağında bir kız olan Havva sahipsiz bir evlilik yaşamış ve evliliğin üzerinden çok geçmeden boşanma gerçekleşmiştir. Buradan hareketle kız

⁴³⁵ (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694), ss.44/4.

⁴³⁶ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.5/2.

⁴³⁷ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.104/2.

⁴³⁸ (TŞS), Defter no. 1857 (1100-1101/1689-1690), ss.75/5.

⁴³⁹ (TŞS), Defter no. 1861 (1105-1106/1694-1695), ss.7/1.

çocuklarının oldukça küçük yaşlarda anne-babaları tarafından evlendirildikleri düşünülebilir. Zira ileride bahsi geçecek olan bülüğ muhayyerliği babında bir kızın beş yaşında evlendirildiği vakidir. Nitekim nikâhların içerisinde yer alan küçük yaşta evlendirilen kız-erkek çocuklarının varlığı, bülüğ çağında evlenen kimselerin sayısına nazaran az olmasına rağmen bilinmektedir.⁴⁴⁰

Muhâla‘a türü boşanma ile kadının, talâkta erkeğin almış olduğu malî sorumluluğa eşit olarak bir sorumluluk aldığından mütevellit, böyle bir boşanma bayin talâk olarak görülmüştür. Böylece bu durum yeni bir nikâh akdi zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Fakat bazı durumlarda erkekler muhalâ‘a ile boşanma sonrasında bu durumu istismar ederek eşlerinden zevciyet talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine mahkeme genellikle kadından boşanmayı şahitlerle ispat etmesini ve erkeğin de bu konuda yemin etmesini ister. Durumun gidişatına göre mahkeme kanıtlara bakarak bir hüküm verir. Siciller içerisinde yer alan kayıtlarda böyle bir duruma dair üç kayıt bulunmaktadır. H. 24 Muharrem 1100/M. 18 Kasım 1688 tarihli bir davada, Faroz Mahallesi’nde yaşayan Recep kızı Kerime, Yoroz Nahiyesi’ndeki Eçaldiyoz Köyü’nde yaşayan, muhâla‘a ile boşanmış olduğu Yusuf oğlu Ahmed’e dava açmıştır. Her ikisi de mahkemede hazır bulunup, Kerime, Ahmed ile dört ay önce 4000 akçe mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından ve iddet süresi boyunca kalacağı yer hususundan vazgeçmesi, Ahmed’in borcu olan iki kile⁴⁴¹ Trabzon lazodundan (mısır) ve aralarında malûm olan menzil icâresi üzerine Trabzon Kalesi’nden vekil ve naip olması üzerine muhâla‘a ile boşandığını söyler. Fakat Ahmed’in Kerime’den halâ eşlik vazifesi beklemesi üzerine, Kerime mahkeme huzurunda bunun sorulmasını talep eder. Ahmed ise cevabında, boşanmak için köyün imamı Molla Hasan’ı vekil kıldığını, fakat sonrasında Molla Hasan’ın burada Ahmed ile anlaşarak boşanmayı gerçekleştirmeyip geri döndüğünü ve Kerime’nin halâ karısı olduğunu dile getirir. Bunun üzerine Kerime’den iddiasını kanıtlaması istendiğinde, mahallenin güvenilir kimselerinden olan Mustafa oğlu Bostan ve Hofa Köyü’nden Osman Beşe oğlu Mustafa şahitlik için hazır bulunup, boşanmaya şahitlik etmişlerdir. Bunun üzerine Ahmed’in Kerime’ye yaklaşması men edilmiştir.⁴⁴² Haklılığı kanıtlamak için kullanılan şahitlerdeki “*udul-i ahrâr-ı Müslimîn*” tabiri, yani “*özgürlüğü elinde olan adil Müslümanlar*” olarak addedilen bu kimseler, toplum içinde güven kazanmış, bir yere sahip kimselerdir. Bu münasebetle davalarda kendilerinin güvenilirliğinden mütevellit şahitliklerine başvurulmuştur. Burada eğer hatun kişi haklılığını kanıtlayamamış olsaydı evliliklerinin devamına hükmedilebilir ya da nikâh tazelemeleri istenebilirdi. Bu minvalde mahkemeye yansıyan bir nikâh kaydında, daha doğrusu yeniden yapılan

⁴⁴⁰ Birkaç örnek için bk. (TŞS), Defter no. 1856 (1109-1100/1688-1689), ss.85/1-14; (TŞS), Defter no. 1857 (1100-1101/1689-1690), ss.137/14-15; (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694), ss.61/4.

⁴⁴¹ kile: *Keyl* olarak da kullanılan bu ölçü birimi, buğday gibi tahılların ölçümünde kullanılmaktadır. Şam’da 1 keyl 12/1 *girâra* o da 17 kilograma tekabül etmektedir. Halep’te 1 keyl 1/22 *mahkûk*, yaklaşık 6,56 litreye tekabül etmektedir. Hinz, a.g.e., s.49. Standart olarak ise bir kile 20 okka/ 25,659 kg’a tekabül etmektedir. Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, Ruşen Sezer (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2003, s.251.

⁴⁴² (TŞS), Defter no. 1856 (1109-1100/1688-1689), ss.22/3. Konu ile alakalı diğer hükümler için bk. (TŞS), Defter no. 1856 (1109-1100/1688-1689), ss.105/2; (TŞS), Defter no. 1863. (1109-1110/1698-1699), ss.23/5.

bir nikâh kaydına hitaben kayda geçirilen bir fetvada, böyle bir durumda yeniden nikâha gerek duyulduğu göze çarpmaktadır.⁴⁴³

Bazı durumlarda ise erkek, muhalâ'a ile var olan kadının üstlenmiş olduğu malî sorumluluktan istifade etmek adına kadını boşanmaya zorlar ve darp ederek boşanmayı sağlamak ister. Durumun hukukî olmamasının yanısıra, erkeğin böyle bir şey yapması boşanmada suçlu tarafın kendisi olmasına ve durumun talâk ile boşanmaya dönüşmesine sebebiyet verir. Bunun yanısıra erkeklerin kadınlar ile zorla evlenmeleri yahut boşamaları kanunnâmelerde yasak ve cezası olan bir suçtur.⁴⁴⁴ Yani örfî olarak da bu konuda bir yaptırım bulunmaktadır. Var olan kayıtlar içinde sadece bir adet böyle bir duruma rastlanmış, fakat burada da kadın haklılığını kanıtlayamamış, durum iddiadan öteye geçememiştir. H. 28 Cemaziyelevvel 1110/M. 3 Aralık 1698 tarihli bir kayıтта, Aşağı Hisar'da Molla Siyah Mahallesi'nde yaşayan Mustafa Çelebi kızı Rabia'nın vekâleti hasebiyle davasına vekil olan Of Kadısı Peştikemâlzâde adıyla anılan Hüseyin oğlu Mehmed Efendi mahkemeye gelerek, zabıt tarafından huzura getirilen Süleyman Ağa oğlu Seydi Ağa huzurunda, Rabia'nın Seydi Ağa'nın zimmetinde olan 30 000 akçe mehr-i müeccelinden ve iddet nafakasından dolayı Seydi Ağa'nın Rabia'yı darp ve türlü eziyetler ederek, boşanmasını istediğini iddia etmiştir. Sonrasında bu boşanmanın zorla olduğuna dair emr-i şerif bulunduğunu ve bundan dolayı 30 000 akçe mehr-i müeccel ve iddet nafakasını Seydi Ağa'dan talep ve dava ettiğini belirtir ve bu meblâğı vermekten çekindiği için elinde bulunan emr-i şerif ve fetvanın da şer ile görülüp alınarak sorulmasını talep eder. Seydi Ağa ise cevâbında boşanmayı kabul edip, diğer hususu inkâr ederek, karşı tarafın bunu kanıtlamasını ister. Daha sonrasında ise mahkeme boşanmanın zorla gerçekleşmediğine dair Seydi Ağa'dan yemin ister ve Seydi Ağa bu hususta yemin edince, davada bir fesat olduğuna ve vekil Mehmed Efendi'nin davadan men edildiği kaydedilir.⁴⁴⁵

Feragat edilen şeyler arasında kimi zaman çocuğun bakımı da yer almakta, İslâm Hukuku'nda hidâne adı verilen bu hususa dair olan işleyiş, siciller üzerinden takip edilebilmektedir. Konu ile alâkalı olarak iki kayıt yer almaktadır. H. 29 Cemaziyelevvel 1102/M. 28 Şubat 1691 tarihli bir davada, İskender Paşa Mahallesi'nde yaşayan Mustafa kızı Miyase mahkemeye gelerek, muhalâ'a ile boşanmış olduğu kocası İbrahim oğlu Debbağ Mehmed Beşe huzurunda, Mehmed

⁴⁴³ Bu kayıтта Trabzon'un hangi mahalle ya da köyünde yaşadığı belirtilmeyen Mehmed kızı Havva mahkemeye gelerek, kocası olan Hüseyin oğlu Ahmed'in kendisini üç talâkla boşadığını söyler, fakat Ahmed durumu inkâr eder. Duruma şahitlerin olmaması münasebetiyle de Trabzon müftüsünden alınan bir fetvada durum şöyle izah edilir: "*Hind zevci Zeyd üzerine meclis-i şer'ide beni talâk-ı selâse ile tatlik itdin deyü da'va idüb Zeyd münkir olub yemin dâhi iderken Zeyd merkûm üzerine evvel tatliki isbat itmedikçe Hindi merkûma selâse-i talâkla mutallaka olur mu şer'an beyan buyrulub tafsil oluna el-cevâb olmaz.*" Böylelikle mahkeme çiftin boşanmadığına hükmeder, fakat nikâhlarının da tazelenmesini isteyerek şüpheye mahal bırakmaz. Fetvanın üstünde yenilenen nikâh kaydı bulunmaktadır. Fetva için bk. (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.80/16; Nikâh kaydı için bk. (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.80/15.

⁴⁴⁴ Akgündüz, **Kanuni**, s.297.

⁴⁴⁵ (TŞS), Defter no. 1864 (1110-1112/1699-1701), ss.34/3.

Beşe'nin zimmetinde olan 4000 akçe mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından ve aralarında anlaşmazlığa sebep olan dokuz miskal bir tek altın bilezikten feragat ederek, iddet süresince kalacağı yeri dâhi kendi temin edeceğine, küçük olan kızları Fatma'nın nafakasının da kendi üzerine olduğuna dair Debbağ Mehmed Beşe ile muhâla'a yoluyla boşandıklarını dile getirmiştir.⁴⁴⁶ H. 28 Safer 1109-M. 15 Eylül 1697 tarihinde var olan bir diğer kayıta ise, Kindinar Mahallesi'nde yaşayan Ömer kızı Aişe mahkemeye gelerek, muhâla'a ile boşanmış olduğu Fazlı oğlu Mahmud huzurunda, Mahmud'un zimmetinde bulunan 4500 akçe mehr-i müeccelinden ve iddet nafakasından feragat ederek, kalacağı yeri dâhi kendi tarafından karşılanacağına, küçük olan çocukları Ömer ile Fatma'nın yedi sene boyunca kendi tarafından nafakalarının temin edileceğine dair Mahmud Beşe ile muhâla'a yoluyla boşandıklarını dile getirmiştir.⁴⁴⁷ Görüldüğü üzere kayıtlarda yer alan çocukların annesinde kalması hususu hidânenin asıl önemine binaen olması gereken bir mevzu iken, bu süreç içerisinde masraflarının karşılanması ise babaya aittir. Fakat görüldüğü üzere karşılıklı anlaşma ile olan boşanmalarda bu sorumluluğu annenin de aldığı görülmektedir. Annenin başka biri ile evlenme durumunda, bu bakım devam etmeyerek çocuklar babaya teslim edilmekte, eğer çocuklar küçük ise ailede kan bağıının olduğu yakınlardan bir kadına teslim edilmektedir.

Kadınların feragat ettikleri para, eşya vesair hususlara bakılarak o dönemde maddî açıdan daha ziyâde kimselerin böyle bir boşanmaya yöneldiği görülse de, bu durumun salt olarak bu kesime özgü olduğu söylenemez. Çünkü üçüncü bölümde değerlendirilen mehir kısmı ile karşılaştırıldığında, burada yer alan mehir meblâğlarının orta ve daha ziyâde olmakla birlikte az olsa da daha düşük miktarların var olduğu görülmektedir. Ayrıca bu değerlere bakarak her ne kadar bu tür bir boşanmaya başvuran kesimin orta ve zengin tabaka olduğu düşünülse de, bu hususta asıl değerlendirme dönem içerisinde kadınlara ait olan terekeler ile ortaya çıkacaktır.⁴⁴⁸ Terekelere dair yapılacak böyle bir çalışma ile, toplumda kadınlar arasındaki ekonomik durum daha net anlaşılabilir ve boşanmalarda hangi kesimin ağırlıkta olduğuna dair daha net bir hüküm verilebilir. Bu sebeple burada yer alan değerlendirme, boşanmalar dâhilinde olacaktır.

Aşağıda verilen tablolar ile durum izah edilecektir;

⁴⁴⁶ (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691), ss.72/4.

⁴⁴⁷ (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699), ss.2/5.

⁴⁴⁸ Konu ile alakalı bir çalışma için bk. Veysel Gürhan, "18. Yüzyılda Diyarbekirli Kadınların Yaşan Standardı Analizi (Tereke Kayıtlarına Göre)", **Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar-1**, Mehmet Yavuz Elerler ve Abdullah Şevki Duymaz (Ed.), Gece Kitaplığı, Birinci Basım, Ankara, 2018, s.111-130.

Tablo 14: 1856 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Muhalâ'a Türü Boşanmalarda Kadınlar Tarafından Feragat Edilen Eşya ve Meblağlar

Varak/Kayıt	Verilen eşya, para ya da mal	Mehir	İddet Nafakası	Mesken	Çocuğun Bakımı ve Nafakası
16/5	—	3000 akçe	✓	✓	—
22/3	Belirtilmeyen menzil ⁴⁴⁹ -2 kile Trabzon lazodu ⁴⁵⁰	4000 akçe	✓	✓	—
58/1	Bir bahçe (10 000 akçe mehr-i müecceline mukabil)	10 000 akçe	✓	✓	—
58/2	—	7500 akçe	✓	✓	—
87/3	—	Belirtilmemiş	✓	✓	—
103/2	Bir sim kemer raht, bir sim reşme, bir peşkir, bir çarşaf	16000 dirhem akçe	✓	✓	—
104/2	7 kuruş	3000 akçe	✓	✓	—
105/2	—	6000 akçe	✓	✓	—
112/2	4 ayak saç bağı, bir kırmızı Venedik kemhâsı kaftanı, 10 gümüş düğme	3000 akçe	✓	✓	—

Tablo 15: 1857 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki Muhalâ'a Türü Boşanmalarda Kadınlar Tarafından Feragat Edilen Eşya ve Meblağlar

Varak/Kayıt	Verilen eşya, para ya da mal	Mehir	İddet Nafakası	Mesken	Çocuğun Bakımı ve Nafakası
5/2	—	3000 akçe	✓	✓	—
7/5	—	7500 akçe	✓	✓	—
51/3	4 kuruş bir rub ⁴⁵¹ 40 akçe	500 akçe	✓	✓	—
69/1	—	5000 akçe	—	✓	—

⁴⁴⁹ menzil: Oturulan ikâmet edilen yer, ev, mesken, ikâmetgâh. Şemsettin Sami, **Kamus**, s.1414.

⁴⁵⁰ Belirtilen ürün günümüz ölçüsü ile 51,318 kg.'a tekabül etmektedir. Dönüşüm için bk. İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s.251.

⁴⁵¹ rub': Ak rub'u da denilen 4/1 kuruşlar anlamına gelmektedir. Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul, 1983, s.34. Aynı zamanda rub' bir hacim ölçüsü olarak da kullanılmaktadır. Hacim ölçüsü olarak ise 1 rub' Mısır'da 4/1 kadeh anlamında 0,516 litreye tekabül etmektedir.

Tablo 15: (Devamı)

Varak/Kayıt	Verilen eşya, para ya da mal	Mehir	İddet Nafakası	Mesken	Çocuğun Bakımı ve Nafakası
72/4	9 miskal bir tek altın bilezik	4000 akçe	✓	✓	✓
75/5	12 kuruş (Aralarında anlaşmazlığa sebep olan tüfek pahasına ait), 2 kuruş kıymetli tüfek, 6 kuruş kıymetli 10 gömlek, 4 don	4000 akçe	✓	✓	—

Tablo 16: 1858-1859 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicillerindeki Muhalâ'a Türü Boşanmalarda Kadınlar Tarafından Feragat Edilen Eşya ve Meblağlar

Sicil	Varak/Kayıt	Verilen eşya, para ya da mal	Mehir	İddet Nafakası	Mesken	Çocuğun Bakımı ve Nafakası
1858 No'lu Sicil	10/4	—	10 000 akçe	✓	(belirtilmiyor)	—
	16/4	—	5 esedî kuruş	✓	✓	—
	21/1	—	1000 Akçe	✓	✓	—
	26/2	—	5000 Akçe	✓	✓	—
	82/1	—	4000 Akçe	✓	✓	—
1859 No'lu Sicil	42/1	—	1000 Akçe	✓	✓	—
	44/2	50 esedî kuruş	11 000 akçe	✓	✓	—
	57/5	—	2500 Akçe	✓	✓	—
	58/4	—	8000 Akçe	✓	✓	—
	63/2	—	4000 Akçe	✓	✓	—

Tablo 17: 1860-1861 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicillerindeki Muhalâ'a Türü Boşanmalarda Kadınlar Tarafından Feragat Edilen Eşya ve Meblağlar

Sicil	Varak/Kayıt	Verilen eşya, para ya da mal	Mehir	İddet Nafakası	Mesken	Çocuğun Bakımı ve Nafakası
1860 No'lu Sicil	4/3	—	8000 akçe	✓	✓	—
	44/4	—	1500 akçe	✓	✓	—
	110/3	—	5400 akçe	✓	✓	—
1861 No'lu Sicil	7/1	—	8000 akçe	✓	✓	—
	10/3	—	1000 akçe	✓	✓	—
	35/2	—	3000 akçe	✓	✓	—
	59/3	—	4000 akçe	✓	✓	—
	59/4	—	1500 akçe	✓	✓	—

Tablo 18: 1862-1864 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicillerindeki Muhalâ'a Türü Boşanmalarda Kadınlar Tarafından Feragat Edilen Eşya ve Meblağlar

Sicil	Varak/Kayıt	Verilen eşya, para ya da mal	Mehir	İddet Nafakası	Mesken	Çocuğun Bakımı ve Nafakası
1862 No'lu Sicil	125/1	—	30 000 akçe	✓	✓	—
1863 No'lu Sicil	2/5	—	4500 akçe	✓	✓	✓
	10/4	—	25 000 akçe	✓	✓	—
	12/1	Bir şahika ferace, bir baş makraması, hamam esbâbı	6500 akçe	✓	✓	—
	23/4	—	3000 akçe	✓	✓	—
	23/5	—	1500 akçe	✓	✓	—
1864 No'lu Sicil	34/3	—	30 000 akçe	✓	✓	—

Genel olarak bir değerlendirme yapılacak olunursa, bu meblâğların bu dönem nikâhları ile bir karşılaştırması yapıldığında ortalama miktarlarda olduğu görülmektedir. Zira bazı kayıtlarda feragat edilen mehir miktarları en yüksek olarak 8 000-30 000 akçe arasında değişmekte, bunlara ek olarak verilen şeylerin de varlığı bilinmektedir. Diğer yandan burada belirlenen miktarların nikâhlarda olduğu gibi dirhem üzerinden olmadığı, akçe ile hesap edilerek kaydedildiği görülmektedir. Fakat yapılan ödemelere bakıldığında ise bunun esedî kuruş üzerinden olduğu görülmektedir. Akçe burada sadece ad olarak geçmekte, ödemelerde esedî kuruş kullanılmaktadır.

Boşanma sonrasındaki anlaşmazlıklar nihâyetinde sulh ile sonuçlanan davalarda bu durum açıkça görülmektedir.

26 Şevval 1103/M. 13 Mayıs 1692 tarihli bir davada, Çömlekçi Mahallesi'nde yaşayan Ali kızı Emine, mahkemede muhâla'a ile boşanmış olduğu Hüseyin oğlu Ahmed Beşe huzurunda, Ahmed Beşe'nin zimmetinde olan 11 000 akçe mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından, 50 esedi kuruş olan diğer başka nafakadan feragat edip, iddet süresi boyunca kalacağı yeri dâhi kendisi temin edeceğine dair Ahmed Beşe ile muhâla'a yoluyla boşandıklarını dile getirmiştir.⁴⁵² Yine Pazarkapı Mahallesi'nde yaşayan Ali Reis'in kızı Saliha eniştesi Mustafa Beşe'ye vekâlet vererek, kocası El-hac Mehmed oğlu Hasan Çelebi ile hul yolu ile boşanmak istemiştir. Bu münâsebetle Saliha 16 000 dirhem akçe, iddet nafakası ve iddet süresi boyunca kalacağı yeri dâhi kendi temin edeceğine, yine Hasan Çelebi'nin Saliha'nın elinde emânet olarak bulunduğu vakitte harcamış olduğu bir sim kemer raht, bir sim reşme, bir peşkir,⁴⁵³ bir çarşaf davasından feragat ederek, muhâla'a yoluyla boşandıklarını dile getirmişlerdir.⁴⁵⁴ Bahsi geçen eşyalar içerisinde yer alan gümüş raht ve reşme kadının kocasının askerî sınıftan olduğundan mütevellit evlerinde bulunan eşyalar olduğu düşünülmektedir. Bu gibi eşyalar kişilerin toplum içinde bulunduğu konumu göstermekle birlikte ekonomik durumlarını da yansıtmaktadır.

Yine verilmiş olan mehr-i müeccele karşılık evlilik dâhilinde verilen bir bahçenin de geri verildiği görülmektedir. H. 3 Rebiülahir 1100/M. 25 Ocak 1689 tarihli bir davada, Tekfur Çayırı Mahallesi'nde yaşayan Fazlı kızı Melek mahkemeye gelerek, kocası Mehmed Efendi oğlu Ahmed Efendi huzurunda, Ahmed Efendi'nin zimmetinde bulunan 10 000 akçe mehr-i müecceline mukabil hududu belirli bahçeli mülkün kendisine verildiğini belirtmiştir. Ayrıca mehrine mukabil verdiği diğer hududu belirli menzilden, iddet nafakasından feragat edip, iddet süresi boyunca kalacağı yeri dâhi kendisinin temin edeceğine dair Ahmed Efendi ile muhâla'a yolu ile boşanmıştır.⁴⁵⁵

Mehir olarak boşanmaya dair kayıtlar içerisinde mehr-i müeccelin yanısıra mehr-i muaccele dair de bir kayıt yer almaktadır. Trabzon'da Hoca Halil Mahallesi'nde yaşayan Şahin kızı Aişe, muhâla'a ile boşanmış olduğu kocası Ali Beşe oğlu Süleyman Beşe'nin huzurunda mahkemede, Süleyman Beşe zimmetinde bulunan 7500 akçe mehr-i müeccelden ve iddet nafakasından feragat ederek, iddet süresi boyunca kalacağı yeri dâhi kendisinin temin edeceğine dair muhâla'a yoluyla

⁴⁵² (TŞS), Defter no. 1859 (1103-1104/1692-1693), ss.44/2.

⁴⁵³ raht: İki anlamı mevcuttur. Biri binek atlarına vurulan takım anlamında, diğeri ise her türlü kıyafet ve ev eşyası anlamındadır. Pakalın, **Osmanlı**, 3, s.6.

reşme: At başlığında atın alnı ve burnu üzerine sallandırılan, üstüne altın veya gümüş yaldızlı süsler takılmış zincir. Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi**, s.359.

peşkir: Havlu yerine kullanılan bir tabirdir. Bu kelimenin yerine "makrama" kelimesi de kullanılmaktadır. Pakalın, **Osmanlı**, 2, s.773.

⁴⁵⁴ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.103/2.

⁴⁵⁵ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.58/1.

boşandıklarını dile getirmiştir. Böylece her iki taraf da evliliğe dair birbirlerinin zimmetinden ayrıldıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca bu dönemde Süleyman Beşe'nin Aişe'nin mehr-i muaccel olarak vermiş olduğu 25 kuruş kıymetli bir çift bileziği aldığını ve Süleyman Beşe'de hiçbir hakkı kalmadığını da eklemiştir. Fakat daha sonrasında mahkemede de hazır bulunan kaynanasının bileziği aldığını, bu bileziğin Süleyman Beşe'nin mülkü olduğundan olayla bir alâkası olup olmadığının sorulmasını ister. Süleyman Beşe de cevabında evlilikleri dâhilinde bu bileziği Aişe'ye verdiğini, hak, alâka ve müdâhalesi olmadığını söyleyip, bileziğin her kimde ise dava etmemesini dile getirir.⁴⁵⁶

Bilindiği üzere nikâh anında adı üzere o an verilen mehr-i muaccel, yüz görümlüğü gibi bir şeye denk gelmektedir. Mahkemede sıkıntı olan husus muhtemelen boşanma sonrasında gerçekleşmiş, fakat adı geçen bileziklerin kimde olduğuna dair bir bilgi bulunamamıştır. Fakat daha sonrasında şubat ayında mahkemeye yansımış olan bir dava üzerine yeniden bu sorunun gün yüzüne çıktığı görülmektedir. Bu sefer doğrudan eski kaynanaya karşı açılmış olan davada, alınan bu bir çift bileziğin 50 esedî kuruş kıymetli olduğu, Aişe'nin bu bilezikleri kaynanasının borcunu ödemesi için emaneten verdiği, kaynanasının da bu bilezikleri rehin vererek geri vermediği dile getirilir.⁴⁵⁷ Ne yazık ki buradan da müspet bir sonuç çıkmamış ve kaynana bu süreçte parayı vermemiş olmalı ki aynı yılın mart ayında konu mahkemeye yeniden taşınmaktadır. Yine aynı konu mahkemede anlatıldıktan sonra artık davanın çözülmesi adına kaynana Havva'dan yemin etmesi istenir. Havva ise bu bilezikleri ne emaneten ne de başka bir yolla eski gelini Aişe'den almadığına dair yemin eder ve bunun üzerine mahkeme Aişe'yi davadan men eder.⁴⁵⁸ Görüldüğü üzere boşanma kayıtlarının sonlarında yer alan her iki tarafın da birbiri üzerinde hiçbir hakkı kalmadığına ve dava da etmeyeceğine dair sözlerin varlığı aslında sadece birer kayıt olarak kalmıştır. Nitekim boşanma sonrası özellikle bu gibi ekonomik problemlerin mahkemelere yansması bunun önemli bir kanıtıdır. Yine bu gibi davalarda başvuru ilk çözüm taraflara iddiası üzerine yemin etme seçeneğinin sunulmasıdır. Bu örnekte de görüleceği üzere müddei iddiasında sabittir ve var olan davanın üzerine gitmektedir. Davalı taraf olan kaynananın yeminden imtina etmesi üzerine dava, davacının lehine dönmektedir. Burada kişi haklılığını kanıtlama hakkını elde edebilmekte iken, davalının yemin etmesi durumunda davacı bu olay hakkında artık hak talep edemez duruma gelir. Yemin müessesesi bu gibi durumlarda Osmanlı mahkemelerinde sık karşılaşılan bir çözümdür.

Muhâla'a türü boşanmada feragat edilen ve verilen eşyalara dair bir değerlendirme yapıldığında, birçok farklı eşya üzerinden en ilginç eşya şüphesiz Trabzon lâzudu olarak geçen mısırdır.⁴⁵⁹ Kişilerin paradan ve mülkten ziyade yiyecek olarak da birtakım şeylerden vazgeçmesi,

⁴⁵⁶ (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691), ss.7/5.

⁴⁵⁷ (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691), ss.19/2.

⁴⁵⁸ (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691), ss.26/2.

⁴⁵⁹ (TŞS), Defter no. 1856 (1109-1100/1688-1689), ss.22/3.

dönem içerisinde bu ürünlerin temel gıdalar içerisinde yer almasından kaynaklanabilmektedir. Yine bu minvalde bir tüfeğin yer alması hatta tüfek pahasının haricinde bir tüfeğin daha yer alması dönem içinde var olan değerli eşyaları tanımlamada önemlidir. Bu husustaki dava şöyledir: H. 15 Cemaziyelevvel 1102/M. 16 Mart 1691 tarihinde, İskender Paşa Mahallesi'nde yaşayan bülüğ çağında bakire olan Hüseyin kızı Fatma'nın vekâleti üzerine Rızvan oğlu Ömer, Fatma'nın boşanmış olduğu kocası bülüğ çağında Veli Efendi oğlu Mehmed Çelebi huzurunda, Mehmed Çelebi'nin zimmetinde Fatma'ya ait olan 4000 akçe mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından ve aralarında anlaşmazlığa sebep olan tüfek pahasının on iki kuruşundan, iki kuruş kıymetinde olan tüfeğinden, altı kuruş kıymetli on gömlek ile dört dondan feragat edip, iddet süresi boyunca kalacağı yeri dâhi Fatma'nın kendisi temin edeceğine dair Fatma ile muhâla'a yoluyla boşandıklarını, Mehmed Çelebi'nin de bunu kabul ettiğini dile getirmiştir. Ayrıca Mehmed Çelebi'nin babası Veli Efendi de Fatma'nın zimmetinde bulunan 40 kuruş davasından feragat etmiştir.⁴⁶⁰ Muhtemelen burada kız ve erkek küçükken evlendirilmiş ve daha sonrasında çıkan anlaşmazlıklar üzerine ayrılmalarına karar verilmiştir. Çünkü kıza hitaben "*bülüğ çağında bakire kız*" tabirinin kullanılması evliliğin olmasına karşın, sahih olmadığı ve bu kimselerin çocukken evlendirildikleri anlamına gelmektedir. Ayrıca evliliğin bir fesih ile değil de muhâla'a ile sona ermiş olması ise, Hanefilerde halvet-i sahihanın evliliğin gerçekleşmesi için yeterli bir sebep olarak sayılmasından kaynaklanmaktadır. Zira çocuk iken evlendirilmişler ise bülüğ çağına kadar belirli bir süre de geçmiş bulunmaktadır. Evliliğin kız adına malî bir sorumluluk ile bitmesi de muhtemelen kız taraflı bir sorunun ya da isteğin olması ile alakalı olmalıdır. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere evlilik dâhilinde aralarında bir tüfek parası ile alakalı bir sorunun olduğu, ayrıca hükmün sonunda kayınpederin kızın üzerinde olan 40 kuruş davasından vazgeçtiğinin yazması da dikkati celbetmektedir.

H. 27 Zilkaade 1107/M. 28 Haziran 1696 tarihli başka bir davada ise, Tekfur Çayırı Mahallesi'nde yaşayan, bülüğ çağındaki Veli kızı Hatice mahkemeye gelerek, muhâla'a ile boşanmış olduğu kocası Murtaza oğlu Hasan Çelebi huzurunda, Hasan Çelebi'nin zimmetinde olan 6500 akçe mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından, aralarında anlaşmazlığa sebep olan bir şahika feraceden, bir baş makramasından ve hamam kıyafetinden feragat ederek iddet süresi boyunca kalacağı yeri dâhi kendi temin edeceğine dair Hasan Çelebi ile muhâla'a yoluyla boşandıklarını dile getirmiştir. Böylece her biri evlilik hukukuna ait bütün davalardan ve taleplerden, birbirlerinin zimmetlerinden ayrıldıklarını söylemişlerdir.⁴⁶¹ Yine burada da feragat edilen şeyler arasında kıyafetler yer almaktadır. Kendi içinde kıymetli olan bu giysiler hakkında asıl dikkati celbeden husus bu konuda çiftin anlaşmazlık yaşamasıdır. Muhtemelen koca tarafından alındığı düşünülen bu kıyafetler, boşanma sürecinde kadına verilmek istenmemiş ve nihâyetinde kadın da bunlardan vazgeçmek zorunda kalmıştır.

⁴⁶⁰ (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691), ss.75/5.

⁴⁶¹ (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699), ss.12/1.

Bir başka kayıta ise, Akçaabad Nahiyesine tabi İle Köyü'nde yaşayan İbrahim kızı Emine, muhâla'a ile boşanmış olduğu kocası Hacı Musa oğlu Hasan'ın huzurunda mahkemede, Hasan'ın zimmetinde bulunan 3000 akçe mehr-i müeccelinden ve iddet nafakasından feragat edip, iddet süresi boyunca kalacağı yeri dâhi kendi temin edeceğine, Hasan ile arasında anlaşmazlığa sebep olan dört ayak saç bağı, bir kırmızı Venedik kemhâsı⁴⁶² kaftanı ve on gümüş düğme davası borcundan vazgeçtiği üzerine Hasan ile muhâla'a yolu ile boşandığını, Hasan'ın da bunu kabul ettiğini dile getirir.⁴⁶³

Tablolar üzerinden bir başka değerlendirme ise paranın değeri üzerine olacaktır. Kaydedilen mehr-i müeccel miktarları genellikle akçe üzerinden olmakla birlikte, esedî kuruşun da varlığı mevcuttur. Bu suretle kaydı geçen en düşük miktar 5 esedî kuruş olarak görülmektedir. Genel olarak akçe üzerinden kaydedilen mehir meblâğlarında böyle bir para türünün yer alması nadirdir. Mehir ile alâkalı nikâh kayıtlarında da bu durum nadir olarak geçmektedir.⁴⁶⁴ XVII. Yüzyılın başlarında esedî kuruşun 68 akçeye tekabül ettiği⁴⁶⁵ düşünülecek olunursa 5 esedî kuruş 340 akçe etmekte ve diğer meblâğlara nazaran kayıtlardaki en düşük miktarı göstermektedir. H. 24 Şevval 1102-M. 21 Temmuz 1691 tarihinde vuku bulan bu davada, Yomra Nahiyesi'nde bulunan Hoc Köyü'nde yaşayan Mustafa kızı Aişe, muhâla'a ile boşanmış olduğu kocası Hüseyin oğlu Ahmed huzurunda mahkemede, Ahmed'in zimmetinde olan beş kuruş mehr-i müeccelinden ve iddet nafakasından feragat edip, iddet süresi boyunca kalacağı yeri dâhi kendi temin edeceğine dair Ahmed ile muhâla'a yoluyla boşandıklarını, Ahmed'in de durumu kabul ettiğini söylemiştir.⁴⁶⁶ Ayrıca H. 25 Muharrem 1102/M. 29 Ekim 1690 tarihli bir davada, Tekfur Çayırı Mahallesi'nde yaşayan Abdullah kızı Bağ-ı Cinân, muhâla'a ile boşanmış olduğu Seyyid Osman Efendi oğlu Seyyid Hüseyin Çelebi'nin huzurunda, Hüseyin Çelebi'nin zimmetinde bulunan 500 akçe mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından, dört kuruş bir rub' kırk akçe hakkından feragat ederek, iddet süresi boyunca kalacağı yeri dâhi kendi temin edeceğine dair Hüseyin Çelebi ile muhâla'a yoluyla boşandıklarını dile getirmiştir.⁴⁶⁷

⁴⁶² kemhâ: Bir nevi ipekli kumaş, havsız kadife adıdır. Ayrıntılı olarak çözüğü ve atkısı ipek, üst sıra atkısında ayrıca altın alaşımli gümüş veya doğrudan doğruya gümüşlü kılbadanla dokunmuştur. Dokundukları yere göre isim alırlar. Pakalın, **Osmanlı**, 3, s.241; Kütikoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi**, s.352.

⁴⁶³ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.112/2.

⁴⁶⁴ Bu dönemde akçenin ad olarak geçmesine rağmen kullanışta olmaması ve yabancı paralar üzerinden işleyen ve vergiler üzerinde bile yabancı paranın alınmakta olduğu Osmanlı ekonomisinin ne derece gerilediğini göstermesi açısından elzemdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın**, s.136-140.

⁴⁶⁵ Öksüz, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon**, s.254.

⁴⁶⁶ (TŞS), Defter no. 1858 (1102-1103/1691-1692), ss.16/4.

⁴⁶⁷ (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691), ss.51/3.

4.1.3. Kazaî Boşanma veya Tefrik

Erkeğin tek taraflı iradesi üzerine gerçekleşen talâk ve karşılıklı anlaşma üzerine vuku bulan muhalâ'a türünden ayrı olarak var olan tefrik, belirli sebepler dâhilinde özellikle kadının mahkemeye gelip durumu bildirmesi üzerine yapılan bir boşanmadır. Burada boşama kararı kadıya aittir. Mezhepler tarafından kabul edilen belirli sebepler içerisinde Osmanlı mahkemelerinde Hanefî mezhebinden mütevellit kabul edilen en geçerli sebep innîn olmakla birlikte, değerlendirilen siciller içerisinde varlığına rastlanmamaktadır. Bunun haricinde bir başka sebep olan kocanın gaipliği yahut da terk mevzusu dönem hasebiyle boşanma olarak nihayetlenmemiş, mahkemeler konuya çare bulmak adına kadınları istidâneye yönlendirmişlerdir.⁴⁶⁸

Sicillerde yer alan tefrik adına yapılan boşanmaya ait tek bir kayıt mevcuttur. Bu kayıt bülûğ muhayyerliğine dair olmakla birlikte, dönem içerisinde evlenen kız çocuklarının bülûğa erme durumlarında evlilikleri fesh etme imkânlarının bulunduğunu da göstermesi açısından bir örnek teşkil etmektedir. H. 1 Recep 1103/M. 19 Mart 1692 tarihli bir davada, Köhne Hamam Mahallesi'nde yaşayan Murtaza kızı Aişe, mahkemeye gelip kocası Hasan Beşe huzurunda, beş yaşında iken annesi Ümmü Gülsüm'ün kendisini Hasan Beşe ile nikâhladığını söyler. Fakat fıkıh kitaplarında küçük yaşta evlendirilenlerin ergenliğe ulaştıklarında, böyle bir nikâhı feshetme seçimine sahip olduklarını, kendisinin bülûğ çağında olması münasebetiyle tefrik hakkını kullanmak istediğini dile getirir. Durum Hasan Beşe'ye sorulduğunda Aişe'nin nikâhlı eşi olduğunu kabul edip, o da Aişe'nin sözlerini tasdik etmiştir. Böylece nikâhları fesh olmuş ve tefrik ile boşanmışlardır.⁴⁶⁹ Böyle bir boşanmada kadın, "*bülûğ muhayyerliği*" durumundan yararlanarak boşanma hakkı elde eder. Nikâh zamanında eğer bu karar anne tarafından verilmiş ise ileriye dönük fesh olanağı bulunurken, bu karar baba veya dede tarafından verilmiş ise böyle bir hak bulunmamaktadır. İslâm Hukuku'nda bu durumun baba ve dedenin güvenirliliği ile alâkalı olduğu söylenmektedir.⁴⁷⁰

Bu minvalde kızın babası tarafından evlendirildiği bir başka davada, hiçbir şekilde evliliğin bitişine dair bir karar verilmediği ve durumun baba, koca ve kız tarafından kabul edilmesi üzerine resmileştiği görülmektedir. H. 6 Cemâziyelevvel 1102/M. 6 Şubat 1691 tarihinde kayda geçen bu davada, tımar erbabından olan Feridun oğlu Mustafa Bey'in vekâleti ile davaya vekil olan Hüseyin oğlu Yazıcı Ahmed Çelebi, Temmuz 1688 yılında, Süleyman Çelebi'nin büyük kızı Sabire'yi velâyeti hasebiyle İstanbul Mahmud Paşa Mahallesi'nde Mustafa Bey ile evlendirdiğini, durumun Sabire'den de ayrıntılı bir şekilde açıklanmasını dile getirir. Durum üzerine Sabire de evliliği kabul

⁴⁶⁸ Bu mevzu ayrı bir başlık altında anlatılacaktır.

⁴⁶⁹ (TŞS), Defter no. 1859 (1103-1104/1692-1693), ss.29/1.

⁴⁷⁰ Kurt, **Bursa Sicillerine Göre**, s.80-81.

eder ve babası da kızını velâyeti hasebiyle Mustafa Bey'e verdiğini dile getirir.⁴⁷¹ Buradan hareketle söylenebilir ki, burada adı geçen Süleyman Çelebi'nin kızı her ne kadar büyük olarak belirtilmiş olsa da, evlendirildiklerinde kız daha küçük olmalıdır. Çünkü evlilikte bir velâyet söz konusudur ki bu velâyet küçük kızlar için geçerlidir. Bu kaydın mahkemeye yansımanın sebebi kızın büyümesiyle birlikte gerçek anlamda evliliğin gerçekleşecek olmasıdır. Yani küçük yaşta evlendirilen kimseler erginliğe ulaştıklarında gerçek anlamda evlilik hayatı yaşamaya başlarlar.⁴⁷² Yukarıda belirtilen ve erginliğe ulaştığında çocuk yaşta yapılan evliliğine itiraz eden Aişe, evliliğini fesh ettirebilmiştir. Fakat bu kayıta kızın babası tarafından evlendirilmiş olması bu durumu engellemektedir. Burada şu konuya da değinmek lazımdır ki ilk belirtilen bulgu muhayyerliğine ait fesih davasında, kocanın boşanmayı kabul etmemiş olması durumunda, mahkeme evliliğin devamına hükmedebilir. Çünkü kocanın da durumu kabul ettiğine dair bir söz kayıta yer almaktadır. Talâk ile boşanmada kadına boşanma hususu ile alâkalı söz hakkı tanımaya gerek kalmadan vuku bulan bu olay muhâla'a türü kadına ait boşanmalarda yer almamaktadır. Her türlü kocanın durumu kabul etmiş olmasına gerek vardır. Eğer kabul etmez ise boşanmanın gerçekleşmesi de düşünülemez.

4.2. Osmanlı'nın Yalnız Kadınları: Terk Edilenler

Osmanlı'da kocası tarafından terk edilen yahut da kocasının gaipliği sebebi ile yalnız kalan birçok kadın mevcut bulunmakta ve bu kadınlar evli olmalarına rağmen, çocuklu yahut çocuksuz tek başına bir aileyi idame ettirmek zorunda kalmaktadırlar. Konu hakkında ciddi bir biçimde araştırmanın yapılmadığına değinen Yahya Araz, eşlerin bu terk etme durumu hakkında çeşitli sebeplerin varlığına işaret etmektedir.⁴⁷³ Bunlardan ilki dönem dolayısı ile savaşlardır. Savaş sebebi ile eşinden ayrılan ve geri dönemeyen kocaların mevcudiyeti siciller içerisinde kendini göstermekte, nikâh kayıtlarının arasında bahsedildiği üzere varlıklarına rastlanmaktadır. Hatta Aişe isimli bir kadına ait nikâh kaydının altında, eski kocasının ölüm haberi yer almaktadır. Çok sonradan geldiği anlaşılan bu ölüm haberinde kocanın muhtemelen Avusturya ile olan savaşta ağır yaralı olarak Edirne'ye geldiği, burada da vefat ederek eşyalarının arkadaşı Ahmed'e verildiği yer almaktadır. İsmi geçen Ahmed'in de son görev olarak bu eşyaları Aişe'ye getirdiği görülmektedir. Kayıta kocanın ölümünün üzerinden beş yıl geçtiği yazmaktadır. H. 17 Rebiülevvel 1110/M. 23

⁴⁷¹ (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691), ss.69/3; Benzer bir kayıt için bk. (TŞS), Defter no. 1866 (1113-1114/1702-1703), ss.50/5.

⁴⁷² Konu ile alâkalı olarak Antep'e dair bir çalışmada, bu gibi evliliklerin Antep'te de yaşandığı, küçük yaşta evlendirilen kız çocuklarının erginliklerine ulaşmaya kadar kocasının evinde kaldığı ve hatta bu durumun bazı hallerde suistimallere sebebiyet verdiği görülmektedir. 1540 yılında mahkemeye yansıyan bir olayda, İne isimli bir kızın kayınpederi tarafından istismar edildiği iddiası ile mahkemeye gelindiği görülmektedir. Kayda geçen bu ilk davada, kayınpeder durumu inkâr etmiştir. Daha sonrasında mahkemeye gelen bir başka kayıta ise İne'nin kocasının İne'ye vermiş olduğu ineği geri vermesi karşılığında kızı talâk ile boşanmış olduğu görülmektedir. Fakat birinci olarak mahkemeye gelen husus hakkında ne olduğu bilinmemektedir. Muhtemelen Antep yöresine özgü olan kız çocuklarının evlendirilmesi ardından koca evinde kalma geleneği bu dönemde var olan bir husustur. Pierce, *Ahlâk Oyunları*, s.171-180.

⁴⁷³ Araz, *16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda*, s.66.

Eylül 1698 yılında kayda geçen bu olaydan beş yıl öncesi 1693 yılına denk gelmektedir. Fakat koca bu tarihten daha önce gitmiş olmalıdır. Kadın bu süre zarfında incelenen sicillerde bir nafaka talebinde bulunmamaktadır. Muhtemelen ya kocanın tayin ettiği bir vekil tarafından nafakası sağlanmış yahut da durumunu kendi başına idame ettirebilecek bir güce sahip bulunmuştur.⁴⁷⁴

Konu ile alâkalı olarak kocaların eşlerini terk etmesi hususunda yer alan bir başka sebep ekonomi, yani para ile alâkalı olmuştur. Bu dönemde ticaret yapmakta olan bir kişinin bu münasebetle bir yerden bir yere seyahat etmesi uzun bir zaman aldığından, kimi zaman bu kişilerin gittikleri yerlerde vefat ettikleri vakidir.⁴⁷⁵ Trabzon sicilleri üzerinden konu ile alâkalı örnekler bakıldığında ise genel manada kocaların nereye gittikleri belirtilmemekle birlikte, ne sebeple gittikleri de yer almamaktadır. Sadece kocaların “*diyar-ı ahâra*” gittikleri ve geri gelmedikleri, kimseyi de vekil bırakmadıkları anlatılmaktadır. Bir başka sebep dinî olarak yapılan seyahatlerdir. Bu hususta hac vazifesini yerine getirmek amacıyla yapılan bir seyahat, çeşitli meşakkatleri de beraberinde getirmekte, kimi zaman kişiler bu yolda vefat etmektedirler. Bu mevzuda bir başka sebep ise karı ile kocanın arasının bozulması hasebiyle erkeğin evini terk edip gitmesi üzerinedir.⁴⁷⁶ Böyle bir durumda koca kadını oldukça zor bir durumda bırakır. Fakat koca eğer karısı ile aynı şehirde ise kadın boşanma için bir şekilde yol bulurken, kocanın tamamen uzaklaşması ile bu yol kapanır ve XVII. yüzyıl baz alındığında bu sebeple bir boşanma yapılamaz.

Osmanlı’da kocanın gaipliği ve terk üzerine boşanmanın mahkemelerde bir süre sonra yasak edilmiş olduğu bilinmekte ve bu münasebetle kadının ya muhalâ’a yolu ile eski kocasına bir şekilde haber ulaştırdığı ya da kocasının terki yahut gitmesi üzerine nafaka talebinde bulunarak bir çözüm aradığı görülmektedir. Bu konuda istisnalar bulunmakla birlikte, Hanefî mezhebine göre bir kadın, kocasının gitmesi ve dönmemesi durumunda ancak 90 yaşına geldiğinde kocasının ölümüne hükmedilir. Bu durum ise kadınlar için büyük bir zorluğu da beraberinde getirmekle birlikte, bazı durumlarda yalancı şahitlerin kullanılarak boşanmanın gerçekleşmesine çalışıldığı söylenmektedir.⁴⁷⁷

Konu ile ilgili belirtilmiş olan yasak 1537 yılında çıkan bir fermanla duyurulmuş ve bu tarihten sonra Hanefî mezhebinin bir kazaî boşanma sebebi olarak görmediği gaiplik yahut terk üzerinden Şafiî kavline göre hüküm verilmesinin önü kapatılmıştır. Bahsi geçen kanunnâme hükümleri şöyledir:

⁴⁷⁴ Nikâh için bk. (TŞS), Defter no. 1864 (1110-1112/1699-1701), ss.127/5. Ölüm kaydı için bk. (TŞS), Defter no. 1864 (1110-1112/1699-1701), ss.127/6.

⁴⁷⁵ Araz, **16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı**, s.67.

⁴⁷⁶ Araz, a.g.e., s.67.

⁴⁷⁷ Aydın, **Osmanlı Aile Hukuku**, s.128.

...Hâliya memâlik-i mahrûsemde sipâhi tâ'ifesinden ve sâir re'âyâdan ba'zı kimesneler anun gibi gâib olub henüz hakikat-i ahvâlleri ma'lûm olmadın Şâfiî kâdıları anların zevcâtı için nafakaya muhtacdır deyü hile ve telbîs edüb bu bahâne ile menkûhelerini tefrik edüb âhara nikâh etdikleri pâye-i serîr-i âlem-masîrime arz olunmağın memalik-i mahrûsemde min-ba'd Şâfiî kadı olmasın ref' edüb buyurdum ki;

Hükm-i şerif-i vâcibü'l-ittibâ'im varıcak te'hîr ü terâhî etmeyüb taht-ı hükümetinizde olan mevâzî'a bu emr-i cihân-mutâ'ı umûmen halka her zamanda bu emr-i celîlü'l-kadrim muktezasınca amel eylesin.

Ve eğer bi'l-fi'il nasb olunmuş Şâfiî kâdıları var ise ve her ne mahalde ise giderdüb emr-i şerifime muhâlif iş olunmaktan ziyâde ihtiyât ü ihtirâz eylesiniz.⁴⁷⁸

Anlaşılaçağı üzere Osmanlı'da hâkim olan Hanefî ekolün her anlamda hukukun içine dâhil olması ile birlikte, boşanma artık Şâfiî bir naibe izin verilmesi üzerine de gerçekleşemeyecektir. Bu sebeple kadınların önünde sadece bir seçenek kalacaktır: istidâne.⁴⁷⁹ Fakat bazı durumlarda bu borç alma hususu noktasında, kadının etrafında ona borç verecek kimse bulunmayabilir ve bu noktada kadın mağduriyet yaşayabilir. Ayrıca kocanın karısını terk edip dönmediği durumlarda tayin edilen nafaka, kocanın dönmesiyle birlikte bir soruna da dönüşebilmektedir. Bahsi geçen bu kocalar kimi zaman buldukları bölgeden gönderdikleri bir mektup ile muhâla'a ile evliliklerini nihâyetlendirmekte,⁴⁸⁰ kimi zaman ise karılarına talâk vererek sonrasında ekonomik olarak sıkıntı yaşamaktadırlar. Bu noktada devreye muslihunların girerek durumu sulhe bağladığı görülmektedir.⁴⁸¹ Fakat ne olursa olsun bu durum kadın için sıkıntı verici bir olaydan başka bir şey olarak görülmemektedir. Erkekler ikinci bir eş yahut da cariyeyi alarak rahatça evlenebilirken, kadınların boşanmalarını kanıtlamadan böyle bir hakları bulunmamaktadır.⁴⁸²

Sicillerde yer alan bu tür nafaka ve kisve talebi adına mahkemeye başvurular olmuş ve kadınlar giden eşlerinin ardından çektikleri ekonomik bunalımdan dolayı mahkemeye borç için başvurmaya ve izin istemeye gelmişlerdir. Var olan siciller içerisinde bu gibi toplamda beş kayıt mevcuttur. Bu kayıtlar sırası ile şöyledir: H. 26 Zilkaade 1103/M. 9 Ağustos 1692 tarihli bir kayıta, Derviş Ali Tekkesi Mahallesi'nde yaşayan Ahmed kızı Ümmü Gülsüm mahkemeye başvurarak, kocası Mehmed oğlu Kalaycı Mehmed'in kendisini nafakasız olarak bırakıp gittiğini, nafakaya acil olarak ihtiyacı olduğunu, kocasından olan çocukları Hüseyin ve İbrahim'in de nafakaya ihtiyaçları olduklarını dile getirir ve mahkemeden nafaka talep eder. Bunun üzerine mahkeme, Kalaycı Mehmed'in Ümmü Gülsüm'ün nikâhlı kocası olduğuna, Mehmed'in kendisine hiçbir şey bırakmadan ve nafakası için kimseyi vekil tayin etmeden gittiğine dair Ümmü Gülsüm'den yemin etmesini ister. Ümmü Gülsüm'ün yemin etmesi üzerine mahkeme, günlük 11

⁴⁷⁸ Akgündüz, **Kanunnâmeler 6**, s.368.

⁴⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Akif Aydın, "İstidâne", **DİA**, 23, İstanbul, 2001, s.322.

⁴⁸⁰ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.87/3.

⁴⁸¹ (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689), ss.19/5.

⁴⁸² Jennings, **Divorce in the Ottoman**, s.522.

akçenin Kalaycı Mehmed'in geri döndüğünde ödemesi şartıyla Ümmü Gülsüm'e verilmesine izin verir.⁴⁸³

H. 23 Muharrem 1104/M. 4 Ekim 1692 tarihli bir başka davada, Kemer kaya Mahallesi'nde yaşayan Mehmed kızı Havva mahkemeye gelerek, kocası Ahmed oğlu İbrahim'in kendisini nafakasız bir şekilde bırakıp giderek, acil olarak nafakaya ihtiyacı olduğunu dile getirir ve mahkemeden talep eder. Bunun üzerine mahkeme, İbrahim'in giderken hiçbir şey bırakmadığını ve kimseyi de nafakasını karşılamak için vekil tayin etmediğine dair Havva'dan yemin etmesini ister. Havva'nın yemin etmesi üzerine mahkeme günlük 18 akçenin, kocası İbrahim'in geri döndüğünde ödemesi şartıyla borç olarak verilmek üzere Havva'ya izin verilir.⁴⁸⁴ Bu gibi nafaka talebi kayıtlarında kocaların eşlerini ne zaman ve ne kadar süredir bıraktıklarına dair bir husus yer almamaktadır. Fakat mahkemeye başvurdıklarında nafaka ihtiyaçlarına binaen acil olarak bir talepte bulunmaları, kocalarının gidişinden sonra sıkıntı çekecek raddede olduklarını gösterebilir. Bunun kaç ay olduğu belirli olmamakla beraber, o dönemde bir kadının kocası olmadan ve kayıta söylenildiğine göre hiçbir şey bırakmadan gitmiş olması üzerine bu sürecin çok da uzun olmadığını düşünülebilir. Burada mahkeme tarafından tayin edilen nafaka miktarı da kişiye göre değişmektedir. Nafaka miktarı bu kayıta 18 akçe olarak belirlenmiştir. Bir önceki nafaka talebi kaydında adı geçen kadının iki küçük çocuğu olmasına rağmen 11 akçe gibi bir miktarın ödenmesi ilgi çekicidir. Bu durum izin verilen meblâğın, giden kocaların ekonomik durumuna bağlı olarak verildiği hususunu düşündürmektedir.⁴⁸⁵

H. 17 Şevval 1103/M. 4 Mayıs 1692 tarihli bir davada, Hacı Kasım Mahallesi'nde yaşayan Mehmed kızı Fatma, mahkemeye gelerek, kocası Hüseyin oğlu Mehmed Beşe'nin kendisini nafakasız bırakıp gittiğini ve acilen nafakaya ihtiyacı olduğunu ve mahkemeden bunu talep ettiğini belirtir. Yine Fatma'nın Mehmed Beşe'nin nikâhlı karısı olduğu teyit olunup, Mehmed Beşe'nin kendisini nafakasız ve hiçbir şey bırakmadan gittiği üzerine yemin istenmesi üzerine Fatma yemin eder. Bunun üzerine Fatma'nın ihtiyaçları için mahkemeden günlük 7 akçe kocası Mehmed'in üzerine geri ödenmek şartıyla borç verilmesine izin verilir.⁴⁸⁶ Yine H.27 Şevval 1103/M. 14 Mayıs 1692 tarihli bir kayıta, Tekfur Çayırı Mahallesi'nde yaşayan Mehmed kızı Rukiye, kocası Ali Çelebi'nin kendisini nafakasız bir şekilde bırakıp gitmesi üzerine, mahkemeye başvurarak nafakaya acil olarak ihtiyacı olduğunu bildirmiş ve bunu mahkemeden talep etmiştir. Bunun üzerine Ali Çelebi'nin giderken Rukiye'ye hiçbir şey bırakmadığına ve kimseyi de buna vekil tayin etmediğine dair Rukiye'den yemin etmesi istenir. Rukiye'nin yemin etmesi üzerine günlük 15 akçe nafakası için mahkemeden, kocası Ali Çelebi üzerine borç olarak, geri ödenmek üzere bir miktar

⁴⁸³ (TŞS), Defter no. 1858 (1102-1103/1691-1692), ss.78/2.

⁴⁸⁴ (TŞS), Defter no. 1859 (1103-1104/1692-1693), ss.19/3.

⁴⁸⁵ Mustafa Akkaya, "Osmanlı'da 16. Ve 17. Yüzyıllar Arasında Nafaka Uygulamaları İle Satın Alma Gücü Arasındaki İlişki", *History Studies*, 10(7), 2018, s.301.

⁴⁸⁶ (TŞS), Defter no. 1859 (1103-1104/1692-1693), ss.47/3.

verilmesine izin verilir.⁴⁸⁷ Son olarak, H. 10 Rebiülevvel 1106/M. 29 Ekim 1694 tarihli bir davada, İskender Paşa Mahallesi'nde yaşayan Fazlı Beşe kızı Sabire mahkemeye gelerek, kocası Süleyman oğlu Sadık Beşe'nin kendisini bırakıp gittiği, hiç nafaka bırakmadığını ve gittikten sonra da göndermediğini söylemiş ve bu münasebetle mahkemeden nafaka talep etmiştir. Böylece mahkeme kocası Sadık Beşe'nin üzerine borç olarak geri ödenmek şartıyla 15 akçe almasına izin verilir ve kocasının giderken onu nafakasız bıraktığına dair de yemin istenir.⁴⁸⁸

Belirtilmiş olan kadınlara verilen bu meblâğlar üzerinden o dönem içerisinde nelerin ne miktarda alınabildiği ve bu doğrultuda o dönem Trabzon'unda bir kadının geçimini sağlayabilme hususunun daha iyi anlaşılabilmesi adına Trabzon'a ait narh⁴⁸⁹ kayıtları değerlendirilecektir. Bu kayıtlar içerisinde de belirli yiyecek ürünlerinin fiyatları temelinde bir anlatım yapılacaktır. Konu ile alakalı olarak Mustafa Akkaya'ya ait, yakın bir zamanda yayınlanmış olan "Osmanlı'da 16. ve 17. Yüzyıllar Arasında Nafaka Uygulamaları İle Satın Alma Gücü Arasındaki İlişki" adlı makalesi de değerlendirmede önemli bir kıstas olarak kullanılacaktır. Belirtmek gerekir ki müellif eserinde evlilik dâhilinde ve boşanma sonrasında kadınların aldığı nafaka miktarlarına göre bir değerlendirme yapmaktadır. Burada ise istidâne üzerine izin verilen nafakalar ile değerlendirme yapılacaktır. Fakat bunlar arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Çünkü her iki nafaka türü de kadının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik günlük ve aylık belirlenen meblâğlardır.

Konu ile ilgili tablo şöyledir:

⁴⁸⁷ (TŞS), Defter no. 1859 (1103-1104/1692-1693), ss.49/5.

⁴⁸⁸ (TŞS), Defter no. 1861 (1105-1106/1694-1695), ss.35/5.

⁴⁸⁹ narh: Azamî fiyat manasına gelen bir ıstılah olarak görülmektedir. Bir mal veya hizmet için ilgili resmî makamların tespit ettiği fiyat manasındadır. Pakalın, **Osmanlı**, 2, s.634. Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi**, s.3.

Tablo 19: İstidâne İzni Verilen Kadınların Nafaka Miktarları ve Trabzon'daki Narhlara Göre Alım Gücü

Sicil No Varak/ Kayıt	Tarih	Meblâğ	1691-1694 Yılları Narhına Göre Satın Alma Durumu ⁴⁹⁰						
			Ekmek		Lahm-ı Ganem (Koyun Eti)	Revgân-ı Sade (Sade Yağ)	Tuz		
1858 Numaralı Sicil 78/2	H.26 Zilkaade 1103-M.9 Ağustos 1692	11 Akçe	100 Dirhem ⁴⁹¹	320.7 gr.	1 Okka/Kıyye	0,940 kg.	0,306 kg.	1 Okka/Kı yye	4,70 kg.
1859 Numaralı Sicil 19/3	H.23 Muharrem 1104-M.4 Ekim 1692	18 Akçe	<i>(Bu dönem içinde bir değişiklik olmamıştır.)</i>			2,885 kg.	0,721 kg.	1 Batman ⁴⁹²	5,775 kg.
1859 Numaralı Sicil 47/3	H.17 Şevval 1103-M.4 Mayıs 1692	7 Akçe				1,122 kg.	0,280 kg.		2,245 kg.
1859 Numaralı Sicil 49/5	H.27 Şevval 1103-M.14 Mayıs 1692	15 Akçe				2,404 kg.	0,601 kg.		4,812 kg.
1861 Numaralı Sicil 35/5	H.10 Rebiülevvel 1106-M.29 Ekim 1694	15 Akçe			100 Dirhem	320.7 gr.	<i>(Bir önceki kayıt ile aynı fiyatlara tabidir.)</i>		
			90 Dirhem	288,63 gr.					
			92 Dirhem ⁴⁹³	295,044 gr.					
			1 Akçe (1 Adet)						

⁴⁹⁰ Değerlendirilmiş olan Trabzon'a ait siciller içerisinde dört adet narh kaydına rastlanmaktadır. Bunlar 1857, 1858, 1859 ve 1860 Numaralı Siciller içerisinde yer almaktadır. Takribi olarak bu kayıtlar 1691-1694 yıllarını göstermektedir. Burada belirtilecek olan yiyecek maddelerinin ölçüleri kıyye, para olarak meblâğı ise akçe olarak belirlenmiştir. Bahsi geçen yukarıdaki tabloda, okka ve kilogram olarak dönüşümleri verilmektedir. Bu dönüşümler için bk. İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu**'nda, s.248-254.

⁴⁹¹ Burada belirtilmiş olan fiyat, 1859 Numaralı Sicil içerisinde yer alan ekmeğe göre belirlenmiştir. Çünkü 1857 Numaralı Sicil içerisinde Ramazan ayı münasebeti ile yer alan narh kaydında ekmeğe dair bir fiyat bulunamamıştır. Konu ile alakalı olarak değerlendirilen narh kayıtları, belirtilen hükümlerin yılları ile uyumakta ve bu sebeple hükmün kaydedildiği yılın narhına göre bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu doğrultuda, 1691-1692 yıllarını içeren 1858 Numaralı Sicil içerisinde yer alan fiyatlardan, lahm-ı ganemin kilesi 15 akçeye, revgân-ı sadenin kilesi 46 akçeye ve tuzun kilesi 3 akçeye tekabül etmektedir. 1859 Numaralı Sicilde de ekmeğin fiyatı aynı iken, lahm-ı ganem 8 akçe, revgân-ı sade 32 akçeye düşmektedir. Bu dönemde tuzun birimi batman olarak belirtilmiştir ve fiyatı 24 akçedir. Genel olarak bakıldığında lahm-ı ganemin fiyatı %46,66, revgân-ı sadenin fiyatı %30,43 oranında düşerken, tuzun fiyatında bir değişiklik olmamıştır.

⁴⁹² Burada yer alan ölçü değişerek, batman olmuştur. batman: İki okkadan altı okkaya kadar olan ağırlık ölçüsüne verilen addır. XVI. ve XVII. yüzyılda 266 dirheme tekabül ettiği söylenmektedir. Pakalın, **Osmanlı**, 1, s.174. okka: Tartı ölçülerinden biri olan okka, kıyye olarak da geçmekte ve şehir ve kasabalara göre miktarı değişmektedir. En bilineni 400 dirhem, 1,282 gram olarak belirtilmektedir. Pakalın, a.g.e., 2, s.723.

⁴⁹³ Burada belirtilen fiyatlar 1860 Numaralı Sicil baz alınarak yazılmıştır. Fakat lahm-i ganem, revgân-ı sade ve tuzun fiyatı bir önceki narh fiyatlarına göre belirlenmiştir. Çünkü bu dönem içerisindeki narhta bu ürünler belirtilmemektedir. 1860 Numaralı Sicil içerisinde yer alan narh kayıtlarında ekmeğin gramajının üst üste iki defa değiştiği gözlemlenmektedir. İlk olarak H.18 Zilhicce 1104-M.20 Ağustos 1693 yılı ekmeğin dirhemi 100 iken, H.21 Zilhicce 1104-M.23 Ağustos 1693 yılında 90 dirheme düşürülmüş, H.29 Cemâziyelevvel 1105-M.25 Şubat 1694 tarihinde ise 92 dirheme çıkarılmıştır. Bu münasebetle ekmeğin ağırlığı 3 yılın ardından %10 düşerken, sonrasında %2,22 arttırılmıştır. Fakat fiyatı bu dönemde sabit kalmıştır. Yani insanlar ekmeği aynı fiyattan alırken, artık daha düşük gramaja sahip ekmeğe almaya başlamışlardır.

Tabloya dair genel bir açıklama yapmak gerekirse, istidâne izni verilen, yukarıda da belirtilmiş olan meblâğlara göre alım gücü şöyle açıklanabilir; 1692 yılında günlük 11 akçe nafaka alımına izin verilen bir kadın, bu meblâğ ile aynı dönemin narhı⁴⁹⁴ baz alınarak, 100 dirhemi 1 akçeden olmak üzere ekmek, kıyyesi 15 akçeden olmak üzere koyun etinden 0,940 kg., kıyyesi 46 akçeden olmak üzere yağdan 0,306 kg. ve kıyyesi 3 akçe olmak üzere tuzdan 4,70 kg. alabilmektedir. Belirtilen bu ölçüler günlük olarak bu ürünler üzerinden yapılacak bir alıma göre hesaplanmıştır. Yine bir başka kayıt üzerinden alım gücüne bakıldığında, 1692 yılı sonlarında günlük 18 akçe nafaka alımına izin verilen bir kadın, bu meblâğ ile aynı dönemin narhı⁴⁹⁵ baz alınarak, 100 dirhemi 1 akçe olmak üzere ekmek, kıyyesi 8 akçe olmak üzere 2,885 kg. koyun eti, kıyyesi 32 akçe olmak üzere yağdan 0,771 kg. ve batmanı 24 akçe olmak üzere tuzdan 5,775 kg. alabilmektedir. Verilmiş olan miktarlar arasında en düşük olan 7 akçe ile 1692 Mayıs'ında bir kadın, 100 dirhemi 1 akçe olmak üzere ekmek, yine bir önceki kayıttaki narh miktarına göre 1,122 kg. koyun eti, 0,280 kg. yağ ve 2,245 kg tuz alabilir. Yine aynı ayın içerisinde izin verilen bir başka nafakaya göre bir kadın 15 akçe ile, belirtilen bu narh dâhilinde ekmek, 2,404 kg. koyun eti, 0,601 kg. yağ ve 4,812 kg. tuz alabilmektedir. Bir sonraki nafaka hükmünde de aynı meblâğ yer almakta ve koyun eti, yağ ve tuzun fiyatı değişmemektedir. Fakat bu dönemde ekmeğin gramajında bir değişiklik olmuştur. Bu dönemde yine 1 akçeye ekmek alınabilirken gramajı önce 100 dirhemden 90'a düşürülmüş, sonra da 92'ye çıkarılmıştır.

Bu dönemde bir kadına günlük olarak verilen bu meblâğlar ile aslında belirtilen ürünlerden hepsi belirli miktarlar dâhilinde alınabilmektedir. Burada seçilmiş olan ürünler önemli gıdalar olarak görülen ekmek, koyun eti, yağ ve tuzdur. Dönem içerisinde üst üste bu kadar narhın yer alışı, savaş hasebiyle olmalıdır. Çünkü aynı süreç içerisinde bu gıdaların fiyatında düşüş gözlemlenmektedir. Ayrıca kadınların mahkemeden almış oldukları bu meblâğlar hâricinde, yiyecek konusunda sıkıntı yaşamaları durumunda komşuların da devreye gireceği düşünülmektedir. Yani kadının tek güvencesinin mahkemeden tayin edilen bu miktarlar olduğu düşünülmemelidir. Konu hakkında tafsilatlı bir değerlendirme için daha geniş bir dönemde bu kayıtların elde edilmesi gerekmektedir. Çünkü 16 yıllık bir dönem içerisinde bu türde beş kayda rastlanılmıştır. Kayıtların çokluğu daha iyi bir değerlendirmeyi de beraberinde getirecektir. Var olan bu fiyatların alım gücü İstanbul ile karşılaştırıldığında, neredeyse aynıdır. Fakat İstanbul örneğinde karşılaştırılan ölçüt boşanmada verilen nafaka üzerinden olmaktadır. Trabzon örneğinde ise eşlerin gaipliği üzerine verilen bir nafaka söz konusudur. Lâkin her iki nafaka da geçim münasebeti ile verildiğinden aynı tür içine dâhil edilebilmektedir. Yine İstanbul'a dair Akkaya'nın yapmış olduğu çalışma içerisinde yer alan yiyecekler daha çeşitlidir. Burada belirli yiyecekler ölçü olarak alınmıştır. Bu doğrultuda bir başka değerlendirme kadınlara verilen akçe miktarı ile alâkalı olacaktır. İstanbul'da 1691 yılında günlük 4 akçe boşanma nafakası verilirken, Trabzon sicilleri içerisinde bu döneme ait

⁴⁹⁴ (TŞS), Defter no. 1858 (1102-1103/1691-1692), ss.1/1.

⁴⁹⁵ (TŞS), Defter no. 1859 (1103-1104/1692-1693), ss.129/11.

verilen miktarlar 7-18 akçe arasında değişmektedir. Ürünlerden alım gücü ölçü olarak aynı olmasına rağmen, Trabzon'da bu durumun daha ziyâde olduğu gözlemlenmektedir. Buradan hareketle Trabzon'da kadınların izin verilen bu meblâğlar ile daha fazla alım gücüne sahip oldukları söylenebilmektedir.⁴⁹⁶

Son olarak genel manada nafaka talepleri değerlendirilecek olunursa, mahkemelerde kadınlardan kocalarının onları nafakasız bırakıp gittiği ve kimseyi de buna vekil kılmadığına dair yemin istenir ve şahitlere gerek duyulmadan bu yemin, mahkemenin izin vermesi için yeterli sayılır. Fakat bu para yardımı erkek üzerine, geri döndüğünde ödenmek şartıyla borç olarak yazılır. Birkaç kayıta, erkeğin geri döndüğü, karısıyla boşandığı ve bu borcun da içinde olduğu davaların açıldığı talâk bahsinde görülmektedir. Erkeğin hiç dönmediği durumlarda bu husus konusunda ne karar verildiği yahut kadının ölene kadar yardım alıp almadığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat Hanefi ekole göre, kadının bir boşanma sebebi olarak kocasının gaipliğini öne sürmesi kabul görmemektedir. Bu noktada kadın ancak, kocasının öldüğünü yahut gitmeden önce belirli bir süre sonra dönmediğinde boşanabileceğini söylemesi üzerine boşanabilir. Burada bu paranın erkek üzerine yazılması ve döndüğünde olan ödeme zorunluluğu, İslâm hukukunda evlilik münasebetiyle zuhur eden karşılıklı hakların varlığına dair bir husustur. Evlilikte kadının erkeğe karşı hak ve sorumlulukları, erkeğin de kadına karşı hak ve sorumlulukları bulunmaktadır ve bunlardan biri de karısı ve çocuklarının nafakalarını karşılamaktadır.

⁴⁹⁶ Akkaya, **Osmanlı'da 16. Ve 17. Yüzyıllar Arasında**, s.305.

SONUÇ

Toplumun en küçük, insanlığın en önemli yapı taşı olarak görülen aile mefhumu, yüzyıllardır oluşumu ve dağılışı ile üzerinde en çok durulan konulardan biri olmuştur. Tarihî süreç içerisinde aile üzerine yazılan birçok kitap, yapılan birçok çalışma göstermektedir ki amilleri ne olursa olsun “*aile olma*”nın birtakım kaidelere ihtiyacı vardır. Bu kurumun belirli kaideler üzerine oluşması ile ortaya çıkan aile, oluşum süreci kadar gidişatı ile de toplumu etkilemiştir. Osmanlı toplumunda “*aile ve ahlâk*” iç içedir ve bu suretle toplumun her bir ferdi bu unsurları gözetken manevî bekçiler olmuşlardır. Böylece aileye dair gayri meşru olan her bir mesele mahkemeye olabildiğince intikal etmiş ve durum çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu noktada Osmanlı toplumunu ve sosyal yaşantısını anlamak adına şer‘iyye sicillerini incelemek önemli olmuştur. Bu suretle H.1099-1124/M.1688-1703 tarihli 1856-1866 Numaralı 11 sicil incelenerek, nikâh kayıtları ve boşanmalar çerçevesinde ailenin yıkılış/çözülüş süreci ele alınmıştır.

Değerlendirilen sicillerde 16 yılda 2425 nikâh akdi kayda geçerken, boşanmaların sayısı 64’tür. Bu nikâhların 1326’sı bekâr, 1084’ü dul, 15’i ise medenî durumu belirtilmemiş olan kadınlara aittir. Birbirine neredeyse eşit olan bu kayıtlarda, dul kadınların hangi sebeple dul kalmış oldukları belirli değildir. Daha açık bir ifadeyle hepsinin kocanın ölümü sebebi ile dul kalmış olma ihtimalleri azdır. Lâkin buna nazaran boşanmaların mahkemelere az yansımış olması durumu muğlak bırakmaktadır. Aslında bu durumun altında yatan sebeplere bakıldığında kayıtlar üzerinden bir değerlendirme yapmak mümkündür. Özellikle bu durum toplum içerisinde aile birliğinin kuvvetini ve bağını göstermektedir. Diğer yandan boşanma türleri içerisinde yer alan talâk türü boşanmada erkeğin mahkemeye gelme zarureti olmadan, karısını sadece belirli sözler ile boşayabilmesi mümkündür. Belirtilen siciller içerisinde, mahkemeye kaydettirilen boşanmalarının özellikle bir sorun vuku bulduktan sonra gerçekleşmesi de bu durumu açıklamaktadır. Yine bu türde mahkemeye yansıyan kayıtların özellikle kadınlar tarafından bir müracaat ile gerçekleşmesi de kayda değerdir. Özellikle kadınların mahkemelere müracaat ederek durumlarını kaydettirmek ve hüccet talep etmek istemeleri boşanmalarını kanıtlamak adına olmuştur. Çünkü erkekler bu hususta bir belgeye ihtiyaç duymadan yeniden evlenip, hatta eski evliliği üzerine bir eş daha alarak hayatlarına devam ederken, kadınların boşanma yahut da kocalarının vefatını kanıtlayamadıkları takdirde evlenmelerine izin verilmemiştir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki değerlendirilen siciller içerisinde erkeklerin de mahkemeye gelerek, boşanmaya dair hüccet talep ettikleri vakidir. Lâkin bu durum 22 talâk hükmü içerisinde bir adettir ve bu kayıttaki da erkek, eski karısının kendisinden para talep etmemesi adına bu hücceti almak istemektedir. Durumun özünde, talâk türü boşanmaların mahkemelere yansımada yukarıda da belirtildiği üzere bir kayıt zorunluluğu yer

almamaktadır. Yine bu doğrultuda, talâkın bayın mi ric‘i mi olduğu sorusu da kayda değerdir. Zira ric‘i bir talâk sonrasında nikâha gerek duyulmadan karı ve koca evliliğine devam edebilirken, bayın bir talâkta bu durum söz konusu değildir. O halde mahkemeye yansımayan ric‘i talâk başka bir tabirle küçük ayrılık adı verilen boşanmaların da yaşanmış olması muhtemeldir.

Talâk ile alâkalı olarak siciller içerisinde göze çarpan iki unsur daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; tefviz-i talâktır. Tefviz-i talâk kocanın bir yere giderken belirli bir süre mühlet verip, dönmediği takdirde karısına boşanma hakkını vermesi anlamında kullanılan bir tabirdir. Siciller içerisinde bir adet bu hususta hükme rastlanılmaktadır. Burada kadın, kocasının gidişinden altı yıl sonra mahkemeye gelerek durumu aksettirmiş ve mahkeme de boşanmaya hükmetmiştir. Çünkü kadın artık gelmeyecek bir gideni beklemekten umudunu kesmiş ve yeniden bir izdivaç için mahkemeye gelmiştir. Böyle bir boşanma ile aslında kocanın şart ettiği şeye uyulmaması da ortaya çıkmıştır. Çünkü kayıta kocanın *“Eğer ben bir yıla değin dönmez isem.”* dediği görülmektedir. Zira böyle bir talâkta neye şart edilirse sadece o şeyin gerçekleşmesi halinde boşanma vuku bulabilmektedir. Bu hususta Ebussuud Efendi dönemi verilen fetvalara bakıldığında, bir erkeğin karısına bir yere gitmeden önce yukarıda da belirtildiği üzere sarf ettiği sözler içerisinde yer alan, belirli bir tarihin vuku bulması ile gerçekleşen boşanma hadisesi, sadece belirtilen tarih üzerinden olmaktadır. Yani erkek bir yıla kadar gelmediği takdirde boşanmanın vuku bulacağını söylemiş ise boşanma sadece o sürede gerçekleşmektedir. Fakat aradan daha uzun bir süre geçer ise boşanmanın gerçekleşmeyeceği Ebussuud Efendi fetvalarında yer almaktadır. Osmanlı mahkemelerinde bu gibi durumlara ait birçok örnek bulunmaktadır. Bu konuda verilen fetvalara uyulmadığı söylenebilir.

Talâk bahsi üzerine göze çarpan ikinci unsur ise talâka şart yahut yemin meselesidir. Şartlı talâk hususuna bakıldığında Osmanlı toplumunda bir çeşit yemine dönüşmüş ve toplumda önemli konular üzerine yahut yaşanan bir sinir anında zikredilmiş olan boşanma lafzı, bazı durumlarda erkeği çıkılmaz bir yola sürüklemiştir. Çünkü toplum içinde sinirle söylenen bu lâfız şart edilen durum gerçekleştiğinde, yine dönemin kontrol mekanizması olan toplum tarafından mahkemelere aksettirilmektedir. Sicillerde bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Talâka yemin hakkında durumun mahkemeye gelinip kaydettirilmesi de vakidir. Bu suretle edilen yemin, bir noter olarak mahkeme tarafından da tasdiklenmiş olmaktadır. Böylece ileride şart edilen durum yaşandığında, koca itirazsız bir şekilde boşanmaya razı olacaktır. Burada evliliğin kutsiyeti ve önemi, boşanma sonrasında erkeğin alacağı malî yükümlülük, kişinin iddia ettiği şeyde bir karar mekanizması görevi görmüştür.

Sicillerde boşanmaya dair en çok kayıt muhalâ‘aya aittir. Bu tür bir boşanmanın neden diğer türlerden ziyâde olduğu sorusunun cevabı ise talâkın tam aksidir. Bu türde karşılıklı rıza ile sona eren evlilik bağı, genellikle kadının isteği üzerine bazı şeylerden feragat etmesi ile gerçekleşebilmektedir. Bu doğrultuda işin içinde yine kadının olması ile mahkemeye kaydettirilme söz konusudur. Bazı fâkihler bu tür bir boşanmanın bir akit olmasından mütevellit kaydedilme

gerekliliği bulunduğunu savunmaktadırlar. Talâkın iki katı durumunda olan toplamda 41 adet muhalâ'aya dair dava içerisinde genel olarak sebeplerin kaydedilmediği görülmektedir. Bu kayıtlar içerisinde sadece bir adedinde boşanmanın yüzeysel olarak sebebi verilmiştir. Hâlbuki Osmanlı coğrafyasında bulunan diğer şehirlere bakıldığında, genel olarak hepsinde “*şiddetli geçimsizlik*” sebebi ile boşanmanın gerçekleştiği, hatta bazı durumlarda konuya dair ayrıntıların da yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bu tür bir boşanmanın sadece Trabzon’da değil, Osmanlı coğrafyasında yer alan birçok şehirde diğer türlere nazaran fazla olduğu görülmektedir.

Muhalâ'a türü bir boşanmada kadının feragat etmiş olduğu para, mal yahut eşyalara bakılarak, böyle bir boşanmaya ekonomik anlamda durumu daha iyi olan kadınların başvurduğu düşünülebilmektedir. Zira muhalâ'a, talâk ile boşanmada olduğu üzere erkeğin alacağı maddî sorumlulukları kadına yükler ve bu sebeple bu tür bir boşanma bayin talâk olarak kabul edilir. Böyle bir maddî sorumluluğu da orta halli ve durumu daha iyice olan kadınların üstlenebileceği düşünülmektedir. Fakat bu hususta kesin bir şey söylenemez. Bu konuya dair kesin bir şey söylemek adına o dönem kadınlarının ekonomik durumlarını incelemek lâzımdır. Bu ise tereke ve mülk alım-satım kayıtlarının ele alınması ile ortaya çıkacaktır. İlerde bu konuya dair yapılacak olan ek bir çalışma ile durumun daha iyi anlaşılması sağlanabilir.

Boşanma bahsi üzerine son olarak kazaî boşanma veya tefrikten bahsedilebilir. Değerlendirilen siciller içerisinde bir adet bulunan kayıтта “*bülüğ muhayyerliği*” sebebi ile bir boşanma gerçekleşmektedir. Bu kayıt, dönem içerisinde evlenen kız çocuklarının bülüğ erme durumlarında evlilikleri fesh etme imkânlarının bulunduğunu da göstermesi açısından bir örnek teşkil etmektedir. Böyle bir boşanmada kadın, bülüğ muhayyerliği durumundan yararlanarak boşanma hakkı elde eder. Nikâh zamanında eğer bu karar anne tarafından verilmiş ise ileriye dönük fesh olanağı bulunurken, bu karar baba veya dede tarafından verilmiş ise böyle bir hak bulunmamaktadır. İslâm Hukuku’nda bu durumun baba ve dedenin güvenilirliği ile alâkalı olduğu söylenmektedir. Örneğine sadece bir adet rastlanılmış olsa da, nikâh kayıtlarında görüleceği üzere küçük yaşta, bülüğuna ermeden evlendirilen kızların varlığı mevcuttur ve büyüdüklerinde evliliklerine razı olmaktadır. Bu kayıтта yer aldığı üzere bazı durumlarda kızlar bu hakkını kullanarak gerçek anlamda evlilik olmadan nikâhlarını fesh ettirebilmişlerdir.

Son olarak siciller içerisinde nafaka talebinde bulunan kadınlara dair bir değerlendirme yapılmıştır. Yapılan bu değerlendirmede ele alınan kayıtlarda, kadınların kocaları belirtilmeyen bir sebep ile karılarını bırakmış ve ortada kalan bu kadınlar nafakaya ihtiyaç duymuşlardır. Osmanlı’da kocanın gaipliği ve terk üzerine boşanmanın mahkemelerde bir süre sonra yasak edilmiş olduğu bilinmektedir. Bu sebeple kocaların evi terk etme durumunda kadınlara iki seçenek sunulmuştur. Bunlardan ilki terk eden kocaya bir şekilde ulaşarak veya haber yollayarak muhalâ'a ile boşanmaya ikna etmektir. İkincisi ise istidânedir. Yani kadının nafakası adına mahkemeden günlük ihtiyaçları için borç ve izin istemesidir. Bu doğrultuda mahkemeye yansıyan beş adet kayıтта, ne kocaların

nereye gittiği ne de ne sebeple gittiği yer almaktadır. Burada sadece diyar-ı ahâra gittikleri ve giderken de kimseyi vekil tayin etmeyip, nafaka bırakmadıkları kaydedilmektedir. Böyle bir taleple mahkemelere başvuran kadınlardan kocalarının onları nafakasız bırakıp gittiği ve kimseyi de buna vekil kılmadığına dair yemin istenir ve şahitlere gerek duyulmadan bu yemin, mahkemenin izin vermesi için yeterli sayılır. Fakat bu para yardımı erkek üzerine, geri döndüğünde ödenmek şartıyla borç olarak yazılır. Birkaç kayıta, erkeğin geri döndüğü, karısıyla boşandığı ve bu borcun da içinde olduğu davaların açıldığı talâk bahsinde görülmektedir. Erkeğin hiç dönmediği durumlarda bu husus konusunda ne karar verildiği yahut kadının ölene kadar yardım alıp almadığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat Hanefi ekole göre, kadının bir boşanma sebebi olarak kocasının gaiplik ve terkini öne sürmesi kabul görmemektedir. Bu noktada kadın ancak, kocasının öldüğünü yahut gitmeden önce belirli bir süre sonra dönmediğinde boşanabileceğini söylemesi üzerine boşanabilir.

Genel olarak boşanma bahsine bakıldığında, görüldüğü üzere Osmanlı'da boşanma mahkemelere pek de aksettirilmeyen sosyal bir olaydır. Bu sosyal olayda kadının yeri oldukça büyüktür. Zira durumun mahkemelere yansımalarının en büyük sebebi kadınlardır. Ayrıca boşanma hususunda kadınların mağduriyet yaşadığı açıktır. Çünkü mahkemelere yansıyan boşanmaya dair davaların hep bir sorun üzerine kayıtlarla gerçekleştiği görülmektedir. Bu noktada özellikle kocaları tarafından terk edilen kadınların mağduriyet yaşadığı açıktır. Konu hakkında Trabzon'a dair daha iyi bir değerlendirme yapmak adına, daha çok sicil ele alınarak tarih genişletilmelidir.

XVII. yüzyılın son çeyreğinde Trabzon üzerinden ailenin dağılışını ele alan bu çalışma, boşanma bahsi üzerine literatüre bir tez daha katmaktadır. Bunun yanısıra boşanma hakkında Trabzon'a dair bugüne kadar yapılmış bir yüksek lisans veya doktora tezinin mevcut bulunmaması sebebiyle, yapılan bu tezin alanında daha sonra yapılacak olan çalışmalar adına bir başlangıç olması temenni edilmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

- Trabzon Şer‘iyye Sicilleri (TŞS), Defter no. 1856 (1099-1100/1688-1689)
- Trabzon Şer‘iyye Sicilleri (TŞS), Defter no. 1857 (1101-1102/1690-1691)
- Trabzon Şer‘iyye Sicilleri (TŞS), Defter no. 1858 (1102-1103/1691-1692)
- Trabzon Şer‘iyye Sicilleri (TŞS), Defter no. 1859 (1103-1104/1692-1693)
- Trabzon Şer‘iyye Sicilleri (TŞS), Defter no. 1860 (1104-1105/1693-1694)
- Trabzon Şer‘iyye Sicilleri (TŞS), Defter no. 1861 (1105-1106/1694-1695)
- Trabzon Şer‘iyye Sicilleri (TŞS), Defter no. 1862 (1106-1109/1695-1698)
- Trabzon Şer‘iyye Sicilleri (TŞS), Defter no. 1863 (1109-1110/1698-1699)
- Trabzon Şer‘iyye Sicilleri (TŞS), Defter no. 1864 (1110-1112/1699-1701)
- Trabzon Şer‘iyye Sicilleri (TŞS), Defter no. 1865 (1110-1112/1699-1701)
- Trabzon Şer‘iyye Sicilleri (TŞS), Defter no. 1866 (1113-1114/1702-1703)

Diğer Kaynaklar

- Abacı, Nurcan (2001), **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması: 17. Yüzyıl**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Abdurrahman Abdi Paşa (2012), **Abdurrahman Abdi Paşa Kanunnâmesi**, H. Ahmet Arslantürk (Haz.), Okurkitaplığı, 1. Baskı, İstanbul.
- Acar, Halil İbrahim (2010), “Talâk”, **DİA**, 39 (496-500), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (2000), “İddet”, **DİA**, 21 (466-471), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Açıklamalı Osmanlı Fetvaları: Fetâvâ-yı Ali Efendi (2014)**, H. Necati Demirtaş (Açıklayan), Kubbealtı Neşriyât, 1. Baskı, İstanbul.
- Ahmed Aşıkpaşazade (1992), **Tevârih-i Ali Osman**, Nihal Atsız (Çev.), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

- Akgündüz, Ahmet (2012), **İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı: Özel Hukuk I (Şahsın Hukuku ve Aile Hukuku)**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- (1990), **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri: Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (1991), **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri: 3. Kitap Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (1992), **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri: 4. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri 1. Kısım Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992
- (1993), **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri: 6. Kitap Kanuni Devri Kanunnâmeleri II. Kısım Eyalet Kanunnâmeleri (II)**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (1994), **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri: 7/I. Kitap Kanuni Devri Kanunnâmeleri (IV) 7/II. Kitap II. Selim Devri Kanunnâmeleri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (1996), **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri: 9/1 I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri 9/II. II. Osman Devri Kanunnâmeleri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (2015), **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri: 10. Kitap IV. Murad, I. İbrahim ve IV. Mehmed Devri Kanunnâmeleri (1623-1687)**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (2016), **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri: 11. Kitap III. Ahmed, I. Mahmud ve II. Mahmud Devri Kanunnâmeleri (1703-1839)**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri: 2. Kitap II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.
- **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri: 5. Kitap Kanuni Devri Kanunnâmeleri II. Kısım Eyalet Kanunnâmeleri (I)**, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.
- **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri: 8/1. Kitap III. Murad Devri Kanunnâmeleri 8/II. Kitap III. Mehmed Devri Kanunnâmeleri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Akkaya, Mustafa (2018), “Osmanlı’da 16. Ve 17. Yüzyıllar Arasında Nafaka Uygulamaları İle Satın Alma Gücü Arasındaki İlişki”, **History Studies**, 10(7), 307-319.

- Aktan, Ali (2003), “XVII. Yüzyıl Başlarında Kadı Sicillerine Göre Kayseri’de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar”, **Dördüncü Kayseri ve Yöresi Tarihi Sempozyumu Bildirimi (10-11 Nisan 2013)**, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri, 21-40.
- Aktan, Hamza (2002), “Kuran’a Göre Boşanma Prosedürü”, **Dinî Araştırmalar**, 5(14), 5-16.
- Altan, Mehmet ve İplikçioğlu Mehmet (2009), “Şer‘iyye Sicil Kayıtlarına Göre 1748-1749 Yıllarında Konya’da Aile”, **SSBED**, 21, 519-532.
- Altındal, Meral (1994), **Osmanlı’da Kadın**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Araz, Yahya (2008), “Kadınlar, Toplum ve Hukuk: 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Eşleri Tarafından Terk Edilen Kadınlar”, **Tarih ve Toplum**, 6, 61-82.
- Arı, Haluk Sena (2000), **Osmanlı Aile Hayatı**, Nesil Basım-Yayın, İstanbul.
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da Kadın (2015)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:137, İstanbul.
- Aslan, Bedri (2018), “Boşama Yetkisi Hakkında Yapılan Tartışmalar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1(55), 918-927.
- Aslan, Nâsi (2018), “İslâm-Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti”, **Osmanlı Hukukunda Fetva**, Süleyman Kaya vd. (Ed.), Klasik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 227-241.
- Atar, Fahrettin (2005), “Muhâlea”, **DİA**, 30 (399-402), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ateş, Süleyman (1979), “Kur’an-ı Kerimde Evlenme ve Boşanma İle İlgili Ayetlerin Tefsiri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 23(1), 221-286.
- (1995), **Kur’an-ı Kerim’de Evlenme ve Boşanma**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- Aydın, Mehmet Akif, (1985), **İslâm-Osmanlı Aile Hukuku**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (İFAV) Yayınları, İstanbul.
- (1996), **İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- (2001), “İstidâne”, **DİA**, 23 (322), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (2003), “Mehir”, **DİA**, 28 (389-390), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (1986), “Osmanlı Hukukunda Kazaî Boşanma ‘Tefrik’”, **Osmanlı Araştırmaları**, 5, Halil İncalcık vd. (Ed.), İstanbul, 1-12.
- (1992), “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, 2, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara.

- (2017), **Osmanlı Aile Hukuku**, Klâsik Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- (2015), **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Basım, 13. Baskı, İstanbul.
- Bardakoğlu, Ali (1998), “Hidâne”, **DİA**, 17 (467-471), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1967), **Hukuk-ı İslâmiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, 1, Bilmen Yayınevi, İstanbul.
- Bostan, M. Hanefi (2002), **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- (2012), **Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz’de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı**, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul.
- Bozkurt, Fatih (2016), , “Osmanlı Dönemi İstanbul Ailesi”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Coşkun Yılmaz (Ed.), 4, İ.B.B. Kültür A.Ş. ve İsam Yayınları, İstanbul, 50-61.
- Cin, Halil (1976), **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- (1974), **İslâm ve Osmanlı Hukuku’nda Evlenme**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Cin, Halil ve Akgündüz, Ahmet (2011), **Türk Hukuk Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Çınar, Tuba (2017), “Yollar Ayrıldı Peki Şimdi Ne Olacak? Osmanlı’da Boşanma Sonrası Yaşanan Sorunlar”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 20, 569-589.
- Çiğdem, Recep (2005), “Khul or Disolution of Marriage by a Women: A Historical Background and Two Cases From the Bakhchisaray/Crimca Court”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 21, 95-115.
- Çolak, Ali (1997), **1868 No’lu Trabzon Şer’iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dalgın, Nihat (1999), **İslâm Hukukunda Boşanma Yetkisi**, Etüt Yayınları, 1.Baskı, Samsun.
- Demir, Abdullah (2017), “Şeyhülislâm Ebussuud Efendi’nin Anlaşarak Boşanma ile İlgili Fetvaları”, **Uluslararası Teoloji Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(1), 28-37.
- Doğru, Halime (1988), “16. ve 17. Yüzyıllarda Şer’iyye Sicilleri ve Kanunnâmelere Göre Evlenme, Nişanlanma, Boşanma”, **Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1, 39-54.
- Dönmez, İbrahim Kâfi (2006), “Mut‘a”, **DİA**, 32 (174-180), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Düzdağ, Ertuğrul (2012), **Kanuni Dönemi Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi Fetvaları**, Kapı Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- Ekinci, Ekrem Buğra (2006), **İslâm Aile Hukuku**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.
- Ekiz, Zeki (2003), **1828 Numaralı Trabzon Kadı Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkan, Ümit ve Yıldırım, İlyas (2012), “Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkhın Belirleyiciliği (1509 No’lu Rize Şer’iyye Sicili Boşanma Kayıtları Örneği)”, **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1, 241-259.
- Erten, Hayri (2017), **Osmanlı Aile Yapısı 18. Yüzyılda Konya Örneği**, Çizgi Kitabevi, İstanbul.
- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (1999)**, 2. Kitap, Zekeriya Kurşun, Seyid Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (Haz.), Yapı Kredi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Ertuğ, Hüseyin Nejat (2015), “Şer’iyye Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-1725) Senesi İstanbul’unda Osmanlı Ailesinin Evlenme ve Boşanma Verilerine Göre İncelenmesi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, 10(1), 75-107.
- Faroqhi, Suraiya (2000), **Stories of Ottoman Man and Women**, Elif Kılıç (Çev.), Eren Yayıncılık, İstanbul.
- (1997), **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağ’dan Yirminci Yüzyıla**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Ferruh, Ömer (1994), **İslâm Aile Hukuku**, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- Gedikli, Fethi (2018), “Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi”, **Osmanlı Hukukunda Fetva**, Süleyman Kaya vd. (Ed.), Klasik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 201-226.
- Gerber, Haim (1994), **State, Society and Law in Islam**, State University of New York Press-Albany, New York.
- Goloğlu, Mahmut (2013), **Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar**, Serander Yayınları, 2. Baskı, Trabzon.
- Gökbayır, Sema (2017), **Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkhın Belirleyiciliği Erzincan Şer’iyye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz Erzincan’ı ile Mukayeseli)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündüz, Ahmet (2016), “Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı’da Kadın (1860-1870)”, **Hatay Araştırmaları II**, Ahmet Gündüz ve Selim Kaya (Ed.), Pozitif Matbaa, Antakya, 33-40.

- Güney, Murat (2011), **1826 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili Transkripsiyonu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürhan, Veysel (2018), “18. Yüzyılda Diyarbakırlı Kadınların Yaşan Standardı Analizi (Tereke Kayıtlarına Göre)”, **Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler’de Akademik Araştırmalar-1**, Mehmet Yavuz Erler ve Abdullah Şevki Duymaz (Ed.), Gece Kitaplığı, Birinci Basım, Ankara, 111-130.
- Heyd, Uriel (2018), “Osmanlı’da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri (III Levha ile Birlikte)”, **Osmanlı Hukukunda Fetva**, (Çev. Fethi Gedikli), Süleyman Kaya vd. (Ed.), Klasik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 29-58.
- Imber, Colin (2004), **Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı’da İslâmi Hukuk**, Murteza Bedir (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- İbrahim Halebi (1979), **Mevkufât Mülteka Tercümesi**, Mehmed Mevkûfâtî (Şerh), Ahmed Davutoğlu (Sad.), 2, Sağlam Yayınevi, İstanbul.
- İnalçık, Halil (2014), **Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası**, Kırmızı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- (2003), **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, Ruşen Sezer (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- İnalçık, Halil ve Anhegger, Robert (2000), **Kanunnâme-i Sultanî Ber Muceb-i Örf-i Osmanî**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara.
- İnan, Kenan (1999), “Sade Nesirden Süslü Nesire: Fatih’in Tarihçisi Tursun Bey ve Tarih Yazma Tarzı”, **Osmanlılar**, 8, Güler Eren (Ed.), Semih Ofset, Ankara, 293-300.
- (2013), **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından” Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon.
- İpçioğlu, Mehmet (2001), **Konya Şer‘iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi**, Nobel Yayınları, Ankara.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2008)**, Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, Hüküm no:209, Orijinal metin no:39b-3, Coşkun Yılmaz (Ed.), 1, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2010)**, İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil, Hüküm no:160, Orijinal metin no:13b-5, Coşkun Yılmaz (Ed.), 12, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2010)**, İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil, Hüküm no:84, Orijinal metin no:21a-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 18, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2010)**, İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, Hüküm no:693, Orijinal metin no:82b-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 13, İsam Yayınları, İstanbul.

- İstanbul Kadı Sicilleri (2010)**, Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil, Hüküm no:22, Orijinal metin no:4a-2, Coşkun Yılmaz (Ed.), 5, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2010)**, Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm no:123, Orijinal metin no:13b-2, Coşkun Yılmaz (Ed.), 2, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2010)**, Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil, Hüküm no:848, Orijinal metin no:78a-5, Coşkun Yılmaz (Ed.), 7, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2010)**, Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, Hüküm no:480, Orijinal metin no:68b-4, Coşkun Yılmaz (Ed.), 3, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2010)**, Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil, Hüküm no:355, Orijinal metin no:42a-3, Coşkun Yılmaz (Ed.), 8, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2010)**, Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, Hüküm no:329, Orijinal metin no:54a-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 9, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2010)**, Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil, Hüküm no:403, Orijinal metin no:38a-5, Coşkun Yılmaz (Ed.), 10, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2011)**, Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil, Hüküm no:509, Orijinal metin no:90a-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 20, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2011)**, Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, Hüküm no:387, Orijinal metin no:53b-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 17, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2011)**, Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil, Hüküm no:184, Orijinal metin no:25a-2, Coşkun Yılmaz (Ed.), 19, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2011)**, Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm no:469, Orijinal metin no:81b-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 11, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2011)**, Eyüp Mahkemesi 61 Numaralı Sicil, Hüküm no:336, Orijinal metin no:68b-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 27, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2011)**, Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, Hüküm no:580, Orijinal metin no:309-5, Coşkun Yılmaz (Ed.), 23, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2011)**, Rumeli Sadâreti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, Hüküm no:237, Orijinal metin no:46a-2, Coşkun Yılmaz (Ed.), 14, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2011)**, Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil, Hüküm no:82, Orijinal metin no:21a-1, Coşkun Yılmaz (Ed.), 15, İsam Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Kadı Sicilleri (2012)**, Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil, (kapak içi), Coşkun Yılmaz (Ed.), 36, İsam Yayınları, İstanbul.

- İstanbul Kadı Sicilleri (2012)**, Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil, Hüküm no:29, Orijinal metin no:4a-3, Coşkun Yılmaz (Ed.), 40, İsam Yayınları, İstanbul.
- Jennings, Ronald C. (1999), “Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640”, **Studies on Ottoman Social in the Sixteenth and the Seventeenth Century**, Ronanld Jennings (Ed.), Isis Press, İstanbul, 116-142.
- (1999), “The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City, 1590-1530”, **Studies on Ottoman Social in the Sixteenth and the Seventeenth Century**, Ronanld Jennings (Ed.), Isis Press, İstanbul, 143-201.
- Kabacık, Mehmet (2013), “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep’te Boşanma Davaları ve Mehir”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 12(47), 252-274.
- Karaman, Hayreddin (1993), **İslâm’da Kadın ve Aile**, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- (1993), **Anahatlarıyla İslâm Hukuku: Şahıs, Aile, Miras, Eşya**, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Karataş, Fatih (2013), “İslâm Hukuku’nda İddet”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4(8), 161-190.
- Karşlı, İlyas (1998), **İslâm Hukukunda Kazaî Boşanma**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, Ali (2008), “17. Yüzyıl Bursa Şer’iyye Sicillerinin İslâm Aile Hukuku Açısından Tahlili”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17(1), 81-107.
- Kınalızâde Ali Efendi (2014), **Ahlâk-ı Alâî**, Mustafa Koç (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- Keskin, Yasemin (2017), “Lâle Devri’nde Eyüp Kazası’nda Sosyal Hayattaki Değişim Göstergesi Olarak: Boşanmalar”, **Journal of History and Future**, 3(1), 102-118.
- Kırpık, Cevdet (1998), **1830 Numaralı Trabzon Şer’iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıvrım, İsmail (2011), “18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayntâb Örneği; Talâk Muhalâa ve Tefrik)”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10(1), 371-399.
- Koyuncu, Nuray ve Bayraktar, Tuğba (2017), “Geçmişten Günümüze Türk Hukukunda Kadının Hukukî Statüsü”, **2nd International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS) 12-19 May 2017**, 95-103.
- Köse, Saffet (1998), “Hülle”, **DİA**, 18 (475-477), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Kurt, Abdurrahman (2013), **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)**, Sentez Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat (1983), **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul.
- Lowry, Heath W. ve Emecen, Feridun M. (2012), “Trabzon”, **DİA**, 41 (296-301), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Maydaer, Saadet (2007), “Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 16(1), 299-320.
- Moğol, Hasan (1991), “Osmanlı Aile Hukukunda Şartlı Talâk”, **Diyânet Dergisi**, 27(2), 1991, 135-139.
- Molla Hüsrev (1980), **Durer ve Gurur**, Arif Erkan (Çev.), İstanbul.
- Nasir, Jamal J. (1994), **The Status of Women Under Islamic Law**, Graham-Trotman, London.
- Okur Gümrükçüoğlu, Saliha (2013), “İslâm Aile Hukuku’nda Kadının Mehir Hakkına Toplumun Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 17(4), 223-256.
- Okur, Kâşif Hamdi (2009), “İslâm Hukuku’nda Boşanma Yemini (Talâka Yemin) Meselesi”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1(15), 5-30.
- Ortaylı, İlber (1980), “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, **Osmanlı Araştırmaları**, 1, 33-40.
- (2016), **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, Kronik Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.
- (2000), **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- (2011), “Osmanlı Devleti’nde Kadı”, **DİA**, 20 (69-73), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Orum, Ali Osman (2006), **İslâm’da Kadın ve Aile Hukuku**, Öz Kâğıtçılık Matbaacılık, Eskişehir.
- Orum, Fatih ve Bayraktar, Fatih (2014), “Et-Talâk Suresinin 4. Ayetindeki ve’l-lâ’i lem yahidne İfadesinin Anlam ve Yorumu Üzerine”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 55(1), 35-69.
- Öksüz, Melek (2004), **1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon’da Sosyal ve Ekonomik Hayat**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2005), “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Kadı Sicillerinde Aile Kurumunun Oluşumuna Yönelik Bazı Kayıtlar”, **Karadeniz Araştırmaları**, 7, 46-59.

- (2006), **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon**, Serander Basım Yayıncılık.
- Örseloğlu, Sezgin (2016), **1888 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili’nin Özet Transkripsiyonu ve Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, Abdülkadir (2012), **Kanunnâme-i Ali Osman Atam Dedem Kanunu**, Yitik Hazine Yayınları, İlâveli Yeni Baskı, İzmir.
- Özcan, Aslı (2018), **Trabzon Şer‘iyye Sicillerine Göre Modern Öncesi Dönemde Osmanlı Kadını**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkiraz, Ahmet ve İşçi Baş, Gül (2016), “Osmanlı’dan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı ve Boşanma”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 18 (30), 87-95.
- Özkul, Ali Efdal (2015), “18. Yüzyıl Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ta Meydana Gelen Boşanma Olayları”, **Belleten**, 79(284), 125-162.
- Özlu, Zeynel (2007), **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Adlî Mekanizmanın Analizi**, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Öztürk, Temel (2011), **Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon**, Serander Yayınları, 1. Baskı, Trabzon.
- (2002), “Osmanlı’da Narh Sistemi”, **Türkler**, 10, Hasan Celâl Güzel vd. (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 861-871.
- Paçacı, İbrahim (2008), “Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslâm Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği)”, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 11, 59-92.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Bilgehan (2008), “Conditional Divorce in Ottoman Society: A Case from Seventeenth Century Erzurum”, **Bilig**, 44, 111-120.
- Pamuk, Şevket (2017), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- Pehlivan, Fatma (2000), **1849 Numaralı Şer‘iyye Siciline Göre Trabzon Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1676-1677)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pierce, Leslie (2005), **Ahlâk Oyunları 1540-1541 Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet**, Ülkün Tansel (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Redhouse Sözlüğü Türkçe/Osmanlıca-İngilizce (1999)**, James Redhouse (Haz.), SEV Matbaacılık, On Yedinci Basım, İstanbul.
- Sahillioğlu, Halil (1967), “Savaş Yılı Buhranları”, **Yakın ve Orta Doğu İktisat Tarihi Kongresi**, 94-99.
- Sak, İzzet ve Aköz, Alâeddin (2004), “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Ermesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 15, 91-140.
- Sancar, Aişe Aslı (1999), **Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile**, Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sarı, Serkan (2010), “Şer’iyye Sicillerine Göre Diyarbekir’de Boşanma Hadiseleri (1655-1747)”, **TOD**, 32, 349-371.
- Saydam, Abdullah (2000), “Trabzon’da Gayri Resmi Nikâhın Doğurduğu Problemler ve Boşanma Davaları (1830-1844)”, **Osmanlı Araştırmaları**, 20, 329-353.
- Smirnov-Brkić, Aleksandra, Veronese, Alessandra, Frederik Pedersen ve İnan, Kenan (2010), “Families: Contracting Marriage”, **Layers of Power Societies and Institutions in Europe**, Pisa University Press, İtalya, 15-54.
- Solak, İbrahim ve Uysal, Zeynep (2016), “Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680)”, **Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (6-8 Mayıs 2016)**, Sempozyum Bildirileri Kitabı, Konya, 991-1004.
- Şemsettin Sami (2007), **Kamus-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, Ahmet (1992), “Osmanlı Toplumunda Aile”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, 2, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara.
- Topaloğlu, Bekir (2010), “Talâk Suresi”, **DİA**, 39 (500-501), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tucker, Judith E. (2015), **İslâm Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet**, Zeynep Esra Koca (Çev.), Açılım Kitap, 1. Baskı, İstanbul.
- Turan, Ali (2015), “1815 Numaralı Trabzon Şer’iyye Siciline Göre Hukuki Hayatta Kadın (1554-1558)”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1 (Özel Sayı), 374-428.
- Tursun Bey (1977), **Tarih-i Ebu’l-feth**, A. Mertol Tulum (Haz.), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Uğur, Yunus (2010), “Şer’iyye Sicilleri”, **DİA**, 39 (8-11), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1965), **Osmanlı Devleti’nde İlmiye Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- (1988), **Osmanlı Tarihi**, 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- (1988), **Osmanlı Tarihi**, 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Yakut, Esra (2015), “Klâsik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu”, **ANDH**, 1(1), 1-23.
- Yaman, Ahmet (2002), **İslâm Aile Hukuku**, Yediveren Yayınları, Konya.
- Yavuz, Yunus Vehbi (1998), “Kur’an’da Boşanmanın Mertebeleri”, **Kur’an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi**, 9, 25-33.
- Yereli, Ahmet Burçin, Köktaş Altuğ Murat ve Selçuk, Işın Şiril (2015), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ödeme Gücüne Göre Vergi Uygulamaları: 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicilleri Üzerine Bir Deneme”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8(1), 209-221.
- Yılmaz, İbrahim (2006), **Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2007), **Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukuku’nda Boşanma**, Lâçin Yayınları, Kayseri.
- Yücel, Yaşar ve Pulaha, Selâmi (1995), **I. Selim Kanunnâmesi (Tirana ve Leningrad Nüshaları) (1512-1520)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Yüksek, Ali (2011), **İslâm Aile Hukukunda Boşanma Çeşitleri ve Üç Talâk**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2014), “İslâm Aile Hukuku’nda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7(32), 340-354.
- Yüksel, Hasan (1992), “Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, 2, Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara.
- Zerey, Orhan (2003), **1824 Numaralı Trabzon Kadı Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zilfi, Madeline C. (2009), “‘Geçinemiyoruz’: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”, **Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, Madeline C. Zilfi (Ed.), Necmiye Alpay (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 261-294.
- (2018), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik ve Kadınlar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Basım, İstanbul.

EKLER

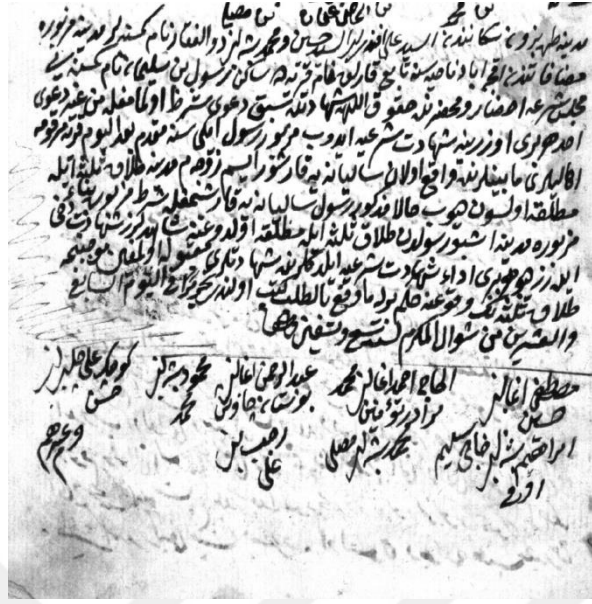
ارشیخ شمره و غیره مشتمل بر آنچه منقول از بنام او اوصاف و کافه صحت
و اول فقی ابانم طریقتی است با حاکم و کاتبه با حق صحتی بر علی بن ابی طالب
عزیزم و موکل و موکل و موکل بر صحت می آید اول ابان و بعد بر او از دست او بقول
ابان که در کتابها بار نعت با غیره از آنکه اوله که بر او موکل و صحتی
ایکی و قطعه پوزتارا لایمی موکل بر سو مهمله صاحب معرفت صاحب ارض ایله
فراخ و نفعوین اولی مقبولن اربوب مارالتر باقی ایله تا لالی قلندری
صفتی تسلط و سخن اوله باقی معین فخر و الهی اسیر غرضی موکل بر سو ده صحتی
ذمیتم روه و معتقد عدله و اوله اوله که تمام همه موکل و نفعه دین سینه
و مؤنث سکتا سحر بود که صاحب اونوز از سر و خوش دین و حالا کاری
اسیر غرضی دمی اخذ ایلدیم جمعا الهی ایدر خوش و سنا تکلیف شام اولی ای
سنا صد و جنول ایلدی عدله و بخورده نمودن و ما باقی و تا نا ایدر و در جهان اوله
علامه قالیب بر نور صحتی تک مکلف سخن و صحتی اولون رکبیا ش
و مختار مقصود اوله و در دیکد مع نور شمس و در غیر اوزره مارینک
و صادر اوله اوزارسی و کلام قوم از انهم سینه و حالا کلامه و شفا
صحتی ای که ما موکل واقع بانطلب تشه اولوندر خراج الیوم ان من
من شغبان العظیم سینه تسع و تسعین و تسع

محمد بن علی بن ابی طالب
ارشیخ شمره و غیره مشتمل بر آنچه منقول از بنام او اوصاف و کافه صحت
و اول فقی ابانم طریقتی است با حاکم و کاتبه با حق صحتی بر علی بن ابی طالب
عزیزم و موکل و موکل و موکل بر صحت می آید اول ابان و بعد بر او از دست او بقول
ابان که در کتابها بار نعت با غیره از آنکه اوله که بر او موکل و صحتی
ایکی و قطعه پوزتارا لایمی موکل بر سو مهمله صاحب معرفت صاحب ارض ایله
فراخ و نفعوین اولی مقبولن اربوب مارالتر باقی ایله تا لالی قلندری
صفتی تسلط و سخن اوله باقی معین فخر و الهی اسیر غرضی موکل بر سو ده صحتی
ذمیتم روه و معتقد عدله و اوله اوله که تمام همه موکل و نفعه دین سینه
و مؤنث سکتا سحر بود که صاحب اونوز از سر و خوش دین و حالا کاری
اسیر غرضی دمی اخذ ایلدیم جمعا الهی ایدر خوش و سنا تکلیف شام اولی ای
سنا صد و جنول ایلدی عدله و بخورده نمودن و ما باقی و تا نا ایدر و در جهان اوله
علامه قالیب بر نور صحتی تک مکلف سخن و صحتی اولون رکبیا ش
و مختار مقصود اوله و در دیکد مع نور شمس و در غیر اوزره مارینک
و صادر اوله اوزارسی و کلام قوم از انهم سینه و حالا کلامه و شفا
صحتی ای که ما موکل واقع بانطلب تشه اولوندر خراج الیوم ان من
من شغبان العظیم سینه تسع و تسعین و تسع

Medine-i Trabzon mahallâtından Eksotha Mahallesinde sâkin Beşir bin ‘Ali nâm kimesne mahfil-i kazâda zevce-i mutallakası olan işbu râfi’ü’l-kitâb Saliha binti ‘Ali nâm hâturn tarafından tasdik-i âti’z-zikre vekil olub zât-ı mezbûreyi ma‘arifet-i şer‘iyye ile ârifân olan Arslan Beşe bin Hüdâverdi ve Mustafa Beşe bin Hasan nâm kimesneler şehadetleri ile vekâleti sabit olan İbrahim Beşe bin Hasan Beşe nâm kimesne mahzarında bi’t-tav‘an ve’r-rağbe ikrâr-ı tam ve takrir-i kelâm idüb silk-i mülk-i sahihimde münselik olub medine-i mezbûre muzafâtından Akçaabad nâhiyesinde Oksi nâm karyede vaki’ bir tarafdan ‘Ömer Beşe mülkü ve bir tarafdan Mehmed Beşe mülkü ve bir tarafdan Arslan Beşe mülkü ve taraf-ı rabi’ tarik-ı ‘âm ile mahdûd bir bâb tahtadan çatma oda ve asmalu ağaç vesair eşcâr-ı müsmire ve gayri müsmireli müştamil bahçemi cem’i tevâbi’ ve’l-levâhık ve kâffeti’l-hukük ve’l-merâfıkı ile tarafeyndan icâb ve kabulü hâvî bey’-i bât sahih-i şer’i ile elli esedi guruşa müvekkile-i mersûme Salihaya bey’ oldâhi vech-i muharrir üzere iştirâ ve kabul eyledikden sonra marü’l-naat bahçe etrafında olmağla tahrir ve tavsîfden müstağni iki kıt’a boz tarlalarını müvekkile-i mersûme Salihaya ma‘arifet-i sahib-i arz ile ferağ ve tefviz oldâhi tefevvuz idüb mârû’z-zikr bahçe ile tarlaları mahallinde kabzına taslît ve semen olan meblâğ-ı mezkûr elli esedi guruşu müvekkile-i mersûme Salihanın zimmetinde mütekarrir ve ma‘kûd-ı aleyh olan üç bin akçe mehr-i mü’eccel ve nafaka-i ‘iddeti ve meûnet-i süknâsiçün ba’de külli hesap otuz esedi guruş deynim ve halâ yirmi esedi guruş dâhi ahz eyledim cem’an elli esedi guruş mukabelesinde takas oldâhi mukâseme ve kabul eyledi ba’de’l-yevm mağdûd-u mezkûre bahçe ve tarlalarda vechen mine’l-vücûha alâkam kalmayub mezbûr Salihanın mülk-ü mahz ve hakk-ı sarf olmuşdur keyfema yeşâ ve yehtâr mutasarrif olsun dedikde mukırr-ı mezbûr Beşirin vech-i muharrir üzere câri ve sadır olan ikrârı vekil-i merkûm İbrahim Beşe vechân tasdik ve şifâhen tahkik itmeğın mahüve’l-vaki’ bi’t-taleb ketb olundu huriren fi yevmi’s-samin min Şa’banü’l-mu‘azzam lisene tis’a ve tis’in ve elf.

Şuhudü’l-hâl
Mustafa Beşe bin Hüseyin
Beşe bin ‘Ali
Es-seyyid Ahi Çelebi bin ‘Ali
Hasan
İbrahim bin Nasuh

Mehmed Beşe bin Hasan Ramazan
Es-seyyid ‘Ömer Çelebi bin Nasuh
İbrahim bin Ahmed Beşe ‘Ali bin
Es-seyyid Hüseyin Çelebi bin Nasuh
ve gayrihüm.

Medine-i Trabzon sükkânından Es-seyyid 'Ali Efendi bin Es-seyyid Hüseyin ve Mehmed Beşe bin Zülfikâr nâm kimesneler medine-i mezbûre muzafâtından Akçaabad 153halileri153 tâbi' Karlık nâm karyede sâkin Resul bin Süleyman nâm kimesneyi meclis-i şer'e ihzâr ve mahzarında hukukullahâ şehâdetle sebk-i da'vâ şart olmamağla min gayri da'vâ ehâd her biri üzerine şehâdet-i şer'iyeye idüb mezbûr Resul iki sene mukaddem ba'de'l-yevm karye-i merkûme 153halileri mabeynlerinde vâki' olan salyâneye karuşur isem zevcem Medine talâk-ı selâse ile mutallaka olsun deyüb halâ mezkûr Resul salyâneye karuşmağla şart-ı mezbûre binâ'en mezbûre Medine işbu Resulden talâk-ı selâse ile mutallaka olduğuna şahitleriz şehâdet dâhi ideriz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'iyeye eylediklerinde şehâdetleri makbule olmağın mucebince talâk-ı selâsenin vuku'na hükm birle mâvâki' bi't-taleb ketb olundu tahriren fi'l-yevmi's-sâbi' ve'l-ışrin min Şevvalü'l-mükerrrem lisene tis'a ve tis'in ve elf.

Şuhudü'l-hâl

Mustafa Ağa bin Hüseyin
'Abdurrahman Ağa bin Bostan Çavuş
Küçük 'Ali Çelebi bin Hasan
Murad ...
Receb bin 'Ali

El-hac Ahmed Ağa bin Mehmed
Mahmud Beşe bin Mehmed
İbrahim Beşe bin Hacı Selim Ofi
Mehmed Beşe bin Fazlı
ve gayrihûm.

.d.08551

Medine-i Trabzon mahallâtından Debbaghâne Mahallesinde sâkine Fatma binti ‘Ali Ağa nâm hâtun tarafından hul-ı âti’z-zikri ikrâra vekil olub zât-ı mezbûreyi ma’rifet-i şer’iyye ile ‘ârifân olan ‘Ali Efendi bin Mehmed ve ‘Ali Ağa bin Ahmed nâm kimesneler şehâdetleri ile vekâleti sabit olan karındaşı Mehmed Ağa bin ‘Ali Ağa meclis-i şer’-i hatır-ı lâzîmü’t-tevkîrde işbu baisi’l-kitâb ‘Osman Bey bin Çerkes nâm kimesne mahzarında bi’l-vekâle ikrâr-ı tam ve takrir-i kelâm idüb müvekkilem mezbûre Fatmayı zevci merkûm ‘Osman Bey ile zimmetinde ma’kûd-ı aleyh olan üç bin fidda râic-i fi’l-vakt akçe mehr-i mü’eccel ve nafaka-i iddet ve meûnet-i süknâsı dâhi kendi üzerine olmak üzere muhâla’a-i sahihâ-i şer’iyye ile muhâla’a idüb ibtidâ-i zevciyetden tarih-i kitâba gelince zevciyete müte’allik cemî’-i de’âvî ve mütâlebât ve eymân ve muhâsamâtdan birbirlerinin zimmetini ibrâ-i ‘âm ve râfi’ü’l-hisâm ile ibrâ ve iskât itdiler minba’ad birbirlerinde hak ve ‘alâkaları kalmadı dedikde mukurr-leh olan mezkûr ‘Osman Bey dâhi vekil-i mersûm Mehmed Ağayı kelîmât-ı meşruhâsında vecâhen tasdik ve şifâhen tahkik idicek mahüve’l-vaki’ bi’t-taleb ketb olundu tahrîren fi yevmi’s-samin ve’l-ışrin min Zi’l-ka’adeü’ş-şerîfe lisene tis’a ve tis’in ve elf.

Şuhudü’l-hâl

Fahrü’l-akran Kasım Ağa Mumcu
Derviş Ağa bin Mahmud Ağa
hac Mehmed bin ‘Abdullah Bakkal
Receb bin ‘Ali

zâde Hüseyin Ağa
Dizdâr-ı Kebir ‘Ali Ağa bin Mustafa El-
Mehmed Beşe bin Fazlı
ve gayrihûm.

29
بسم الله الرحمن الرحيم
بمجلس شرح خطب لازم التوفيق اذ هو صواب ما كنهه شخص من اوزر بنده و توفيق
التي اذ ذهب بنا نفس يا بشنوه ايكون ولي محرم اولياء والد ام كلثوم بنى زبور
تموج اذوب زبور من دني تزوج و قبول ايتشتمس لكن صغزو صغزه اخوان و صبي
فبار فصح و اقب رقت اولد بلي كيت فتمبه ده سطور اولك حلا بن بالو اولو كيت
بوع اذ بجزه و مختار اولد بتم اجد بتم شتو د عدد اذ بتم زبور صغزه بتم
افن رايديم الى الاقولا و فعلا بنده فبار رايديك ايدر بريني صادر اولو كيت
فصح نكاح اولو كيت طلب ايديم ديدك فبار سوال زبور بنى و ايدر و اوزر
منكوه اولد بتم اوزار و كلي مشرو و سفد زبور ما بينه تصديق انكيت
بوجو نكاح فصح و بينر توبن اولدوب ما هو الواقع باطلب كيت اولدوب و رني
ختم ارجل الورد له عث مرماه و الف
عنه بن
اسحاق
مطالع
ارجله
رمضان
المرحم

Medine-i Trabzon mahallâtından Köhne Hamam Mahallesi sâkinelerinden işbu râfi'ü'l-kitâb 'Aişe binti Murtaza nâm hâtun meclis-i şer'î hatır-ı lâzimu't-tevkîrde zevci Hasan Beşe nâm kimesne mahzarında üzerine da'va ve takrir-i kelâm idüb ben beş yaşında iken veli-i mücrim olmayan validem Ümmü Gülsüm beni mezbûr Hasana tezvîc idüb mezbûr Hasan dâhi tezevvüc ve kabul itmişdir lâkin sagir ve sagire için hiyn-i bülûğunda ihtiyâr fesh ve ihtiyar fûruht olduğu kütüb-ü fikhiyyede mastur olmağın halâ ben bâliğa olub cenâr-ı bulug ile mücnere ve memnare olduğum ecelden nefsimi şuhud-u udul mahzarında mezbûr Hasandan tefrik ihtiyâr eyledim el-an kavlen ve fiilen hayyarın ibtal ider birisi sadır olmadı sual olunub fesh-i nikâh olmak talebiderim dedikte gibbe's-sual mezbûr Hasan cevabında vech-i muharrir üzere menkuhâsı olduğunu ikrâr ve kelimât-ı meşruhâsında mezbûr 'Aişeyi tasdik itmeğın mucebince nikâhları fesh ve beynleri tefrik olunub mahüve'l-vaki' bi't-taleb ketb olundu huriren fi gurre-i Recebü'l-ferd lisene selâse ve mi'e ve elf

Şuhudü'l-hâl
'Osman bin İshak
Receb bin 'Ali

Mustafa bin Mehmed
Ramazan Efendi bin Mehmed ve gayrihûm.

بیا محمد کلیندی صوفیه بنت خریستوفور نام ذمیه محفل قضی روجی عنبر عبد الله
محمد ننه اوزرینه دعری بوندنه اقدم بنی اوج طلاق ایله تطلیق ایله
حالاً ناکه زوجه نیر اولموق اوزرینه و سنو بیدامک مراد ایله رسوال اولسون
دریدیکه نسوال اولدیکه بن صدعیه زوریه بوش اولسون دیرم ایله

دیوانه ادر

۱۳۲۱ شهر رمضان المبارک سنه

محمد شمس
مصطفی
عمر

سید علی
عثمان افندی
فدایم محاکمه

رمضان افندی
محمد
ربیب بن علی

Yeni Cum'a Mahallesinde Sofya binti Hristofor nâm zimmi mahfil-i kazâda zevci 'Ali bin 'Abdullah mahzarında üzerine da'va bundan akdem beni üç talâk ile tatlik eyledi halâ bana zevcesi olmak üzere vaz'-ı yed eylemek murad eder sual olunsun dedikde sual olundukda ben müdde'iyye-i mezbûreye boş olsun dedim ider deyü ikrârı kayd.

Fi 14 min şehr-i Ramazanü'l-mübârek sene 1104

Şuhudü'l-hâl

Ramazan Efendi bin Mehmed
Mehmed Beşe bin Fazlı
ve gayrihûm

Es-seyyid 'Ali Çelebi bin 'Osman Efendi
Receb bin 'Ali
Hitâm-ı muhâkeme.

مدینه طربزون استغنی صاصر محلاتندک منلا سیاه محله سندن سکن محمد بن علی خفلق قضاة تقریر کلام ای دیو. اگر بردای شرب غم
ایدر ایسم زوجه جم
طلاق ثلاثه ایله تطلیق اولسون دیو طلاق ثلاثه یی شرط ایلدی و
صن علی زهره
عمان حاوی سکن
بناجی مراد
اوغورلی
احمد افندی
بنیامین افندی
محمد افندی
محمد افندی
بنیامین افندی
محمد افندی
بنیامین افندی
محمد افندی
بنیامین افندی
محمد افندی
بنیامین افندی

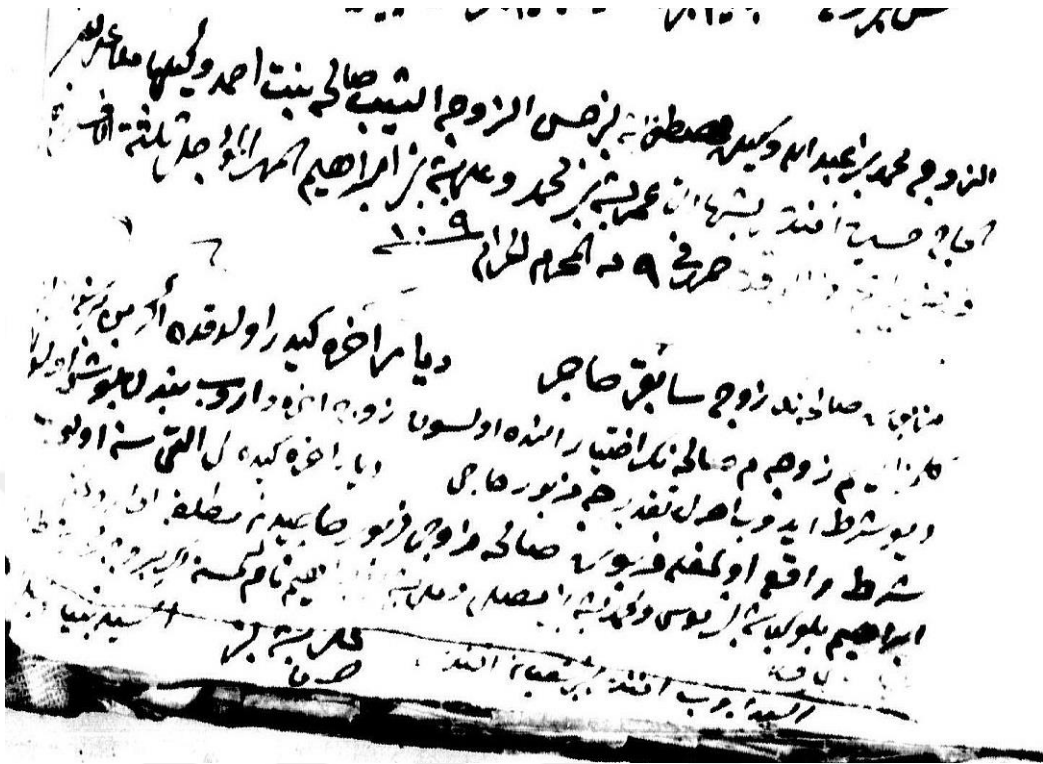
Medine-i Trabzonda Aşağı Hisar Mahallâtından Molla Siyah Mahallesinde sâkin Mehmed bin 'Ali mahfil-i kazâda takrir-i kelâm idüb eğer bir daha şurb-u hamr ider isem zevcem talâk-ı selâse ile tatlik olsun deyü talâk-ı selâseye şart eylediği kayd.

Huriren fi 27 min Zi'l-ka'adeü's-şerif 1006

Şuhudü'l-hâl

Es-seyyid Hasan Ağa bin Bünyad Ağa
Mihâceze?
Yazıcı Mustafa bin Oğuzlu?
Efendi Habib Efendi bin Mahmud

Hasan Çelebi bin Murad
'Osman Çavuş bin Hasan İhtisabî
Ahmed Efendi bin Bünyamin
ve gayrihûm.

Ez-zevc Mehmed bin ‘Abdullah vekilû Mustafa Beşe bin Hasan ez-zevcetü’s-seyb Saliha binti Ahmed vekilühâ Molla ‘Ömer Efendi bin Hacı Hüseyin Efendi beşehâdeti ‘Ömer Beşe bin Mehmed ve ‘Ali Beşe bin İbrahim el-mehrü’l-mü’eccel selâsetü’l-âlâf dirhem fidda râic-i fi’l-vakt huriren fi 9 min Muharremü’l-haram sene 1009.

Mezbûr Salihanın zevc-i sabıkı Hacı diyâr-ı ahâra gider oldukda eğer ben bir sene dâhi gelmez isem zevcem Salihanın ihtiyârı elinde olsun zevc-i âhara varub benden boş olsun deyü şart idüb ... takdirce Hacı (boşluk) diyâr-ı ahâra gideli altı sene olub şart vaki’ olmağla mezbûre Saliha müzevvicî mezbûr Hacıdan tatlik olduğuna İbrahim Bölükbaşı bin Musa ve Mehmed Beşe bin Fazlı ve Mehmed Beşe bin ... İbrahim nâm kimesne ve diğêr Mehmed Beşe şart ... kayd.

Şuhudü’l-hâl

Es-seyyid Eyüb Efendi bin Ramazan Efendi
Es-seyyid Bayezid

‘Ali Beşe bin Hasan

الزوجه شهبا بن عبد الله وكيله علي بن شهاب بن الزوجة الشيفان بن حسن وكيلها ابو المرصين زوارا ذمتها دني
حصين بن ابراهيم بن محمد بن احمد المرصين الف درهم ففدا رايع في الوقت حور في يوم الحاد الثامن من شهر ربيع الثاني
احمد بن حسن مصطفى افندي صاحب مجلس عثمان
ابو جاولي رمضان بن نام كمنه زور بيه ايك سنه ذمه زياره در حور تظليه تديره مصطفى افندي بن حسن
وصاحب مجلس عثمان بن شهاب بن محمد بن احمد المرصين

Ez-zevc Şahbaz bin 'Abdullah vekilû 'Ali Beşe bin Şahbaz ez-zevcetü's-seyb Hayrūnnisâ binti Hasan vekilühâ ebuha'l-mezbûr Hasan bin Murad beşehâdeti Hüseyin Beşe bin Mustafa ve Mehmed bin Ahmed el-mehrû'l-mü'eccel elf dirhem fidda râic-i fi'l-vakt huriren fi yevmü'l-hadis ve'l-ışrin min Saferü'l-hayr lisene selâs 'aşer ve mi'e ve elf.

Şuhudü'l-hâl

Ahmed Çelebi bin Hasan
Satılmış Çelebi bin 'Osman

Mustafa Efendi bin Hasan
ve gayrihûm.

Zevc-i evveli Ramazan bin (boşluk) nâm kimesne mezbûreyi iki seneden ziyâdedir tatlik itdi deyü Mustafa Efendi bin Hasan ve Satılmış Çelebi bin 'Osman şehâdetleri kayd.

Ek 10: Sözlük*

akçe (t.): “*Vaktiyle tedavül olan gümüş para*” anlamına gelen akçe, ak kökü ile Türkçe’de beyaz anlamına geldiğinden “beyaz sikke” de denilmektedir. Osmanlı’da basılan ilk akçede tarih bulunmamaktadır. Yıldırım Bayezid döneminden itibaren tarih ile basılmaya başlanmıştır.

avâriz (a.): Olağanüstü hallerde halktan alınan vergiye verilen isimdir. “*Avâriz-ı Divaniyye*” tabiri de kullanılmaktadır. Lûgat manasından hareketle bu vergi mutat ve muayyen değildir. Osmanlılarda bu verginin alınmaya başlanması Fatih Dönemi’ne kadar gitmektedir.

bac (t.): Basit bir ifade ile vergi veyahut resim manasındaki bu kelime, farsça “*baj*” kelimesinin Türkçe hale getirilmesinden mürekkeptir. Muhtelif cins vergilerden bahsedilirken bu kelime kullanılmıştır.

bain (a.): 1. aşikâr, yalın. 2. kesin bir surette boşanmış olan kadın. 3. ayrı, bölünmüş, uzaklaşmış.

balîğ (a.): 1. erişmiş, vâsıl. 2. sünn-i rüşd ve bülûğa vasıl olan. 3. varan, bir miktarı bulan. 4. nihâyet mertebeyi bulan kâmil.

bey (a.): Arapça bir kelime olan bey’in lûgat manası satmak, satılmak, satın almaktır. “*Mubayaa*” kelimesi de kullanılmakta ve bu da satın almak anlamına gelmektedir.

dinar (a.): Altın paralara Araplar tarafından verilen isimdir. Bu kelime Lâtince’deki “*denarius*” kelimesinden Arapça’ya geçmiştir. İslâm Tarihi’nde ilk dinar yani altın para Emevîler döneminde basılmıştır.

dirhem (f.): Arap para sisteminde gümüş para manasında kullanılmış ve daha sonra Osmanlılara geçmiş bir tabirdir. Farsça “*dirhem*” kökünden gelen dirhem, ilk olarak Hz. Ömer döneminde 2,97 gramlık sikkeler olarak basılmıştır. Bu ölçü zamanla ve yöreden yöreye değişime uğramıştır.

esedî kuruş (a.): Üzerinde aslan resmi bulunan Flemenk parasına verilen isimdir. Buna Türkçe olarak “*arslanî*” de denildiği söylenmektedir.

halvet-i sahiha (a.): Birleşmeye mani bulunmadığı durumda karı ile koca arasındaki cinsel münasebeti temsil eder. Hanefiler bu durumu cinsel yakınlık olmadan da erkek ile kadının yakın olması hali olarak görürler.

hasiy (a.): Cinsiyeti giderilmiş, hadım edilmiş kimse manasına gelmektedir.

hayz/hayız (a.): (Kadınlarda) adet hali, ay başı görmek.

hidâne: Hak ve salâhiyeti olan bir kimsenin belirli bir müddet zarfında çocuğu büyütmesi ve terbiye etmesi amacıyla yanında bulundurması manasındadır. Kelime anlamı olarak çocuğu kucağına almak, büyütme anlamındadır.

hülle: Bir kadının talâk-ı selâse ile kocasından ayrılmasından sonra yine eski kocasına şer‘an geri dönmesi mümkün olmadığından, kadının tekrar helâl olabilmesi için başkası ile evlenerek boşanması halidir.

ıtak/ıtk: Mevlânın memlûku üzerinde olan mülkiyet hakkının vehc-i mahsus üzere sükût etmesi yerinde kullanılan bir tabirdir. Memlûk bu sayede azad olarak hürriyetine kavuşur. İtk aynı zamanda azat etmek olan itak kelimesi anlamında da kullanılmaktadır.

ibrâ: Bir kimsenin zimmetinden ayrılmak yahut bir diğer tarifile alıp-vereceğın kalmadığını belirtmek manasında kullanılmaktadır. Arapça ibrâ, beraat hükmünü hasıl etmek, hastayı iyi etmek, alacaklılara karşı alacak-vereceği tesviye etmek anlamlarına gelmektedir.

* Bu sözlük, Mehmet Zeki Pakalın’ın “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri”, Kamus-ı Türkî ve Redhouse Osmanlıca-İngilizce-Türkçe Sözlüğü esas alınarak yazılmıştır. İlk iki kaynak daha önceden belirtildiği için tekrar künyesi yazılmayacaktır. Diğer sözlük için bk. **Redhouse Sözlüğü Türkçe/Osmanlıca-İngilizce**, James Redhouse (Haz.), SEV Matbaacılık, On Yedinci Basım, İstanbul 1999.

Ek 10: (Devamı)

icmâ: Lûgatte ittifak, kast, azm manalarına gelen bu kelime, fikhî olarak İslâm müçtehitlerinin şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleri manasındadır. Buna "icmâ-i ümmet" de denilmektedir.

iddet: Kadının boşanma veya ölüm sebebiyle belirli bir süre zarfında evlenememesi yerinde kullanılan bir tabirdir. Bu süre ölümden dört ay on gün, boşanmada üç ay on gündür.

iğlâk (a.): engelleyici, zorlaştırıcı, bir yazının karışık ve anlaşılmaz olması.

ilâ (a.): Yemin etmek manâsında olan bu kelime, fikhî olarak bir erkeğin belirli bir süre zarfında karısına yaklaşmayacağı üzerine yemin etmesi anlamına gelmektedir.

innîn (a.): cinsel açıdan iktidarsız olma durumu.

irtidâd: İslâm dininden dönmek yerinde kullanılan bir tabirdir. Burada hangi dine dönerse dönsün bu din değiştirmiş olan erkeğe "mürted", kadına ise "mürtedde" denilmektedir.

istibrâ' (a.): nikâhla alınan bir seyyibenin hâmil olmadığına emin olmak için bir hayız görünceye kadar yaklaşmaktan çekinmek.

istidâne (a.): 1. borç veya kredi için izin alma. 2. borç alan, borca düşen.

kalın (t.): evlilikte kız ailesine ve yakınlarına ödenen para.

kemha: Bir nevi ipekli kumaş, havsız kadife adıdır. Dokundukları yere göre isim alırlar: İstanbul kemhâsı, kemhâ-i Frengi...

keyl/kile (a.): hububat ölçmeye mahsus ölçü, ölçek. Yörelere göre ölçünün değiştiği görülmektedir İstanbul kilesi, yeni kile...

kıyye/vukiyye (a.): Okka ile aynı ölçüdedir, 1300 gram kadar olduğu söylenir.

kur (f.): 1. sıra, sıralamak, dizmek. 2. tabaka, kat. 3. bağ. Aynı zamanda Türkçede de var olan bu kelime, Eski Türkçede kuşak ve bağ manâsına gelip, uçkur, dizkur, tabku gibi kelimelerin bu kelimedenden türediği söylenmektedir.

let etmek (a.): 1. sopa atmak, sopayla dövmek, topuzla vurmak. 2. patlatmak.

lian: Arapça "lanetleşmek" anlamına gelen bu kelime, fikhî olarak kocanın karısına zina ettiğini söylemesi yahut da çocuğun kendisinden olmadığını iddia etmesi üzere, mahkeme huzurunda karısına karşı dört defa şahadet ettikten sonra nefislerine karşı laner etmesi durumudur.

mecub (a.): genital bölgesi yahut uzvu kesilmiş kimseler.

mefruzat (a.): 1. Allah'ın emirleri. 2. varsayımlar.

mehir: Evlilikte kadınların hakkı olan mal yerinde kullanılan bir tabirdir.

menzil (a.): 1. seyahat sırasında gece konaklanan yer. 2. iki konak arası. 3. oturulan ikâmet edilen yer, ev, mesken, ikâmetgâh.

miskal (a.): 20 kırat, yani orta büyüklükte yüz arpa ağırlığına verilen isimdir. Arapça olarak ise vezin, miktar manâsına gelmektedir. Anadolu coğrafyasında 1 miskal 17/25 kırat mısır kadardır. Bunun da 4,81 grama tekabül ettiği söylenmektedir.

mukırr (a.): kusurunu kabul eden, itiraf eden.

müsavat (a.): bir hal ve derece olma, benzerlik, farksızlık, birinin diğerinden imtiyâzı ve başkalarına tevekkufu olmama durumu.

mut'a/müt'a (a.): Şiilerde yaygın olan, kısa süreli evlilik. Belirli bir vakit için yapılan nikâh anlamındadır. İslâm'ın ilk devirlerinde bu uygulama var ise de daha sonra Peygamber tarafından men edilmiştir. 2. boşanılan kadına evlilikte şart koşulan hediyenin verilmesi. 3. avantaj, fayda.

Ek 10: (Devamı)

narh (t.): Türkçe bir kelime olan narh, fiyat manasındadır. Arapça “suur”, çoğulu ile “es‘ar” kelimesine tekabül etmektedir. Siciller içerisinde de Arapça hali ile geçmektedir.

nısf/nısıf (a.): nimteyn, yarım, yarı, buçuk, nim.

okka (a.): Dört yüz dirhemden ibâret olan ağırlık veznidir.

öşür (a.): Onda biri anlamına gelen bu kelime, Osmanlılarda Müslümanlardan alınan vergi için kullanılmaktadır.

peşkir (f.): Havlu yerine kullanılan bir tabirdir. Bu kelimenin yerine “makrama” kelimesi de kullanılmaktadır.

raht (f.): İki anlamı mevcuttur. Biri binek atlarına vurulan takım anlamında, diğeri ise her türlü kıyafet ve ev eşyası anlamındadır.

resm/resim (a.): 1. yazma, çizme. 2. eser, nişan, alâmet. 3. şekil, suret, heyet. 4. tertip, plan, taslak. 5. tasvir, timsal. 6. tasvir yapmak, fen ve sanatı. 7. fotoğrafla alınan tasvir. 8. tarz, tertip. 9. âdet, tavır. 10. alay, deb, ayın. 11. devletçe ve devlet namına hareket edilen ve söylenen söz. 12. vergi, bir maldan mirînin aldığı hisse, teklif, bac.

resm-i arûs (a.): Evlenen kadınların kocalarından alınan vergi hakkında kullanılan bir tabirdir. “Arûs” Arapça gelin manâsına gelmektedir. Bu resm, Müslüman ve Hristiyan’a göre değiştiği gibi, dul ve bekâr olma durumuna göre de değişmektedir.

reşme (f.): At başlığında atın alını ve burnu üzerine sallandırılan, üstüne altın veya gümüş yaldızlı süsler takılmış zincir.

ric‘i (a.): 1. Aslen rüc‘u kelimesinden gelen ric‘i, geri dönme, avdet, ric‘at anlamındadır. 2. cayma, sözünden dönme, sözünü geri alma.

riyalî kuruş (a.): Osmanlı’da bir ara tedavül edilmiş, gümüş olan İspanyol parasına verilen isimdir.

rub‘ (a.): Ak rub‘u da denilen 4/1 kuruşlar anlamına gelmektedir. Aynı zamanda rub‘ bir hacim ölçüsü olarak da kullanılmaktadır. Hacim ölçüsü olarak ise 1 rub‘ Mısır’da 4/1 kadeh anlamında 0,516 litreye tekabül etmektedir.

sabık (a.): 1. eski, bir önceki. 2. evvelki.

sagir/sagire (a.): 1. küçük, ufak. 2. sün-n-i rüşd ve bülûğa ermemiş ve vasiye muhtaç çocuk.

salariye (a.): Osmanlı’da alınan ziraî bir vergi türüdür.

seyyib/ seyyibe (a.): 1. bakire olmayan kadın, evlenmiş kadın. 2. dul.

şahika (a.): şevâhik, dağ tepesi, zirve.

şira (a.): 1. satın almak, satmak, 2. satış.

talâk (a.): 1. erkek tarafından kadının boşanması. 2. kölenin bağının çözülerek, salıverilmesi.

tefrik (a.): 1. ayrılma, ayrılık, ittifaksızlık. 2. gazete sayfalarından boyuna bir çizgi ile bir hikâyeye veya ilmî bir bahse tahsis olunan kısım.

ukr (a.): 1. çoraklık, kısırlık. 2. bir kadının çeyizi**.

ücûr (a.): 1. ücretler, ödemeler. 2. çeyizler, kocaları tarafından kadınlara verilen çeyizler.

** Burada Redhouse sözlüğünden, “çeyiz” olarak çevrilmiş olan bu kelimele ile kastedilen, İslâm dinine göre akdedilen nikâhta erkek tarafından kadına verilen “mehir”dir.

ÖZGEÇMİŞ

Gülsüm MAMAŞ, 12.10.1993 tarihinde Samsun İli İlkadım İlçesi'nde doğdu. 2007'de Samsun Kâzım Orbay İlköğretim Okulu'nu; 2011 yılında İstanbul Kadıköy - Moda Kız Meslek Lisesi, Grafik Tasarım Bölümü'nü; 2015 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans yapmaya başladı. 2016 yılında Anadolu Üniversitesi - Açıköğretim Fakültesi, Sosyoloji bölümüne başladı.

MAMAŞ, bekâr olup, orta derecede İngilizce bilmektedir.